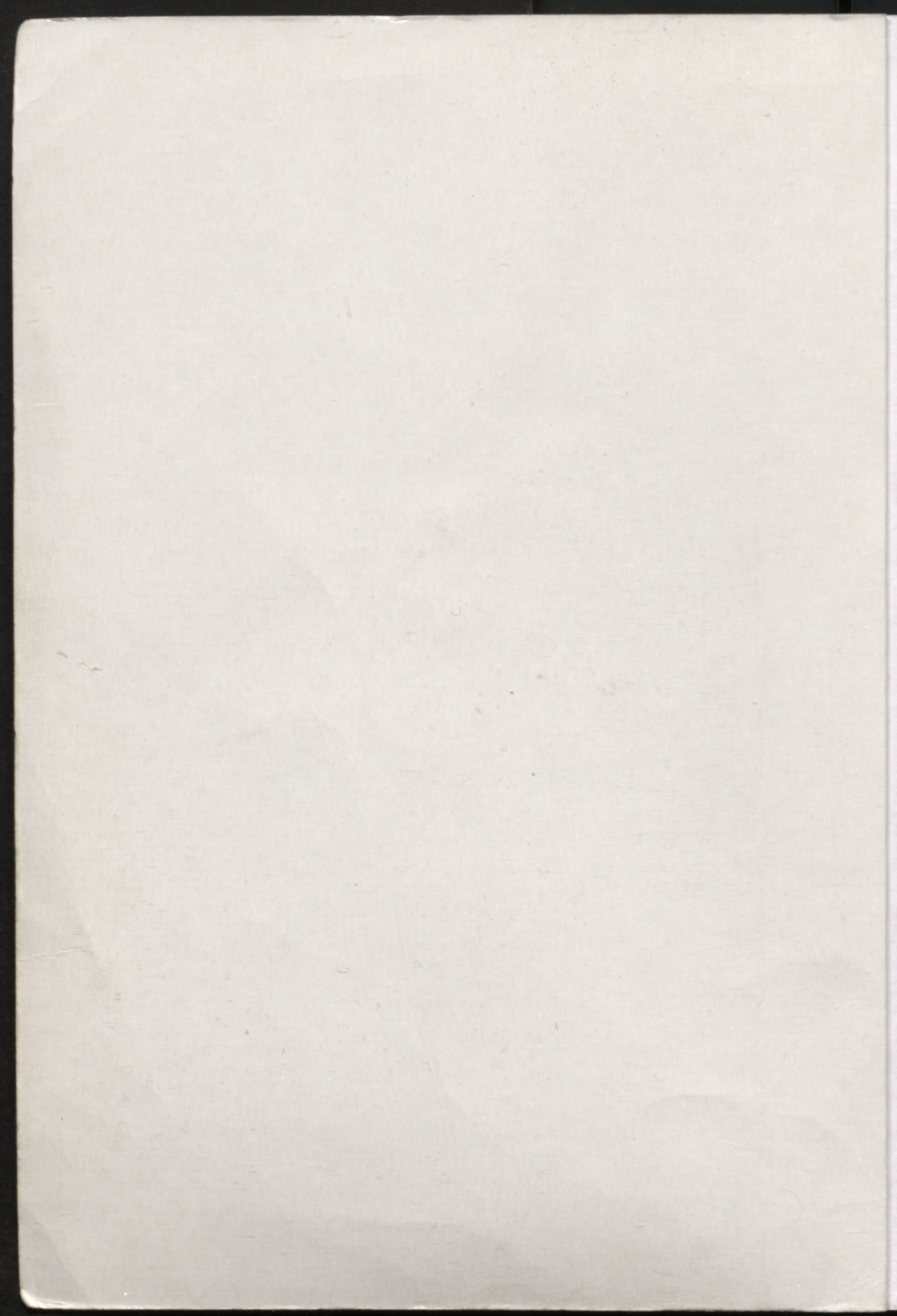

Leo Dribins

Ebreji Latvijā

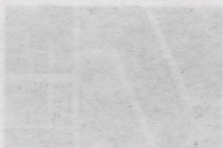
Latvijas Universitātes Filozofijas un sociālās zinātnes institūts
Latvijas Universitātes Jūdaiskas studiju centrs

Leo Dribins

Ebreji Latvijā

Otrais izdevums

THE JORDS
FOUNDATION
LATVIA

GRIGORIJS IGROPNIKOVS

224127

Grāmatas ģenerālsponsors:

Finansiālo atbalstu snieguši:

THE SOROS
FOUNDATION
LATVIA

GRIGORIJS KRUPŅIKOVŠ

2002-3

526

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts
Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs

94

Leo Dribins

Ebreji Latvijā

Otrais, papildinātais izdevums

2002

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

UDK 94(474.3=112.28)

Dr 434

0302046196

Grāmatas izdevēji izsaka pateicību muzejam "Ebreji Latvijā", Rīgas Sinagogai, Rīgas ebreju kopienas kultūras centram un pastāvīgās izstādes "Latvijas ebreju kopiena. Vēsture, traģēdija, atdzimšana" veidotājiem par doto iespēju izmantot viņu rīcībā esošās fotogrāfijas.

Vāka noformējumam izmantoti J. K. Broces zīmējumi.

Redaktore Rute Runce
Armanda Paegles makets

© Leo Dribins, 2002.

ISBN 9984-543-92-7

Saturs

Ebreju tautas izcelsme un vēsturiskais liktenis	7
Senā Izraēla un Jūdeja	7
Ebreju diaspora Eiropā. Sefardi un aškenāzi	12
Ebreju eiropeskā integrācija un tās pretinieki	17
Divi ebreju civilizācijas attīstības ceļi	22
Izmantotā literatūra par ebreju vēsturi	31
Ebreji Latvijā (1571–1940)	33
Ebreji ienāk Latvijā	33
Kurzemes, Latgales un Rīgas ebreji Krievijas impērijas varā (19. gs.–20. gs. sākums)	39
Ebreji Latvijas Republikā: 1918.–1940. gads	51
Antisemitisma uzliesmojums Eiropā, arī Latvijā	64
Latvijas ebreji totalitāro varu jūgā (1940–1988)	75
Padomju diktatūras pirmajā gadā	75
Holokausts	79
Otrās padomju okupācijas jūgā.	
Ebreju nacionālās atmodas sākums	97

Ebreji Latvijas neatkarīgās valsts atdzimšanas un attīstības laikā (1988–2001)	106
Ebreji Latvijas Trešās nacionālās atmodas gados	106
Latvijas ebreju demogrāfiskā situācija 1990. gados. Dzimtenes izvēle	115
Latviešu un ebreju attiecības pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas	120
Latvijas ebreju kopienas organizatoriskā struktūra un galvenie darbības virzieni	129
Rīgas ebreju kopiena	130
Rīgas ebreju kultūras centrs	132
Dokumentācijas centrs un muzejs “Ebreji Latvijā”	134
Ebreju skolas	138
Latvijas ebreju bijušo geto un koncentrācijas nometņu ieslodzīto biedrība – Latvijas ebreji – genocīda upuri (LEGU)	143
Padomju režīma represēto ebreju asociācija	146
Latvijas ebreju – kara veterānu asociācija (LEKVA)	146
Latvijas ebreju sociālās aprūpes centrs – WIZO <i>Rahamim</i>	148
Biedrība <i>Bikur Holim</i> un tās slimnīca	150
Rīgas ebreju centrs <i>Alef</i>	154
Latvijas ebreju jaunatnes centrs (LEJC)	156
Rīgas ebreju reliģiskā draudze	159
Rīgas starptautiskās zinātniskās konferences “Ebreji mainīgajā pasaulē”	164
Rīgas ebreju kopienas valdes locekļi	174
Daugavpils ebreju kopiena	174

Liepājas ebreju draudze	178
Latvijas ebreju devums Izraēlas valsts nodibināšanā un attīstīšanā	181
Ebreju dalība Latvijas nacionālās sabiedrības dzīvē ...	184
Avoti un literatūra	187
Bibliogrāfija	192
1. Grāmatas par Latvijas ebreju vēsturi	192
2. Raksti par Latvijas ebreju vēsturi	195
Pielikumi	201
Demogrāfija	201
Materiāli no almanaha "Atbrīvotājs"	203
Latviešu un ebreju attiecību dokumenti	225
Latvijas un Izraēlas pārstāvji par latviešu un ebreju attiecību vēsturi	227
<i>Marģers Vestermanis. Izcilākie Latvijas ebreji</i>	241
Jews in Latvia	246

178	Liepājas ebreju kopiena
191	Latvijas ebreju devums izstrādes vairo nodrošināšanā
181	Latvijas ebreju kopienas attīstība
184	Ebreju galda 1. atpūtas nacionālās sabiedrības dāve
187	Avoti un literatūra
192	Bibliogrāfija
192	I. Grāmatas par Latvijas ebreju vēsturi
192	2. Raksti par Latvijas ebreju vēsturi
192	Rīgas ebreju kopiena
201	Pelikāni
201	Demogrāfija
203	Materiāli no almanaha "Arīvoņa"
225	Latviešu un ebreju attiecību dokuments
227	Latvijas un izstrādes pārtikas
241	Latviešu un ebreju attiecību vēsture
241	Mārgis Vesterhousa izstrādes Latvijas ebreju
241	Jews in Latvia
246	WIZO
148	Latvijas ebreju kopiena
151	Latvijas ebreju kopiena
154	Latvijas ebreju kopiena
156	Latvijas ebreju kopiena
159	Latvijas ebreju kopiena
164	Latvijas ebreju kopiena
174	Latvijas ebreju kopiena
174	Daugavpils ebreju kopiena

Ebreju tautas izcelsme un vēsturiskais liktenis

Senā Izraēla un Jūdeja

Leģenda vēsta, ka ebreju tautas ciltstēvs Ābrams ar savu ģimeni sākotnēji dzīvojis Mezopotāmijā (tagadējā Irākā) pie Eifratas upes. 18. gadsimtā pirms mūsu ēras Ābrama ģimene pārceļojusi uz paša Dieva viņiem norādīto un apsolīto zemi – Kanaānu, tagadējo Izraēlu, kur Ābrams ierīkojis savu telti pie Elonas ezera, netālu no Sihemas. Tur arī sākusies ebreju tautas vēsture. Nosaukums *ebreji* radies no vārda *ever* jeb *ivrim*, kas nozīmēja – no citurienes (no upes otrās puses) atnākušie.

Kanaāna tolaik bija maz apdzīvota, tur atradušies auglīgi lauki, labas ganības. Seno ebreju galvenā nodarbošanās bija lopkopība.

Par ebreju tautas reālo pamatlicēju uzskata Ābrama mazdēlu Jēkabu, ļoti spēcīgu un izveicīgu lopkopi. Saglabājies mīts, ka pie Jēkaba kādu nakti ieradies Dieva sūtīts eņģelis un sācis ar viņu cīkstēties, lai pārbaudītu viņa spēku. Jēkabs pārbaudi godam izturējies un tāpēc ieguvis iesauku "Israels" – senebreju valodā, ivritā, – cilvēks, kas cīnījies ar pašu Dievu. Jēkaba dzimtu sāka dēvēt par izraēļiem, bet zemi, ko viņi apdzīvoja, par Izraēlu. No Jēkaba 12 dēliem esot cēlušās senās Izraēlas 12 ciltis. Tās iekaroja Kanaānas

lielāko daļu. Taču postu nesuši lieli sausumi, un ebreji bija spiesti pārvietoties uz Ēģiptes faraonam piederošām zemēm. Tur viņi pēc kāda laika padarīti par faraona vergiem, izmantoti kanālu un citu celtnu būvē. Tikai ap 1300. gadu pirms mūsu ēras, sava vadoņa Mošes Rabenu (skolotāja) – Mozus vadīti, viņi spēja izlauzties no Ēģiptes un doties garā ceļā caur tuksnesi uz savu tēvzemi Kanaānu. Pēc leģendas, izraēlieši 40 gadus maldījušies pa tuksnesi un tikai tad, kad izaugusi jauna ģenerācija, kura nekad nav piedzīvojusi verdzību, Dievs atlāvis senebrejiem atgriezties Kanaānā. Bet pašam Mozum tas nebija lemts, viņš miris pie tēvzemes robežas. Par Mozus vēsturisko nopelnu atzina arī senebreju reliģijas izveidi, uz visiem laikiem nostiprinot viena Dieva ticību, monodeismu. Ar to ebreji radikāli atšķīrās no visām apkārtējām tautām, kuras ticēja daudzdievībai. Ebreju reliģija bija daudz ietekmīgāka un ilgstošāka par citām tālaika reliģijām. Tai bija dziļš filozofisks pamats, kas skāra visas cilvēku dzīves jomas, deva viņiem principus un vadlīnijas.

Karavadoņa Jozua vadīti, ebreji septiņos gados no jauna iekaroja Kanaānu. Lai nosargātu savu zemi, 12 ebreju ciltis apvienojās un nodibināja Izraēlas valsti, par kuras pirmo valdnieku kļuvis Sauls, vienkāršs zemnieks, kas izcēlies ar fizisko spēku un skaistumu. Viņa vadībā ebreji nemitīgi karojuši ar viltīgo filistiešu tautu. Sekmes bija mainīgas, un Sauls kādā neveiksmīgā kaujā, lai nekristu ienaidnieku gūstā, izdarījis pašnāvību, uzduroties pats uz sava zobena. Tad, ap 1005. gadu p.m.ē., cilšu vecākie ievēlējuši karavadoni Dāvidu par nākamo valdnieku. Viņš valdījis līdz 965. gadam p.m.ē. Dāvida karaspēks ieņēmis Jeruzālemes pilsētu un pasludinājis to par Izraēlas galvaspilsētu ("Dāvida pilsētu"). Izraēla kļuva par spēcīgu valsti, tās galvenais balsts bija 30 tūkstošu vīru lielā regulārā tautas armija, kas ne tikai karoja, bet arī sargāja iekšējo mieru un drošību. Jeruzāleme tika pārvērsta par varenu cietoksni. Dāvida vēsturisko devumu turpināja un pavairoja viņa dēls un pēcnācējs valdnieks Salamāns, kura valdīšanas laikā uzcelta Jeruzālemes svētīnīca – Tempļis. Tolaik Izraēlas

valstī ietilpa arī tagadējā Sīrijas teritorija. Izraēla kļuva par attīstītas auglīkopības un dārzkopības zemi, uzplauka amatniecība un izvērsās plaša tirdzniecība. Salamāna 40 valdīšanas gadi bija spožas labklājības laikmets. Vēsturē pazīstama leģenda par Salamāna gudro un taisno tiesu, kā arī par viņa spējam rast kompromisus, īstenojot spīdošu diplomātiju.

Taču pēc Salamāna nāves Izraēlā sākās iekšējas nesaskaņas un jukas, kuras izraisīja 50 gadus ilgu iekšēju karu starp ziemeļu un dienvidu ciltīm. Dienvidu ciltis nodibināja savu valsti – Jūdeju, kur valdīja Dāvida dinastija. Abas valstis izlīga un pat noslēdza militāru savienību, lai atvairītu varenās Asīrijas valsts uzbrukumus. Taču istas draudzības nebija. 721. gadā p.m.ē. asīrieši galīgi sagrāva Izraēlu un aizdzina tās iedzīvotājus uz Asīriju, izkliepjot pa visu savu zemi. Savukārt Jūdeju 586. gadā ieņēma Babilonijas cārs Nabuhodonosors un arī deportēja turienes ebrejus uz savu valsti. Tur viņiem ļāva nodarboties savās profesijās un dzīvot kopienās, saglabāt savu reliģiju. Tādēļ Babilonijas ebreji varēja apvienoties kā tautas grupa. Persijas valdnieks Kīrs, kas karā sagrāva Babiloniju, 538. gadā atļāva jūdiem atgriezties savā dzimtenē. Senebreju tauta atkal atdzīvojās. Kad 332. gadā p.m.ē. Jūdeju ieņēma Maķedonijas Aleksandrs, viņš gan uzlika tai prāvu nodokļu nastu, bet ebreju iekšējo dzīvi neaiztika. Toties viņa pēcteči, hellēņu valdnieki, ļoti veicināja grieķu kultūras izplatību un ebreju elites hellēnizāciju. Notika arī grieķu un ebreju pasaules uzskatu filozofijas tuvināšanās. Sākās asimilācija, ebreju inteliģence lietoja grieķu valodu, pieslējās grieķu kultūrai. Vienkāršā tauta runāja aramiešu valodā, ko bija aizguvusi Babilonijā. Tikai reliģijas kalpi vēl prata ivritu. No garīgas bojāejas senebrejus glāba piecu brāļu Makabeju vadītā tautas pretošanās kustība, kas sacēlās pret Sīrijas hellēņu Seleukīdu varu, pret nežēlīgo valdnieku Antiohu un Jūdas Makabeja vadībā 164. gadā p.m.ē. atbrīvoja Jeruzālemi no svešinieku jūga. (Šim notikumam par godu ebreji katru gadu svin *Hanukas* svētkus.) Sīrijas valdnieks bija spiests 142. gadā p.m.ē. atzīt Jūdijas neatkarību. Par tās valdnieku kļuva Simenons.

Gandrīz miljons senebreju Ptolemaju un Seleukīdu valdīšanas laikā pārcēlās uz dzīvi hellēņu pārvaldītās zemēs, sevišķi daudzi uz Ēģipti un Mazāziju. Aleksandrijā vien dzīvoja ap 400 tūkstoši ebreju. Šī viena miljona iedzīvotāju lielpilsēta kļuva par tālaika ebrejības lielāko kultūras un saimnieciskās rosības centru. Taču noteicēja bija hellenizētā ebreju elite.

63. gadā p.m.ē. ebreju zemes iekaroja romiešu karavadoņa Pompeja vadītie leģioni. 37. gadā p.m.ē. Roma iecēla par Jūdejas valdnieku sev paklausīgo augstmani Erodu, kas bija pratis iegūt paša imperatora Augusta draudzību. Jūdejai pievienoja arī Izraēlas ziemeļu provinces, tika atjaunota ebreju zemju teritoriālā vienotība. Erodu bija izteikts hellēnists un kosmopolīts, kas ebreju garīgās tradīcijas respektēja galvenokārt politisku apsvērumu dēļ. Vēsturē viņš iegājis kā varmāka un grandiozu celtniecības projektu īstenotājs, pārveidojis arī Jeruzālemes Templi. Viņa valdīšanas laikā tika uzcelta slavenā Tempļa Rietumu siena, kas vēlāk nosaukta par Raudu mūri. Pēc Eroda nāves Roma pakāpeniski likvidēja Jūdejas relatīvo neatkarību un Izraēlas teritorijā izveidoja savu provinci, nosaucot to par Palestīnu (Filistiešu zemi). To pārvaldīja Romas iecelti vietvalži, neebreji. Pazīstamākais no tiem ir Poncijs Pilāts, kas deva pavēli nogalināt Jēzu Kristu. Roma izvietoja Palestīnā savu dievu un imperatoru statujas, pieprasīja tās godināt. Ebreju reliģisko dzīvi ierobežoja. 66. gadā pēc Kristus sākās tautas sacelšanās. Romiešu garnizonu Jeruzālemē iznīcināja. Tika atjaunota Jūdeja. Tikai 70. gadā imperatora Vespasiana dēla Tita vadītie romiešu karapulki atkal ieņēma Jeruzālemi. Svēto Templi sagrava. Pēc trīs gadiem krita ebreju brīvības cīnītāju pēdējais bastions – Masada cietoksnis. Cīņās ar romiešiem gāja bojā vai tika pārdoti verdzībā vairāk nekā miljons Jūdejas iedzīvotāju. Šo tragēdiju septiņu sējumu foliantā "Jūdejas karš" attēlojis izcilais romiešu vēsturnieks Jozefs Flāvijs, kas pats bija ebrejs, bet kalpoja Romai un nosodīja sacelšanos.

Pēc sacelšanās apspiešanas vairākus simtus tūkstošu ebreju deportēja uz dažādām Romas impērijas provincēm, sevišķi daudz

uz Itāliju un Pireneju pussalu. Imperators Adriāns (117–138) nolēma pārbūvēt Jeruzālemi par tipisku romiešu pilsētu, dodot tai nosaukumu Elia Kapitolina. Tas izraisīja ebreju jaunu sacelšanos Bar-Kohbas vadībā. Viņi ieņēma Jeruzālemi un trīs gadus (132–135) noturējās pret romiešu pārspēku. Pēc sacelšanās apspiešanas visus vēl dzīvos ebrejus no pilsētas padzina. Ebrejiem pat aizliedza apmesties vai parādīties tās apkaimē. Svētā Tempļa graustos romieši ierīkoja atkritumu izgāztuvi.

Tikmēr Romas impērijā izplatījās no Jūdejas nākusi kristīgā ticība. Tai pieslējās arī valdošā elite, un no m.ē. 325. gada tā kļuva par valsts reliģiju. Taču ebreju diaspora un ap 750 tūkstoši ebreju, kas palika dzīvot Palestīnā, saglabāja savu veco ticību. Kristīgie Romas valdnieki iesūtīja Jūdejā simtiem tūkstošu kristīgo, cēla viņu baznīcas, centās etniski un reliģiski pārveidot šo zemi. Ebreju reliģija uzturēja garīgo pretestību. Tika sakopoti jūdaisma likumi vienotā kodeksā – *Mišnā* un tam sagatavoti komentāri, padomi un skaidrojumi lielā Jeruzālemes Talmuda sējumā. Līdz 429. mūsu ēras gadam Izraēlas zemē palika ebreju reliģijas centrs. Tad Bizantijas impērija, kas pārņēma Romas austrumu zemes, sāka bargi vajāt rabinus. Tika likvidēts jūdaisma galvenā patriarha amats. 438. gadā ebrejiem gan atļāva atkal apmesties Jeruzālemē, bet vienlaicīgi aizliedza dibināt jaunas jūdaisma draudzes, atjaunot sinagogas. Cerēja, ka ebreji kristīsies. Tas nenotika. 629. gadā Bizantijas imperators Iraklijs vēlreiz padzina ebrejus no viņu vēsturiskās galvaspilsētas.

638. gadā Jeruzālemi ieņēma arābi un svētā Tempļa kalnā uzcēla savas mošejas. 878. gadā visa Izraēlas zeme tika pievienota arābu Ēģiptes valstij.

Visu šo un citu pārvērtību laikā ebreji nepārtraukti izceļoja uz zemēm, kur viņus mazāk apspieda un pazemoja. 1470. gadā Jeruzālemē dzīvoja tikai 150 ebreju ģimenes. Nelielās kopienas citās Palestīnas pilsētās un ciemos zināmu laiku saglabāt palīdzēja bagātās ebreju diasporas Bagdādē un Aleksandrijā, kuras tām sūtīja naudu, drēbes un pat pārtiku. Taču 14.–15. gadsimtā šī

diaspora sabruka. Tuvos Austrumus iekaroja turki, iekļaujot Palestīnu savā Otomaņu (Osmaņu) impērijā.

Ebreju diaspora Eiropā. Sefardi un aškenāzi

Jau mūsu ēras sākumā vairāk nekā puse visu ebreju dzīvoja ārpus savas tēvzemes. Līdz 7. gadsimtam vislielākā un spēcīgākā ebreju tautas daļa dzīvoja Persijas impērijā ietilpstošajā Babilonijā. Tur atradās arī ebreju svarīgākais garīgais centrs, tika attīstīta jūdaisma mācība. Aramiešu valodā tika sastādīts un izdots reliģisko uzskatu un mācību apkopojums – Babilonas Talmuds, kas ebreju tautai deva ceļrādi savas esamības saglabāšanai un pareizai orientācijai, dzīvojot ārpus dzimtenes, diasporas apstākļos. Šī garīgās rosmes tradīcija saglabājās arī pēc tam, kad Babiloniju ieņēma arābi un deva tai nosaukumu – Irāka. Taču jau 11. gadsimtā tur nemusulmaņu iedzīvotājus sāka diskriminēt. Daļa ebreju pārgāja islamā, bet daudzi pārceļoja uz Ēģipti, Ziemeļāfriku un no turienes uz Spāniju. Saglabājās Bagdādes ebreju kopiena, no kuras turku valdīšanas laikā nāca daudzi Otomaņu impērijas zinātnieki, ārsti, ierēdņi, valstsvīri. Ne visi viņi paturēja savu tēvu ticību, valodu un tradīcijas.

Plaša ebreju pārceļošana uz Eiropu sākās 8.–9. gadsimtā. Galvenie migrācijas virzieni joprojām bija – uz Itāliju un Pireneju pussalu, kur jau atradās daudzas ebreju kopienas, kas bija izveidotas gan no brīvajiem ebrejiem, gan no bijušajiem vergiem, deportētiem sacelšanās dalībniekiem, ebreju izcelsmes romiešu karavīriem. Viņu pēcteči saglabāja savas tautas ticību, paražas, attīstīja savu īpatno sabiedrisko dzīvi. 9.–10. gadsimtā tūkstošiem ebreju pārceļoja uz Vāciju, Franciju, Angliju, bieži vien vietējo feodālo valdnieku aicināti. Jau Kārļa Lielā galmā bija parādījušies pirmie ebreju padomnieki.

Vislielāko uzplaukumu ebreju diaspora piedzīvoja Spānijas arābu valstī, Kordovas kalifātā. Arābi tur bija ļoti tolerantī pret

ebrejiem, tāpēc tika sveikti kā atbrīvotāji un atbalstīti. Ebrejs Hasadajs ibn-Šapruts (915–970) pat kļuva par kalifa galveno padomnieku. Arī Grenādā ebreji ieņēma vadošos posteņus. Arābu Spānijā uzplauka ebreju kultūra, īpaši literatūra, ko spilgti reprezentēja slavenie dzejnieki Solomons ibn-Gabriols (1075–1141), Jehūda Halevi (1075–1141) u.c. Pasaules slavu ieguva izcilais ebreju rabīns, ārsts un filozofs Maimonīds (1135–1204), dzimis Kordovā, dzīvojis un darbojies Marokā un Ēģiptē. Viņš centās apvienot ebreju un musulmaņu zinātnieku sasniegumus, sludināja toleranci starp tautām un reliģijām. Maimonīda uzskati izraisīja spraigu diskusiju starp reliģiski ortodoksālām un neortodoksālām ebreju inteligences aprindām. Šī inteligence kļuva par starpnieci starp musulmaņu un kristīgo kultūru. Lai uzsvērtu savu originalitāti, Spānijas ebreju inteligence sāka rakstīt ivrita valodā un piešķīra tai starptautiskas ebreju saprašanās valodas nozīmi. Tā sāka atdzimt ivrits. Spānijas ebreji guva arī lielus panākumus kā saimnieciskās dzīves rosinātāji. Kad 13. gadsimtā Kastīlijas un Aragonas kristīgās valstis padzina musulmaņu varu no Spānijas lielākās daļas, ebreju tiesības tur daļēji tika ierobežotas, bet arī kristīgie karaļi iecēla viņu pārstāvjus par ministriem un padomniekiem, dažkārt pilnīgi balstījās uz viņiem, jo ebreji saglabāja savu saimniecisko ietekmi. Par ebreju dzīves centru kļuva Kastīlijas galvaspilsētas Toledo ebreju kopiena. Turpinājās arī viņu garīgais uzplaukums.

Spānijas un Portugāles ebreji divu paaudžu laikā pārgāja uz spāņu un portugāļu valodas lietošanu visā sabiedriskā dzīvē, tikai savā ebrejiskā reliģijā un literatūrā paturot ivritu. Tā radās īpatns plašs ebreju tautas atzars – *sefardi* (burtiski tulkojot no ebreju valodas – spānieši), kuri galvenokārt runāja tālaika kastīliešu valodā. Šī idille beidzās 1391. gadā, kad vietējā katoļu baznīca un nacionālā aristokrātija sāka bezkompromisa cīņu pret ebrejiem. To ievadīja grautiņš Seviljā, kurā gāja bojā 4000 cilvēku. Spānijas ebrejiem izvirzīja ultimātu, pieprasot pieņemt kristīgo ticību. Daudzi piekāpās, cerot savā kopienā un ģimenē

slepeni pielūgt savu Dievu. Taču kļūdījās. Drīz vien sāka vajāt arī kristītos ebrejus – marānus, turot tos aizdomās par kristietības no-devību. Viņus sāka slepeni novērot, tad arestēt un tiesāt. Romas pāvests ieviesa Spānijā katoļu tribunālus – Inkvizīciju, ko vadīja fanātiķis Tomass de Torkvemada. Divdesmit tūkstoši ebreju gāja bojā. 15. gadsimta beigās 150 tūkstošus nekristīto ebreju izraidīja no Spānijas un ap 100 tūkstošus – no Portugāles. Tā abas šīs valstis zaudēja savu iedzīvotāju saimnieciski aktīvāko daļu. Tas bija viens no šo valstu lejupslīdes galvenajiem cēloņiem.

Lielākā daļa sefardu pārceļoja uz Itāliju un Otomaņu impēriju, izveidojās lielas kopienas Konstantinopolē un Salonikos, daudzi apmetās Balkānos un Mazāzijā. Viņu ietekmē nonāca turienes ebreju draudzes, kuras drīz sāka savā iekšējā dzīvē lietot tālaika spāņu valodu. Īpatnā evolūcijā izzuda starpība starp sefardu spāņu un portugāļu izloksnēm, izraidīto ebreju diasporā tapa uz kastīliešu izloksnes pamata veidota “spanjolu” jeb “ladino” valoda, kura savā attīstībā sāka atšķirties no spāņu valodas.

Tie sefardi, kas pārcēlās uz Angliju, Nīderlandi, Franciju, Vāciju, kultūras ziņā bija pārāki par turienes ebrejiem. Taču savu valodu saglabāt viņi nespēja un drīz vien pārgāja uz Rietumeiropas un Viduseiropas ebreju atzara – *aškenāzu* (ebreju valodā – vāciešu) valodas lietojumu. Itālijā visi ebreji runāja itāliešu valodā. Aškenāzu sākums ir Romas pilsētas ebreju kopiena, kas nodibinājās mūsu ēras 2. gadsimtā. Kopā ar romiešiem ebreji ienāca ģermāņu un franku apdzīvotās zemēs, pa jūras ceļu ieradās Anglijā. Ebreji ļoti veicināja Rietumeiropas un Viduseiropas feodālo valstu saimniecisko attīstību, īpaši tirdzniecību.

Pēc 1095. gada, sākoties krusta kariem, pār Angliju, Franciju, Vāciju pārvēlās ebreju grautiņu vilnis. Krustnešu nabadzīgās masas tā sāka “cīņu ar neticīgajiem”, jau sava kara ceļa pašā sākumā laupot, dedzinot, nogalinot. Saudzēja tikai tos, kas pieņēma kristīgo ticību. (Kad Buljonas Gotfrīda vadītie krustneši 1099. gadā ieņēma Jeruzālemi, viņi tūlīt pat sadzina tās vienīgajā sinagogā dažus simtus pilsētā vēl palikušo ebreju un sadedzināja viņus kopā ar sina-

gogu.) Vācu Svētās Romas impērijas ķeizari neatbalstīja krustnešu varmācības, izdeva likumus par ebreju aizsargāšanu. Lai gan šos likumus bieži vien neizpildīja, tomēr tie ļāva daudzām ebreju kopienām aizstāvēties un izdzīvot. Lai saglabātu savu dzīvību un mantu, ebreji nošķīrās no pārējiem Vācijas iedzīvotājiem un turpmāk dzīvoja tikai īpašos, ar mūriem atdalītos ebreju kvartālos – geto. Tur veidojās viņu īpatnā iekšējā sabiedriskā dzīve ar reliģisku noslieci un spēcīgu solidaritāti. Šajos geto viduslaikos dzima arī īpatna valoda – “jidiš-teič”, kuras pamatā bija vidusaugšvācu dialekts, sajaukts ar senebreju, aramiešu un romāņu vārdiem.

Ebrejiem ļoti kaitēja pāvesta Innocentija Trešā bullas (vēstījumi), kuras visus ebrejus atzina par vainīgiem Kristus nogalināšanā, par ko viņiem esot nolemta mūžīga vergošana. Katoļu baznīcas Romas koncils 1215. gadā noteica ebreju tiesību krasu ierobežošanu un pavēlēja viņiem turpmāk nēsāt uz drēbēm dzeltenu uzšuvi, vīriešiem bija jānēsā arī smaila, augsta cepure. Ebrejiem aizliedza nodarboties ar lauksaimniecību, amatniecību, pat ar tirdzniecību, viņus nedrīkstēja ņemt valsts dienestā. Ebrejiem atļautā sfērā palika naudas mainīšana, augļošana, muietošana, juvelierdarbi. Tā daudzas ebreju ģimenes saistīja savu prātu un darbību tikai ar naudu un dārglietām, iegūstot virtuozu māku. Taču šī viņu darbība bieži izraisīja apkārtējo kristiešu naidu, skaudību, mānticīgus aizspriedumus. Izplatījās melīgas baumas, ka ebreji nogalinot kristiešu bērnus, lai iegūtu viņu asinis, ka viņi saindējot akas un izplatot dažādas sērgas, arī mēri. Visos viduslaikos gandrīz nepārtraukti te vienā, te otrā zemē notika ebreju vajāšana un asiņaini grautiņi. 1290. gadā ebrejus izraidīja no Anglijas, 1394. gadā – no Francijas. Šajā laikā bagātākie ebreji salīga kuģus, lai atgrieztos Izraēlas zemē. Taču pāvests aizliedza kuģu īpašniekiem viņu pārvešanu, jo Palestīnai jāpaliekot Svētajai zemei, kas brīva no ebrejiem.

Samērā mierīga dzīve ebrejiem bija tikai viduslaiku Itālijā, kur viņiem netika liegta izcila loma Florences, Dženovas un Venēcijas uzplaukumā.

Bēgdami no vajāšanām un posta, daudzi ebreji 14.–15. gadsimtā pāceļoja uz Austrumeiropas zemēm, kur viņus labprāt uzņēma kā saimnieciskās attīstības iniciatorus. Polijā karalis Kazimirs Trešais (Lielais) izdeva likumu, kas atļāva ebrejiem visā valstī brīvi apmesties un nodarboties arī ar amatniecību. Ebreju kopienām deva pašpārvaldes tiesības, un tika atzītas reliģisko draudžu tiesas. Karalis apsoliya kopienām savu aizsardzību. Savukārt Lietuvas lielkunigaitis Vitauts 1388. gadā pasludināja, ka viņa valstī ebreji ir brīvu ļaužu kārta; arī tur viņi bija valdnieka aizsargāti.

Polijas un Lietuvas apvienotā valstī Žečpospolitā no rietumiem ieceļojušie aškenāzi sastapās ar Ukrainā un Krimā ienākušajiem ebrejiem no Bizantijas un Hazāru valsts (Pievolgā), kuri runāja slāviskos dialektos. Pakāpeniski 15.–16. gadsimtā izveidojās Polijas un Lietuvas ebreju īpatnā tautas grupa vai tautība, kurai bija arī sava valoda. Tā radās, pievienojot “jidiš-teič” valodai slāviskus vārdus un jaundarinājumus. Tā tapa no vācu valodas pilnīgi atdalīta “jidiša”, jeb “jidiše-šprah” valoda. Izveidojās arī šīs tautības jidiša kultūra, kuras centrs bija Viļņa. Nodibinājās jauns ebreju tautas reģionāls atzars.

Ebreji izturēja viduslaiku antisemitisma uzbrukumus. Taču mūsu ēras sākumā pasaulē dzīvoja ap 8 miljoni ebreju, bet, Jau nos laikus uzsākot, – vairs tikai 2 miljoni. 16. un 17. gadsimtā periodiski atkārtojās atsevišķi ebreju vajāšanas uzplūdi, īpaši Vācijā. Tomēr tiem vairs nebija tik plašs apjoms kā viduslaikos. Visbriesmīgākais ebreju nogalināšanas vilnis 17. gadsimtā pārvēlās pār Ukrainu Bogdana Hmeļnicka vadītās sacelšanās laikā. Ebrejus “sodīja” par viņu lojalitāti pret Poliju. Daudzi aškenāzi atkal bēga un atgriezās savu priekšteču dzimtenē – Vācijā vai devās uz Rietumeiropu.

Daudzi ebreji 16.–17. gadsimtā aktīvi atbalstīja Nīderlandes cīņu par neatkarību un ietekmi. Tāpēc Nīderlande atcēla likumus, kas diskriminēja un ierobežoja ebrejus. Ebrejs Baruhs Spinoza kļuva par Nīderlandes izcilāko filozofu. 17. gadsimta beigās ebreji atkal bija Anglijas un Francijas iedzīvotāju skaitā.

Ebreju nodibinātais Londonas Sitijas naudas tirgus kļuva par Anglijas finanšu centru, kas arvien vairāk ietekmēja visas Eiropas ekonomisko attīstību. 18. gadsimtā Eiropā parādījās jauna ebreju kategorija – galma ebreji (Hofjuden), karaļu un hercogu padomnieki finanšu lietās, kuri bieži kreditēja lielus politiskus un saimnieciskus pasākumus. Tā Vīnes ebrejs Samsons Vertheimers (1658–1724) finansēja Utrehtas miera noslēgšanu pēc Spānijas mantojuma kara, bija Habsburgu dinastijas varas cēlējs. Jozefs Openheimers (1689–1738) kārtoja Virtembergas hercogistes finanšu lietas, taču pēc hercoga Kārļa Aleksandra nāves 1738. gadā galma izšķērdīgā kamarilja panāca, ka viņu notiesā un pakar. Šo sodu viņš varēja novērst, pieņemot kristīgo ticību. Taču Openheimers tādu priekšlikumu noraidīja. Vēsturē viņš iegājis ar ebreja Zīsa vārdu (Jude Süß).

Krievijā kopš Ivana Bargā valdīšanas laika nekristīgiem ebrejiem bija aizliegts apmesties un ķeizariene Elizabete Petrovna 1742. gadā ar īpašu dekrētu atgādināja šo aizliegumu, izraidot tā pārkāpējus. Turpretī Katrīna Otrā bija iecietīgāka. Pēc Polijas sadalīšanas Krievijas impērijā tika noteikta ebreju apmešanās zona – tagadējā Ukraina, Baltkrievija, Lietuva, Latgale. Saglabāja ebreju pašpārvaldes kopienas – kahalus, uzliekot tiem nodokļu ievākšanas un rekrūšu iesaukšanas funkcijas.

Ebreju eiropeiskā integrācija un tās pretinieki

18. gadsimta otrajā pusē Rietumeiropā un Viduseiropā sākās ebreju iziešana no geto un integrēšanās valstu sabiedrībā. To veicināja gan valdnieku un valdību tolerantāka attieksme, gan pašu ebreju vēlme piedalīties kopējā nacionālā dzīvē. Ebreju garīgās emancipācijas ideologs bija izcilais filozofs Moše Mendelsons (1729–1786), kurš dzīvoja Berlīnē kā karaļa aizsargāts ebrejs (Schutzjude). Viņa darbi, izdoti vācu valodā, kļuva par vācu zinātniskās literatūras spožu izpaušmi. M. Mendelsons un viņa

līdzgaitnieki aicināja ebrejus atteikties no "jidiš-teič" valodas lietošanas, pilnīgi pāriet uz vācu literāro valodu, atmet "verdžiskā geto laikmeta" tradīcijas un paražas. Izveidojās jauna ebreju inteliģence, kas ieplūda vācu radošajās aprindās.

Izšķirošo triecienu ebreju diskriminācijai deva Lielā franču revolūcija. 1791. g. 13. novembrī Francijas Nacionālā sapulce pieņēma dekrētu par ebreju līdztiesību, ko vēlāk apstiprināja un papildināja Napoleons. 1806. gadā viņš sasauca Francijas un Itālijas ebreju kopienu vecāko apspriedi, liekot viņiem atbildēt uz vairākiem jautājumiem. Tostarp: vai jūs atzīstat Franciju par savu dzimteni, kuru esat gatavi aizstāvēt? Vecākie paziņoja: "Mēs esam Mozus ticības franči. Mēs esam gatavi atdot savu dzīvību par Franciju. Ebreji nav patstāvīga tauta, bet ir franču tautas sastāvdaļa."* 1807. gadā Parīzē tika sasaukta "Eiropas ebreju padome" – Sinedrions, kurā piedalījās Francijas, Itālijas, Nīderlandes un Vācijas ebreju pārstāvji. Taču šo sistēmu pārraudzīja Napoleona valdība, cenšoties to izmantot Francijas impērijas politiskos nolūkos Eiropā. Tā bija līdztiesība imperatora noteiktos ietvaros.

Ebreju emancipāciju centās veicināt arī Austrijas ķeizars Jozefs Otrais, kas 1785. gadā izdeva dekrētu par valsts ebreju pamatskolu nodibināšanu ebreju izglītošanai, vācu valodas apgūšanai. 1812. gadā Prūsijas karalis izdeva dekrētu, kas atļāva ebrejiem ieņemt valsts dienesta amatus.

19. gadsimtā Eiropas ebreju integrēšanās attīstījās strauji. Milzīgu ietekmi guva Rotšildu bankieru ģimene, kuras dibinātājs bija Hesenē kūrfirsta padomnieks Majers Rotšilds (1744–1812) – emancipējies ebrejs. Šīs ģimenes pārstāvji Anglijā, Francijā, Vācijā un Itālijā bija industriālā laikmeta celmlauži un modernās sabiedrības tirgus ekonomikas iedibinātāji.

Emancipētie ebreji 19. gadsimtam deva daudzus izcilus zinātniekus un māksliniekus: ekonomistu Dāvidu Rikardo, Kārli

* История еврейского народа. От талмудской эпохи до эпохи эмансипации. – Jerusalem, 1993. с. 251.

Marksu, psihoanalītiķi Zigmundu Freidu, filozofu Anrī Bergsonu, sociologu Emīlu Durkheimu, komponistus Feliksu Mendelsonu, Žakomo Meierbēru, Žaku Ofenbahu, Gustavu Māleru, dzejnieku Heinrihu Heini, kriminologu Čezare Lombrozo u.c. – Viņi bija ebreju izcelsmes angļi, vācieši, franči, itālieši. Daudzi ebreji aktīvi piedalījās Eiropas nacionālo valstu veidošanā, feodālās sadrumstalotības likvidēšanā. Rotšildu bankas, īpaši Frankfurtes banka, Openheima banka Ķelnē un Bleihrederu banka Berlīnē finansēja Vācijas apvienošanas centienus. Heršons Bleihreders bija arī Oto Bismarka finanšu padomnieks. Daudzi ebreji kļuva par ievērojamiem Eiropas valstu politiķiem un valstsvīriem. Benjamins Dizraeli – Anglijā, Luidži Lucāti – Itālijā 19. gadsimta otrajā pusē bija premjerministri. Ar savu integrēšanos un dalību nacionālā kustībā ebreji panāca, ka Rietumeiropas un Viduseiropas valstis pieņem likumus par viņu pilnīgu līdztiesību ar titulārās nācijas un citu tautību pilsoņiem. Lielbritānijā tas notika 1858. gadā, Austroungārijā – 1866. un 1867. gadā, Itālijā un Zviedrijā – 1870. gadā, Vācijas impērijā – 1871. gadā, Šveicē – 1874. gadā.

Vācijā 19. gadsimta sākumā ap 90% ebreju nodarbojās ar tirdzniecību, toties gadsimta vidū jau vairāk nekā puse, bet gadsimta beigās divas trešdaļas viņu strādāja rūpniecībā, amatniecībā, intelektuālā darbā.

Gluži citāda bija ebreju dzīve Krievijas impērijai piederošās zemēs. Tur 19. gadsimtā gan cara Aleksandra Pirmā, gan Nikolaja Pirmā valdīšanas laikā (līdz 1855. g.) ebreji palika stingri segregēti savās kopienās, kahalos. Iespiesti ebreju apmešanās atļautajā zonā – Ukrainā, Polijā, Lietuvā un Latgalē, viņi galvenokārt mita mazās pilsētiņās un miestos, dzīvoja nabadzīgi un varas pazemoti. Taču garīgi viņi nesalima un veidoja savu jidiša kultūru. Šis ebreju sabiedrības dzīvi vēlāk spilgti attēloja izcils ebreju rakstnieks Šoloms-Aleihems (1859–1916). Tiesa – viņa laikā vairākums ebreju pārgāja uz dzīvi pilsētās vai emigrēja uz ārvalstīm.

Viduseiropā un Rietumeiropā 19. gadsimta otrajā pusē ebreju integrēšanās sabiedrībā sadūrās ar pretestību, ko radīja jauna veida politiskais un rasistiskais antibreijisms. 1879. gadā vācu žurnālists, izbijis anarhists, vēlāk ekstrēms nacionālists Vilhelms Marrs brošūrā "Jūdaisma uzvara pār ģermāņiem" apgalvoja, ka no Vācijas apvienošanās visvairāk ieguvuši ebreji, kas esot sagrābuši impērijas finanses un izveidojuši savu saimniecisko iekārtu – kapitālismu. Marrs paredzēja plašas antibreijiskas kustības sākšanos, nosaucot to par antisemitismu. No vārda – semīti, ebreju un arābu tautu grupas, kuras pirmsācējs esot Bībeles tēla Noasa dēls Šems. Jēdziens bija aplams, bet ieviesās publicistikā un tur arī palika. Šis antisemitisms sākumā visvairāk izplatījās Austrijā, sevišķi Vīnē. Taču skaļākā tā izpausme 19. gadsimtā bija Francijas ģenerālštāba kapteiņa Alfrēda Dreifusa nepamatotā apvainošana, tiesāšana un sodīšana it kā par izdarītu nodevību, spiegošanu Vācijas labā. Apvainotāji bija ebreju nīdēji, judofobi un antidemokrāti.

Antisemitisms kavēja ebreju turpmāko integrāciju un radīja spēcīgu starptautisku atbildes kustību ebrejībā – cionismu. Tā dibinātājs un vadītājs bija austriešu žurnālists Teodors Hercls (1860–1904). Cionisms ciniņās par ebreju reliģiskās un kulturālās identitātes saglabāšanu un šajā nolūkā – par ebreju atgriešanos savā vēsturiskajā tēvzemē – Izraēlas zemē (*Erec Israel*), Palestīnā, kas bija iekļauta Turcijas valstī. Cionisti atjaunoja ivrita valodas lietošanu, cerot, ka tā kļūs par ebreju nacionālās atmodas kopsaucēju. Kustības galamērķis bija Izraēlas valsts atjaunošana.

Cionisma kustība faktiski radās Krievijā, kur 1880. gados (Dienvidkrievijā – Ukrainā) notika plaši ebreju grautiņi – pogromi, tika nogalināti vairāki tūkstoši cilvēku. Krievu antisemitismam bija savs saturs. Tas prasīja nepieļaut ebreju tiesību paplašināšanu un padzīt viņus no Krievijas, izņemot tos, kuri pāries pareizticībā un tā pieņems visus krieviskuma atribūtus, arī uzticību patvaldībai. Par galveno ienaidnieku šie antisemīti uzskatīja ebreju revolucionāru. Cara politiskās policijas ierēdņi radīja melīgu, safabricētu materiālu – "Cionas gudro protokolus", kuri it kā atklāja visas pa-

saules ebreju slepeno plānu: sagrābt varu pār visu cilvēci un nežēligi ekspluatēt to ebreju labā. Plāna īstenošanu viņi it kā paredzot sākt ar Krievijas monarhijas sagraušanu un ebreju kundzības nodibināšanu krievu zemēs. "Protokolu" autoru nodoms bija ebreju jautājuma varmācīgs atrisinājums 20. gadsimtā.

19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā ap 2 miljoni ebreju no Krievijas impērijas emigrēja uz Ameriku, galvenokārt uz ASV.* Krievu antisemīti par to ļoti priecājās. Taču aizbraucēji deva Amerikas Savienotajām Valstīm desmitiem tūkstošu veiksmīgu uzņēmēju, menedžerus, zinātniekus, māksliniekus, kuri veicināja ASV straujo attīstību. Krievija bija zaudējusi vērtīgus cilvēkus. Bet palikušie ebreji arvien vairāk un vairāk deva papildinājumu pieaugošajai revolucionārajai kustībai. Tās elitē ienāca Ļevs Trockis, Grigorijs Zinovjevs, Ļevs Kameņevs, Jakovs Sverdlovs, Maksims Litvinovs un daudzi citi topošā bolševisma pirmās līnijas līderi. Tāda bija radikālo ebreju atbilde uz lielkrieviskā antisemitisma izdarībām. Cara kalpu teroru viņi gribēja apkarot ar revolūcijas teroru. Taču ebreju vairākums bolševismu neatbalstīja. Viņi cerēja uz demokrātisku ideju uzvaru, uz līdztiesību nākotnes Krievijas republikā. Ebreji Pāvels Akselrods, Fjodors Dans, Jūlijs Martovs bija sociāldemokrātu-menševiku līderi, bet Ābrams Gocs – sociālistu-revolucionāru (eseru) partijas vadības loceklis. Tā ebreji bija gan V. Uljanova-Ļeņina līdzgaitnieku, gan viņa lielāko pretinieku rindās.

1911.–1913. gadā Krieviju apkaunoja garais tiesas process pret darbvadītāju ebreju Mendeli Beilisu Kijevā. Šo vīru melīgi apvainoja reliģiski motivētā rituālslepkavībā. Tiesā pierādījās, ka antisemitiskās aprindas ietekmē pat justīcijas ministriju un ģenerālgubernatorus, kuri spieda izmeklētājus izgudrot falsifikācijas, tāpat kā Dreifusa lietā Francijā. Pasaules demokrātiskā sabiedriskā doma asi nosodīja tiesu antisemitismu. A. Dreifusu galu galā attaisnoja un atbrvoja, attaisnots tika arī M. Beiliss.

* Liepājas priekšpilsētā Velna ciemā tolaik tika uzceltas t.s. emigrantu mājas, kur aizceļotāji apmetās, gaidot vietu kuģos.

Divi ebreju civilizācijas attīstības ceļi

19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā visvairāk ebreju dzīvoja Krievijā un Polijā – ap 5,5 miljoni, Austroungārijā viņu bija 1 950 000, ASV un Kanādā 1,1 miljons, Vācijā 590 tūkstoši. Tie bija galvenie ebreju pasaules diasporas centri. Izraēlas zemē (Palestīnā) bija atgriezušies tikai 45 tūkstoši.

1901.–1914. gadā 1 605 000 ebreju atstāja Eiropu. 89,7% emigrantu pārceļoja uz ASV, 8,1% – uz Argentīnu, Lielbritānijas kolonijām un domīnijām (sevišķi – uz Dienvidāfriku), tikai 2,2% uz Izraēlas zemi (35 000). Vairākums ebreju vēlējās palikt pasaules diasporā, īpaši Amerikā, iekļaujoties turienes valstu dzīvē. Viņi cerēja, ka 20. gadsimts būs tolerantāks un plurālāks, samierinās tautas un rases kopīga progresā vārdā. Šīs cerības nepiepildījās.

Rietumeiropas un Viduseiropas samērā mierīgo, līdzsvaroto attīstību pārtrauca Pirmais pasaules karš. Tā rezultātā sabruka Krievijas, Austroungārijas, Turcijas impērija, bet Vācija zaudēja savas monarhistiskās kārtības pamatu. Ebreju sabiedrība šajā sabrukuma stadijā krasi sašķēlās: vieni ar lielu degsmi piedalījās vecās kārtības graušanā, cerot uz tās gruvešiem celt sociālismu un komunismu, kur “visi cilvēki būs brāļi un māsas”; otri neatbalstīja destruktīvas rīcības, centās gūt labumu no kapitālisma turpmākas attīstības, atbalstot liberālas, demokrātiskas varas un valdības; trešie aicināja par visu augstāk likt pašu ebreju nacionālās intereses un cīnīties par Izraēlas zemes atgūšanu. Šai cīņai cerīgu perspektīvu deva Lielbritānijas valdības 1917. gadā izdotā Deklarācija par ebreju “nacionālās mājas” ierīkošanu Palestīnā, apsolot, ka Anglija atbalstīs cionisma kustības centienus šajā virzienā. Par Deklarācijas autoru uzskata Lielbritānijas ārlietu ministru Arturu Balfūru (Balfour), taču tās tapšanā liela loma bija cionistam, ķīmijas doktoram Haimam Veicmanam (1874–1952), kas angļu vadošos valstsvīrus prata pārliecināt, ka viņu valsts interesēs ir ebreju autonomijas izveidošana Palestīnā, Lielbritānijas

protektorātā. 1919. gadā H. Veicmans vadīja cionistu delegāciju Parīzes miera konferencē un pat panāca vienošanos ar emīru Feisalu par ebreju un arābu kopdzīvi. Taču citi arābu lideri to neatbalstīja. Lielbritānijas pārvaldītā Palestīnā sākās sadursmes, kuras izprovocēja arābu bruņotas grupas. 1922. gadā Vinstons Čērčils iesniedza savu problēmas risinājuma variantu: uz austrumiem no Jordānas upes izveidot arābu Transjordānijas emirātu, bet uz rietumiem no tā – Lielbritānijas tieši pārvaldīto Palestīnu, kur blakus vieni otriem dzīvos arābi un ebreji, atļaujot izveidot arī jaunas ebreju apmetnes. Šo variantu apstiprināja Tautu Savienība, nododot angļiem mandātu pār abām teritorijām. Cionisti bija spiesti šādam risinājumam piekrist. Kompromisu sekmēja sers Herberts Semuels, Anglijas ebrejs, iecelts par Palestīnas Augstāko komisāru (1920–1925). Sākās masveidīga ebreju pārceļošana uz savu senču tēvzemi. Tikai 1924.–1925. gadā ieradās vairāk nekā 48 tūkstoši repatriantu. No viņiem 50% nāca no Polijas, 20% – no PSRS, 10% – no Lietuvas un Rumānijas, 12% – no Jemenas un Irākas. 1922. gadā Palestīnā dzīvoja 83 800 ebreji, bet 1931. gadā – 174 950. Strauji attīstījās vietējā rūpniecība, cēla pilsētas, ebreju vairākums koncentrējās Telavivā, Jafā, Jeruzālemē un Haifā. Lauksaimniecību attīstīja ebreju iecelotāju kop-saimniecības – kibuci, kuros 1931. gadā dzīvoja 42 500 cilvēki. Izveidojās Izraēlas zemes zinātne, kultūra, māksla. 1925. gadā durvis vēra Haifas politehniskais institūts, darbu uzsāka Jeruzālemes ebreju universitāte, vairāki pētniecības institūti. Radās ebreju politiskā elite. Tās lideri bija demokrāts, cionists Haims Veicmans, Dāvids Bengurions – Palestīnas ebreju strādnieku federācijas ģenerālsekretārs, Vladimirs Žabotinskis – radikālo cionistu lideris u.c. Palestīna kļuva par ebrejības nacionālās atdzimšanas centru. 1929. gadā Izraēlas zemes ebrejiem bija jāiztur smags pārbaudījums. Arābu nacionālisti iebilda pret ebreju vēlmi lūgt Dievu pēc savas tradīcijas pie Raudu mūra, kura tuvumā atradās musulmaņu mošejas. Kad ebreji ignorēja musulmaņu brīdinājumus, reliģiskais vadonis muftijs al-Huseins izsludināja “svēto

karu". Ebreju paš aizsardzības vienības, apvienotas Hagana organizācijā, sešas dienas deva pretsparu arābu uzbrukumiem. Jeruzālemes ebreju kvartālus nosargāja, taču Hebronas pilsēta krita arābu rokās un tur notika asiņains grautiņš. Lielbritānijas valdība sāka ierobežot ebreju ieceļošanu.

Tikmēr Eiropā notika procesi, kas repatriēšanos padarīja par akūtu nepieciešamību.

1933. gada janvārī Vācijā pie varas nāca antisemitiskā nacionālsociālistu partija, kuras vadonis Ādolfs Hitlers bija Austrijā izaudzināts antisemitisks politisks maniaks. Sākās ebreju vajāšana.*

No Vācijas izdevās izceļot 278 tūkstošiem ebreju jeb apmēram pusei. Vairāk nekā 102 tūkstoši rada mājvietu ASV, kur pārceļoja arī daudzi izcili intelektuāļi, zinātnieki. 63 500 apmetās Argentīnā, 26 100 – Dienvidāfrikā, 8600 – Austrālijā. Tikai 33 399 Vācijas ebreji repatriējās uz Izraēlas zemi. Uz turieni devās jauni, spēcīgi cilvēki, gatavi smagam jauncelsmes darbam un bruņotām aizsardzības cīņām. Ierastos vairāk, bet Lielbritānija repatriantu skaitu ierobežoja.

Pavisam Palestīnā 1933.–1939. gadā ieradās 235 170 repatrianti, tāpēc ebreju skaits tur palielinājās līdz 474 600 personām. Šī repatriantu viļņa galveno daļu – 56,2% deva Austrumeiropas valstu ebreji, visvairāk no Polijas.

Strauji attīstījās Palestīnas ebreju pilsētas, uzcēla daudzus jaunus rūpniecības uzņēmumus, elektrostacijas, ostas. Ebreju apdzīvotā Palestīnas daļa pārvērtās "valstī, kas bija ceļā uz savu dzimšanu".

Ceļš bija ļoti grūts. 1936. gadā atsākās bruņotās sadursmes ar arābiem. Angļu administrācija nespēja nodrošināt mieru un kārtību. Nereāls bija arī ievērojamā politiķa Ramzeja Makdonalda plāns pieļaut ebreju ieceļošanu līdz 30 procentiem Palestīnas iedzīvotāju, kuriem tad dotu minoritātes statusu ar teritoriālu autonomiju. Ebreji jau prasīja savu valsti ar visiem atribūtiem.

* Plašāk sk. nodaļās "Antisemitisma uzliesmojums Eiropā" un "Holokausts", 64.–74. un 79. lpp.

Ieceļotāji sāka iekārtoties pēc sistēmas "Siena un tornis". Vienas diennakts laikā viņu apmetne tika iežogota ar aizsargsienas un uzstādīta iepriekš sagatavota sargtorņa konstrukcija. Tā uzcēla 55 aizsargātas nometnes. Kad arābu teroristi sāka uzbrukt arī angļu posteņiem, Lielbritānijas administrācija bija spiesta sankcionēt ebreju apbruņošanos. Angļu virsnieks Ords Vingeits uz laiku kļuva par ebreju galveno militāro komandieri. Viņu var uzskatīt par Izraēlas armijas pirmo pamatlicēju. Tika radītas ebreju motorizētās jeb mobilās vienības, kuras patrulēja uz ceļiem. Dāvids Leibovičs konstruēja izraēliešu mīnmetēju "Dāvidku", kuram bija ļoti spalgs šaujtroksnis. Tas vien biedēja pretinieku. Jau 1937. gadā Haganā bija 25 tūkstoši kaujinieku, viņu skaitā ap 5000 sieviešu. 1939. gadā sākās plaša nelegāla ebreju ierašanās savā vēsturiskajā Tēvzemē.

Vislielāko palīdzību Izraēlas zemes ebrejiem sniedza ASV ebreju organizācijas. Taču amerikāņu ebreji paši uz turieni tikpat kā neredzējās. ASV 1929. gadā dzīvoja 4,5 miljoni ebreju, 1939. gadā – tuvu 5 miljoniem. (No 17 miljoniem ebreju visā pasaulē.) Tā bija vislielākā ebreju diaspora. ASV ebreji bija jau dziļi integrējušies amerikāņu sabiedrībā. Viņi pārsvarā izjuta piederību pie šīs valsts un tās nācijas. Tur viņi bija ieguvuši līdztiesību, brīvību un labklājību. Ar prātu, sirdi un rokām viņi rūpējās par ASV turpmāko uzplaukumu.

Visā pasaulē pazīstami prezidenta Franklina Rūzvelta līdzgaitnieki, finansisti un politiķi Bernards Barušs, Henrijs Morgentaus, vecākais, un viņa dēls Henrijs Morgentaus, jaunākais. Pasaules slavu guva kibernetikas pamatu radītājs Norberts Vīners, cilvēku asinsgrupu klasifikācijas atklājējs Kārlis Landšteiners, kodolfiziķis, Los-Adamos laboratorijas direktors Dž. Roberts Openheimers, 400 lielu dzelzs tiltu cēlājs Deivids Steinmans. Mākslā jaunu modernu ceļu cirtēji bija aktieris un režisors Vudijjs Allens, ASV neoficiālās nacionālās himnas "Dievs, svēti Ameriku" ("God, bless America") autors komponists Irvings Berlins, komponisti Leonards Bernsteins un Džordžs Geršvins, vijolnieks

Jehudi Menuhins, kinoproducents Semuels Goldvins, rakstnieks Sols Belovs. Amerikāņu sportā spoža zvaigzne bija bokseris Bennijs Leonards.

Savas ģimenes iekšējā dzīvē amerikāņu ebreju vairākums saglabāja jūdaisma tradīcijas. Aktīvi darbojās 1914. gadā nodibinātā ASV ebreju starptautiskās palīdzības organizācija *Joint* – pilnā nosaukumā “American Joint Distribution Committee”. No 1917. gada pastāvēja Amerikas ebreju kongress, kas atbalstīja cionismu. Taču tie neveidoja pasaules ebreju diasporas centru. Tāds neizveidojās.

Kad iesākās Otrais pasaules karš un nacisti īstenoja savu Eiropas ebreju iznīcināšanas plānu, nebija nevienas organizācijas, kas apvienotu ebrejus cīņai par viņu dzīvības glābšanu.

Ebreju tautu no pilnīgas bojāejas glāba antihitleriskās koalīcijas uzvara. Ap 550 tūkstoši ebreju karoja ASV, 62 tūkstoši – Lielbritānijas bruņotajos spēkos, 40 tūkstoši bija franču armijas un pretošanās kustības rindās, ap 500 tūkstoši ebreju cīnījās PSRS armijas, flotes un partizānu vienībās. Pavisam gandrīz 2 miljoni ebreju 1939.–1945. gadā vērsa ieročus vai ražoja tos cīņai pret briesmīgo ienaidnieku. Palestīnā 24 tūkstoši ebreju brīvprātīgi iestājās angļu armijā. Viņi cīnījās pret vācu un itāliešu armijām Ēģiptē, Libijā, Tunisijā, Itālijā. 1944. gadā tika saformēta ebreju brigāde, kas pēc kara dislocējās Vācijā. Tur viņi uzzināja par 6 miljonu ebreju bojāeju nacisma gūstā.

Pasaulē dzīvi vēl bija 11 miljoni ebreju.

Ebreju sabiedrība secināja: par savas tautas pastāvēšanu, tās cilvēku dzīvību daudzkārt vairāk jāgādā un jācīnās ebrejiem pašiem. Viņiem vajadzīga valsts, kas viņus tieši aizsargātu, kur viņi varētu meklēt patvērumu, ja viņus vajās un pazemos. Par tādu valsti varēja kļūt tikai atjaunotā Izraēla.

Pasaules ebreju organizācijas prasīja, lai uzvarētājas lielvalstis atļauj izglābtiem Eiropas ebrejiem pārcelties uz dzīvi Izraēlas zemē. Tam pretojās Anglija un PSRS, katra savu motīvu vadīta. Taču ASV prezidenta Harija Trumena valdība atbalstīja ebreju

prasību. ASV sāka aktīvu politiku Tuvajos Austrumos. Ar amerikāņu atbalstu Eiropā darbojās slepena ebreju organizācija, kas īstenoja plānu *Brih* (Bēgšana), nelegāli pārvedot uz Palestīnu ap 100 tūkstošus ebreju no Polijas, vairākus desmitus tūkstošu no Rumānijas, Ungārijas, Čehoslovākijas, Austrijas, PSRS.

Apvienojās ebreju nelegālās organizācijas pašā Izraēlas zemē, un 1945. gadā, naktī uz 1. novembri, tur sākās ebreju sacelšanās pret angļu virsvaru. Konflikta atrisināšanai tika nodibināta angļu-amerikāņu komisija, kura ieteica izveidot Palestīnā ebreju un arābu kopvalsti. Taču Londona arī to nepieņēma. Cīņas starp ebreju bruņotām vienībām un angļu karaspēku turpinājās. 1946. g. 22. jūlijā ebreju teroristu vienība *Ecel* uzspriecināja angļu administrācijas mitni Jeruzālemes viesnīcā "Kēniņš Dāvids". Gāja bojā vairāk nekā 100 cilvēku. Sacelšanās vadība šādas akcijas neatbalstīja un galveno uzmanību veltīja nelegālās imigrācijas nodrošināšanai, taču *Ecel* un *Lehi* bruņotās vienības turpināja partizānu karu ar savām metodēm. *Ecel* komandieris bija no Polijas nācis ebrejs, jaunatnes organizācijas *Betar* vadonis Menahems Begins. Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālā Asambleja 1947. gadā nolēma, ka konfliktu var izbeigt, tikai sadalot Palestīnu atsevišķā ebreju un arābu valstī un nodibinot starptautisku kontroli pār Jeruzālemi. To atbalstīja arī Padomju Savienība, cerot gūt ietekmi topošajā ebreju valstī. Pret ANO lēmumu bija Lielbritānija un apkārtējās arābu valstis. Tās izveidoja apvienotu "Glābšanas armiju", kuras uzdevums bija iedzīt ebrejus Vidusjūrā.

Spēki bija aritmētiski nevienlīdzīgi. 650 tūkstošiem ebreju iedzīvotāju pretī stāvēja vairāk nekā miljons arābu palestīniešu un 40 miljonu iedzīvotāju lielās arābu valstis. To bruņotie spēki aplenca Jeruzālemi, kur dzīvoja ap 100 tūkstoši ebreju. Niknas cīņas notika pie Haifas un Jafas. 1948. g. 14. maijā ebreji kontrolēja lielāko daļu viņiem piešķirtās teritorijas. Šajā dienā Telavivas muzejā ebreju Tautas padomes sēdē Dāvids Bengurions nolāsīja TP pieņemto Izraēlas neatkarības Deklarāciju. Izraēlas ebreju valsts pēc 2000 gadu nebrīves tika atjaunota.

Republikas pirmie mēneši pagāja nemitīgās kaujās ziemeļu, rietumu un dienvidu frontē, atvairot arābu bruņoto spēku uzbrukumus. Bija brīdis, kad pretinieks stāvēja pie Telavivas vārtiem. Tad iniciatīvu pārņēma Izraēlas Atbrīvošanas armija. 1949. gada februārī – jūlijā tika noslēgti pamiera līgumi ar Ēģipti, Libānu, Jordāniju, Siriju. Irāka atteicās pievienoties, taču arī izveda savu karaspēku no Izraēlas zemes.

Ciņās par neatkarību un tās aizsargāšanu krita vairāk nekā 6000 izraēliešu, bojā gāja arī 2000 civiliedzīvotāju. Tāda bija neatkarības “asins cena”.

1949. gadā tika ievēlēts Izraēlas parlaments – Knesets. Uzvarēja Darba partija un citas demokrātiskās partijas. Par pirmo Valsts prezidentu ievēlēja Haimu Veicmanu, par premjerministru Dāvidu Bengurionu. 1949. gada maijā Izraēlu uzņēma Apvienoto Nāciju Organizācijā. Atjaunotās Izraēlas līdzšinējā vēsture visu laiku dalās divās dimensijās: mierīgas dzīves celtniecība, attīstība un – valsts aizsargāšana, ne uz mirkli neatslābinot modrību un gatavību jaunām kaujām par savu pastāvēšanu.

Attīstību stimulēja ASV valsts un ebreju sabiedrisko organizāciju palīdzība, kas ļāva uzņemt un nodrošināt repatriantu masas. Līdz 1951. gada beigām jau ieradās 685 000 jauni Izraēlas pilsoņi. Vairākums nāca no Bulgārijas, Rumānijas, Polijas, Čehoslovākijas, Ungārijas, Dienvidslāvijas, Turcijas, Irānas, Marokas, Tunisijas, Alžīrijas, Irākas, Jemenas, Libijas. Dažādu kultūru un valodu ļaudis, būdami pat etniski stipri atšķirīgi, ar izglītības un patriotiskās audzināšanas palīdzību saliedējās vienotā Izraēlas ebreju nācijā. Liela loma bija racionāli izvietotai sociālās aprūpes sistēmai. Valsts sevišķi stimulēja zinātnes attīstību. Tuksnešainās zemes pamazām pārvērtās par ziedošiem dārziem. 1956. gadā Izraēla atkal uzvilka karavīra bruņucepurī, lai ar preventīvu karu izjauktu Ēģiptes, Sirijas un Jordānijas militārās savienības kopuzbrukumu. Pēc tam bija desmit dāsnī miera gadi. Tika celtas modernas pilsētas, arhitektoniski sevišķi izcilas bija Telaviva, Haifa un Jeruzālemes ebreju daļa, uzplauka kibucu lauksaimniecība, Eilata kļuva par modernu ostas pilsētu.

Ārpolitisko stāvokli ārkārtīgi sarežģīja PSRS aktivā iesašanās Tuvajos Austrumos. Arābu valstīs ieradās tūkstošiem padomju militāro speciālistu, ieplūda padomju ieroči. Tas arābu valstīs padarīja neiecietīgākas, agresīvākas. Arābus sevišķi satrauca repatriantu lielā straume (1961.–1964. g. – 228 000 personas). Arābu valstu armijas tika pievilktas pie robežām ar Izraēlu. 1967. g. 1. jūnijā Knesets nodibināja Nacionālās vienības valdību, kuru vadīja Levi Eškolš (repatriants no Ukrainas 1919. g.) un kuras aizsardzības ministrs bija nacionālais varonis ģenerālis Moše Dajans (dzimis Palestīnā). Dajans kā Izraēlas armijas galvenā štāba priekšnieks bija labi sagatavojis aizsardzības karu. 1967. g. 5. jūnija rītā Izraēlas aviācija dažās stundās iznīcināja aerodromos 410 pretinieka lidmašīnas, pilnīgi pārņemot gaisa telpu. Tanku brigādes pārrāva ēģiptiešu linijas un ieņēma visu Sinaja pussalu, apstājoties pie Suecas kanāla. Arī Sīrijas armiju sakāva dažu dienu laikā. Vissīvākās kaujas bija ar Jordānijas spēkiem par Jeruzālemes arābu pārvaldīto daļu. 7. jūnijā Izraēlas karavīri jau stāvēja pie Raudu mūra. Visa Jeruzāleme bija Izraēlas rokās. Karš beidzās sestajā dienā pēc tā sākuma. Tā bija spoža Izraēlas uzvara. Visā pasaulē ebreji triumfēja. Komunistu diktatūras valstīs sākās ebreju nacionālā atmoda, masveidīga repatriācija no PSRS.

Taču šis karš atnesa Izraēlai nevis mieru, bet tikai nemierīgu pamieru. Cīņu izvērša arābu teroristiskās organizācijas, īpaši palestīniešu organizācija *Fath*, kuras vadonis Jasīrs Arafats kļuva par nerimstošas pretdarbības simbolu. 1972. gada septembrī Minhēnes olimpiādē tika nogalināti 11 Izraēlas sportisti. Sarežģīta bija arī nerimtīgā diplomātiskā cīņa par Izraēlas tiesībām pārvaldīt sešu dienu karā ieņemtās teritorijas. 1973. g. 6. oktobrī *Jom Kipura* (Tiesas) dienā, kad Izraēlā rosīgā dzīve apstājās pārdomām klusumā, PSRS kara speciālistu apmācītā Ēģiptes armija strauji pārcēlās pār Suecas kanālu, pārrāva Izraēlas uzcelto aizsardzības līniju un ieņēma Sinaja pussalu. Uzbrukumā devās arī sīrieši. Goldas Meiras vadītā valdība nebija novērtējusi draudošās briesmas, neklausīja izlūkdienesta brīdinājumus. Taču šī pati

valdība prata dažu dienu laikā mobilizēt izraēliešus un nodrošināt pretuzbrukumu. Smagi slimā premjerministre strādāja 24 stundas diennaktī. 14. oktobrī grandiozā tanku kaujā tika sakauti ēģiptiešu galvenie spēki Sinajā. 16. oktobrī Golda Meira varēja lepni paziņot: ģenerāļa Ariela Šarona vadītā armijas grupa ir forsējusi Suecas kanālu un virzās uz Kairu. Ziemeļos izraēlieši tuvojas Damaskai. Tā bija jauna uzvara. Bet tā prasīja vairāk nekā 2500 Izraēlas karavīru dzīvību. (Arābu zaudējumi bija 4–5 reizes lielāki.) Arābu teroristiskās akcijas pret Izraēlu nerima, taču vispirms Jordānija, tad Ēģipte nodibināja mierīgas attiecības ar Izraēlu. Turpmāk galvenās briesmas draudēja no Sīrijas un Irākas puses.

Jasira Arafata vadītās Palestīnas pretošanās kustības centrs izveidojās Libānā. Tāpēc premjerministra ģenerāļa Ichaka Rabina valdība 1982. gada jūnijā izšķīrās par jaunu kara operāciju, okupējot Dienvidlibānu. 1985. gadā Šimona Peresa valdība izveda šīs okupācijas spēkus uz dzimteni. Amerikas Savienotās Valstis 1990. gados panāca, ka sākās sarunas starp premjerministru I. Rabīnu un J. Arafatu, kuras noveda pie vienošanās par autonomijas piešķiršanu Palestīnas arābu teritorijai, ko pārvalda Izraēla. Līgums bija cerīgs un arī traģisks – ebreju ekstrēmists nogalināja I. Rabīnu. Ekstrēmie spēki aktīvi darbojās gan Izraēlas, gan arābu rindās, aizkavējot izlīguma īstenošanu. 2000. gadā arābi sāka terora akcijas. Taču kompromisam nav alternatīvas. Karš nevar būt mūžīgs. No tā cieš visas puses. Ebreju tautas tiesībām uz savu sentēvu zemi jāsaskaņojas ar vairāk nekā 1000 gadus tur dzīvojošo arābu tiesībām nezaudēt savu dzimteni.

Izraēla šodien ir ziedoša, stipra attīstības valsts. Tajā dzīvo vairāk nekā 5 miljoni ebreju un vairāk nekā miljons citu tautu cilvēku, galvenokārt arābi – Izraēlas pilsoņi.

Visā pasaulē dzīvo vairāk nekā 13 miljoni ebreju. No tiem 5,5 miljoni – Amerikas Savienotajās Valstīs. Eiropā visvairāk ebreju ir Francijā – ap 520 tūkstoši. Citur vislielākais viņu skaits ir Kanādā – ap 360 tūkstoši, Lielbritānijā – 280 tūkstoši, Krievijā – 240 tūk-

stoši, Argentīnā – 210 tūkstoši, Ukrainā – 180 tūkstoši, Brazīlijā – 130 tūkstoši.* Ebrejības galvenais nacionālais centrs ir atjaunots. Tā neapšaubāmi ir Izraēla. 21. gadsimtā var prognozēt vēl daudzu ebreju repatriēšanos. Palikusī diaspora arī orientēsies uz sakariem ar Izraēlu. Var pieņemt, ka visi ebreji gūs tiesības kļūt par Izraēlas pilsoņiem.

Ebreju klaida laiks pasaulē aiziet pagātnē. Tauta ir atgriezusies pie sava spēka pirmavotiem.

Visproblemātiskāk ir paredzēt ASV ebreju turpmāko orientāciju. Tur attīstās asimilācijas process. Turienes ebreju amerikānisms, visticamāk, vēl vairāk nostiprināsies. Savu ebrejisko identitāti saglabās tikai dziļi reliģiozie cilvēki. Tomēr var paredzēt, ka šī ebreju civilizācijas amerikāniskā plūsma arī nākotnē politiski būs ebreju nacionālās valsts lielākais ārējais atbalsts. Kaut arī abām ebrejības lieldalām katrai būs sava kultūra, valoda un intereses.

Izmantotā literatūra par ebreju vēsturi

Battenberg F. Das Europäische Zeitalter der Juden. Zur Entwicklung einer Minderheit in der nichtjüdischen Umwelt Europas. – Darmstadt, 1990.

Beck W. (Herausgeber). Die Juden in der europäischen Geschichte. Sieben Vorlesungen. – München, 1992.

Benz W. Der Holocaust. – München, 1997.

Dolins V. Židu nacionālās valodas vēsturiskie pamati//Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1933. – Nr. 4., 306.–315. lpp.; Nr. 5/6., 435.–443. lpp.

Encyklopedia of the Bible. – Oxford, 1989.

Gidal T.N. Die Juden in Deutschland von der Römerzeit bis zur Weimarer Republik. – Köln, 1997.

Lewis B. "Treibt sie ins Meer". Die Geschichte des Antisemitismus. – Frankfurt a.M./Berlin, 1989.

Wurmbrand M. Roth C. Das Volk der Juden. Eine Universalgeschichte. 4000 Jahre Kampf ums Überleben. – Komet. – (Bez izd. vietas un gada.)

* Pēc aģentūras *Sohnut* sniegtām ziņām 1999. gadā.

Дубнов С.М. Краткая история евреев. – Ростов на Дону, 1997.
Джонсон П. Популярная история евреев. Перевод с английского. – Москва, 2000.

Волкович Б., Штейман И. Страницы истории еврейского народа. – Даугавпилс, 1995.

История еврейского народа. От эпохи патриархов до восстания Бар-Кохбы. Учебник для среднего школьного возраста. – Иерусалим, 1995.

История еврейского народа. От талмудической эпохи до эпохи эмансипации. Учебник для среднего школьного возраста. – Иерусалим, 1993.

История еврейского национального движения 1870–1914. Учебник для среднего и старшего школьного возраста. – Иерусалим, 1995.

История еврейского национального движения 1914–1949. Учебник для старшего школьного возраста. – Иерусалим, 1993.

Коган Д.Г. Евреи: наветы и действительность. – Санкт-Петербург, 1999.

Сэмюэлс Р. По тропам еврейской истории. Перевод с английского. – Printed in Israel, 1991.

Шейдлин Р.П. Летописи еврейского народа. Перевод с английского. – Москва, 1997.

Шкловская М., Лурье И. Иерусалим. История и образ города. – Иерусалим, 1995.

Ebreji Latvijā (1571–1940)

Ebreji ienāk Latvijā

Senlatviešu ciltīm nebija saskare ar ebrejiem. Krustneši un viņu pēcteči, kuri pārvaldīja iekarotās seno latviešu zemes, nevēlējās, lai tur parādītos jūdaisma ticības pārstāvji. Vācu ordeņa mestrs Zigrīds fon Feihtvangens 1306. gadā (pēc citiem avotiem, 1309. g.) ar īpašu dekrētu aizliedza ebrejiem uzturēties Livonijā. Hanzas savienība savukārt centās nepieļaut ebreju tirgotāju parādīšanos visā Baltijā. Tomēr saglabājušās liecības par dažu ebreju atrašanos Jelgavā 14. gadsimtā un Rīgā 16. gadsimta pirmajā pusē. [1, 686] Iespējams, ka tie bijuši Vācijas zemju valdnieku privilēģēti vai pat pilnvaroti ebreju tirgotāji, kuriem atļāva ierasties Māras zemē, kas bija vācu Svētās Romas impērijas sastāvdaļa.

16. gadsimta otrajā pusē pēc Livonijas sabrukuma Vācu ordenis, noslēdzot padošanās līgumu ar Poliju un Lietuvu, saņēma karaļa Sigismunda Augusta solījumu, ka Livonijas zemēs nebūs spēkā Polijas un Lietuvas ebrejiem labvēlīgie likumi. Karalis arī apstiprināja, ka visā Livonijā ebrejiem neatļaus tirgoties, vākt nodokļus un muitu (ko viņi darīja Polijā un Lietuvā). Rīgas vācu rāte, padodoties Polijas karalim Stefanam Batorijam, panāca, ka tai deva tiesības atļaut vai neatļaut ebreju tirgotāju ierašanos pilsētā un noteikt, cik ilgi viņi tur drīkst uzturēties. [2,2] Šie noteikumi

palika spēkā arī pēc tam, kad 17. gadsimtā Vidzeme un Rīga nonāca Zviedrijas karaļvalsts valdījumā. Taču, saimnieciskiem saka-riem paplašinoties, Rīgā ieradās daudzi ebreju tirgotāji no Lietuvas, Holandes, Prūsijas, Brandenburgas. 1638. gadā viņiem jau bija noteikta apmešanās vieta Rīgas priekšpilsētā – “Judenherberge”, tagadējās Maskavas un Lāčplēša ielas krustojumā, kur šim nolūkam uzcēla vairākas ēkas. Tās nodega Ziemeļu kara laikā.

Rīgā bija apmetušies arī daži ebreju ārsti, to vidū slavenais dziednieks Kaspars Fīdlers, kas no 1599. gada aprūpēja pilsētas rātskungu veselību un saņēmis rātes izziņu – rekomendāciju, ka savas prakses laikā nav nodarījis Rīgā nevienam “neko ļaunu”. [3, 159]

Ebreju pastāvīgā apmešanās Latvijā sākās 16. gadsimta otrajā pusē Polijas vasaļvalstī – Kurzemes un Zemgales hercogistē (vēlāk Kurzemes hercogiste). Tur ebrejiem nebija aizliegts ierasties, taču hercogistei bija tiesības regulēt viņu skaitu, uzturēšanās laiku un nodarbošanos zināmās profesijās, arī tirdzniecībā. Tāpēc sākumā ebreji ieradās Kurzēmē kā poļu un lietuviešu tirgotāju starpnieki, kuriem bija dotas īpašas pilnvaras. Uz stabilu pastāvīgu dzīvi ebreji no 1571. gada apmetās Piltenes atsevišķā novadā, kas 16. gadsimtā tika nodots Dānijas (Šlezvīgas-Holšteinas) hercoga valdījumā, vēlāk to tieši anektēja Polijas karalis, kurš, maksājot parādu, to savukārt uz laiku nodeva Brandenburgas kūrfirsta pārvaldē. Šie valdnieki atļāva ebrejiem tur iegūt īpašumu, celt savas mājas un pat – lūgšanas namu. [4, 17] Daudzi ebreji apmetās arī Dienvidkurzemē, sevišķi Aizputē, jo šo teritoriju kādu laiku pārvaldīja Brandenbura un Prūsija. Tā izveidojās pirmās paliekošās ebreju apmetnes Latvijā.

17. gadsimtā Kurzemes hercogi, to vidū hercogs Jēkabs, bija ieinteresēti ebreju ieceļošanā, jo viņiem vajadzēja kredītus savu saimniecisko pasākumu īstenošanai. Taču hercogi ierobežoja ebreju dzīvesvietas, piemēram, nosakot, ka Jelgavā tiem visiem jādzīvo vienā ielā (Judengasse, vēlāk Dobeles iela). Sinagogu celšanu un ebreju kapsētas ierīkošanu aizliedza. Ja ebrejs nomira, viņu nācās vest uz Lietuvu, apbedīt turienes ebreju kapsētā.

Hercogs Jēkabs un viņa pēcnācējs Fridrihs Kazimirs atļāva vietējiem ebrejiem veikt liela mēroga finanšu operācijas un nodarboties ar muitas dienestu, jo tā hercogi guva lielākus valsts ienākumus. Tas izraisīja muižnieku opozīcijas asus protestus un pretdarbību. 1648., 1688. un 1698. gadā Kurzemes Landtāgi prasīja atcelt labvēlību ebrejiem un viņus izraidīt. Hercogi šo prasību ignorēja. 18. gadsimta sākumā ebreji ieguva tiesības ierīkot Jelgavā savu kapsētu un uzcelt sinagogu. [5, 222] Hercogs Ferdinands turpretī pakļāvās opozīcijai un 1714. gadā pavēlēja ebrejus padzīt no Kurzemes, bet izvairīšanās gadījumā iekasēt no viņiem soda naudu – vienu tāleru par katru uzturēšanās dienu. Bagātākie ebreji palika savā parastajā vietā, samaksājot 400 tāleru lielu gada soda naudu. Ne tik bagātie bēguļoja, pārejot no vienas vietas uz citu vai atpirkās ar kukuli vietējam varaskungam. Ebreju izraidīšanu kavēja arī daudzu muižnieku lielie parādi viņiem, jo tos izceļošanas gadījumā tulīt vajadzēja atmaksāt, bet parādnieki to nespēja. Tādēļ viņi paši samaksāja hercogistei soda naudu par savu parāddevēju, tā pakāpeniski dzēšot arī ebreju doto aizņēmumu. Būtībā ebreju izraidīšanas kampaņas izgāzās. Ebreji palika svarīgs Kurzemes dzīves komponents.

18. gadsimtā ebrejiem labvēlīgs bija hercogs Ernests Bīrons, kas par savu galveno padomnieku izraudzījās finansistu ebreju Leviju Lipmanu, kas kalpojis arī ķeizarienei Annai Joanovnai. Viņš sagādāja Kurzemei ārvalstu kredītus un veicināja ebreju amatnieku ieceļošanu no vācu valstīm. Ļoti vajadzīgi bija viņu skārdnieki, galdnieki, stiklinieki, mēbeļu darinātāji, juvelieri. Šie amatnieki un meistari piedalījās arī Jelgavas un Rundāles pils celtniecībā, hercoga Pētera Bīrona valdīšanas laikā – Pētera akadēmijas ēkas būvē. Ebreji Jelgavā ierīkoja arī naudas maiņas punktu, kas bija ļoti vajadzīgs ieceļotājiem no Vācijas, kuri devās uz Krieviju. Kurzemē ieceļoja arī daudzi Vācijas augstskolās un ģimnāzijās izglītoti ebreji – ārsti, juristi, skolotāji. Viņi bija emancipējušies, integriti vācu sabiedrībā, taču saglabāja savu tēvu reliģisko pārliecību. Jelgavā 18. gadsimta nogalē darbojās medicīnas un filozofijas

doktors, profesors Markuss Hercs, kas propagandēja ebreju emancipācijas idejas, palīdzēja pilsētas ebreju skolai, kura iepazīstināja skolēnus kā ar ebreju, tā vācu literatūru.

Kurzemes vācu muižnieku parlaments – Landtāgs 1784. gadā nolēma atļaut ebrejiem turpmāk pastāvīgi dzīvot hercogistē, pieprasot gan no viņiem uzturēšanās maksu jeb “galvas naudu”.

18. gadsimta beigās Kurzemē un Zemgalē pastāvīgi dzīvoja ap 9000 ebreju. 1793. gadā Jelgavas ebreji īpašā memorandā pateicās hercogam Pēterim par ebreju aizsardzību un reliģisko iecietību, kas pierādīja, ka dažādas konfesijas nav šķērslis labām attiecībām starp cilvēkiem. Viņus vienoja ticība vienam Dievam. [6, 25]

Citādi ebrejiem klājās 18. gadsimtā Vidzemē, kur nostāju pret ebrejiem determinēja Krievijas impērijas antisemitisms. Tas bija pārmantots no Ivana Bargā laikiem, kad nekristītiem ebrejiem aizliedza ierasties Krievzemē. 1709. gadā krievu karaspēka ieņemtā Rīgā tika dots rīkojums, ka visiem ebrejiem jāatstāj pilsēta. Taču drīz vien viņi atkal ieradās un ar saviem līdzekļiem palīdzēja atjaunot Rīgu. 1724. gadā pilsētas rāte atļāva priekšpilsētā celt ebreju apmetnes namu. Kad 1727. gadā ķeizariene Katrīna Pirmā izdeva ukazu par ebreju izraidīšanu no Ukrainas, Smoļenskas zemes un Vidzemes, Rīgas rāte nolēma izraidīt Polijas ebreju tirgoņus, taču neaiztika iebraucējus no Vācijas. Šie iebraucēji, apstākļu spiesti, sāka pāriet kristīgā ticībā. [2, 46] (Pēc ebreju reliģijas – piespiedu kristīšana ir varas maldināšana un nenožīmē ebreja izstāšanos no savas īstās un vienīgās ticības.) 1742. g. 2. decembrī ķeizariene Elizabete Petrovna, krasa antisemīte, izdeva bargu ukazu par visu ebreju izsūtīšanu, deportēšanu pāri robežai uz Poliju. Rīgas rāte, baidoties, ka samazināsies pilsētas ārējā tirdzniecība, lūdza Krievijas augstāko tiesu – Senātu atļaut izņēmuma kārtā ebreju tirgoņiem iebruukt pilsētā un uzturēties tur tikai savās tirdzniecības dienās. Senāts atbalstīja lūgumu, bet ķeizariene to noraidīja. [7, 184] Rīgā tomēr palika četri ienesīgi ebreju tirgotāji, kuriem Vidzemes gubernators deva aizsargājamo ebreju (“Schutzjuden”) statusu.

Katrīna Otrā 1764. gadā daļēji atcēla iepriekšējo ķeizaru aizliegumu pret ebrejiem. 1766. gadā Baltijas ģenerālgubernators Brauns izdeva īpašus 14 punktu noteikumus par ebreju atrašanos Rīgas pilsētā. Tie atļāva viņiem ienākt un sešas nedēļas tirdzniecības nolūkā dzīvot Rīgā, apmetoties tikai speciāli norādītā priekšpilsētas rajonā. Savas preces viņi drīkstēja pārdot vienīgi Rīgas pilsoņiem. Rīdziniekiem stingri aizliedza dot kādam ebrejam naktsmājas savā mājā vai dzīvoklī. Ebreji nedrīkstēja dibināt savus rūpalus, viņus nedrīkstēja ņemt valsts dienestā. Toties gubernators apsolija viņiem "valsts aizsardzību". [2, 84] 1765. gadā tagadējās Maskavas un Dzirnauvu ielas krustojumā tika atklāts jaunceltais ebreju "viesu namu" komplekss, neliels ebreju kvartāls, gandrīz pie pašas Daugavas. Tā saimnieka – pārvaldnieka tiesības uz 50 gadiem ieguva ebrejs Johans Benkens. Turpat 1767. gadā atļāva arī vienā no mājām iebūvēt sinagogu.

1785. gadā Katrīna Otrā atļāva Kurzemes ebrejiem apmesties uz dzīvi Slokā un Slokas ebrejiem – pastāvīgi tirgoties Rīgā. Tā Rīgā ienāca vairāki simti ebreju tirgotāju, kuri tur dzīvoja ar pilsētas pagaidu iedzīvotāju statusu. Turīgākiem atļāva dzīvot arī ārpus ebreju kvartāla.

Latgalē ebreji sāka ienākt ap 17. gadsimta vidu un galvenokārt no Polijai piederošās Rietumukrainas un Baltkrievijas. Pirmie no viņiem bija bēgļi, kas glābās no Bogdana Hmeļnicka vadītās sacelšanās dalībnieku varmācībām. Šie ieceļotāji runāja Polijā tapušā jidiša valodā, bija ortodoksālāki nekā Vācijas ebreji reliģiskajā pārliecībā un dzīvesveidā, nabadzīgāki un mazāk izglītoti. Viņi lielākoties nodarbojās ar siktirdzniecību un amatniecību, bet daļa – arī ar lauksaimniecību. 1784. gadā Latgalē bija reģistrēti 3698 pastāvīgi dzīvojoši ebreji. [6, 48]

Taču 1772. gadā, kad sakarā ar Polijas pirmo sadalīšanu starp lielvalstīm Latgali iekļāva Krievijas impērijas Polockas guberņā (vēlāk – Vitebskas guberņā), tur esot dzīvojuši ap 5000 ebreju. [8, 13] Viņi dalījās divās kārtās: tirgotājos un pilsētniekos – sīkpilsoņos, kuru sastāvā ieskaitīja arī laukos dzīvojošos. 18. gadsimtā

daudzi ebreji turēja Latgalē viesu namus, krogus, paši ražoja degvīnu un alu. Bet uzņēmīgākie Polijas varas laikā kļuva par šlahtiču muižu nomniekiem. Tiesa, tur zemniekus ekspluatēja vairāk nekā pašu poļu kungu pārvalditos īpašumos, jo nomniekiem bija jāmaksā šlahtičiem un arī pašiem jānopelna. Tas radīja zemniekos nepatiku pret ebrejiem. 1778. gadā Krievijas valdība pavēlēja ebrejiem no laukiem pārcelties uz pilsētām. 1786. gadā šo pavēli uz laiku atcēla, jo tā bija negatīvi ietekmējusi vietējās lauksaimniecības stāvokli un nodokļu ievākšanu. 1811. gadā pavēli atkal atjaunoja.

Ebreju dzīvē Latgalē liela loma bija viņu vietējiem pašvaldības orgāniem – kahaliem, kas izveidojās Polijā un Lietuvā, uzplauka Žečpospolitas laikā. Kahali organizēja ebreju sabiedriskos pasākumus, ievāca nodokļus un nodeva tos varas iestādēm, nodrošināja rekrūšu iesaukšanas pavēles īstenošanu. Valsts varai tas bija izdevīgi. Taču vienlaikus kahali bija arī autonomi ebreju tiesību aizstāvji, un viņu tiesas kopienas ietvaros sprieda par ebreju vainu vai nevainību, izņemot smagus noziegumus pret valsti. Tomēr šāda autonomija saglabāja ebreju segregāciju.

18. gadsimtā Latgalē un īpaši Kurzemes hercogistē nodibinājās plaši tieši kontakti starp ebrejiem un latviešu zemniekiem. Lauku sētās sāka ierasties ceļojošie ebreju sīktirgotāji, pārdodot pirmās nepieciešamības priekšmetus vai mainot tos pret zemnieku ražojumiem. Starp latviešiem un šiem ebrejiem izveidojās lietišķas un draudzīgas attiecības. Daudzās vietās ceļojošie ebreju krāmenieki bija vienīgie sakaru uzturētāji starp zemnieku un pilsētu. Zīmīgi, ka Vecais Stenders savā 1787. gada “Bildu ābicē” burtu “Ž” saista ar vārdu “židi”^{*} un dod pozitīvu vērtējumu par ebrejiem, raksturojot viņus kā kārtīgus reliģijas noteikto svinamo dienu ievērotājus un atzīmētājus, kuru kārtība ir paraugs dažam labam kristītam cilvēkam.

^{*} Vārds “žids” Latvijā ieviesās no Polijas. Tur tam bija cita nozīme nekā Krievijā, kur ar to tika izteikts zināms nicinājums un aizspriedums. Tātad šo vārdu lietoja dažādās nozīmēs. Katrīna Otrā pavēlēja valsts dokumentos lietot vārdu “jevrei”, vāciski – “Hebräer” jeb “Ebräer”.

Kopumā skatot, 18. gadsimtā ebreji kļuva par ievērojamu iedzīvotāju daļu Latvijā, viņi bija ap 1,5% no visiem iedzīvotājiem, bet Kurzemē un Zemgalē – ap 2,2%, Jelgavā – ap 10%, Daugavpilī – ap 14%. Daugavpils bija pirmā lielākā pilsēta Latvijā, kur, sākot ar 1785. gadu, ebreji tika ievēlēti rātē (maģistrātā). Viņus atsevišķi ievēlēja tikai ebreju balsotāji. Ievēlētajiem vajadzēja prast krievu un poļu vai vācu valodu, kā arī gērbties pēc kristīgo ļaužu modes. 1800. gadā par Daugavpils (Dinaburgas) birģermeisteru ievēlēja ebreju Šolomu Movšoviču. [9, 28–29]

Kurzemes, Latgales un Rīgas ebreji Krievijas impērijas varā (19. gs. – 20. gs. sākums)

Pēc Kurzemes hercogistes pievienošanas Krievijai (1795. g.) visa Latvijas teritorija bija atkal administratīvi iekļauta vienā valstī. Taču Latvijā dzīvojošās tautības vēl neveidoja vienu kopumu, viņus šķēla guberņu dalījums. Ebreju sabiedriskā dzīve Latgalē un Kurzemes guberņā (Kurzemē, Zemgalē), kā arī ebreju dzīve Rīgā bija reģionāli nošķirta. Latgales ebreji bija tipiski jidiša kultūras nesēji, Kurzemes (sevišķi rietumos un vidusdaļā) ebreji daļēji bija vācu kultūras ietekmē, Rīgā līdz 1880. gadiem stipra bija arī vācu valodas ebreju daļa, bet, sākoties rusifikācijai, pārsvaru guva krievu valodas lietošana. Taču savās reliģiskās draudzēs visi ebreji Latvijā runāja jidiša valodā.

Krievijas ķeizari Pāvils, Aleksandrs Pirmais un Nikolajs Pirmais īstenoja ebreju tiesību ierobežošanas un viņu “pārveidošanas” politiku, kuras mērķis bija pakļaut visu ebreju sabiedrisko dzīvi valdības kontrolei un veicināt ebreju pāreju pareizticībā. Krievijas caru noteiktā 25 guberņu zonā, kurā bija atļauta ebreju apmešanās, ietilpa arī Latgale. Tāpēc to īpaši stingri skāra Nikolaja Pirmā izdotie 600 ukazi un rīkojumi par ebreju dzīves regulēšanu. Simtiem ebreju zēnu no 12 gadu vecuma varmācīgi nosūtīja uz apmācībām tā saucamos kantonistu bataljonos, kur

viņus centās pāraudzināt par pareizticīgiem krieviem. Pēc tam, sākot ar 18 gadu vecumu, viņiem 25 gadi bija jādien Krievijas armijā. Pēc dienesta viņiem bija atļauts dzīvot jebkurā impērijas novadā.

Ebreju pašvaldībām – kahaliem bija jāsavāc lielāki nodokļi nekā no līdzīga skaita kristīto cilvēku kopienām. Vara stingri aizliedza kahalu ebrejiem bez atļaujas mainīt dzīvesvietu. Faktiski kahali pārgāja uz geto tipa dzīvi.

1844. gadā ebrejiem uzlika nodokli par gērbšanos viņu tradicionālās drēbēs, bet no 1851. g. 1. janvāra vispār aizliedza šādu gērbšanos, to atļāva tikai vecākiem cilvēkiem – ar gubernatora sankciju katrai atsevišķai personai. 1844. gadā valdība izdeva ukazu par administratīvo kahalu likvidēšanu* un ebreju pakļaušanu vispārējai administrācijai un tiesai. Līdz ar to beidzās autonomo kahalu laiks Latgalē.

Nikolaja Pirmā režīms bija ieinteresēts, lai attīstītos ebreju tirgotāju aktivitātes pilsētās, jo viņiem bija jāmaksā valstij divreiz lielāks nodokļu procents nekā citu tautību tirgoņiem, tā impērija guva papildu ienākumus. 1839. gadā Daugavpilī ebreji – īpašnieki guva tiesības piedalīties pilsētas pašvaldības vēlēšanās kā pilsētas pilsoņi. Vairojās to ebreju skaits, kurus ieskaitīja privileģēto tirgoņu kārtā (ja peļņa pārsniedza 500 rubļus gadā).

Ebreji izturēja smagus pārbaudījumus. Reliģiskās draudzes uzturēja viņu dzīvotspēju ar ticības pārliecību. Ģimenēs bija 3–4 bērni. Ebreju skaits Latgalē palielinājās no 5 tūkstošiem 19. gadsimta sākumā apmēram līdz 11 tūkstošiem gadsimta vidū. [6, 49]

Kurzemes guberņu pret ebrejiem vērstie ukazi skāra mazāk, tur iecēloja daudzi ebreji no Lietuvas un Polijas. 1835. gadā tika izdots īpašs nolikums, kas atļāva pastāvīgi dzīvot un nodarboties ar tirdzniecību, amatniecību vai brīvām profesijām tiem ebrejiem, kuri bija reģistrēti dzīvesvietās un saņēma pases. Aizliedza jaunu iecēlošanu un izraidīja divkāršo nodokļu nenomaksātājus. Ebreju amatniekiem savukārt atļāva pieņemt par mācekļiem tikai

* Par kahaliem turpmāk sauca ebreju kopienas.

savus dēlus. (Šo ierobežojumu 1850. g. atcēla.) Kurzemes vācu sabiedrība bija toleranta pret ebrejiem, kas daļēji pasargāja viņus no Nikolaja satrapu represijām. Kurzemē 19. gadsimta vidū jau dzīvoja ap 23 tūkstoši ebreju, darbojās piecas ebreju laicīgās skolas ar mācībām vācu valodā.

Tomēr daudziem ebrejiem dzīves apstākļi arī Kurzemē bija ļoti smagi. Tāpēc 1840. gadā apmēram 2500 personas ar valdības atļauju pārcēlās uz dzīvi Dienvidkrievijā, Ukrainā, kur viņiem iedalīja zemes platības. Šī pārceļošana radīja atbalsi latviešu zemniekos, kustību par izbaukšanu uz "siltām zemēm". Ļoti traģisks bija to Kurzemes ebreju liktenis, kuri noticeja valdības solījumam iedalīt viņiem zemes Sibīrijā. Tur lielākā daļa ieceļojušo ebreju (no Jelgavas vien pieteicās 50 ģimenes) gāja bojā no sala, slimībām un pārtikas trūkuma. [10, 165–166]

Uz Vidzemes guberņu (ieskaitot Rīgu) attiecināja iepriekš minēto 1835. gada nolikumu, taču domstarpības radīja tā īstenošanas ietvari. Rīgas "vācu tēvi" vēlējās saglabāt iepriekšējo stāvokli, kad ebreji varēja Rīgā dzīvot tikai kā pagaidu iemītnieki. (Izņemot 15 "šucebreju" ģimenes, kurām ģenerālgubernators F. Pauluči 19. gs. 20. gados bija devis pieraksta tiesības.) Tāpēc Slokas ebreju draudze, kuras locekļi faktiski dzīvoja Rīgā, 1837. gadā Leipcigas "Vispārējās Ebreju Avīzes" 103. numurā publicēja protestu pret Rīgas vācu sabiedrības vadītāju centieniem nodrošināt vācbaltiešiem monopoltiesības pilsētas dzīvē. [6, 33]

Jautājumu izlēma Pēterburgā. 1841. g. 17. decembrī Krievijas Senāts izdeva noteikumus par Rīgā pastāvīgi dzīvojošo ebreju pierakstīšanu, liedzot to jaunpienācējiem. Pierakstītiem 517 ebrejiem tomēr netika dotas Rīgas pilsoņu tiesības. Ebrejiem gan atļāva dibināt savu kopienu, tomēr pieprasīja, lai viņi sabiedriskās kārtības labā neizdalītos no pārējiem rīdziniekiem, atmesu savus īpašos apģērbus un turpmāk ģērbtos pēc vācu modes. Pakāpeniski ebreju kopiena sekulāri saplūda ar Rīgas vācbaltiešu sabiedrību, deva arī savu daļu vietējai inteliģencei. Jau 1840. gadā tieši Rīgā sāka darboties pirmā laicīgā ebreju skola Krievijas

impērijā. Tās dibinātājs bija Vācijas ebreju apgaismības darbinieks Maksis Lilientāls, kas vēlāk kļuva par ebreju skolu dibināšanas propagandētāju Rietumkrievijā un Dienvidkrievijā, pierādot, ka līdz tam pastāvošās ebreju reliģisko draudžu skolas nedod ebreju jaunatnei visas nepieciešamās zināšanas, kas vajadzīgas, lai gūtu panākumus viņu grūtajā dzīves ceļā. [10, 161–163]

Aleksandra Otrā valdīšanas laikā (1856–1881) liberālā likumdošana un politika būtiski mainīja ebreju tiesisko stāvokli. Likvidēja kantonistu bataljonus, ebrejiem – pirmās gildes tirgotājiem, ārstiem, no 1865. gada – arī amatniekiem atļāva pastāvīgi dzīvot ārpus ebreju apmešanās zonas, augstskolu beigušos (ar doktora, maģistra, kandidāta grādu) varēja pieņemt darbā valsts iestādēs. Atcēla ierobežojumus ebreju uzņemšanai universitātēs un ģimnāzijās. Daudzi ebreji studēja Rīgā 1862. gadā atvērtajā Politehnikumā, vēlāk Politehniskā institūtā. 1880.–1900. gadā viņu bija ap 20% no studentu kopējā skaita. Tur 1880. gadu vidū izveidojās pirmais Rīgas ebreju studentu pulciņš *Chovevei Cion* (Cionas čaklie). Tā dalībnieki paši studēja ebreju vēsturi un cerēja uz ebreju valsts atdzimšanu. [11, 32]

Sākoties plašai dzelzceļu un ostu celtniecībai, Latvijas teritorijā strauji attīstījās rūpniecība, tāpēc tūkstošiem ebreju no Polijas, Lietuvas, Baltkrievijas šeit rada sev darbu un pajumti. Sevišķi tika pieprasīti ebreju amatnieki. Ļoti vajadzīgi bija arī tirgotāji starpnieki, kuri ar precēm apgādāja gan pilsētas, gan laukus. Lielākā daļa ebreju ieceļotāju apmetās lielās un vidējās pilsētās. Rīgā vien 1867. gadā jau dzīvoja 5254 ebreji jeb 5,1% no visa iedzīvotāju skaita, 1881. gadā – 14 222 (8,4%), 1897. gadā – 21 963 (8,4%). [11, 14] Lielākā daļa Rīgas ebreju 19. gadsimta sabiedriskā dzīvē lietoja vācu valodu. 1881. gadā ap 6000 rīdzinieku – ebreju atzina vācu valodu arī par savu ģimenes valodu. [12, 47]

Kurzemes guberņā 1881. gadā dzīvoja 47 671 ebrejs jeb 8,28% iedzīvotāju. [12, 28] Tur arvien lielāks īpatsvars bija jidiša un poļu valodā runājošiem. Taču Jelgavā un Liepājā dzīvojošie

ebreji pārsvarā palika vācvalodīgi. Latgalē ebreji jau 19. gadsimta vidū, sevišķi pēc poļu sacelšanās (1863–1865) apspiešanas, arvien vairāk sāka ikdienā lietot krievu valodu, bet ģimenes dzīvē stingri palika savā jidiša valodā un kultūrā.

1880. gados sakarā ar Baltijas rusifikācijas procesu vairākums vietējo ebreju labi apguva krievu valodu. Rīgā un Kurzemē ebreji kļuva trīsvalodīgi: jidiša, vācu un krievu valodas lietotāji. Daudzi ebreji 19. gadsimta otrā pusē veicināja lielražošanas un lieltirdzniecības izveidošanos Latvijas teritorijā. Kokrūpniecībā un koktirdzniecībā dominēja Šlitu un Berlinu ģimenes. Rīdnieks Šleime Šlits nodibināja arī linu pārstrādes uzņēmumu "Emolips". Spirta rūpniecībā vadošā lomā izvirzījās fabrikants Jakobs Gindins. Lielāko Krievijas sērkokociņu fabriku Daugavpilī uzcēla un vadīja no Polijas ienākušais 1. ģildes tirgotājs Šlema Zakss. Kurzemē, Zemgalē un Latgalē ebreju lieltirgotāji pārņēma savās rokās labības iepirkšanu un pārdošanu pārstrādei vai eksportam.

Kurzemes guberņā 1880. gadā – Liepājā no 1029 reģistrētajiem ģildes tirgotājiem 608 bija ebreji, Jelgavā attiecīgi no 844–457, Kuldīgā no 104–78, Bauskā no 129–118, Jaunjelgavā no 172–155. Tolaik ebreju bija ap 32% no guberņas pilsētu iedzīvotājiem, bet Tukumā – 46,5%, Bauskā – 59,4%, Jaunjelgavā – pat 69,55%. [13] Ebrejiskas pilsētas bija arī Latgalē: Daugavpils – 46% iedzīvotāju bija ebreji, Rēzeknē – 54%, Ludzā – 54,5%. Lielākā daļa Latgales amatnieku bija ebreju izcelsmes ļaudis. [1, 694] Vairākos miestos Latvijā dzīvoja gandrīz vienīgi ebreji, piemēram, Sasmakā, tagadējā Valdemārpilī.

Attīstījās ebreju laicīgā izglītība. 20. gadsimta sākumā Rīgā jau bija 32 ebreju pamatskolas apmēram ar 5000 skolēniem. Tajās strādāja 270 skolotāju. Vairāk nekā 500 jaunieši mācījās 1. Rīgas ebreju skolā. Kurzemes guberņā 1897. gadā bija 29 laicīgas un 142 reliģiskas ebreju skolas. [6, 27, 37] Daugavpilī 19. gadsimtā darbojās divas ebreju profesionāli tehniskās skolas un sieviešu skola, kas vēlāk tika reorganizēta par progimnāziju. [9, 59]

Mācības Kurzemes un Rīgas skolās līdz 1880. gada beigām notika vācu, pēc tam krievu valodā.

Kaut arī lēni, tomēr nepārtraukti notika vietējo ebreju tuvināšanās krievu un vācu sabiedrībai. Taču pašu ebreju vidū arvien vairāk iezīmējās krasa sociāla atšķirība: bagātie un nabagie, samērā neliels bija vidējais slānis. Latgalē 1898. gadā – 18,5% ebreju ģimeņu varēja eksistēt, tikai nepārtraukti saņemot ebreju kopienas palīdzību. [1, 694]

Aleksandra Otrā reformu laikā Latvijā dzīvojošie ebreji bija ļoti lojāli pret Krieviju un tās valdnieku. 1861. g. 10. jūlijā cars, viesojoties Jelgavā, pieņēma pilsētas ebreju delegāciju, kurā bija Jelgavas rabīns Solomons Puhers, vēsturnieks Roibens Vunderbārs un divi tirgotāji – Markuss un Frīdlibs. 28. jūlijā Aleksandrs Otrais kopā ar ģimeni apmeklēja Jelgavas sinagogu un noklausījās viņam veltīto rabīna S. Puhera runu.

Cars pieņēma S. Puhera vadīto Kurzemes ebreju delegāciju arī 1867. g. 15. jūnijā Rīgā un uzklusēja tās apsveikumu sakarā ar tikko notikušo laimīgo izglābšanos no terorista Dmitrija Karakozova šautās lodes. [99, 373]

Ebreju tiesiskais stāvoklis krasi pasliktinājās pēc Aleksandra Otrā nogalināšanas. Krievu šovinisti nepamatoti apvainoja ebrejus nogalināšanas līdzdalībā, jo narodņiku teroristu konspiratīvā dzīvokļa turētāja Pēterburgā – revolucionāre Hesja Gelfmane pēc izcelsmes bija ebrejiete. Krievijas reakcionārajā presē sākās antisemitiska kūdišanas kampaņa. Dienvidkrievijā (Ukrainā) 1881. gada pavasarī sākās asiņaini ebreju grautiņi. 1882. g. 3. maijā cars Aleksandrs Trešais apstiprināja jaunus ebreju dzīves “pagaidu noteikumus”, kuri faktiski bija spēkā līdz 1917. gada Februāra revolūcijai. Sakarā ar to Rīgas, Jelgavas, Liepājas ebrejiem, kuri nestrādāja savā reģistrētajā profesijā, nācās atstāt pilsētas un pārcelties uz atjaunoto ebreju apmešanās zonu. Ebrejus atkal neņēma darbā valsts iestādēs un ierobežoja viņu uzņemšanu augstskolās.

Latvijā (Kurzemē) sakarā ar antisemitisko noskaņu uzplūdiem ieradās ap 20 tūkstoši bēgļu no Ukrainas, Baltkrievijas,

Polijas. Latviešu un vācbaltiešu iedzīvotāju attieksme pret ebrejiem kopumā bija toleranta. Viņi te tika atzīti par noderīgiem un vajadzīgiem līdzcilvēkiem. Raksturīga ir jaunlatviešu pozitīvā atsauce par ebreju prasmi organizēt un vadīt saimnieciskos jauktājumus. Krišjānis Valdemārs rakstā "Kāds vārds par žīdiem Baltijā" ("Baltijas Vēstnesis" 1881. g. 11. (23.) decembrī) aicināja mācīties no ebrejiem, kā tikt pie turības, un sadarboties ar viņiem kā ar tikpat maztiesīgiem ļaudīm, kādi toreiz bija latvieši. Viņš rakstīja: "Kamēr viens no šiem bāriņiem viens otram neko nenovēl, tikmēr abi nedabon neko, jo tikai ar savienotiem spēkiem var uzvarēt." Bet latviešu demokrātiskā avīze "Dienas Lapa" 1886. g. 14. oktobra redakcijas rakstā uzsvēra: "Žīdi mums der par dzīvu pierādījumu, cik ļoti var stiprināties pat kāda maza, nicināta tautiņa; pie viņiem mēs gaiši redzam, ko panāk caur izmanību, pacietību un savstarpēju ciešu kopību." [14] Objektīvu informāciju par ebreju lomu un stāvokli sniedza Rīgas vācu laikraksti "Rigaer Tageblatt" un "Neue Zeitung für Stadt und Land". [15]

Antisemitisma aizspriedumus Latvijā tolaik izplatīja krievu valodā iespīestā šovinistiskā prese, sevišķi – avīze "Rižskij vestnik", kas pārpublicēja Pēterburgas, Viļņas un Kijevas avīžu rakstus. Sākot ar 19. gadsimta 80. gadiem, arī latviešu presē un literatūrā dažkārt sāka parādīties raksti, kas negatīvi vērtēja ebreju klātbūtni un rosību Latvijā. Šādos sacerējumos ebrejs parādīts kā nevēlams, negodīgs un viltīgs konkurents, kurš nosīt latviešu zemkopju ražojumu cenas un pārdod tautai nekvalitatīvus preču ievēdumus. "Baltijas Vēstnesis" 1888. g. 14. (26.) septembrī aicināja savus lasītājus boikotēt ebreju veikalus, bet avīze "Balss" 1891. g. 26. jūnijā un 3. jūlijā prasīja stingrāk ierobežot ebreju tiesības tirgoties, nosakot viņiem noteiktu kvotu. [16, 13] Tā mūsu zemē parādījās arī vietējais antisemitisms, kam te pamatā bija saimnieciskas konkurences motīvi. Politiskie aizspriedumi bija tieši pārņemti no krievu reakcionāru antisemitisma. Taču latviešu tautas lielākajā daļā saglabājās draudzīga attieksme pret ebrejiem.

1881. gada maijā – jūnijā Liepājā tika novērsti antisemītu mēģinājumi izprovocēt ebreju grautiņus. Vietējā administrācija un policija bija enerģiski rīkojušies, lai savaldītu dauzoņas un atmaskotu melīgās baumas par it kā notikušu rituālslepkavību (“noslepkavotais” atradās sveiks un vesels). [17] 1890. gados antisemītismu principiāli kritizēja J. Pliekšāna (Raina) vadītā “Dienas Lapa”, nosaucot to par sērgu, kas posta daudzu valstu “sadzīves ķermeni”. Ebreji, pret to cīnoties ar savu naudu un vienprātību, “nomāc spaidus caur gudribu”. [18] Jaunās strāvas domu paudējas avīzes “Dienas Lapa” skatījumā ebreju jautājumu visefektīvāk atrisinātu ar viņu integrēšanu valstī, tomēr neprasot, lai viņi atmestu savu ticību un tradīcijas. [Turpat, 1895, 2., 10., 12. jūn. (14., 22., 24. jūn.)]

Ebreji paši Latvijā uz notiekošo reaģēja četrās izpausmēs.

- Vieni emigrēja uz Ameriku.
- Otri pieslējās revolucionārajai kustībai. Daugavpili un Rīgā 19. un 20. gadsimta mijā izveidojās spēcīgās ebreju sociāl-demokrātiskās savienības – partijas *Bunds* organizācijas.
- Trešie dibināja cionistiskas grupas, kuras galveno uzmanību veltīja ebreju nacionālās apziņas izaugsmei. 20. gadsimta sākumā tādas darbojās Rīgā, Liepājā, Daugavpili, Krustpili. [1, 694] Rīgas cionistu grupā vadoša loma bija Leibam Šlitam, Volfam Luncam un Volfam Kaplanam. 1890. gados sākas Latvijas ebreju izceļošana uz Palestīnu. Nelielā skaitā, saņemot vietējo bagāto ebreju sniegtos pārceļošanas pabalstus. Šie repatrianti piedalījās ieceļojošo ebreju pirmās lielās apmetnes Haderas ierīkošanā. Tā atradās Izraēlas zemes vidienē, netālu no Vidusjūras.
- Ceturtie uzskatīja, ka ebrejiem pirmām kārtām jāstiprina savas reliģiskās draudzes, jāapvienojas ap sinagogām, jābūt stipriem savā reliģiskajā pārliecībā. Šo virzienu spēcīnāja izcili rabīni Latvijā. Kurzemē slaveni bija rabīni Mordehajs Eliasbergs un Ichaks Kohens Kuks – Bauskas sinagogā, Levi Ovčinskis – Vecaucē un Jelgavā, Šēnbergs – Skaistkalnē,

Jelgavā, Ventspilī un Tukumā, Meirs Simha Kalmanovičs Kacs-Kagans un Josifs Rozins – Daugavpilī. J. Rozins bija ebreju reliģiskā virziena hasidisma pirmās kopas iedibinātājs Latvijā.*

Ebreji 19. gadsimtā kļuva par ievērojamu garīgās, sociālās un nacionālās dzīves komponentu Latvijā. 1897. gada tautas skaitīšana liecināja, ka 50 gados viņu skaits palielinājies 2,5 reizes, sasniedzot 142 315 personas, t.i., 7,4% iedzīvotāju. Latgalē pastāvīgi dzīvoja 63 851, Kurzemē un Zemgalē – 51 169, Vidzemē un Rīgā – 27 295 ebreji.

Latviešu sabiedrība to jau bija pietiekami novērtējusi. Vairākums ebrejos redzēja saimnieciskās dzīves partnerus, lietderīgus un sirsnīgus kaimiņus, kuri jau bija pierādījuši savu ārkārtīgo dzīvotspēju, enerģiju un izturību.

Latviešu tālaika rakstnieki, piemēram, Rūdolfs Blaumanis, ne reizi vien savos darbos attēloja ebrejus kā Latvijas iedzīvotājus, kuriem ir cieša saikne ar latviešiem. Augusts Deglavs novelē “Židu meitiņa”, kas nāca klajā 1900. gadā, ar iejūtīgu pietāti attēloja ebreju sadzīvi Žagares miestā, naudas varas un mīlestības divkauju ciņā par jauno cilvēku sirdīm. Ebrejus, 20. gadsimtā ieejot, aizstāvēja pilsoniskā liberālā avīze “Dienas Lapa”, kas iznāca pēc Jaunās strāvas sagrāves, un Latvijas sociāldemokrātu ārzemju izdevumi, piemēram, žurnāls “Sociāldemokrāts”.

Turpretī latviešu nacionāli konservatīvās aprindas pauda nepatiku vai pat naidu pret ebreju klātbūtni. Andrieva Niedras romānā “Kad mēness dilst” un Jāņa Poruka stāstā “Mūžīgais žids” ebreji tēloti kā zemiski, amorāli, alkatīgi, ļaunuma pārņemti tipi, pār kuriem gulstas vēstures vai Dieva lāsts. Presē antisemitisko strāvu atklāti sāka propagandēt advokāta Fridriha Veinberga no 1902. gada izdotā “Rīgas Avīze”. 1903. gadā vācbaltiešu un

* Hasidisms (no vārda “hasid” – dievbijīgais) – 18. gs. Polijā radies virziens, kas centās saglabāt tradicionālo reliģisko dzīvesveidu pretēji emancipācijai. Pēc hasidu uzskata, Dievs vienmēr ir cilvēka tuvumā un lūgšana ir tiešs kontakts ar viņu. Šodien hasidisma centrs atrodas ASV.

latviešu konservatīvās aprindas asi iebilda pret Krievijas liberālo politiķu priekšlikumu atļaut ebreju brīvu apmešanos Kurzemes un Vidzemes guberņā. To varas iestādes noraidīja.

Turpretī Latviešu Sociāldemokrātiskā strādnieku partija 1904. gada rudenī noslēdza revolucionāras savienības līgumu ar ebreju *Bundu* un izveidoja Rīgā LSDSP un *Bunda* apvienoto Federatīvo komiteju. Vēlāk tāda tapa arī Liepājā.

1905.–1907. gada revolūcijā latviešu un ebreju revolucionāri no pirmās dienas gāja vienkopus. Tas bija jau vēsturiskā 13. janvāra masu demonstrācijā pie Rīgas Dzelzs tilta, kur starp kritušajiem par brīvību bija arī pieci *Bunda* aktivisti. Gan Rīgā, gan Daugavpilī latviešu un krievu sociāldemokrāti atbalstīja *Bunda* kaujiniekus cīņā pret ebreju pogroma mēģinājumiem. Savukārt *Bunda* biedri palīdzēja latviešu kaujiniekiem 1905. gada septembrī atbrīvot no Centrālcietuma tur ieslodzītos latviešu sociāldemokrātus. Federatīvās komitejas redzamākie oratori bija inženieris Jānis Ozols – “Zars” un dzelzceļa darbinieks Samuils Kļevanskis – “Maksims”.

Par ebreju pilnīgu līdztiesību iestājās 1905. gadā nodibinātā pilsoniskā Latviešu demokrātiskā partija, arī tās līderis Arveds Bergs. Turpretī F. Veinberga dibinātā Latviešu tautas partija ieņēma krasu antisemitisku pozīciju un pievienojās krievu melnsimtnieku uzskatam, ka ebreji ir kārtības un likumības galvenie grāvēji, kuri gribot iznīcināt jebkuru īpašumu un morāli, radīt vispārēju haosu.

Kad sākās Krievijas Valsts domes vēlēšanas, latviešu pilsonības vairākums izšķīrās par sadarbību, pat koalīciju ar ebreju pilsonības politiskām grupām. 1. Domes vēlēšanās Kurzēmē 1906. gada pavasarī ebreji atbalstīja Jāņa Čakstes, bet latvieši – ārsta, cionista Nisona Kacenelsona kandidatūru; abus ievēlēja. Vēlot 3. Valsts domi 1908. gadā, ebreju liberāļi veicināja sociāldemokrāta Artura Priedkalna ievēlēšanu, bet latviešu un ebreju pilsonība Kurzēmē atbalstīja savu kopējo kandidātu – ārstu Lāzaru Niseloviču no Liepājas.

Savienībā ar vācbaltiešiem tika nodrošināta Ventspils lieltirgotāja Jakova Šapiro ievēlēšana 2. Domē (1906. g.) un Jēkabpils ārsta Ecekiela Gurēviča ievēlēšana 4. Domē (1912. g.). Tas bija ļoti nozīmīgi, jo visā Krievijas Valsts domē pēc revolūcijas darbojās tikai daži deputāti ebreji. Latvijā vēlētājus daudz mazāk skāra antisemitiskais noskaņojums, kas pēc 1905. gada atkal uzliesmoja Krievijā.

Šī atšķirība attieksmē pret ebrejiem izpaudās arī M. Beilisa prāvas laikā 1911.–1914. gadā. Tikai viens latviešu valodā iznākošais laikraksts, Jelgavas "Latviešu Avīzes" (redaktors Nikolajs Puriņš), atbalstīja melīgos apsūdzētājus. Šajās "Latviešu Avīzēs" renegāta J. Jankava garā apcerē "Žīdu varas centieni un sociālisms" pirmo reizi latviešu valodā tika propagandēts (vai atstāstīts) "Cionas gudro protokolu" melīgais izdomājums. [19]

"Latviešu Avīzes" 1913. gadā bija nopircis Latviešu lauksaimnieku ekonomiskās sabiedrības priekšsēdētājs Jānis Bisenieks. Šī sabiedrība sāka bezkompromisa konkurences cīņu ar ebrejiem – labības lieltirgotājiem, lai iegūtu to ietekmē nonākušo Latgales tirgu. Tādēļ arī Bisenieks lietoja antisemitisma ideju ieročus. Pret šo odiozo izlēcieni uzstājās latviešu demokrātiskā prese: "Latvija", "Jaunā Dienas Lapa", "Sadzīve" (Jelgavā), "Dzīve" (Liepājā). Galvenie pretautori bija E. Vulfs, O. Nonācs, A. Birkerts, G. Eilenbergs u.c. [20]

Kopumā vērtēti, ebreju dzīves apstākļi 1905.–1914. gadā stipri uzlabojās. To veicināja saimnieciskā augšupeja, kuras sasniegšanā piedalījās arī viņu finansisti, rūpnieki un tirgotāji. Pirmā pasaules kara priekšvakarā Latvijas teritorijā jau dzīvoja 170–190 tūkstoši ebreju. Taču ļoti daudzi te nebija pastāvīgi pierakstīti, juridiski skaitījās pie Lietuvas, Polijas, Baltkrievijas teritoriju gubernām piederīgi Krievijas pavalstnieki, kuriem te periodiski bija jāatjauno pierakstīšanās atļauja. Joprojām faktiski spēkā bija cariskās administrācijas noteiktie ebreju apmešanās ierobežojumi.

Pirmais pasaules karš smagi skāra ebrejus Latvijā. 1915. g. 17. (30.) aprīlī Krievijas armijas augstākais virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs pavēlēja 24 stundu laikā izsūtīt no

Kurzemes guberņas visus jūdaisma ticībai piederīgos ļaudis, jo uzskatīja, ka viņi simpatizē Vācijai. Tā no savām mājām tika padzīti ap 40 tūkstoši cilvēku. Pēc notikušā, kad vācu armija 1915. gada vasarā ieņēma Kurzemi un Zemgali, tie ebreji, kuriem izdevās izvairīties no izsūtīšanas, sagaidīja okupantus visai labvēlīgi, draudzīgi, pat ar puķu buketēm, turpretī latviešiem vācu karavīri bija ienaidnieki un viņi cīnījās pret tiem ar saviem strēlnieku pulkiem. Tā kara laikā latviešu un ebreju intereses šķīrās. Vienīgi sociāldemokrāti nosodīja karu un tā izraisītājus abās pusēs un joprojām aizstāvēja latviešu un ebreju darba cilvēku solidaritāti. Taču viņu ietekme kara sākumā krasi samazinājās. Kopīgā gaisotne tobrīd bija ebrejiem nelabvēlīga.

Pavisam kara gados no Latvijas teritorijas uz Iekškrīeviju spiesti vai brīvprātīgi devās ap 75% Latvijā dzīvojošo ebreju, t.i., vairāk nekā 130 tūkstoši cilvēku. Lielākā daļa no Latvijas izsūtīto un brīvprātīgi aizbraukušo ebreju tika noņemti vai izvietoti Poltavas, Jekaterinoslavas, Vladimīras un Voronežas guberņā, pilsoniskām aprindām izdevās nokļūt arī Petrogradā un Maskavā [21, 21–23], līdzņemot tikai dažas ceļasomas.

Ebreju sabiedrība sūtīja Krievijas valdībai asus protestus pret izsūtīšanu un bēgļu slikto aprūpi, naidīgo izturēšanos pret viņiem jaunajās dzīvesvietās. (Dažkārt vietējiem krievu un ukraiņu iedzīvotājiem iestāstīja, ka izsūtītie esot “vācu spiegi”.) Petrogradā tika nodibināta Ebreju bēgļu aizsargāšanas sabiedriskā komiteja, ko vadīja ievērojams jurists un tiesībzinātnieks, Daugavpilī dzimušais Pauls Mincs. Viņam palīdzēja Jelgavas rabīns Mordehajs (Markuss) Nuroks un Petrogradas universitātes juridiskās fakultātes privātdocents jelgavnieks Maksis Lazersons. M. Nurokam kā Jelgavas kara lazarettes patronam varas iestādes bija atļāvušas palikt Kurzēmē, taču viņš brīvprātīgi devās projām no Jelgavas līdz savas draudzes trimdiniekiem. 1916. gadā Nuroks pārcēlās uz Maskavu, kur tika ievēlēts par pilsētas ebreju kopienas vicepriekšsēdētāju.

Kara laikā sāka veidoties Latvijas ebreju pilsonības politisko pārstāvju virsotne.

Ebreji Latvijas Republikā: 1918.–1940. gads

1918. g. 18. novembrī nodibinātā Latvijas Republika bija latviešu nacionāla valsts. No pastāvēšanas pirmajām dienām tā savos likumos noteica visu pilsoņu vienlīdzību neatkarīgi no viņu etniskās izcelsmes un reliģiskās piederības. Jau Latvijas Tautas Padomes platformā 1918. g. 17. novembrī cittautieši, tātad arī ebreji, tika atzīti par nacionālām minoritātēm ar tiesībām vēlē savus pārstāvjus likumdošanas iestādēs un piedalīties valdībā. Minoritātēm tika garantēta viņu kultūras autonomija, tiesības saglabāt un attīstīt savu nacionālo identitāti. Tas tika apstiprināts arī 1919. g. 8. decembrī izdotajos likumos par Latvijas izglītības iestādēm, un ar šiem likumiem minoritātes ieguva tiesības veidot autonomu skolu sistēmu.

Ir zināmi 14 ebreji, kuri 1918.–1920. gadā bija Latvijas Tautas Padomes locekļi. Īpaši liela loma tajā bija Mordehjam Dubinam, Īzakam Rabinovičam, Filipam Lackim un Paulam Mincam. Taču sākotnēji ebreju vairākums pret neatkarīgo Latvijas Republiku izturējās skeptiski un nogaidoši. Daudzi cerēja uz Latvijas Padomju Republikas atbalstu, bet daļa ebreju pilsoņu sadarbojās tikai ar vācbaltiešu pārstāvniecības institūcijām. Vajadzēja paiet zināmam laikam, lai smagi pārbaudījumi pārliecinātu, ka tieši Tautas Padome un Kārļa Ulmaņa vadītā valdība ir vienīgie leģitīmie varas nesēji, kas pelna uzticību un atbalstu. 1919. gada jūlijā doktors Pauls Mincs kā ebreju politisko partiju pārstāvis tika iekļauts Latvijas Pagaidu valdības sastāvā Valsts kontroliera amatā. Vairāk nekā 1000 Latvijas ebreju karavīru un virsnieku piedalījās Latvijas armijas kaujās pret P. Bermonta-Avalova un lielinieku spēkiem. Četriem ebrejiem – brāļiem Josifam un Samuilam Hopiem, Robertam Maleckim un Maksim Gringūtam par izcilu varonību piešķīra Lāčplēša ordeņi (tris no viņiem bija izlūki Latgales frontē), bet vienpadsmit ebreji tika apbalvoti ar Triju Zvaigžņu ordeni. 69 ebreji brīvprātīgi iestājās Latgales nacionālo partizānu pulkā, kura organizēšanā piedalījās ebreju kopienu pārstāvji J. Zilberbrants un B. Kesels.

Lāčplēša ordeni saņēma arī landesvēra kapteinis, kavalērijas eskadrona komandieris, ebreju izcelsmes vācietis Oto Goldfelds, kas 1919. gada martā pārgāja Latvijas nacionālo spēku pusē un vēlāk pieņēma uzvārdu – Zeltiņš.

Kaujās par Latvijas neatkarību krita vai no ievainojumiem vēlāk nomira 50 ebreju karavīri. Tāpēc ebrejiem bija morālas tiesības savu minoritāti uzskatīt par Latvijas brīvības cīņu dalībnieci.

Latvijā izveidojās stabila ebreju nacionālā grupa. Nemitīgi palielinājās to ebreju skaits, kuriem tika piešķirts Latvijas pilsoņa statuss.

1. tabula Ebreju skaits un piederība pie Latvijas pilsoņiem 1920.–1935. gadā

Gadi	Ebreju skaits Latvijā	Ebreju īpatsvars Latvijas iedzīvotājos (%)	Latvijas pilsoņu īpatsvars ebreju vidū (%)
1920.	79 644	4,99	77,31
1925.	95 675	5,19	83,36
1930.	94 388	4,97	89,46
1935.	93 479	4,79	92,46

Ebreju demogrāfiskā dinamika Latvijā bija pozitīva. Laikā no 1925. līdz 1935. gadam viņu dabiskais pieaugums bija vairāk nekā 4000 cilvēku. Ebreju skaita samazināšanās notika tāpēc, ka minētajā laika posmā ap 4500 ebreju no Latvijas pārcēlās uz dzīvi Palestīnā, vēl vairāk nekā 2500 ebreju emigrēja uz citām zemēm, tostarp uz Padomju Savienību, lai piedalītos ebreju autonomā apgabala veidošanā Tālajos Austrumos.

30. gadu otrajā pusē, bēgot no nacistu terora, Latvijā apmetās vairāk nekā tūkstotis ebreju no Vācijas, Austrijas un Čehoslovākijas. Viņi kļuva par pastāvīgiem iedzīvotājiem. Tāpēc ebreju skaits atkal nedaudz palielinājās.

Neatkarīgajā Latvijā notika arī visai rosīga ebreju iekšēja migrācija – galvenokārt no Latgales uz rietumu pusi, arī uz Rīgu. Uz galvaspilsētu pārcēlās daļa ebreju no Kurzemes pilsētām un ciemiem. Rīgā no 1920. līdz 1935. gadam ebreju skaits palielinājās no 24 000 līdz 44 000 cilvēku, tātad bija 11% tās iedzīvotāju. Pārmainījās arī ebreju nodarbinātības struktūra. Salīdzinājumā ar laiku pirms 1918. gada samazinājās sīko amatnieku un sīktirgotāju skaits, relatīvi palielinājās rūpniecībā, lieltirdzniecībā, intelektuālā darba sfērā strādājošo ebreju īpatsvars. 1930. gadā 48,8% Latvijas ebreju strādāja tirdzniecībā, 27,7% – rūpniecībā, 5,9% pārstāvēja brīvās profesijas, 3,4% bija nodarbināti veselības aprūpē, 2,9% – transportā, 0,9% – lauksaimniecībā, 0,8% – administratīvajā darbā. [22, 88] Valsts pārvaldes aparātā ebreju bija ļoti maz; šī ir viena no tālaika politikas negatīvām iezīmēm. Krasī noskaņotie nacionālistiskie spēki uzstājās pret minoritāšu pārstāvju iekļaušanu valdībā un tās iestādēs. Te gan jānorāda, ka apmēram 6% ebreju strādāja par saimniecisko uzņēmumu pārvaldītājiem, veikalvežiem, grāmatvežiem u.c. atbildīgiem kalpotājiem valsts un privātā īpašuma sfērā. [23] Tas bija iespējams tāpēc, ka liels bija viņu skaits privāto īpašnieku un uzņēmēju vidū: pēc 1925. gada tautas skaitīšanas datiem, 36,27% privāto īpašnieku un 8,64% uzņēmēju Latvijā bija ebreji. [24, 463] 1935. gadā Rīgā starp īpašniekiem, kas algoja darbiniekus, ebreju bija 25,9% (latviešu 51,6%). [25, 486]

1935. gadā ar rūpniecisko ražošanu tieši vai netieši jau bija saistīti 35,8% nodarbināto ebreju. Kopumā strādājošo struktūrā Latvijā togad ebreju īpatsvars bija šāds: tirdzniecībā – 26,0%, veselības aprūpē – 9,8%, brīvajās profesijās, izglītībā, mākslā – 8,2%, rūpniecībā – 8%, satiksmē – 2,8%, publiskā administrācijā un drošības dienestā – 2,2%, mājapkalpotājos – 2,2%, lauksaimniecībā – 0,1%. Dalot iedzīvotājus pēc iztikas līdzekļu avotiem, 1935. gadā, veicot tautas skaitīšanu, tika konstatēts, ka Latvijā 42,1% ebreju strādā un 1,9% pārtiek no kapitāla vai pensijas, 53,9% atradās šo cilvēku apgādībā, 2,1% bija valsts un

sabiedrisko organizāciju pabalstu saņēmēji. [25, 453, 471, 473] Salīdzinājumā ar citām tautībām mazāk strādāja ebreju sievietes un vecāka gadagājuma ļaudis, kurus vairāk apgādāja viņu vīri un bērni. Apmēram 10% ebreju ģimeņu nespēja segt visnepieciešamākos izdevumus, bet Latgalē tādu bija ļoti daudz, Rēzeknē – ap 30%. Šīm ģimenēm zināmu palīdzību sniedza ebreju reliģiskās draudzes, dažkārt sekulāro kopienu palīdzības kases. Taču arī tad šīs ģimenes palika galīgā nabadzībā.

Ebreju kapitālistiem un uzņēmējiem bija svarīga nozīme Latvijas tautsaimniecības atjaunošanā un attīstībā. Tikko no bēgļu gaitām atgriezušies, ebreju uzņēmēji sāka dibināt bankas, kredītsabiedrības un kooperatīvus. Ļoti veiksmīgi darbojās Rīgas starptautiskā banka, Liepājas tirgotāju banka, Latvijas privātā akciju banka, Rīgas tirgotāju banka, Ziemeļu banka; tās ievadīja organizētas un racionāli strādājošas banku sistēmas veidošanos Latvijā. [26, 183–184] 1924. gadā sešās ebreju dibinātās bankās atradās 60% visu Latvijas banku kapitāla. Ebreju bankieri izmantoja savus plašos starptautiskos sakarus ar ASV, Vācijas, Anglijas, Zviedrijas u.c. valstu kapitālistiem, lai Latvijas ekonomikā ieplūdinātu ārzemju investīcijas. Latvijas privātā bankā ienāca arī kapitāls, kura pamatā bija čehu karavīru iegūtā Krievijas valdības zelta daļa, kas tika pārvesta no Sibīrijas. [27, 12] Tika nodibināta Latvijas ebreju kredītsabiedrību savienība, kura apvienoja 21 aizdevu kasi un krājkasi. 20. gadu sākumā (divos gados) Latvijas ebreju finansisti, rūpnieki un tirgotāji saņēma no ASV sūtītus valūtas pabalstus 30 miljonu latu vērtībā; tas ļāva ieguldīt lielus līdzekļus ražošanas uzņēmumu dibināšanā un pastāvošo ražotņu modernizācijā, īpaši kokrūpniecībā, gumijas, tekstila un papīra ražošanā. Latvijas ebrejiem palīdzību sniedza arī ASV ebreju labdarības apvienība *Džoint* (Joint). Lieli nopelni Latvijas banku dibināšanā un sekmīgā vadīšanā bija ebreju uzņēmējiem un finansistiem brāļiem Danielam un Jēkabam Hofiem (no Jelgavas), S.J. Zaksam, I. Frīdmanim, F. Davsonam, Z. Landauam, N. Ginzburgam, G. Frankam, A. Kānam, N. Soloveičikam, S. Gurēvičam,

A. Rabinovičam u.c. J. Zakss, I. Frīdmans un ekonomikas doktors Benjamins Zivs bija arī Latvijas valdības finanšu padomnieki un piedalījās Latvijas lata valūtas ieviešanā. [28, 15–16]

Ebrejiem bija būtiska ietekme arī Latvijas kreditsistēmas izveidošanā. 1935. gadā starp kredītiestādēs nodarbinātajiem 10,2% bija ebreji, bet apdrošināšanas iestādēs – 15,4%. Ebreju ieguldījums spēcīgas un stabilas finanšu sistēmas izveidošanā un investīciju racionālā izmantošanā ir neapšaubāms. Ar to pieauga arī viņu kapitāla ietekme Latvijas saimnieciskajā dzīvē. Pēc ievērojamā latviešu ekonomista A. Ceihnera sniegtajām ziņām, 1933. gadā ebreju īpašniekiem piederēja 20,2% Latvijas rūpniecības uzņēmumu, 28,5% veikalu, no 1. un 2. kategorijas tirgotavām – 48,6%. [22, 92] 1935. gadā ebreju īpašniekiem piederēja 36% akciju sabiedrību pamatkapitāla un starp valsts nodokļu maksātājiem (kuru ienākumi pārsniedza 2000 latus gadā) ebreji bija rūpniecībā – 32,2%, tirdzniecībā – 47,9%, namsaimniecībā – 22,5%. [29] Rīgā ebrejiem piederēja 7% gruntsgabalu. Šī realitāte bija ebreju rīcībā esošā kapitāla izmantojuma rezultāts, jo viņu kapitāli tika ieguldīti efektīvās nozarēs un īpašumu veidos. Tas veicināja arī ekonomiskās dzīves augšupeju Latvijā. Tādējādi ienākumu sadalījums starp Latvijā dzīvojošām tautībām arvien vairāk nosvērās par labu ebreju pilsoņiem. Latviešu nacionālās politiskās partijas un grupējumi, īpaši Demokrātiskais centrs, Nacionālā apvienība, Kristīgi nacionālā savienība, Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partija, Progressīvā apvienība u.c. iestājās par tādu valdības ekonomisko politiku, kura dotu priekšrocības latviešu uzņēmējiem. No 1931. gada sākās attiecīgi pasākumi kredītu piešķiršanā. K. Ulmaņa autoritārā valdība, kas nāca pie varas pēc 1934. g. 15. maija valsts apvērsuma, enerģiski veicināja valsts kapitālisma, kā arī latviešu uzņēmēju un tirgotāju kooperācijas attīstību, tā palielinot nacionālās valsts un ar to saistīto ekonomisko apvienību ietekmi saimnieciskajā dzīvē. Šāda politika ierobežoja, bet nenomāca ebreju ekonomiskās aktivitātes. Pārmaiņas galvenokārt skāra lielražošanu. Tām bija pagaidu, t. i., pēc būtības pārejoša nozīme, lai mazinātu pretrunu

pretrunu starp nacionālo politisko varu un to multinacionālo saimnieciskās vadības struktūru, kura dominēja pilsētās. Tomēr jāatzīst, ka no 1936. gada sākās ebrejiem piederošā kapitāla aizplūšana no Latvijas. Aizbrauca arī uzņēmēji un speciālisti.

Ebreji, kļuvuši par Latvijas pilsoņiem, izrādīja lielu politisku aktivitāti. Latvijas Republikā līdz 1934. g. 15. maijam darbojās vairākas ebreju politiskās partijas.

Visietekmīgākā no tām bija 1917.–1920. gadā izveidotā reliģiski konservatīvā *Agudat Israel* (Izraēla apvienība), kuras līderis bija Mordehajs Dubins. Tā propagandēja ebreju reliģiskās tradīcijas, Latvijas iekšpolitikā sadarbojās ar Latviešu Zemnieku savienību un tās līderi Kārli Ulmani, ar kuru M. Dubinu vienoja arī personiska draudzība.

Otra reliģiska, bet cionistiska partija, kura propagandēja atgriešanos Izraēlā (Palestīnā), tika izveidota 1922. gadā, un to sauca *Mizrahi* (Garīgais centrs – Ebreju apvienotais nacionālais bloks). To vadīja Mordehajs Nuroks; viņš bija arī partijas frakcijas vadītājs Saeimā. Šī partija uzturēja ciešus sakarus ar Vispasaules ebreju kongresu, kura vadībā M. Nurokam bija ievērojama loma. Saeimā *Mizrahi* atbalstīja latviešu labēji centriskos politiķus. 1926. gada decembrī Valsts prezidents J. Čakste bija minējis M. Nuroka vārdu starp iespējamiem Latvijas Ministru prezidenta kandidātiem. [30, 135]

1917. gadā nodibinātā un 1920. gadā atjaunotā Ebreju nacionālā demokrātu partija (līderis Leibs Fišmans) bija pilsoniska un centriska. Tā pārstāvēja turīgo ebreju uzņēmēju un tirgotāju intereses. Ap 1924. gadu šī partija zaudēja ietekmi, jo maz rūpējās par ebreju kopīgajām interesēm.

Kreisajā politiskajā spektrā ietekmīga bija kreiso cionistu partija *Ceire Cion* (Cionas Jaunatne), kura savos uzskatos centās savienot cionisma idejas ar demokrātiska sociālisma koncepciju, solidarizējās ar tā saucamā austromarksisma teoriju^{*}, kas atzina gan nacionālus, gan sociālistiskus cīņas mērķus. Kreisie cionisti gribēja izveidot Palestīnā nacionālu un sociāli taisnīgu ebreju valsti,

^{*} To iedibināja Austrijas marksisti Kārlis Renners, Oto Bauers un Kārlis Kautskis.

atjaunojot savu Izraēlu. Šīs partijas lideris bija Latvijā un visā Eiropā plaši pazīstams tiesībzinātnieks Maksis Lazersons, kurš aktīvi darbojās arī Tautu Savienības minoritāšu komisijā. 1931. gadā *Ceire Cion* apvienojās ar Latvijas cionistu sociālistu organizāciju kopīgā Cionistu sociālistu partijā.

Latvijas ebreju marksistiskā strādnieku partija *Bunds*, kuras lideris bija ārsts Noahs Maizels, cieši sadarbojās ar kreiso Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju. *Bunda* vadībā darbojās ebreju kreisās jaunatnes organizācija *Perecklub* un studentu biedrība *Zukunft* (Nākotne). Latvijas *Bunds* aktīvi uzstājās kā pret labējām latviešu partijām, tā arī pret komunistiem.

Jānorāda, ka visas minētās ebreju politiskās partijas, par spīti atšķirīgiem uzskatiem, ne vienu reizi vien Satversmes Sapulcē un Saeimā vienojās savā starpā, lai paustu un aizstāvētu kopīgu viedokli. Īpaši tad, ja bija jāizšķir kāds jautājums, kas skāra Latvijas ebreju kopīgās intereses.

Ebreju pārstāvniecība Latvijas Satversmes Sapulcē un 1.–4. Saeimā bija nepārtraukta, taču 4. Saeimas vēlēšanās daudzi ebreji jau balsoja par latviešu partijām. Kopīgās politiskās intereses viņiem jau bija svarīgākas par etniskajām interesēm. Satversmes Sapulcē bija deviņi deputāti ebreji, 1. Saeimā – seši, bet 4. Saeimā vairs tikai trīs deputāti.

2. tabula Ebreju deputātu skaits Latvijas 1.–4. Saeimā

Partijas	1. Saeimā 1922. gadā	2. Saeimā 1925. gadā	3. Saeimā 1928. gadā	4. Saeimā 1931. gadā
<i>Agudat Israel</i>	2	2	1	2
Nacionālie demokrāti	1	-	-	-
<i>Mizrahi</i>	1	1	2	1
<i>Ceire Cion</i>	1	1	1	-
<i>Bunds</i>	1	1	1	-
Kopā	6	5	5	3

Ārpus parlamenta palika nelielā ebreju inteliģences demokrātiskā *Folks* (Tautas) partija, ko vadīja publicists Zeiers (Volfs) Lacki-Bertoldi. Tā galvenokārt apvienoja kultūras un izglītības darbiniekus.

Dažādas ebreju politiskās partijas un grupas izvirzīja savus kandidātus pašvaldību vēlēšanās un bieži sekmīgi. 1922. gadā starp Latvijas pilsētu 726 domniekiem bija 67 ebreji. Profesors Josifs Šteimans nosauc šādus datus: 1920. gadā Rīgas domē bija trīs ebreju deputāti (no 90), Liepājā, Jelgavā, Ventspilī, Kuldīgā, Tukumā un Talsos viņu bija 6–12% no deputātu sastāva, Bauskas domē četri deputāti (no 20), Aizputē pieci (no 20), Rēzeknē 14 (no 30), Ludzā 10 (no 20). [6, 86] Daugavpils domē 1928.–1931. gadā ebrejiem bija apmēram trešdaļa deputātu vietu.

Vispār Latvijas ebreju sabiedrībā vislielākā ietekme bija cionistiski orientētām partijām. Tās bija lojālas pret Latvijas valsti un cīnījās par ebreju nacionālo atmodu.

Latvijā rosīgi darbojās arī daudzas ebreju sabiedriskās organizācijas. 1928. gadā tika nodibināta Židu tautības Latvijas atbrīvotāju biedrība, kuras priekšsēdētājs bija zvērināts advokāts Mihails Eljašovs. Tajā bija vairāk nekā 700 biedru – Latvijas brīvības cīņu dalībnieki. Biedrība audzināja ebreju jaunatni Latvijas patriotisma garā un propagandēja ebreju tautas militārās tradīcijas. Šajā jomā daudz darīja arī ebreju Kara invalīdu apvienība un ebreju studentu korporācija *Vetulia*, kā arī jaunatnes organizācijas *Necah* (ebreju skauti, 1400–3000 biedri) un cionistiskā *Betar* (*Brit Trumpeldor*). Betarieši, kuru rindās darbojās 1500–2000 jauniešu, gatavoja sevi arī iespējamai dalībai cīņā par Izraēlas valstiskuma atjaunošanu.

Zināma ebreju daļa atradās nelegālās komunistiskās partijas idejiskās ietekmes un darbības lokā. Komunistiem bija vadošā loma 1920. gadā nodibinātajā kreisajā ebreju kultūras un izglītības centrā *Arbeterheim* (Strādnieku nams), kas izvērta darbību Rīgā, Daugavpilī, Liepājā un Rēzeknē. Tā vadībā Rīgā darbojās arī ebreju tautas augstskola. Kreisi opozicionāra nostāja bija arī Ebreju kultūras ligai, *Perecklubam* u.c.

Latvijas neatkarīgajā republikā izveidojās plaša ebreju nacio-

nālā prese. Rīgā, Daugavpilī, Liepājā, Rēzeknē iznāca ebreju avīzes un žurnāli jidišā, krievu un vācu valodā. Īpaši populāra bija avīze "Dos Folk" ("Tauta", iznāca Rīgā 1920.–1927. gadā, redaktori G. Urmahers, A. Indaļevskis); tā atspoguļoja Latvijas ebreju sabiedrisko dzīvi, dodot vārdu dažādu politisko virzienu autoriem. Citāds bija ļoti iecienītais laikraksts "Frimorgn" ("Rīts", iznāca Rīgā 1926.–1934. gadā); tas puda kreiso cionistu uzskatus. "Frimorgn" vadīja Z. Gorfinkelis un šā virziena ideologs Latvijā Z.V. Lacki-Bertoldi, talantīgs publicists. 1934.–1940. gadā iznāca reliģiski politiska satura avīze "Haint" ("Šodien"); tās redaktors bija klerikālais žurnālists Hiršs Meierovičs.

Ebreju žurnālisti vadīja arī krievu valodā izdotos demokrātiskos laikrakstus "Segodņa" ("Šodien") un "Segodņa večerom" ("Šovakar"); tiem bija būtiska ietekme sabiedriskā noskaņojuma veidošanā krieviski lasošo iedzīvotāju vidū.

Latvijas ebreji kopumā bija ļoti reliģiozi. Pastāvēja 200 jūdaiskās draudzes. Daugavpilī vien bija 40 sinagogas un lūgšanas nami, Rīgā – 30, Rēzeknē – 10 utt. Visā Eiropā ebreju sabiedrībā pazina Rīgas rabinu Mendeli Zaksu, kā arī Daugavpils rabinus Josifu Rozinu un Meieru-Simhi, izcilus jūdaisma teorētiķus. [31, 11, 112]

Neatkarīgās Latvijas Republikas laikā līdz pat 1940. gada jūnijam pastāvēja plašs ebreju minoritātes skolu tīkls. Pamatskolas lielākoties uzturēja vai subsidēja valsts un pašvaldības. Toties vairākums ebreju vidusskolu piederēja privātpersonām vai sabiedriskām organizācijām.

3. tabula Ebreju skolu skaits Latvijā 1919.–1940. gadā

Mācību gads	Pamatskolas	Vidusskolas	
		Valsts un pašvaldību	Pavisam
1919. / 20.	21	-	4
1922. / 23.	66	4	9
1924. / 25.	67	5	15
1933. / 34.	88	5	18
1939. / 40.	60	4	11

Šis skolu tīkls nodrošināja ebreju jaunatnes izglītošanu viņu nacionālās identitātes garā. Tomēr ievērojama daļa ebreju savus bērnus sūtīja latviešu, vācu un krievu skolās.

4. tabula Skolēnu skaits ebreju skolās Latvijā 1922.–1937. gadā un viņu īpatsvars Latvijas ebreju skolēnu vidū [32, 23, 27, 28, 50, 53]

Mācību gads	Skolēnu skaits ebreju pamatskolās	Skolēnu skaits ebreju vidusskolās	Latvijas ebreju skolēnu daļa, kas mācījās ebreju skolās
1922. / 23.	8885	1255	ap 62%
1924. / 25.	9594	1746	71–72%
1929. / 30.	11 135	1968	ap 82%
1932. / 33.	12 087	1505	ap 80%
1936. / 37.	10 205	1550	ap 80%

Mācības šajās skolās sākumā pārsvarā norisēja krievu valodā, bet, jau sākot ar 20. gadu otro pusi, jidiša un latviešu valodā, mācot arī ivrita, vācu, angļu, krievu valodu. 1930. gadā 45,82% ebreju skolu skolēnu mācījās jidiša, 36,05% – ivrita, 13,077% – vācu un 5,05% – krievu valodā. 30. gados pieauga to skolu skaits, kur mācības notika ivritā.

Kopumā Latvijas ebreju izglītības līmenis bija augsts. Tā 1936./37. m. g. 10,6% visu vidusskolu audzēkņu bija ebreji (latvieši – 74,7%, vācieši – 6,1%, krievi – 5,2%), lai gan viņu īpatsvars iedzīvotāju vidū bija ap 5%. Pēc 1937. gada ziņām, no ebrejiem 6–20 gadu vecumā 68,4% apmeklēja kādu mācību iestādi (no latviešiem šajā vecumā – 54,32%). [32, 92]

Prāvs bija arī ebreju studentu skaits.

5. tabula Ebreju studentu skaits Latvijā

Mācību gads	Studentu skaits	% no visu studentu skaita
1919. / 20.	265	19,57
1924. / 25.	564	8,84
1931. / 32.	769	8,77
1936. / 37.	463	6,83

Jāuzsver, ka laikā starp 1931. un 1936. gadu jūtami samazinājās arī latviešu (par 20%), vācu (par 36%) un krievu (par 11%) studentu skaits. Taču lielākais samazinājums bija ebrejiem – 40%. Tas daļēji izskaidrojams ar nedemokrātiskiem ierobežojumiem (uzņemšanas normām) viņu tautībai vairākās fakultātēs, piemēram, tiesību zinātnes, medicīna u.c., kur ebreju jauniešu uzņemšanai bija noteikta zināma kvota. Kopumā no 1920. līdz 1937. gadam Latvijas Universitāti bija beiguši 738 ebreji, t.i., 12,76% visu absolventu.

Latvijas ebreju intelekts izpaudās arī viņu valodu prasmē. 1936. gadā vairāk nekā puse ebreju prata trīs četras valodas, bet 6,4% – piecas valodas un vairāk.[32, 103, 104] 1930. gadā 62,46% ebreju raiti runāja latviešu valodā; Rīgā – 68,92%, Liepājā – 88,4%, Jelgavā pat 90,52%, toties Daugavpilī – tikai 18,6%. [32, 101] Latviešu valodu neprata daudzi gados veci cilvēki un Latgalē dzīvojošie, kuri tur ik dienu atradās nelatviskā vidē. Diemžēl nav datu par to, kā ebreji pratuši latviešu valodu 1940. gadā, kad šī situācija bija mainījusies. Var aplēst, ka uz to laiku jau vairāk nekā 80% ebreju Latvijā runāja latviski. (No 1920. līdz 1930. gadam latviešu valodas pratēju skaits minoritāšu vidū palielinājās apmēram 1,5 reizes.)

Rainis savā pēdējā intervijā, ko 1929. gada septembrī sniedza avīzei “Segodņa”, ļoti augsti novērtēja ebreju jaunatnes tieksmi labi apgūt latviešu valodu un piedalīties Latvijas nacionālās sabiedriskās dzīves pasākumos. Viņa ieskatā tā bija topošās Latvijas kopnācijas iezīme, kas noderēja par paraugu citu minoritāšu jaunajām paaudzēm. [33]

Ebreji – Latvijas pilsoņi labi pildīja karaklausības likuma noteikumus. 1925. gadā Republikas bruņotajos spēkos atradās 1,65% no visiem valstī dzīvojošiem ebrejiem (1,82% no visiem latviešiem, 1,34% – no vācbaltiešiem, 1,23% – no Latvijas krieviem utt.). [24, 463] Diemžēl Latvijas armijas virsnieku korpusā ebreju bija ļoti maz, un gandrīz visi viņi kalpoja medicīniskajā dienestā. Pieci ebreji ārsti ieguva pulkvežleitnanta pakāpi. [34, 12] Ebreji neiestājās Latvijas karaskolā un netika tur arī aicināti, jo neoficiāli tur viņus atzina par nepiemērotiem virsnieka darbam. Ebrejiem armijas rezervistiem pat neieteica piešķirt virsnieka vietnieka pakāpi. Tā bija šauri nacionālistiska pieeja, kas kaitēja tautību sadzīvei un neveicināja Latvijas aizsardzības spēju palielināšanos.

Ebreji varēja pierādīt savu patriotismu Latvijas sportā, kur aktīva loma bija klubiem *Hakoah* un *Makkabi*. *Hakoah* futbola komanda spēlēja virslīgā un deva piecus futbolistus Latvijas valsts izlasei. No tiem pazīstamākais bija centra uzbrucējs Ilja Vestermanis, kas spēlēs ar citu valstu komandām iesita pretinieka vārtos 14 bumbas. Latvijas futbola attīstību veicināja arī Liepājas “Olimpijas” treneris Oto Fišers, kas te bija ieradies no Vīnes, bēgot no nacistu antisemitisma.

Nozīmīgs bija ebreju devums Latvijas kultūras dzīvē. No 1922. līdz 1934. gadam Rīgā, Jēzusbaznīcas ielā 3, darbojās Ebreju strādnieku teātris, bet Rīgas ebreju kluba ēkā Skolas ielā 6 1926. gadā aizkaru vēra Ebreju minoritātes teātris, ko vadīja pazīstami režisori Jūlijs Adlers, Rūdolfs Zaslavskis, Menahims Rubins u.c. Tur viesojās arī ebreju teātra trupas no Ņujorkas, Varšavas, Viļņas, Telavivas u.c. pilsētām. Mūzikas dzīvē ievērojama loma bija komponistiem Efraimam Šklaram, izcilam vijolniekam – Latvijas Konservatorijas profesoram Ādolfam Mecam, viņa skolniekiem – starptautisko konkursu laureātiem vijolniekiem Jāzepam Jungmanam un Sārai Rašinai. Slavena estrādes mūzikas zvaigzne bija komponists Oskars Stroks. Rīgas sinagogās darbojās pasauleslaveni ebreju liturģijas solisti – kantori Hermanis Jadlovkers

un Mihails Aleksandrovičs. [35, 139–140] 1937.–1941. gadā par Nacionālās operas galveno diriģentu strādāja izcilais Leo Blehs, kas pirms tam bija vadījis Berlīnes operas orķestri. Liepājas teātra muzikālo daļu no 1938. gada vadīja Valters Hāns.

Ebreji neapšaubāmi bija tāda Latvijas minoritāte, kas integrējās neatkarīgās Latvijas valstī un deva būtisku ieguldījumu šīs valsts celtniecībā. Ebreji piedalījās arī tālaika Latvijas tēla pozitīvā propagandēšanā. Par mūsu valsti tolaik ar lielām simpātijām rakstīja Izraēlas zemē iznākošie laikraksti "*Haarec*", "*Davar*", "*Doar Hajom*". Četras grāmatas par Latviju jidiša valodā sarakstīja Latvijas Ārlietu ministrijas preses referents Izaks Moreins. Ebreji rīkoja ārzemēs izstādes par Latviju, tulkoja latviešu rakstnieku darbus. 1930. gadā Toronto (Kanādā) nāca klajā jidiša valodā pārtulkota latvju Dainu izlase. [36, 7–8]

Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības nacionālistiskā etnopolitika, kurss uz latviskas Latvijas celsmi tomēr daudziem ebrejiem bija nepieņemams. Viņu skatījumā tā bija rupja atkāpe no Latvijas 1922. gada Satversmes deklarējuma, kas pasludināja, ka Latvijā visa valsts vara pieder Latvijas tautai, t.i., pilsoņu kopumam. Ebreju jaunatni satrauca neoficiālās kvotas ebreju uzņemšanai vairākās Latvijas Universitātes fakultātēs un Konservatorijā.

Tomēr saglabājās K. Ulmaņa un viņa vietnieka ģenerāļa J. Baloža labās attiecības ar ebreju reliģiski konservatīvajām apriņķiem, pirmām kārtām ar M. Dubinu. 1937. g. 27. septembrī Latvijas pārstāvis Tautu Savienībā Ludvigs Sēja savā runā Ženēvā paziņoja, ka Latvijā ebreju jautājuma nav un latviešu tauta ar lielām simpātijām vēro ebreju tautas centienus atgriezties savā vēsturiskajā dzimtenē – Palestīnā. [37] To varēja saprast kā Latvijas atbalstu cionismam.

1938. gada rudenī, kad nacistiskajā Vācijā pastiprinājās ebreju vajāšana un reālas kļuva nacistiskās agresijas briesmas Austrumeiropā, Latvijas ebreju sabiedrība satraukti debatēja par savu nākotni. Daudzi vēlējās izceļot uz ASV, Angliju vai repatriēties uz Izraēlas zemi. Taču šī iespēja bija ļoti ierobežota. Palika vāja cerība,

ka Hitlers aprims vai cietīs smagu neveiksmi. Ebreji saprata, ka Latvija viena nespēs pretoties agresijai, bet vēlamo palīdzību no Anglijas un Francijas var nesaņemt. Nepārlicināja K. Ulmaņa un ārlietu ministra V. Muntera nomierinošās runās un paziņojumos izteiktā prognoze, ka saglabāsies miers, jo Latvija 1939. gada jūnijā noslēgusi neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Pēc Ribentropa-Molotova līguma noslēgšanas un Otrā pasaules kara sākšanās ebreju kreisās aprindas gaidīja glābiņu vairs tikai no PSRS iejaukšanās. Pilsoniskie, reliģiozie ebreji neuzticējās padomijai, tomēr tālaika situācijā uzskatīja to par mazāko ļaunumu. Tāpēc PSRS uzspiesto "aizsardzības līgumu" un Sarkanās armijas kontingenta ierašanos Latvijā 1939. gada oktobrī daudzi ebreji uzskatīja par viņiem izdevīgu pagaidu risinājumu. Palika varbūtība, ka galu galā Latvijas liktenis izšķirsies nevis šeit, bet Rietumu frontē, ka uzvarēs Sabiedrotie.

Tādā noskaņā Latvijas ebreju vairākums sagaidīja 1940. gadu.

Antisemitisma uzliesmojums Eiropā, arī Latvijā

Pēc Pirmā pasaules kara Eiropā uzliesmoja tik spēcīgs antisemitisms, kāds te nebija pieredzēts kopš viduslaikiem. Tikai tam bija nevis vairs reliģisks, bet gan pārsvarā rasistisks saturs. Ebrejus ienīda un vajāja kā rasi vai etnosu, kaut arī visai bieži pārmeta viņiem specifiskus reliģiskus "grēkus", sevišķi pretdarbību kristietībai.

Visos gadījumos antisemitiskas izdarības provocēja vai tieši organizēja radikāli vai konservatīvi nacionālistiski spēki Austrumeiropas jaunajās valstīs, kuras nodibinājās, atjaunojās vai teritoriāli paplašinājās pēc impēriju sabrukuma. Pret ebreju savdabību krasi uzstājās homogēnas, etnokulturāli viendabīgas nacionālvalsts piekritēji. 1918. gada novembrī, dažas dienas pēc Polijas neatkarības atjaunošanas, notika ebreju grautiņi Galīcijā, Līvovā, tas pats atkārtojās 1919. gada aprīlī, Polijas armijai ieņemot

Vilņu. Gāja bojā ap 650 nevainīgu cilvēku. [38, 15] Visasiņainākie bija militārie pogromi Ukrainā, kurus 1918.–1920. gadā izraisīja vietējie nacionālisti un Mahno anarhisti. Tur grautiņos tika nogalināti ap 85 tūkstoši. [Turpat] Rumānijā antisemitisku aizspriedumu pārņemti pūli periodiski dedzināja sinagogas un izlaupīja ebreju veikalus.

Antisemitisks noskaņojums bija pārņēmis krievu pretboļševistiskās armijas un politisko emigrāciju, kura ebrejos saskatīja boļševisma galveno spēku. Izplatījās melīga versija, ka tieši ebreji palīdzējuši Vācijai uzvarēt Krieviju, ka viņi organizējuši gan 1917. gada Februāra revolūciju, gan Oktobra lielinieckisko apvērsumu, ka pats V. Uljanovs-Ļeņins un vēl vairāk Ļ. Trockis pilda "Cionas gudro" lēmumus.

Taču viskrasāk šovīnistiskais, rasistiskais antisemitisms uzliesmoja Vācijā. Radikālnacionālistiskās revanšistiskās grupas, sākot ar 1919. gadu, izplatīja melīgu priekšstatu, ka Vācija zaudējusi pasaules karu, nonākusi pilsoņu kara un ekonomikas sabrukuma stāvoklī ebreju nodevības un graužošās darbības rezultātā. 1918. gada vasarā uzvara karā esot bijusi ļoti tuvu; tad ebreju aģitatori esot iedūruši vācu nācijai dunci mugurā ar miera un kapitulācijas sludināšanu ("Dolchstoßlegende"). Vācijas demokrātiskie spēki šo versiju noraidīja, pierādot, ka sakāvē karā vainojama monarhijas imperiālistiskā, avantūristiskā politika.

Demokrātiskā Veimāras republika bija toleranta pret ebrejiem. Tajā uzplauka daudzu vācu ebreju talanti, ceļot šīs valsts vērtību pasaules civilizācijā. Apvērsumu zinātnē izdarīja Alberts Einšteins un Maksis Borns, Vācijas ķīmiķu apvienības prezidents Fricis Hābers, filozofi Edmunds Huserls un Maksis Horkheimers, literatūrā zelta lappuses radīja Lions Feihtvangers un Arnolds Cveigs, teātra mākslu modernizēja Maksis Reinharts.

Vācijas nacionālistiskie antisemīti šajā integratīvajā dalībā saskatīja "vācu nacionālā gara" izstumšanu, kapitulāciju "kosmopolitiskās un destruktīvās ebrejības" priekšā, Vācijas pārvēršanu par ebreju zinātnes un kultūras eksperimentu telpu.

1922. gadā vācu ultranacionālistu teroristi nogalināja Vācijas ārlietu ministru Valteru Ratenavu, kas bija pilnīgi asimilējies vāciešos, viņa tēvs nodibināja pasauleslaveno Vispārējo elektrības kompāniju (AEG). Antisemīti apgalvoja, ka piederību pie ebrejības nosakot nevis valoda, kultūra, reliģija un izglītība, bet gan asins izcelsme.

Par briesmīgāko antisemītisko spēku kļuva avantūrista, politiskā maniaka Ādolfa Hitlera vadītā nacionālsociālistu partija starp kuras galvenajiem mērķiem bija uzdevums padzīt ebrejus no Vācijas un pēc tam – no visas Eiropas. Tikai tā varēsot glābt Eiropas ārisko kultūru un ģermānisko “dabisko dzīvesspēku”. Pēc 1933. gada janvāra, kad Hitlers kļuva par Vācijas valsts kancleru, sākās viņa partijas antibreijisko ideju drakoniska īstenošana. Vispirms ebrejus izstūma no intelektuāla darba jomām, aizliedza viņiem ieņemt valsts un pašvaldību ierēdņu vietas. 1935. gadā tika pieņemti tā saucamie Nirnbergas likumi, kas ebrejus padarīja par otrās šķiras pilsoņiem, aizliedza viņiem stāties laulībā ar neebrejiem vai piekopt ar tiem brīvo mīlestību. Ebrejus padzina no augstskolām. 1938. gada oktobrī no Vācijas izraidīja visus tur dzīvojošos Polijas ebrejus. Savukārt Polija atteicās viņus pieņemt atpakaļ.

Hitlera politika izraisīja pasaules ebreju pretdarbību. ASV, Anglijas un Francijas ebreji organizēja vācu preču boikotu un panāca, ka pasaules lielākās bankas vairs nedeva Vācijai kredītus un investīcijas. 1938. g. 7. novembrī 17 gadus vecs ebreju jauneklis Heršels Grīnšpans, kura vecākus nacisti vajāja, Parīzē nošāva Vācijas vēstniecības sekretāru. It kā atbildes akcijā 10. novembra naktī pār visu Vāciju pārvēlās ebreju grautiņu vilnis. “Kristālnakts” iekļūda nelikumīgu teroristisku akciju sākšanos pret ebrejiem, to organizatores un īstenotājas bija nacistu partijas trieciennieku – SS vienības, vēlāk arī Vācijas drošības policija – SD. 1939. gada janvārī Hitlers jau histēriski paziņoja, ka jauna pasaules kara gadījumā ebreju rase Eiropā tiks iznīcināta.

Šie notikumi piespieda daudzus ebrejus pamest dzimteni. Aizbraukt vēlējās lielākā daļa Vācijas ebreju, taču ASV, Lielbritānija,

Francija u.c. valstis noteica nelielu bēgļu uzņemšanas daudzumu vai arī viņus vispār neuzņēma. Tā bija briesmīga vienaldzība.

Latvijā antisemitisms neguva tik plašu attīstību. Neviena republikas valdība to neveicināja. Saeimā antisemitiski noskaņotu deputātu bija maz. Taču starp nacionālistiskām politiskām aprindām, kas vēlējās veidot Latviju tikai par latviešu etnosa valsti, bija samērā daudz ebreju nīdēju. Savu ksenofobiju viņi motīvēja ar ebreju izcelsmes uzņēmēju un bankieru it kā pārāk lielo ietekmi ekonomikā, ebreju izglītības plašumu, kas prasot no valsts prāvus līdzekļus, ebreju segregēšanos savā reliģijā un sekulārā nacionālā dzīvē. Bija arī tādi, kuri uzsvēra ebreju saistību ar boļševismu vai viņu "antikristiānismu". Šo antisemītu "argumenti" ignorēja Latvijas vēstures realitātes. Latviešiem trūka kapitāla rūpniecības un tirdzniecības attīstīšanai ne jau ebreju dēļ, bet gan tāpēc, ka vairāk nekā 60 gadus nācās grūtā darbā gūtos iekrājumus maksāt, lai izpirktu lauksaimnieciski derīgo zemi, kas piederēja vācbaltiešu muižniecībai.

Izglītotie ebreji ar savu saimniecisko prasmi un iniciatīvu, ar saviem starptautiskajiem sakariem stipri stimulēja tautsaimniecības attīstību. Ja viņu nebūtu, stāvoklis valstī būtu daudz smagāks. Ebreju kritiķi ignorēja faktu par lielinieku terora vēršanos pret ebreju pilsonību 1919. gadā P. Stučkas valdības kontrolētajā teritorijā. Reliģiskie antisemīti operēja ar viduslaikos tapušiem melīgiem mītiem.

Antisemitiskā agitācija iedarbojās. 1920. gada jūnijā Rīgā, Rēzeknē un Daugavpilī huligāniskas grupas rupji aizskāra un aplaupīja ebreju tautības cilvēkus. Varas iestādes apturēja ekscesus. "Valdības Vēstnesis" 26. jūnijā publicēja paziņojumu "Latvieši un ebreji", kurā uzsvēra, ka latvieši un ebreji vēsturē dzīvojuši mierīgi un satīcīgi, šī tradīcija jānosargā. Vienādas tiesības un drošība būšot visiem Latvijas pilsoņiem, kas godīgi veic savus pienākumus un ir uzticīgi valstij.

Taču tā nedomāja labējā, radikālnacionālistiskā latviešu prese. Avīzes "Latvijas Sargs", "Zemgalietis", "Vienots Spēks", Latgalē –

laikraksts "Vairogs" u.c. 1920. gadu pirmajā pusē bieži rakstīja par "Židu briesmām un netikumiem". Sevišķi izcēlās Kristīgās nacionālās savienības izdevums "Tautas Balss", ko rediģēja un ar antibreijiskām publikācijām pildīja redaktori un autori G. Reinhardts un J. Dāvis. Tā viņi cerēja piesaistīt savai partijai lielāku balsotāju skaitu no mazizglītotiem un sociāli neapmierinātiem slāņiem. 1922. gadā 1. Saeimas vēlēšanās par KNS nobalsoja 33 043 vēlētāji un tā ieguva četras deputātu vietas, bet 2. Saeimā – 1925. gadā vairs tikai divas vietas. Izrādījās, ka antisemitiskie saukļi spēcīgi iedarbojušies tikai lielo ekonomisko pēckara grūtību laikā, kad tika "meklēti" šo grūtību vaininieki cittautiešu vidū. Kad Latvijas saimnieciskais stāvoklis stabilizējās, etniskās attiecības kļuva tolerantākas.

Taču antisemitisma propagandētāji darbojās nepārtraukti. Par saimnieciskā antisemitisma līderi kļuva Nacionālās apvienības vadītājs Arveds Berģs, kas 1921. gadā sāka izdot avīzi "Latvis" un 1922. gadā nodibināja Latvju nacionālo klubu. Kluba vadību turpmāk pārņēma ekstrēmie nacionālisti K. Pone, G. Celmiņš, un par tā virsaiti tika ievēlēts skandalozais atvaļinātais pulkvedis K. Kūķis, kas 1925.–1928. gadā bija arī 2. Saeimas deputāts. Klubisti izvērta sevišķi aktīvu darbību studentu vidū un 1922. gada rudenī izprovocēja uzbrukumu ebreju studentiem Latvijas Universitātē. Sakarā ar to Latvijas Ministru kabinets 1922. g. 9. decembra sēdē apsprieda antisemitisma izplatības jautājumu un nosodīja ekstrēmo nacionālistu politisko huligānismu.

Tālaika Ministru prezidents Zigfrīds Meierovics bija dzimis ebreja un latvietes ģimenē. Abi viņa vecāki bija iekļāvušies vācbaltiešu kultūras sabiedrībā, tēvs bija kristijies lutertiecībā. Taču Z. Meierovics pats bija audzis radnieku latviešu ģimenē, viņa apziņā dominēja latviskums un demokrātisms. Tieši viņš 1921. gadā stingri noteica, ka latviešu valodas zināšanas ir obligātas ierēdņiem un valsts mācību iestāžu pedagogiem, noraidīja vācbaltiešu un ebreju politiku protestus šajā jautājumā. Vienlaikus Z. Meierovics asi vērsās pret antisemitisma izpausmēm. Pēc viņa

ierosmes Latvijas valdība 1921. gada jūlijā atbrīvoja no cietuma nepamatoti notiesāto (ar nāves sodu) kreiso ebreju sociāldemokrātu, *bundistu* A. Braunu (iesauktu par "Latvijas Dreifusu"). Taču citu politiķu vadītajām valdībām un arī Saeimai nebija tik toleranta nostāja pret ebrejiem Latvijā. Antisemitisma propaganda netika aizliegta.

1925. g. 23. janvārī Nacionālā kluba teroristu grupa iemeta rokas granātu sinagogā Dzirnavu ielā 124, bet 1925. gada februārī – pudeli ar indīgām vielām ebreju sociāldemokrātiskās organizācijas *Perec* telpās Dzirnavu ielā 96. [39, 40–41] Nacionālo klubu par politiskās vardarbības veicināšanu 1925. gadā slēdza, taču tas vēl divus gadus darbojās ar citu nosaukumu. Antisemitismu piekopa arī "Tēvijas sargi", "Latvijas sargi", "Latviešu aktīvo nacionālistu savienība" u.c. ultralabējas organizācijas. 1920. gadu otrajā pusē presē petebrejiskā naida uguni uzturēja avīze "Brīvais Imantas Gars" (red. J. Dāvis un K. Lapiņš), vēlāk "Imantas Gars" (red. J. Martinsons, I. Pone u.c.).

Pret antisemitismu visvairāk rakstīja avīze "Segodņa" (red. M. Hanfmans), "Sociāldemokrāts" (red. K. Eliass, K. Ozoliņš), "Strādnieku Avīze" (red. A. Rudevics, P. Melnais), protams, arī visas ebreju avīzes.

1927. gadā antisemitisms Latvijā cieta smagu politisku sakāvi. 1926. gada decembrī izveidotā Margēra Skujenieka vadītā kreisā valdība, kas varēja darboties tikai ar minoritāšu atbalstu, piekāpās ebreju partiju prasībai grozīt Latvijas pilsonības likumu. 1927. gada maijā Saeima ar 52 balsīm pret 43 pieņēma grozījumus, kuri atļāva piešķirt pilsonību personām, kas vismaz sešus mēnešus pirms 1914. g. 1. augusta dzīvojušos Latvijas teritorijā, var to pierādīt ar dokumentiem vai liecībām. Tas ļāva ebrejiem, kuriem pēc Krievijas likumiem bija liegta pastāvīga dzīve Rīgā un Vidzemē, pierādīt savu ilgstošo atrašanos šeit ar pagaidu atļauju.

Labējās nacionālistiskās partijas nekavējoties sāka kampaņu pret grozījumiem, prasot "žīdu likuma" noraidīšanu. Nacionālā apvienība, Demokrātiskā centra partija un Jaunsaimnieku un

sikgruntnieku partija kopīgiem spēkiem savāca nepieciešamos parakstus tautas referenduma sarīkošanai pret grozījumiem pilsonības likumā. Antisemitiskie publicisti tendenciozi "brīdināja", ka Latvijā varot no aizrobežas ieplūst līdz 200 tūkstoši pilsonības pretendenti, kuri latviešu valsti pārvērtīšot par otru Palestīnu. [40]

Valsts prezidents Gustavs Zemgals, demokrātisks, liberāls valstsvīrs, neatbalstīja labējos nacionālistus. Taču viņš bija spiests atbilstoši Satversmei izsludināt referendumu.

Sociāldemokrāti aicināja tautu boikotēt referendumu. Latviešu Zemnieku savienība ieņēma atturīgu, neitrālu nostāju.

Referendums notika 1927. g. 17. un 18. decembrī. No 1 120 026 balsstiesīgajiem balsošanas iecirkņos ieradās tikai 243 822, no tiem 225 972 nobalsoja par Pilsonības likuma grozījumu atcelšanu. Šāds stāvoklis nozīmēja, ka referendums nav noticis un grozījumi paliek spēkā. Zīmīgi, ka referendumu visvairāk boikotēja tajās vietās, kur latvieši ilgstoši bija dzīvojuši kopā ar ļoti daudziem ebrejiem. Latgalē to boikotēja 87,5%, Rīgā – 81,2%, Kurzemē – 80,6%, Zemgalē – 76,6%, Vidzemē – 74,9% balsstiesīgo. [41]

Pēc grozījumu stāšanās spēkā trīs gadu laikā Latvijas pilsonību ieguva vairāk nekā 4000 ebreju. Pierādījās, ka antisemitisko politiku prognozei par ebreju masveida ieplūšanu no ārzemēm nav bijis nekāda pamata, tā bija izvirzīta, lai latviešos radītu protesta noskaņu pret demokrātiskiem spēkiem un ebrejiem.

Pilsonības tiesību loka paplašinājums 1927. gadā uzlaboja etniskās attiecības un cēla Latvijas prestižu pasaules demokrātiskajā sabiedrībā. Latvijas pilsonība tika piešķirta arī Austrumeiropas hasīdu garīgajam līderim J. I. Šneersonam, ko vajāja PSRS čeka. Latvija deva viņam politisko patvērumu.

Antisemitiskie aizspriedumi un uzskati atkal pastiprinājās no 1930. gada, kad Latviju skāra pasaules ekonomiskā krīze. Daudzu latviešu materiālais stāvoklis krasi pasliktinājās, viņu sīkie uzņēmumi bankrotēja, radās masu bezdarbs. Arī ebreju iedzīvotāji cieta no krīzes, tomēr ebreju izcelsmes uzņēmēji bija noturī-

gāki, viņus glāba lielāka iespēja saņemt ārzemju kredītus, arī viņu kapitāla rezerves bija prāvākas. Latvijas tautsaimniecība kopumā no tā tikai ieguva. Taču antisemitiskie propagandisti apgalvoja, ka pretēji latviešiem ebreji iegūstot no krīzes sev labumu un tāpēc padziļinot to, nesot postu un trūkumu.

1931.–1932. gadā nodibinājās profašistiska, ksenofobiska, arī antisemitiska organizācija “Ugunskrusts” (ap 2000 aktīvo biedru), kuras kodols bija kādreizējie Nacionālā kluba biedri un antisemitiski noskaņotie Universitātes mācību spēki un studenti. “Ugunskrusta” virsotnē darbojās profesori J. Plāķis un J. Vītols, E. Plāķis, E. Andersons, F. Krusa, A. Mellinš, Ā. Šilde u.c. Par viņu līderi kļuva Gustavs Celmiņš – fanātisks nacionālistiskas, totalitāras iekārtas piekritējs un antisemīts. Kustībai pieslēgās arī plaši pazīstamais mācītājs V. Sanders un dzejnieks L. Breikšs. Antisemitisko uzskatu rupors bija kustības avīze “Ugunskrusts”, bet 1933. gadā, kad organizāciju pārdēvē par “Pērkonkrustu”, arī laikraksts ieguva tādu pašu nosaukumu (red. G. Celmiņš, L. Breikšs). Pērkonkrustieši Ā. Šilde, F. Krusa, E. Kiploks u.c. ietekmēja arī zinātniskā žurnāla “Universitas” saturu. Pērkonkrusta cīņas programma paredzēja ebreju izspiešanu no Latvijas, radot tādu gaisotni un apstākļus, kas piespiestu viņus izceļot. No 1933. gada Pērkonkrustu ietekmēja arī Hitlera antisemitiskā politika Vācijā. Lai gan pērkonkrustieši izplatīja asu pretvācu noskaņojumu, viņi atzina vācu nacisma antisemitiskos uzskatus un metodes par izcilu novatorismu ebreju jautājuma risināšanā un ieteica latviešiem no tā mācīties, sākot ar ebreju veikalu boikotu.

Vēl krasāk vācu nacisma ierosmes apsveica nelielā (ap 200–300 biedru) Latvijas Nacionālsociālistiskā partija, tās laikraksti “Nacionālsociālists” un “Zilais Ērglis” (red. un partijas vadītājs J. Štelmahers). “Zilais Ērglis” 1933. g. 1. jūlijā aicināja latviešus ne tikai boikotēt ebreju tirgotavas un pirkt vienīgi pie latviešiem, bet arī neiet uz izrādēm un koncertiem, kuros dirigē, spēlē un dzied ebreji...

Vairāki latviešu antisemīti, piemēram, mācītāji J. Sanders un V. Sanders, kā arī J. Dāvis, savos publicējumos galvenos uzbrukumus

vērsa pret ebreju reliģiju, prasīja izslēgt Veco Derību (Toru) no kristīgās ticības pamatavotiem un to vairs nemācīt skolās ticības mācības stundās. Šādā virzienā īpatnu nekristisku reliģisko antisemitismu sludināja arī žurnāls "Tautas Vairogs", ko no 1931. gada jūnija izdeva un rediģēja atvaļināts pulkvedis G. Kalniņš. Tas nikni uzbruka pat katolicismam, apgalvojot, ka katoļu baznīca ir ebrejiskā pasaules uzskata vēsturisks atzars un nevis Palestīnā, bet Vatikānā atrodoties "jaunās Cionas" galvenais centrs. [42, 1–11] G. Kalniņš norādīja, ka "Hitlers nav simpātisks", bet "viņa uzvaras gājiens" dodot Eiropas tautām "zināmas cerības" uz ebreju jautājuma atrisinājumu... [43, 3039–311, 343] 1933. gadā G. Kalniņš izdeva arī savu grāmatu "Židu loma cilvēces vēsturē", kurā Vācijā notiekošo raksturo kā epizodi "semītu un āriešu cīņas laukā", tajā ietilpstot arī Latvija. Vācija ar savu ierosmi aicinot uz cīņu visus āriešus. [41, 1]

Šādu pronacistisku politisku antisemitisma uzskatu parādīšanās Latvijā liecināja par antidemokrātisko spēku aktivizēšanos.

Vairākums latviešu nacionālās intelligences noraidīja pronacistisko antisemitismu. Nacionālistiskās publicistikas pirmā persona Ernests Blanks, kas 1920. gados pats bija brīdinājis no "židu saimnieciskās virskundzības briesmām", 1933. gadā brošūrā "Hitlers, židi un Latvija" asi nosodīja nacistisko rasismu un tā apjūsmotājus, aicināja Latvijas valdību atbalstīt vācu ebrejus viņu cīņā pret Hitlera diktatūru, dot arī ebreju bēgļiem patvērumu Latvijā. E. Blanks izteica tālredzīgu paredzējumu, ka nacisms novedīs Vāciju līdz vispārējai katastrofai. Taču daudzi viņa kolēģi tolaik šādai varbūtībai neticēja. 1934. g. 30. janvārī ar apgabala tiesas spriedumu par sazvērētības organizēšanu, noziedzīgu agitāciju u.c. likumpārkāpumiem Pērkonkrustu aizliedza. Taču tā aktivisti turpināja darbību. Organizācija stipri saruka tikai pēc 1934. g. 15. maija apvērsuma, kad ap 800 pērkonkrustiešu arestēja. Lielāko daļu gan ilgi apcietinājumā neturēja, taču turpmāk Politiskā pārvalde tos nepārtraukti novēroja. G. Celmiņu 1937. gadā izraidīja no Latvijas.

K. Ulmanis uzskatīja pērkonkrustiešus par destruktīviem bīstamiem ekstrēmistiem, kuri apdraud valsts iekšējo drošību. Arī antisemitisma propagandu autoritārā valdība atzina par valstij nevēlamu. Reizē ar visiem valdībai nevēlamiem izdevumiem slēdza antisemitiskās avīzes. 1935. g. 16. septembrī krita antisemitiskās preses pēdējais bastions – žurnāls “Tautas Vairogs”, iekšlietu ministrs to aizliedza par rakstiem, “kuru nolūks bija radīt naidu starp atsevišķām iedzīvotāju daļām”. [45, 618] K. Ulmanis personiski aizliedza J. Dāvja antisemitisko brošūru izplatīšanu un brīdināja šo autoru, ka nepieļaus viņa “pretžīdu darbības” turpināšanos. J. Dāvja jaunizdevumus policija apķīlāja. [46, 84]

K. Ulmaņa autoritārā valdība nevēlējās pieļaut antisemitisma izplatību Latvijā, jo tas radītu šķēršļus nodomam iesaistīt ebreju pilsoņus vienotas latviskas valsts veidošanā. Šajā nolūkā tika uzturētas draudzīgas attiecības ar reliģiskām konservatīvām un cionistiskām aprindām.

Tomēr arī K. Ulmaņa autoritārās varas gados antisemitisko ideju nesēji turpināja savu darbību ierobežotos apstākļos. Pret ebreju klātbūtni Latvijas sabiedriskajā dzīvē nemitīgi agitēja Pērkonkrusta pagrīdes grupas un pulciņi. 1938. gadā G. Celmiņš no Helsinkiem saviem līdzgaitniekiem rakstīja: “Žīdu liktenis tiks izšķirts galīgi un radikāli, jaunam laikmetam galīgi nostiprinoties, Eiropas valstīs vairs nebūs neviena žīda.” [47] Pērkonkrusta vadība pārorientējās uz sadarbību ar Vāciju. Tika lēsts, ka Vācijas uzvara Eiropā ļautu arī Latvijas antisemītiem īstenot savas pretebrejiskās ieceres. Taču viņi nedomāja, ka tam būs jānotiek kā ebreju fiziskai iznīcināšanai. Tik zemu Pērkonkrusts vēl nebija kritis.

Antisemitiskus uzskatus, sākot ar 1935. gadu, aktīvi izplatīja arī Latvijas vācbaltiešu kopienā izveidojusies nacionālsociālistiskā “Kustība” (Bewegung), kuras vadītājam E. Krēgeram bija tieši sakari ar SS un SD vadītājiem H. Himmleru un R. Heidrihu. Tā organizēja arī Vācijā izdotās antisemitiskās literatūras izplatīšanu. Par antisemitisma ruporu kļuva Rīgā iznākošais vācbaltiešu

žurnāls "Baltische Monatshefte". Valdības preses cenzūra uz šiem faktiem nereaģēja. Jādomā, nevēloties izraisīt Vācijas neapmierinātību. 1939. gadā tika pārtraukta arī ebreju bēgļu uzņemšana Latvijā un Latvijas vēstniecība Berlīnē vairs neaizstāvēja Vācijā dzīvojošo ebreju izcelsmes Latvijas pilsoņu intereses. Taču, kad vācu armija 1939. gadā ieņēma Varšavu, Latvijas vēstniecība Polijā palīdzēja J. I. Šneersonam no turienes izceļot, tā glābjot hasidu līdera dzīvību. Šneersons 1940. gadā emigrēja uz ASV.

Sākoties Otrajam pasaules karam, Latvijas patstāvība arvien vairāk tika ierobežota un ietekmēta. No tā cieta visa Latvijas tauta, visas šeit dzīvojošās tautības.

Latvijas ebreji totalitāro varu jūgā (1940–1988)

Padomju diktatūras pirmajā gadā

1940. gada sākumā Latvijas ebreju satraukums par savu likteni pastiprinājās. Pienāca ziņas, ka nacistu okupētā Polijas daļā ebrejus padzen no dzīvokļiem, konfiscē viņu īpašumus, bet Rietumpolijā – atņem arī mēbeles, drēbes, sadzīves priekšmetus un piespiež pārvietoties uz austrumiem. Speciālas vācu drošības policijas un SD rīcības grupas (Einsatzgruppen) un komandas noslepkavojušas vairākus tūkstošus ebreju inteliģences.

Vēl lielāku satraukumu radīja Vācijas militārā uzvara pār Dāniju, Norvēģiju, Nīderlandi, Beļģiju, Franciju. Parīzes krišana 1940. g. 10. jūnijā un Francijas kapitulācija lika domāt, ka Hitlers drīz vien var sākt sava lielā mērķa – austrumu dzīves telpas iegūšanas – īstenošanu. Maskavas–Berlīnes “pamiers” viņu neatturēs, bet padomju karaspēka formācijas Baltijas zemēs nevarēs izrādīt nopietnu pretestību. Tā tolaik runāja ebreju sabiedrībā.

Tāpēc lielākā šīs sabiedrības daļa ar atvieglojumu uzņēma 17. jūnija rītā Rīgas radio pārraidīto ziņu, ka Latvija pieņēmusi PSRS “priekšlikumu” ielaist savā teritorijā Padomju armijas “papildu kontingentus”.

Latvijas ebreji nebija pietiekami informēti par PSRS kompartijas staļiniskās virsotnes krasi negatīvo attieksmi pret cionismu, par daudzu ebreju nogalināšanu 1937.–1938. gada “lielā terora” laikā, kad bojā gāja arī daudzas Latvijas ebreju atvases, pat tie, kas brīvprātīgi bija devušies veidot Ebreju autonomo apgabalu Tālajos Austrumos, pie Mandžūrijas robežas. Imponēja tas, ka daudzi ebreji, kas sadarbojās ar Staļinu, ieņēma vadošus amatus, bija pat starp partijas un valsts vadoņa tuvākajiem līdzgaitniekiem (L. Kaganovičs. L. Mehliiss u.c.). Maz zināma bija šo pašu ebreju līdzdalība savas tautas kultūras un izglītības organizāciju likvidēšanā PSRS, ebreju nacionālās savdabības apkarošanā.

Latvijas ebreju reliģiskās un cionistiskās aprindas par to bija vairāk informētas. Taču arī tās padomju militāro akciju Baltijā, pēc būtības – okupāciju, uzņēma kā mazāko ļaunumu apstākļos, kad Latvijas neatkarības saglabāšana vairs nebija iespējama. Radās ilūzija, ka Latvijā netiks pilnīgi ieviests PSRS staļiniskais režīms, ka paliks zināms patstāvības statuss. Uz to vedināja arī K. Ulmaņa aicinājums visiem palikt savās vietās.

Kreisi noskaņotās ebreju aprindas atbalstīja Latvijas iekļaušanu PSRS, jo domāja, ka tā būs drošāka garantija pret Vācijas iebrukumu. Daļa jaunatnes arī cerēja, ka, kļūstot par PSRS pilsoņiem, tai būs lielākas izredzes iegūt izglītību, likt lietā savas zināšanas un prasmi. Tāpēc jaunieši, kas bija nonākuši komunistisko vai arī sociāldemokrātisko uzskatu ietekmē, aktīvi piedalījās dažādās demonstrācijās un mītiņos, kā arī citos pasākumos, kuri veicināja Latvijas aneksiju. Tas izraisīja nacionāli noskaņotajā latviešu tautas daļā nosodījumu, veicināja antisemitiska noskaņojuma pastiprināšanos. Taču tolaik netrūka arī tādu latviešu, kas atbalstīja neatkarības zaudēšanu un iekļaušanos padomju impērijā.

Pret dalību okupācijas un aneksijas atbalstīšanā krasi nostājās lielākā ebreju jaunatnes nacionālā organizācija *Betar* (*Trumfeldor*), kura tūlīt pat sāka veidot savu pagrīdes aparātu, lai turpinātu cionisma propagandu.

Lai gan, kopumā skatot, starp Latvijas ebrejiem bija visai daudz padomju iekārtas atbalstītāju vai tai vismaz formāli lojālu cilvēku, okupācijas pārraugi, dalot LPSR un Latvijas kompartijas vadošos amatus, ebrejus nebūt necentās izvirzīt. Par šo jautājumu objektīvu informāciju sniedz vēsturnieku Ilgas Kreituses (Gores) un Aivara Strangas pētījumi. [48, 163–167] 1940. gada decembrī sastādītā LKP Centrālā komitejā no tās 35 locekļiem bija tikai viens ebrejs – H. Rapoport, starp CK locekļu kandidātiem – F. Fridmans, bet starp LPSR Tautas komisāriem – neviens.* Ārstu Mihailu Jofi iecēla par veselības aizsardzības komisāra vietnieku; politiskas lomas viņam nebija.

Samērā daudzi kreisi noskaņoti ebreji tika iecelti par komisariātu darbiniekiem, par nacionalizēto uzņēmumu vadītājiem, pilsetu un apriņķu administrācijas un partiju komiteju locekļiem. Ebrejiem tas dažkārt imponēja, jo neatkarīgā Latvijā nacionālās valsts pārvaldē viņus tikpat kā neņēma. Nacionālistiski noskaņotie latvieši vērtēja krievu un ebreju prāvo dalību padomju pārvaldē par cittautiešu uzkundzēšanās sākumu, pārvaldes *delatviskošanu*. Tā okupācijas režīms veicināja etnisko attiecību saasināšanos.

Ebreji bija arī starp padomju represīvo iekšlietu orgānu (NKVD) un 1941. gada pavasarī no tiem atdalītā speciālā drošības dienesta (KGB) darbiniekiem.** Vadītāju vidū tur bija no PSRS atstūtais odiozais Semjons Šustins, kas 1940. gadā tika iecelts par LPSR iekšlietu komisāra vietnieku, bet 1941. gada aprīlī par LPSR Valsts drošības komisāru. Šim centīgajam un nežēlīgajam čekas darbonim nebija nekāda sakara ar Latvijas ebrejiem. Nav arī nekādu ziņu par viņa dalību kādos PSRS ebreju organizāciju pasākumos. Toties ir ziņas, ka starp viņa padoto arestētiem Latvijas pilsoņiem bijis ne mazums ebreju, visvairāk cionistu un *Betar* aktīvistu.

* Tā saucamajā Tautas saeimā, kura 1940. g. 21. jūlijā nobalsoja par Latvijas iekļaušanu PSRS, no 100 deputātiem bija tikai divi ebreji. (Latvijas brīvvalsts Saeimās – 5–6.)

** Nav noskaidrots, “cik liels bija šo ebreju skaits un kādu ipatsvaru viņi tur sastādīja”. A. Ezergailis šajā sakarībā norāda, “pat ja pieļautu, ka 10% no tiesas un čekas darbiniekiem bija ebreji, tas nevarētu pierādīt ebreju dominanti”. [49, 123]

Jau 1940. gada jūlijā sākās Latvijas ebreju kopienas kultūras sistēmas sagraušana. Ar A. Kirhenšteina valdības rīkojumiem tika slēgtas cionistiskās biedrības un skolas, studentu korporācijas. Šī procesa nobeiguma stadijā 1941. g. 23. martā slēdza Ebreju kultūras biedrību Latvijā un aprīlī arī kopienas sociālās aprūpes centrus, to vidū biedrību *Bikur Holim*, nespējnieku patversmes un Rīgas ebreju skolu biedrību. [50 un 51] No 62 ebreju pamatskolām saglabājās tikai 40.

1940. g. 17. jūlijā aizliedza *Betar* darbību, augustā sākās cionistu kustības vadītāju aresti. Pirmos arestēja cionistu-revizionistu liderus Dāvidu Varhaftigu un Mahanudu Alperinu.^{*} 1941. g. 13. februārī arestēja Mordehaju Nuroku. Aresti paplašinājās 1941. gada maijā, bet 14. jūnija deportācijas naktī vien arestēja 559 Latvijas ebreju sabiedriskos darbiniekus (ap 13% no arestētiem). 1212 ebreju tautības Latvijas pilsoņu deportēja ar administratīviem rīkojumiem (12,5% no izsūtītiem). [51, 153–154]^{**} Izsūtīto vidū bija arī daudzi *Bunda* aktīvisti, Latvijas Satversmes sapulces locekļi J. Rabinovičs un I. Berzs, 1.–3. Saeimas deputāts N. Maizels. Vīrieši tika nosūtīti uz Soļikamskas, Vjatkas un Vorkutas nometnēm, viņu sievas un bērni – uz Novosibirsku, Krasnojarsku u.c. vietām. [21, 87] Apmēram puse represēto gāja bojā, dažus nošāva uz čekas darboņu sevišķo apspriežu (“troiku”) lēmuma pamata. Gāja bojā M. Dubins, P. Mincs, N. Maizels u.c.

Padomju okupācijas 1940.–1941. gadu latviešu vēstures literatūrā pieņemts dēvēt par “Baigo gadu”. Arī daudziem Latvijas ebrejiem tas bija briesmīgs. Taču vēl šausmīgāks laiks sākās 1941. g. 22. jūnijā, kad nacistiskās Vācijas armija iebruka Padomju Savienībā un tās okupētās zemēs un strauji virzījās uz austrumiem. Tad sākās nacistiskās okupācijas “Baigie gadi”. [Sk. 51, 207]

^{*} Cionistu revizionistu virzienu 1920. gados nodibināja Vladimirs Žabotinskis (1880–1940). Tas bija ļoti radikāls un nacionālistisks. Revizionisti bija arī organizācijas *Betar* izveidotāji. Tās pirmā kopa nodibinājās Rīgā 1923. g.

^{**} Represēto skaits ir lielāks, jo vēl nav pilnīgi apzināti padomju terora skar tie cilvēki 1941. g. 15. jūnijā – 3. jūlijā.

Holokausts

Termins "holokausts" veidots no grieķu vārdiem *holos* – viss, bez atlikuma – un *kaustos* – sadedzināts. Tātad tas apzīmē pilnīgu iznīcināšanu.*

Hitlera un viņa līdzgaitnieku naidīgajā attieksmē pret ebrejiem sākotnēji tāds nodoms netika deklarēts. Nacisti savos rasis-tiskās homogenizācijas plānos kategoriski noraidīja ebreju asimilāciju un paredzēja viņu piespiedu aizceļošanu no Vācijas. 1940. gadā Berlīnē tapa vājprātīgā iedoma par visas Eiropas ebreju padzišanu, pārvedot viņus uz Āfriku, konkrēti – Madagaskaru, kur ārkārtīgi nelabvēlīgos klimatiskos un sadzīves apstākļos varēja sagaidīt šo ebreju nenovēršamo bojāeju. Taču šo nodomu drīz atmeta, jo, ieilgstot karam ar Lielbritāniju, nacisti nevarēja izmantot Francijas u.c. uzvarēto valstu tirdzniecības kuģus tā īstenošanai; ceļu aizsprostoja varenā angļu kara flote. Tāpēc 1941. gada sākumā, kad nacisti jau gatavoja vācu armiju uzbrukumam PSRS, Hitlers esot nācis pie galīgā slēdziena, ka visi Eiropas ebreji fiziski jāiznīcina tepat kontinentā un tādēļ jārada masveida nogalināšanas poligoni vērmahta ieņemtās PSRS teritorijās. Šis šausmīgās iedomas pamatlīnijas Hitlers jau bija formulējis 1941. gada martā, tās realizācijas sagatavošanu uzdevis SS valstsvadonim (Reichsführer), rasistiskajam fanātiķim Heinriham Himleram un drošības dienesta priekšniekam – nezvēram un ciniķim Reinhardam Heidriham. Viņi paredzēja sākt "lielo darbu" ar Padomju Savienības un PSRS okupēto zemju ebreju iznīcināšanu, drīz vien pievienojot tiem Polijas ebrejus, kurus arī plānoja pakāpeniski pārvest uz šiem iznīcināšanas poligoniem. [53, 617–619]

Iznīcināšanas operācijas sākuma posma (1941. gadam) detalizētu izstrādi sagatavoja R. Heidriha ierēdņi, ņemot vērā Polijā 1939.–1941. gadā jau gūto pirmo pieredzi civiliedzīvotāju nogalināšanā. Šīs pieredzes tapšanā un izskaidrošanā liela loma bija

* Šī jēdziena plašāku skaidrojumu sk. M. Vestermaņa rakstā "Holokausts Latvijā" grāmatā "Mazākumtautību vēsture Latvijā". [52, 208–222]

SD personālās daļas priekšniekam SS brigādefīreram Bruno Štrekenbaham. [49, 175 un 54, 273–274]

Tāpat kā karagājienā pret Poliju, tūlīt pēc vērmahta armijām uz okupētām teritorijām devās īpašas iznīcināšanas rīcības grupas – Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD – drošības policijas un drošības dienesta rīcības grupas, kuru sastāvā bija speciālas šāvēju komandas – “Einsatz un Sonderkommandos”, 70–150 vīru katrā. Akcijām PSRS teritorijā izveidoja piecas einzacgrupas ar 3000 vīriem. To kopējais pavēlnieks bija R. Heidrihs, kas deva vispārējās pavēles un norādījumus, bet visas konkrētās rīcības noteica grupas komandieris. Par tādiem iecēla pārliecinātus nacistus, juristus ar tiesību zinātņu grādiem. Viņiem bija jāorganizē plašas cilvēku nošaušanas akcijas gan pašu spēkiem, gan piesaistot pēc iespējas vairāk vietējos antisemitiskos elementus, ekstrēmus nacionālistus un antikomunistus. No vācu izcelsmes slepkavām prasīja, lai viņi darbojas aukstasinīgi un izturēti, neizrādot emocijas, nelaupot un neizvarojot, visu iegūto kārtīgi nododot Lielvācijas valstij. Turpretī vietējiem slepkavām akciju sākuma stadijā varēja atļaut laupīšanu un citas noziedzīgas darbības. R. Heidriha slepenā instrukcijā einzacgrupām 1941. gada jūnijā tika prasīts, lai ebreju iznīcināšanas akcijas sāktos kā okupēto (atbrīvoto) zemju iedzīvotāju naida stihiskas izpausmes, kā pogromi, kuros vācu karavīri nepiedalās. Vietējo antisemītu izdarības paredzēja fotografēt un filmēt, lai izveidotu liecību fondu.

Nacionālsociālistu propagandas aparāts radīja mānīgu versiju, ka notiek Baltijas tautu atriebības uzliesmojums pret ebrejiem. SS un SD vadība 1941. gada jūlijā informēja Hitleru, ka tā arī noticis Kauņā, Rīgā un citur, saņemot par to fīrera atzinību. 1941. g. 22. jūlijā Hitlers paziņoja, ka lietuvieši, igauņi un latvieši asiņaini norēķinoties par ebreju komisāru brutalitātēm. [53, 628] Vācu kinostudijas UFA 1941. gada jūlija pēdējā nedēļas apskatā tika rādīts “ebreju grautiņš Rīgā”. Kad Vācijas propagandas ministrs J. Gebelss 1941. gada novembrī ieradās Viļņā, viņš tur savā runā īpaši uzsvēris “vietējo iedzīvotāju briesmīgo atriebību”

ebrejiem: "Tūkstošiem tika nošauti, un joprojām simtus turpina šaut." Gebelss notikušajā vainoja tikai pašus ebrejus, norādot, ka no viņiem var atbrīvoties tikai ar "nepieciešamās brutalitātes" līdzekļiem. [53, 621] – Tā tika radīts melīgais priekšstats par Baltijas zemju tautu pašiniciatīvu un īpašo lomu holokaustā.

Einsacgrupas no 1941. gada jūnija līdz 1942. gada aprīlim nogalināja ap 560 tūkstošus cilvēku, lielākoties ebrejus. [55, 60–61] Pavisam 1941.–1944. gadā holokausta poligonos PSRS, Baltijas zemju un Rumānijas (Besarābijas un Bukovinas) teritorijā nacisti un viņu izpalīgi nogalināja ap 1 miljonu 540 tūkstošus ebreju.^{*} [38, 244]

1941. gada rudenī nacistu vadoņi sāka pārvietot uz holokausta Austrumeiropas poligoniem arī Vācijas, Austrijas un Čehijas ebrejus. Pēc Hitlera norādījuma tur viņu iznīcināšanai sāka celt koncentrācijas nometnes. Taču vācu armijas sakāve pie Maskavas lika nacistiem pārstrādāt savu iznīcināšanas projektu un Eiropas ebreju bojāejas galveno centru pārvietot uz okupētās Polijas teritoriju, kur uzcēla Aušvices (Osvencimas), Sobiboras, Maidanekas, Treblinkas, Štuthofas, Belzecas iznīcināšanas lielnometnes. Iznīcināšanas priekšelpas bija Varšavas, Lodzas, Ļubļinas, Belostokas un citu pilsētu lielie geto. Pēc H. Himlera ierosmes, sākot ar 1941. gada rudenī, par ebreju nogalināšanas metodi kļuva nogāzēšana speciālās gāzēšanas automašīnās un koncentrācijas nometņu gāzes kamerās, liķus sadedzinot īpašās krematoriskās krāsnīs. Šo metodi nacisti atzina par "visracionālāko" un "ekonomiskāko".

Holokausta "konceptija" tika radīta, pamatojoties uz Hitlera tēzi, ka nedrīkst atstāt dzīvu nevienu ebreju ģimeni, lai nerastos neviens ebrejības atdzimšanas "perēklis". Eiropas ebreju iznīcināšanas procesa aprises tika apspriestas un galīgi noteiktas Impērijas drošības dienestu vadošo darboņu apspriedē Berlīnes priekšpilsētā, greznu savrupmāju rajonā, Lielā Vanzē ielā 56, 1942. g. 20. janvārī. Apspriedes dalībnieki vienprātīgi izstrādāja Eiropas ebreju iznīcināšanas

^{*} Neieskaitot ap 1,5 miljonus ebreju no Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas, kuri līdz 1939. g. septembrim bija Polijas pilsoņi. Pavisam bojā gāja ap 3 miljoni poļu ebreju.

darba plānu. Nošaušanas akciju vietā par galveno iznīcināšanas metodi izvirzīja mērdēšanu badā, organisma sagraušanu smagos darbos, bet tiem, kas izturēs, – nogāzēšanu vai nošaušanu, lai novērstu viņu atgriešanos dzimtajās zemēs. Saudzību izslēdza.

Ebreju masveida deportāciju organizācijas vadīšanu uzticēja SS oberšturmbranfireram Ādolfam Eihmanam, kuram ar viltu, ar meliem vajadzēja nodrošināt ebreju pakļaušanos deportācijas pavēlēm, iestāstot ebrejiem, ka viņus pārsūta uz citu, viņu dzīvei vairāk piemērotu un drošāku vietu.

Pēc apspriedes jautājumu iztīrīšanas Vanzē saieta dalībnieki dzēruši konjaku un jokojuši, vispār bijuši labā noskaņojumā. Nāves dzirnavas sāka griezties ar pilnu jaudu.

Nacistiem tomēr neizdevās pilnīgi novērst ebreju pretošanos. 1943. g. 18. janvārī, kad Varšavas geto ielās ieradās vācu kara spēka vienība, lai deportētu ebrejus uz iznīcināšanas nometnēm, nelegālā Ebreju organizācija, ko vadīja 24 gadus vecais Mordehajs Anelēvičs, sāka bruņotu sacelšanos. Sacelšanās štābs kontrolēja visu geto. Tikai 19. aprīlī, sakopojuši lielus spēkus, nacisti sāka uzbrukumu, lai sacelšanos apspiestu. Ebreju kaujinieki sīvi pretojās. Vācu artilērija un aviācija pārvērtā geto centru par liesmu jūru, taču ebreji no apakšzemes komunikācijām deva prettriecienus. Līdz pēdējai iespējai cīnījās bruņotie jaunieši un jauniešes. Kad ienaidnieka pārspēks 8. maijā ieņēma sacelšanās štāba bunkuru un krita Anelēvičs, dažas ebreju vienības izlauzās no geto un aizgāja pie poļu partizāniem, citi vēl astoņas dienas turpināja pretestību pašā geto. Kaujās krita vai liesmās sadega 5–6 tūkstoši geto aizstāvju. 1943. gadā nāvei nolemtie ebreji sacēlās arī Minskā, Belostokā, Sobiborā, no Viļņas un Kauņas geto izlauzušies ebreji izveidoja savas partizānu vienības. 1944. g. 7. oktobrī bruņota ebreju grupa uzspīdzināja Aušvices 3. krematoriju. Grupas dalībnieki, Grieķijas armijas virsnieki, devās nāvē, dziedot savas valsts himnu.

Holokaustu pagarināja vērmahta un ieroču SS fanātiskā pretošanās sabiedroto un PSRS armijām. 1944.–1945. gadā, kad

nacistiskā impērija jau bija agonijas stāvoklī, katru dienu koncentrācijas nometnēs gāja bojā ap 20 tūkstoši ebreju. Vairāki simti tūkstošu nomira vai tika nošauti, pārdzenot viņus tālāk no frontes uz citām nometnēm 1945. gadā. Pavisam holokausts iznīcināja sešus miljonus ebreju.

Latvijā holokausta noziegums sākās Lejaskurzēmē naktī no 1941. gada 23. uz 24. jūniju, kad Grobiņā draudzes kapsētā tika nogalināti seši vietējie ebreji, tostarp pilsētas aptiekārs. [49, 241] Sekoja ebreju nogalināšana Durbē, Priekulē un Asītē, kur dzīvību atņēma 35 ebrejiem. Šāvēji bija no Austrumprūsijas nākušās einzacgrupas A 1. komandas vīri. Šo einzacgrupu vadīja SS brigadefirers, policijas ģenerālmajors, jurisprudences doktors Valters Štālekers, kas pirms tam bija SS un SD priekšnieks Prāgā. Grupā bija 990 izmeklēti vācu kārtības policisti, kriminālpolicisti, esesieši (34%), kodols bija SD darbinieki, ārkārtīgi nežēlīgi nacisti. Drīz tika izveidots atsevišķs SD kontingents, ko vadīja oberšturbānfirers (pulkvežleitnants) jurisprudences doktors Rūdolfs Lange, nežēlīgs ebreju nīdējs.

V. Štālekers centās izpildīt R. Heidriha pavēli iesaistīt ebreju iznīcināšanā vietējos antikomunistiskos spēkus un izveidot viņu vienības, kurām uzticēt asiņainu pogromu izraisīšanu. Šo uzdevumu viņam palīdzēja īstenot einzacgrupai no Vācijas līdzī nākošie, uz Vāciju emigrējušie vai aizbēgušie Pērkonkrusta aktivisti. 1941. g. 29. jūnijā Jelgavā sāka formēties pirmā latviešu SD palīgvienība, par kuras vadītāju V. Štālekers izraudzīja pērkonkrustieti, žurnālistu Mārtiņu Vagulānu. Šī vienība (300 vīru) 1941. gada vasarā piedalījās ap 2000 ebreju nogalināšanā Jelgavā un citur Zemgalē. Nošaunas akcijas vadīja vācu SD virsnieki Rūdolfs Bācs un Alfrēds Bekū, iesaistot einzacgrupas A 2. komandas esesiešus. Kopīgi tika nodedzināta Jelgavas galvenā sinagoga, kur sadega arī tās rabīns. [49, 185, 259–262]

1941. g. 1. jūlijā, Rīgas ieņemšanas dienā, V. Štālekers jau ieradās Latvijas galvaspilsētā un ar Pērkonkrusta vadoņu palīdzību sāka gatavot liela mēroga ebreju pogromu. Šajā nolūkā

vietējie pārkonkrustieši un Štālekera tulks Dreslers ieteikuši izmantot studentu korporācijas Lettonia un Viestura savienības kādreizējo biedru – 31 gadu veco Viktoru Arāju, kas bija mācījies Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē. Nākamajā dienā Štālekers jau uzdeva Arājam izveidot pogroma komandu un rīkoties. Vispirms Lettonia telpās Valdemāra ielā 55, tad Valdemāra ielā 19, kur atradās Pērkonkrusta neoficiāls centrs, V. Arājs sāka veidot savu “žipčiku” vienību no brīvprātīgajiem, kuri atsaucās uz pārkonkrustiešu aicinājumu vai jau nesāja ieročus kā pretpadomju partizāni. Komandas kodolu veidoja korporāciju biedri, kuru tuvinieki bija cietuši no padomju varas represijām. Iestājās arī tādi, kas centās izbēgt no soda par sadarbību ar padomju okupantiem. Vadošajā personālā bija Konstantīns Kaķis, Arvēds Dikmanis, Boriss Kinslers un Herberts Cukurs. [49, 210] Sākumā pieteicās 300 slepkavot gatavi vīri. Bet Arāja komandas vēlākās rotās un vados kalpojuši no 1200 līdz 1500 viņam padotie. 2. jūlija nakti Rīgā viņu pirmā nodaļa sāka arestēt, sist un aplaupīt pilsētas ebrejus. Vajadzēja radīt pogroma iespaidu. 4. jūlijā it kā sākās pats pogroms, nodedzināja horālo sinagogu Gogoļa ielā, sinagogas Maskavas un Stabu ielā un nogalināja daudzus ebrejus. [56] Tam vajadzēja noderēt par signālu citām pogroma akcijām. Arāja komilitoni izbrauca arī uz provinci – uz vairākām Kurzemes, Zemgales un Vidzemes vietām, kur ķērās pie ebreju šaušanas, parādot, kā jārikojas istam antisemitam. Sekotāji bija, taču viņu bija maz. (Piemēram, Juglas policisti nodedzināja Šmerļa kapsētas lūgšanas namu.)

Visas šīs 1941. gada jūlija sākuma operācijas notika, īstenojot vācu virsrežisoru norādījumus un mājienu. Rīgā akcijas virsvadītājs bija SS šturmbanfīrers Horsts Bārts. Dažās vietās iesaistījās no pretpadomju partizāniem formētās pašaisardzības vienības. Pavisam var lēst, ka šajās “pogromu” akcijās dzīvību atņēma ap diviem tūkstošiem cilvēku. Taču nacistu SS un SD augsto priekšniecību tāds apjoms neapmierināja. Bija gaidījuši daudz vairāk ugunsgrēku un upuru, vismaz pāri par 5000 – kā Lietuvā.

Savos ziņojumos par einzacgrupas A darbību V. Štālekers taisnojās, ka Latvijā iedzīvotāji nav bijuši pietiekami antisemitiski pašaktīvi tāpēc, ka ebreju elitē te pārsvaru ņēmuši nevis komunistiskie, bet cionistiskie elementi (pret kuriem lielākais vairums latviešu nebija naidīgi noskaņoti – *L.D.*) un ka latviešu nacionālistisko (antisemitisko) spēku kadrus ļoti izretinājis bolševiku terors. [57, 22, 113 u.c.] Nacisti jau ap 5. jūliju nolēma pārņemt ebreju iznīcināšanas akciju īstenošanu tieši savās rokās un visu veikt stingri organizēti, pēc Himlera un Heidriha priekšrakstiem. Protams, plaši izmantojot vietējos paligpolicijas vīrus un Arāja komandu.

1941. g. 6.–7. jūlijā Biķernieku mežā tika sadzīti un noslepkavoti ap 2000 ebreji. [49, 219] Liepājā pirmā organizētā masveida nošaušana notika 3.–4. jūlijā, nogalinot ap 400 un 8. jūlijā – 300 cilvēku. Šāva vācu grupa un policisti, upuru dzinēji bija latviešu pašaizsardzībnieki. Eksekūciju filmēja. Speciālā vācu policistu grupa nodarbojās ar Vācijas un Austrijas ebreju – emigrantu izķeršanu un nošaušanu. Tā tika nogalināts arī “Olimpijas” futbola komandas treneris O. Fišers un mūziķis V. Hāns. 13. jūlijā sāka graut Liepājas lielo horālo sinagogu, tās svēto rakstu ruļļus izklāja Ugunsdzēsēju laukumā un ar sitieniem piespieda ebrejus solot tiem pāri, sodītājiem un skatītājiem jautri smejojot par “amizanto ainu”. [58, 252–253 u.c.]

Ventspilī nošaušana notika 16.–18. jūlijā Kaziņu mežā. Sāka vācu policisti, pēc tam iesaistot latviešu pašaizsardzībniekus.

Sevišķi baisma bija pašaizsardzības loma Īlūkstes aprīņķī. [49, 430–468]

Daugavpilī no paša sākuma ebreju iznīcināšanu tieši komandēja einzackomandas 1b vadītājs E. Ērlingers, līdz 11. jūlijam nošaujot ap 1150 cilvēku. Viņa iesākto turpināja oberšturmfiirers J. Hāmanns, uz kura sirdsapziņas ir 9012 pilsētas un Dienvidlatgales ebreju nogalināšana. [49, 315–316] Aktīvi palīdzējis paligpolicijas priekšnieks R. Blūzmanis, nodrošinot ebreju pārdzīšanu uz Grīvas geto un nogādi nošaušanas vietās. Rēzeknē nošaušanā

iesaistījās speciāla vācu SD grupa, kurai palīgos atsūtīja Arāja slepkavas.

1941. gada augustā Arāja komandas grupa zili tonētos autobusos apbraukāja daudzas Latvijas vietas, atstājot aiz sevis liķu kaudzes. Šauts Litenē, Viļakā, Balvos, Abrenē, Alūksnē un citur. Vidzemē ebrejus no dažādām vietām vispirms aizveda uz Cēsīm, Valmieru, Valku un Madonu, kur viņus nošāva, šaušanā piedalījās arī vietējie policisti. Akcijas beidza novembrī, kad nogalināja Rūjienas pēdējos 18 ebrejus. [60] Vidzemē nogalināja 1230 ebreju. [49, 263] Pavisam līdz 1941. gadam oktobrim nogalināja ap 35 tūkstošus Latvijas ebreju.

No 1941. gada jūlija Latvijas ebrejus arī visādi pazemoja un izslēdza no citiem Latvijas pilsoņiem atļauto tiesību loka. Ebrejiem stingri aizliedza vakaros, naktī un rīta stundās iziet no mājvietas, viņiem tika noteiktas pazeminātas pārtikas devas, viņi drīkstēja iepirkties tikai dažos viņiem atļautos veikalos, viņiem bija jānēsā uz drēbēm uzšūta pazišanas zīme – dzeltena Dāvida zvaigzne, viņi nedrīkstēja atrasties sabiedrisku pasākumu vietās, arī kinoteātros, parkos, braukt tramvajā un vilcienā, iet pa trotuāru u.tml.

Okupācijas iestādes rīkojās tā, lai ebreji arvien vairāk tiktu izolēti, atšķirti no pārējiem Latvijas iedzīvotājiem. Šo procesu noslēdza geto kvartālu ierīkošana Rīgā, Daugavpilī un Liepājā. Rīgas geto ierīkoja Latgales priekšpilsētā 1941. gada septembrī – oktobrī, teritorijā, kur pirms tam bija dzīvojuši ap 13 000 rīdzinieku. Tur sadzina 29 602 ebrejus, starp tiem 5625 bērnus, 8300 vecus un slimus cilvēkus. [11, 62] Apstākļi bija ļoti smagi, bet pats šausmīgākais vēl tikai tuvojās.

Jau 1941. gada augustā einzacgrupas un SD dienesti saņēma H. Himlera pavēli, ka ebreju iznīcināšanas akcijas jāpaplašina, likvidējot arī visas sievietes, bērnus, vecos cilvēkus. To jau realizēja provincē.

Pēc augusta nogalināšana tomēr stipri samazinājās. Nacistu civilā pārvalde, kuru kopš augusta sākuma vadīja Ostlandes

reihskomisārs Hinrihs Loze*, ar visu okupēto Austrumu zemju reihskomisāra – nacisma ideologa Alfrēda Rozenberga sankciju paredzēja izmantot ebreju darbaspēku ražošanā un citos darbos, lai tā vairāk apmierinātu vācu armijas vajadzības. Šim nodomam noderēja arī ebreju piespiedu pārvietošana uz īpašiem geto rajoniem, kad tika konfiscētas viņu personiskās mantas un nodotas Lielvācijas īpašumā. Tā bija liela apjoma laupīšanas akcija.

Ebreju koncentrācija vienā vietā – geto nacistiem bija ļoti parocīga gan darbaspēka vienkopus sapulcināšanai, gan ebreju dzīves kontrolēšanai. Šajā nolūkā nacisti izvēlējās arī pašu ebreju sastādītu pārraudzību, geto padomi (“Judenrat”), kuras sēdeklis atradās Rīgā, Lāčplēša ielā 141, ebreju skolas telpās. Tika iecelti pat geto ebreju kārtības policisti, 80 gumijas nūjām apgādāti vīri. Viņi ne tikai gādāja par kārtību, bet arī bija gatavi ebrejus aizstāvēt. Daļai ebreju radās ilūzija, ka aiz geto dzelonāšiem žoga, kaut arī pazemoti un verdzināti, viņi saglabās dzīvību.

Jau 1941. gada novembrī geto teritorijā tika nodibināta ebreju pretošanās grupa, kurā bija arī policisti. Rīgas geto pašpārvalde nebija nacistiem pakļāvīga. Tā enerģiski centās atvieglot tur ieslodzīto cilvēku dzīvi, iekārtoja slimnici, ko vadīja ķirurgs, profesors Vladimirs Mincs, aptieku, veļas mazgātavu. Dzīvokļos noturēja dievkalpojumus. Darbojās pat geto statistikas nodaļa, kas atzīmēja iemītniekus, viņu demogrāfisko “kustību”. [6, 119; 11, 68]

Impērijas SS vadība bija ļoti neapmierināta ar ebreju jautājuma risināšanas jauno ievirzi. Ostlandes vietvalžiem tika izskaidrots, ka arī uz Baltijas zemēm attiecas Hitlera pavēle par PSRS ebreju iznīcināšanu. H. Himlers iecēla par SS, SD un visu policijas spēku pavēlnieku Baltijā (Ostlandē) SS obergrupenfireru (ieroču šķiras ģenerāli) Frīdrihu Jekelnu, kas pirms kara bija Prūsijas policijas šefs, 1941. gadā sevišķi izcēlies ar masu slepkavību

* Pirms tam – Šlēzvigas-Holšteinas pārvaldnieks, gauleiters. Arī Latvijas teritorijas ģenerālkomisārs Oto Drekslers nāca no turienes, bijis nacistu iecelts Libekas virsbirģermeistars.

organizēšanu okupētajā Ukrainā. F. Jekelns ieradās Rīgā 1941. g. 10. novembrī un iekārtoja sava štāba mītni bijušā vācbaltiešu Bruņniecības ēkā Jēkaba ielā, tagadējā Saeimas namā. No Ukrainas viņš atveda sev līdzī 50 vīru personālu, tostarp 12 izmeklētu slepkavotāju grupu. 12. novembrī Berlīnē H. Himlers personiski tikās ar F. Jekelnu un deva pavēli nekavējoties likvidēt Rīgas ebrejus. [49, 273] Steigu noteica SS nodoms pārvietot uz Rīgu ebrejus no Vācijas, Austrijas un Čehijas, kuru pirmajam ešelonam vajadzēja pienākt jau novembra beigās. Turpmāk šeit paredzēja ierīkot plašu Viduseiropas ebreju iznīcināšanas "laukumu", vienu no tā sektoriem pavēlēja uzcelt Salaspili.

29. novembrī Rīgas geto notika iemītnieku šķirošana; atšķīra un atsevišķi izvietoja 4000 darbspējīgākās personas, kuru nogalināšanu atlika. Nākamajā dienā (svētdienā) četros no rīta geto ieradās vācu SD un latviešu kārtības policijas vienības un ar lāmām un sitieniem dzina pārbiedētos cilvēkus uz Rumbulu. Tos, kuri negāja vai nespēja paiet, turpat nogalināja. Pusdienlaikā geto ielās jau gulēja simtiem (līdz tūkstošiem) liķu. [49, 284] Akcijā aktīvi piedalījās Arāja SD vīri, kurus komandējis H. Cukurs. Ģērbies melnā, elegantā ādas mētelī, ar revolveri paceltā rokā viņš kā "nāves eņģelis" dzinis nelaimīgos stāties viņu pēdējā ceļa kolonnā, kas devās uz karagūstekņu izraktām milzu bedrēm drūmajā Rumbulas mežīnā. [61, 70] Starp tiem, kurus nošāva ceļa gājiena sākumā, bijis arī slavenais vēsturnieks Simons Dubnovs, pasaules ebreju 10 sējumu vēstures autors, kas uz Rīgu pārnāca 1933. gadā, bēgot no nacisma. Tas viņu šeit bija panācis. Aculiecinieki stāstīja, ka savas dzīves pēdējos mirkļos S. Dubnovs aicinājis klātesošos ebrejus: ja paliksiet dzīvi, nekad neaizmirstiet šeit notiekošo, lieciniet, "rakstiet un pārrakstiet", "saglabājiēt atmiņā katru vārdu un katru žestu, katru kļiedzienu un katru asaru!". [62, 218] Ceļā nošautos apsargi savāca un sameta kopējā bedrē Vecajos ebreju kapos Ludzas ielā.

Daži darbspējīgie ebreji, kuri palika dzīvi, vēlāk liecināja: "Lai gan liķus savāca ātri, geto vēl arvien valdīja haoss, un dienām ilgi

tajā izskatījās kā pēc grautiņa. Ielās un pagalmos mētājās salauzti čemodāni, mēbeles, rotallietas un bērnu ratiņi. Mājas bija izpostītas, sienas un kāpnes notraipītas asinīm. Vairākas dienas pēc akcijas sasalušu asiņu strautiņi vēl bija redzami uz ietvēm un renstelēm.” [49, 289–240, 306]

Rumbulas liellozīguma fināls bija masveidīgā ebreju nogalināšana pie milzu bedrēm meža norā 100 metrus no dzelzceļa. Tas notika divās dienās: 30. novembrī un 8. decembrī. Šāva vieni un tie paši, pēc paša F. Jekelna izstrādātas nogalināšanas tehnoloģijas. Viņam asistējuši augsti SD un Rīgas kārtības policijas funkcionāri. Viens no tiem bija vācu SD dienesta priekšnieks Latvijā R. Lange. Savā pārskatā viņš minējis nošauto skaitu – 27 800, tostarp – 942 Vācijas ebreji, kurus 30. novembra rītā Rīgā ieveda pa dzelzceļu, lai izvietotu geto ēkās. Tā kā tās vēl nebija “brīvas”, Jekelns devis pavēli atbraucējus tūlīt pat no vagoniem “transportēt” uz Rumbulu. [11, 64] Vēlāk “reiha ebreji” izvietoti nošauto Latvijas ebreju dzīvesvietās geto mājās. Lielākā daļa no 25 tūkstošiem atvesto gāja bojā no slimībām, bada un grūtā darba, daļu – nošāva.*

Daugavpili palikušo daļu ebreju sāka nogalināt Mežciemā 1941. g. 8.–10. novembrī, jau pirms F. Jekelna nāves lielakcijas. Eksekūciju tur vadīja oberšturmfirmers Ginters H. F. Taberts, šaušana tika turpināta 1942. g. 1. maijā, kad nogalināja visus palikušos darbā neiesaistītos ebrejus – sievietes un bērnus. Abās reizēs šāvēji bija Arāja komandas slepkavas. [49, 319–320]

Palikušo Liepājas ebreju lielāko daļu noslepkavoja 1941. g. 15.–17. decembrī Šķēdes kāpās pie jūras krasta. Tā esot izpildīts Latvijas ģenerālkomisāra O. Drekslera personiskais norādījums. Šāva SD vācieši un vietējais latviešu SD policistu vads. Liepājas ebreji vēl nebija sadzīti vienā geto, tāpēc viņu nogādē uz nošaušanas vietu plaši iesaistīja gandrīz visu pilsētas kārtības policiju.

* 1943. g. pēc H. Himlera pavēles liķus Rumbulā izraka un sadedzināja. Dedzinātājus – ebrejus pēc tam nošāva. Padomju karagūstekņus, kuri izraka un aizbēra nogalināšanas bedres, “likvidēja” turpat Rumbulā 1941. gadā.

Nogalināšana bija šausmīga. Mātēm lika turēt mazgadīgos bērnus augsti paceltus, lai viens šāvējs tēmētu uz māti, otrs – uz bērnu. Pirms nošaušanas vācu SD “hronisti” fotografēja upurus, īpaši sievietes un bērnus – tā, lai būtu redzami arī klātesošie latviešu policisti. Šīs fotogrāfijas šodien pazīst visa pasaule. Tās apšūdz zvērisko nacismu. Taču tās tika gatavotas kā viņu pārskata ilustrācija un liecība par latviešu policijas līdzdalību notikušajā akcijā. Pavisam Šķēdē trīs dienās nogalināja 2749 ebrejus.

V. Štālekers un F. Jekelns, 1941. gadu pabeidzot, varēja ziņot uz Berlīni, ka ebreju jautājums Latvijas teritorijā tikpat kā atrisināts. Ar H. Himlera atļauju dzīvus “pagaidām” atstāja tikai ap 6000 Latvijas ebrejus, lielākoties darbspējīgus vīriešus. No tiem vairāk nekā 4000 atradās Rīgā, 935 – Daugavpilī, ap 800 Liepājā. Pēdējos 1942. gada jūnijā arī ievietoja geto, kas tika ierīkots pilsētas centrālajā daļā, Vecliepājā.

1943. g. 21. jūnijā pēc sacelšanās Varšavas un citos Polijas geto H. Himlers izdeva pavēli par visu geto likvidēšanu un to iemītnieku ieslodzīšanu koncentrācijas nometnēs. Vēl dzīvie Latvijas ebreji tika pārvesti uz Mežaparkā ierīkoto nometni (“KZ Kaiserwald”), kuras komandants bija SS šturmbanfirers Georgs V. Zauers. Ieejot nometnē, visiem ebrejiem atņēma personiskās lietas, nodzina matus (arī sievietēm), ietērpa cietumnieku apģērbā ar spilgtiem uzrakstiem – “Jude” – krūšu un muguras daļā.

Koncentrācijas nometnes bija arī Jumpravmuižā, Strazdu muižā, Salaspilī un Dundagā. Tajās, tāpat kā Mežaparka nometnē, iesūtīja arī tūkstošiem ebreju no Vācijas, Čehijas, Ungārijas (1944. g.). Lielākā daļa gāja bojā, tika noslepkavoti.

1944. gadā, padomju armijai tuvojoties, koncentrācijas nometņu ieslodzītos no Latvijas pārveda uz nometnēm Vācijā un Polijā, darbspējīgos uz Štuthofas nometni. Tur bija sevišķi grūti apstākļi, augsta mirstība, daudzi gāja bojā kara pēdējā posmā, kad salā un sniegā tika pārdzīti uz Vidusvāciju. Daudzi Latvijas ebreji 1943.–1945. gadā tika nogāzēti un sadedzināti Aušvicē. [63, 45, 47, 55, 60, 84, 85, 86 u.c.] Savu tiesu paņēma arī Būhenvāldes un

Treblinkas nometnes. Vācijā dzīvi palika tikai mazliet vairāk nekā tūkstoš no tur aizsūtītajiem Latvijas ebrejiem.

Andrievs Ezergailis secina: Latvijas ebreju masveida nogalināšana ir lielākais kriminālais noziegums Latvijas vēsturē. [64, 65] Tika iznīcināti vairāk nekā 70 tūkstoši Latvijas pilsoņu jeb 3,5% no viņu skaita. Latvija zaudēja ļoti daudzus izveicīgus un kompetentus rūpniekus, tirgotājus un finansistus. Nekas vairs nevarēja aizstāt viņu saimniecisko iniciatīvu un darbotiesprasmī. Latvija zaudēja tūkstošiem kvalificētu amatnieku, savus labākos apavniekus, drēbniekus, juvelierus. Latvija zaudēja simtiem ārstu, pedagogu, mākslinieku, juristu. Nošāva Jāzepa Vītola talantīgo skolnieku, Konservatorijas profesoru Ādolfu Mecu, kas pats bija izskolojis veselu latviešu mūziķu plejādi. Nošāva slaveno vijolnieci Sāru Rašinu – mākslas brīnumbērnu. Tragiski gāja bojā Mincu ģimene. Profesors Pauls Mincis nomira Gulagā, viņa brālis, slavenais ķirurgs Vladimirs Mincis lielās mokās dzīvi beidza Būhenveldes koncentrācijas nometnē Vācijā, bet dēlu – jurisprudences doktoru Moricu Mincu nošāva Rumbulā. Nogalināto vidū bija gandrīz tūkstotis Latvijas brīvības cīņu dalībnieku, Lāčplēša un Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieri. Tie bija cilvēki, kas ar visu savu dzīvi un darbu bija pierādījuši lojalitāti pret Latvijas valsti un latviešu nāciju, mīlestību pret savu vienīgo dzimteni – Latviju. Nogalinātāji bieži atsaucās uz ebreju rīcību 1940./1941. gadā, atkārtoja nacistu propagandas safabricēto melīgo versiju par ebreju valdošo lomu Padomju Latvijā, čekas ebrejisko sastāvu un darbību, ebreju dominanti kompartijā. Vēstures izpēte un tālaika cilvēku liecības noliedz, ka šajā izdomā būtu kaut mazākā patiesība. Vairākums ebreju bija cionistiski noskaņoti un pret latviešiem nejuta nekādu naidu. Jāpiekrīt profesoram Aivaram Strangam: "Ebreju iznīcināšana būtu notikusi pat tad, ja visa [viņu] kopiena kā viens 1940. gada jūnijā būtu nolādējusi [padomju] okupantus. To paredzēja nacisma plāni (..), ka Otrā pasaules kara rezultāts būs ebreju rases iznīcināšana (..)" [48, 166–167]

Latvijas ebreju iznīcināšanas plāns tiešām bija ietverts Hitlera, Himlera un citu nacistu bonzu "idejā" par Eiropas ebreju pilnīgu iznīcināšanu. Vērmahta augstākās virspavēlniecības sanāksmē 1941. gada nogalē Hitlers atzinis, ka ebreju nogalināšana Rumbulā notikusi, īstenojot viņa gribu. Noraidīti iebildumi, ko izteicis Vācijas izlūkošanas dienesta vadītājs admirālis Vilhelms Kanāriss, kuram no Rīgas ziņots, ka tur redzētais mazinot vācu karavīru cīņas sparus. Nacistu firers šajā attieksmē saskatījis nevajadzīgu mīkstsirdību. [100, 133] Nogalināšanu organizēja un vadīja uz Latviju atsūtītie vācu nacistu ģenerāļi, virsnieki un administratīvā aparāta vadošie funkcionāri. Viņi bija šīs drāmas autori, režisori un galvenie negatīvie aktieri.

Latvijas tauta, zaudējusi savu valsti un nonākusi okupantu varā, nespēja pretoties holokausta uzbrukumam. Pašu ebreju spēki bija pārāk vāji, lai patstāvīgi dotos pretcīņā. Bija atsevišķi mēģinājumi organizēt pretstību Rīgas geto un koncentrācijas nometnēs, Rīgas Mazajā geto 1942. gadā (Kalna ielā 66) pat ierīkoja slepenu ieroču noliktavu. Taču vācu politiskā policija – Gestapo atklāja pretestības bāzi, un varoņi krita nevienlīdzīgā bruņotā sadursmē. [11, 67–68]

Latvijas tautas vairākums pret nacismu un tā antisemitismu izturējās noraidoši. Taču aktīva pretestība 1941. gadā nenotika. Pārāk spēcīga bija okupantu militārā vara, nacistu armija stāvēja jau pie Ļeņingradas un Maskavas vārtiem, varēja prognozēt tās uzvaru Austrumeiropā. Cilvēki baidījās ne tikai pretoties, pretdarboties, bet pat protestēt.

Citādi izturējās antisemitiski noskaņotie. Viņi atbalstīja nacisma kriminālnoziedzumu vai pat aktīvi tajā piedalījās. Tie bija pērkonkrustieši, citu ekstrēmu nacionālistisko grupu darboņi, antidemokrāti. Bija arī tādi, kas noticeja nacistu propagandas izdomājumam par visu ebreju naidu pret latviešu tautu un latviskumu. Bija deģenerēti elementi ar tieksmi piesavināties nogalināto ebreju mantas, iegūt viņu dzīvokļus. Bija tādi, kuri ar savu centību holokausta izdarībās cerēja gūt vācu nacistu atzinību, izkalpoties, taisīt karjeru okupācijas varas apstākļos.

Šīs raibās un noziedzīgās kolaborantu publikas vaina vai līdzvaina holokaustā izpaudās dažādās pakāpēs.

- Bija nogalinātāji un nogalināšanas vadītāji.
- Bija upuru dzinēji un nogalināšanas vietu apsargi, kuri neļāva nevienam nāvē nolemtajam izbēgt vai citādi izvairīties no nāves.
- Bija nogalināto cilvēku mantu dalītāji un piesavinātāji.
- Bija antisemitiskie propagandisti, žurnālisti, brošūru un grāmatu autori, kuri holokausta laikā kurināja naidu pret ebrejiem vai pat tieši aicināja uz vardarbīgu izrēķināšanos ar viņiem.

Nacistu okupācijas administrācijas sastāvā darbojās speciāla propagandas grupa, kas bija pakļauta gan Lielvācijas propagandas ministrijai, gan Latvijas ģenerālapgabala vadītājam O. Dreksleram. Grupu vadīja Hanss E. Dreslers, un tai izdevās ar pārkonkrustiešu pūliņiem izveidot plaši sazarotu pronacistisku, antisemitisku presi latviešu valodā. Avīzes "Tēvija" (Rīga), "Kurzemes Vārds" (Liepāja), "Nacionālā Zemgale" – vēlāk "Zemgale" (Jelgavā), "Ventas Balss" (Ventspilī), "Daugavpils Latviešu Avīze", vēlāk "Daugavas Vēstnesis" (Daugavpilī), "Tālavietis" (Valmierā) u.c. avīzes dienā dienā rupji un nežēlīgi noniecināja un apmeloja ebrejus, viņu lomu pasaules un Latvijas vēsturē, centās "pierādīt" ebreju vainu Latvijas neatkarības zaudēšanā un 1940./41. gada padomju varas represijās pret latviešu patriotiem. Tādu līniju ieturēja arī žurnāls "Laikmets" un citi periodiskie izdevumi. Pārkonkrusta darboņi Jānis Mārtinsons, Arvīds Melliņš u.c. ar nacistu atbalstu Rīgā nodibināja pat savu antisemitisma institūtu. Tas rīkoja "pretžīdu propagandistu" kursus un seminārus, sagatavoja "antisemitiskās bibliotēkas" brošūru sēriju. Institūts koordinēja arī rakstu sagatavošanu presei. Galvenie šī virziena autori bija Teodors Zeltnišs, Raimunds Čaks, Haralds Maldonis, Modris Plāķis, Jānis Zalcmanis, Jēkabs Vītols, Jēkabs Kalniņš, Jānis Dāvis, Arveds Vilde, Viktors Šteinbergs, Ādolfs Šilde u.c. Īpaši odiozi bija R. Čaka rakstījumi, kuros viņš aicināja latviešus iznīcināt visus ebrejus, "tāpat

kā to darija mūsu atbrīvotāji vācieši. Un žīdu vidū sevi ierindos katrs nežīds, kas vēl tagad mēģinās kaut ar vienu vārdu aizstāvēt “nabaga žīdiņus” vai tiem kaut kā palīdzēt.” [65] J. Mārtinsons pēc Rumbulas slepkavībām “Tēvijai” uzrakstīja 17. decembra ievadrakstu “Atbrīvosimies no žīdiem”, kurā izskaidroja, ka latviešu tauta varēs brīvi attīstīties, “kopt savu ārisko kultūru un sasniegt īstu, pilnīgu labklājību” tikai tad, kad visi ebreji no Latvijas būs pazuduši.

Pērkonkrustiešu izraisītā preses antisemitiskā histērija tomēr nedeļa gaidītos rezultātus. Vācu drošības iestādes 1941. gada nogalē un 1942. gada sākumā informēja okupantu virsvadību, ka gan Rīgā, gan Liepājā, gan citur Latvijā vairākums latviešu nosoda ebreju nonāvēšanu un pauž satraukumu, paredzot, ka tāds liktenis var piemeklēt arī viņus pašus. Nacistus sevišķi satrauca daudzās ziņas, ka latvieši mēģina slēpt ebrejus, sagādāt viņiem viltotus dokumentus, kristīt baznīcā, dodot citu vārdu, adoptēt viņu bērnus u.tml.

Var pateikties vēsturnieka Margēra Vestermaņa un citu pētnieku veikumam, ka šodien ir apzinātas vairāk nekā 400 ģimenes, kuras, riskējot ar dzīvību, slēpušas un glābušas savus līdzcilvēkus ebrejus. Apzināti arī vairāk nekā 400 ebreji, kurus viņi izglābuši. 55 cilvēkus izglāba Rīgas ostas strādnieka Žaņa Lipkes ģimene un tās draugi. Ž. Lipkes vārds ir zināms visā pasaulē, un viņam par godu Jeruzālemē ir iedēstīts dzīvības koks. Šis dižais cilvēks ir augstu cēlis latviešu tautas prestižu pasaulē, turpretī pronacisti ir nodarījuši tam milzīgu ļaunumu, pārdodot savas tautas nacionālās intereses un kompromitējot latviešus ar savu negodu. Rīgā, Tērbatas ielā 56, Elvīra Rone slēpa astoņus ebrejus, Arturs Motmillers – sešus, to darija vēl daudzi citi. Dobeles pagastā 36 ebrejus izglāba Rozentālu ģimene, liepājniekus glāba Eniņa un Seduļa ģimenes. Starp glābējiem bija arī kādreizējais Latvijas vācbaltiešu kopienas līderis un avīzes “Rigasche Rundschau” galvenais redaktors, Latvijas 1.–4. Saeimas deputāts Pauls Šimans un viņa dzīvesbiedre Šarlote, abi principiāli, varonīgi demokrāti, antinacisti.

Daudzi glābēji tika arestēti, bargi soditi, nošauti. Tā nacisti gandrīz pilnīgi iznīcināja divu brāļu – Žaņa un Kārļa Pūķu ģimenes Aizputē. Kopā ar septiņiem ebreju vīriešiem 1944. gadā tika nošauta viņu slēpēja rīdziniece Anna Alma Polis, kura dzīvoja Peldu ielā 15. Par ebreju slēpšanu tika arestēts arī Latgales Tautas konservatorijas mūzikas klases vadītājs Pauls Krūmiņš, kuram par godu Jeruzālemē iedēstīts dzīvības koks.

Nacistu okupācijas vadītāji saprata, ka ar represijām vien viņi nemainīs latviešu attieksmi pret holokaustu. Tā kā Otrais pasaules karš ieilga un Lielvācijas uzvaras izredzes arvien vairāk attālinājās, Berlīnē sprieda, kā latviešus ciešāk piesaistīt Trešā reiha kara mašinai. Šajā nolūkā J. Gebelsa vadītā Propagandas ministrija un A. Rozenberga Austrumzemju ministrija 1942. gadā veica pasākumus, lai pierādītu, ka ebreju nogalināšana Latvijā bijusi krasa nepieciešamība: ja ebreji paliktu dzīvi, viņi atriebtos latviešiem par asiņainajiem pāridarījumiem. Tāpēc latviešiem esot līdz galam jācinās Lielvācijas pusē...

Speciāla vācu un latviešu autoru un sastādītāju grupa 1942. gadā sagatavoja un izdeva attēlu un dokumentu krājumu "Baigais gads", ko pēc tam pārtulkotu laida klajā arī vācu valodā. Krājums bija tendenciozs un falsifikatorisks, tas ar fotomontāžām it kā apliecināja ebreju vadošo lomu padomju okupācijas gadā un viņu reliģiski sadistisko attieksmi pret latviešiem. Tie bija meli bildēs, kuriem bija jāapdullina vienkāršais lasītājs, kas nelasīja teorētiskus antisemitisma publicējumus. Tādā pašā garā bija uzrakstīta J. Dāvja brošūra "Latvju nostāja žīdu jautājumā" (1943. g.) un Jēkaba Kalniņa grāmata "Apsūdzības pierādījums" (1943. g.). Šie antisemīti centās iegāvēt, ka Latvijā 20. gadsimtā līdz pat 1941. g. 22. jūnijam ebreji bijuši saimnieciskie virskungi, K. Ulmaņa autoritārais režīms bijis ebreju pilsonības, bet "Baigais gads" – viņu zemāko slāņu valdīšanas laiks. Latvieši vieni neesot spējuši cīnīties pret ebrejiem, tikai pēc vērmahta un SS ierašanās viņi "padzinuši" savus "mocītājus" un "izsūcējus"... Tas bija mēģinājums galīgi piesaistīt latviešu tautu 3. Reiha kara ratiem, skaļi

izmantojot antisemitiskos melus un saukļus, un tā mest baismu ēnu uz visiem latviešiem.

Šo taktiku atmaskoja Latvijas demokrātisko spēku antinacistiskās pretošanās kustība, tās Latvijas Centrālā padome (LCP), ko vadīja Konstantīns Čakste. Tā pierādīja, ka nacisti iznīcina ne tikai ebrejus, bet arī latviešu patriotus, kuri cīnās par neatkarības atjaunošanu. LCP deklarācija Sabiedroto nācijām 1943. gada augustā nosauca laika posmu pēc 1941. g. 22. jūnija par *vācu okupācijas baigajiem gadiem*, kad notikusi “nežēlīga izrēķināšanās ar žīdu tautības Latvijas pilsoņiem”, kad arī latviešus un citu tautību pilsoņus iesloga cietumos, koncentrācijas nometnēs (līdz 35 tūkstošus – *L.D.*), spīdzina un nošauj (18 tūkstošus – *L.D.*), notiek arī deportācijas, sevišķi no Latgales, turklāt bērnus nošķir no vecākiem, sievas no vīriem. [51, 207]

Jo vairāk ieilga Otrais pasaules karš, jo mazāka bija antisemitisma ietekme latviešu sabiedrībā. 1944. gadā apklusa arī paši kaismīgākie pretebrejiskie publicisti. Bet melnais darbs jau bija padarīts, un par to spriedīs vēstures tiesa.

Zīmīgi, ka neveiksmes frontē piespieda nacistus no 1942. gada sākt plašu antisemitisma propagandu Latvijas krievu un Krievijas bēgļu vidū. Tika izveidotas attiecīgas darba grupas. Tās vadīja Rīgā 1942.–1944. gadā iznākošo žurnālu “Novij putj”, Daugavpils avīzi “Dvinskij vestņik”, “Za Roģinu”, kas sākotnēji iznāca Pleskavā, pēc tam Rīgā, turpat secīgi tika izdots arī vlasoviešu militāri politiskais laikraksts “Dobrovoļec”. Antisemitisko naida žulti tur lēja N. Ruskis, N. Donskojs, V. Kovaļovs, G. Timofejevs, T. Mamontovs, G. Rostovs, S. Ļubickis, I. Šubins u.c. Šo vīru galvenais uzdevums bija lasītājam iestāstīt, ka ebreji bijuši un būs Krievijas lielākie nacionālie ienaidnieki, kas jau sagravuši kādreiz vareno monarhistisko Krievzemi. Ebreji valdot PSRS, Staļins esot tikai viņu marionete, “Lielais Tēvijas karš” tiekot karots (lejot miljoniem krievu asinis), lai glābtu ebrejus un izcīnītu viņu kundzību pār visu Eiropu. Vlasoviešu propagandisti sevišķi uzsvēra ebreju “vadošo lomu” ASV, propagandēja Hitlera Lielvācijas un

nacionālās antisemitiskās Krievijas savienību cīņā pret pasaules ebreju lielvaru... Tika zīmēta tālejoša perspektīva.

Latvijas krievu iedzīvotājos šādas antisemitisma izdomas ne-guva daudz piekritēju. Nelielais skaits, kuri tajā ieklausījās, strauji saruka, kad bija dzirdamas uzbrūkošās padomju armijas lielga-balu un "Staļina ērgļu" * pērkona zalves. Pēc šīs dunoņas nāca nevis "ebreju vara", bet Staļina briesmu impērija ar tās sarkano anticionistisko antisemitismu.

PSRS nosodīja holokaustu, bargi sodīja tā īstenotājus, bet no-slēpa pati savu teroru un tā šausmīgos rezultātus.

F. Jekelnu un viņa līdzgaitniekus 1946. gadā Rīgā tiesāja un pakāra. Taču to darija vara, kura pati rikojās noziedzīgi un tāda bija arī turpmāk, sāpīgi skarot arī dzīvus palikušos Latvijas ebrejus.

Otrās padomju okupācijas jūgā. Ebreju nacionālās atmodas sākums

Pēc Otrā pasaules kara Latvijā atgriezās ebreji, kas bija eva-kuējušies uz PSRS. Apmēram 5000 ebreju bija karojuši padomju armijā pret nacistisko Vāciju, apmēram 2000 krituši karā. Vairāki simti atgriezās dzīvi no nacistu koncentrācijas nometnēm Vācijā. Vēlāk atgriezās arī padomju varas represētie un deportētie ebreji. Var aplēst, ka pavisam atgriezās ap 14 tūkstoši ebreju, kas bija Latvijas pilsoņi un viņu pēcnācēji. Tā bija smaga atgriešanās. Viņu tuvinieki te bija nogalināti, iedzīve izlaupīta, viņu kādreizējos dzīvokļos un mājās dzīvoja citi. Daudzi bija zaudējuši vecākus, sievu, bērnus, ~~daudzas~~ sievas – savus vīrus. Cietušie bieži nolēma apprecēties, viņus vienoja kopīgais liktenis. Veidojās jau-nas Latvijas ebreju ģimenes. Bet to bija maz.

Daļa dzīvi palikušo tiecās repatriēties uz Izraēlas zemi, lai piedalītos ebreju cīņā par savas nacionālās valsts atjaunošanu. Par nelegālās izceļošanas iniciatoriem kļuva kādreizējie kreiso

* Reaktīvo daudzstobru mīnmetēju.

cionistu organizācijas *Hašomir Hacair* Rīgas nodaļas vadītāji Samuels Jofe un Jakobs Jankelēvičs. 1945. gada jūlijā S. Jofem izdevās slepeni aizbraukt uz Poliju un tur nodibināt sakarus ar organizācijas *Brih* pārstāvjiem, kuri organizēja turienes ebreju izceļošanu uz Palestīnu. Tika izveidots slepens sadarbības tīkls, ar kura palīdzību uz savu vēsturisko tēvzemi varēja doties vairāk nekā 400 Latvijas ebreju, arī tādi, kas bija karojuši pret nacismu. 1946. gada septembrī NKVD arestēja S. Jofi un J. Jankelēviču, Latvijas *Brih* grupa bija spiesta pārtraukt darbību. [21, 136]

Kopš 1945. gada vasaras Latvijā sāka ierasties daudzi ebreji no Krievijas, Ukrainas, pat no Vidusāzijas. Pārceļošanas iemesli bija dažādi: vieni tika sūtīti uz šejieni ar darba norikojumu sakarā ar rūpnīcu celtniecības forsēšanu Baltijas reģionā, būvējot PSRS vajadzīgus objektus. Citi bēga no bada un galīga sabrukuma, kāds bija daudzos PSRS novados, trešie bēga uz Latviju tāpēc, ka viņu iepriekšējās dzīvesvietās auga augumā antisemitiskā gaisotne, ko veicināja Staļina kurss uz krievu šovinisma atjaunošanu jaunā, bolševistiskā veidolā. Latvijā iedzīvotāji bija tolerantāki, iecietīgāki, vairākumā negatīvi noskaņoti pret lielskrievismu. Ebreju skaits Latvijā atkal palielinājās. 1959. gadā te jau pastāvīgi dzīvoja ap 36,6 tūkstoši ebreju, t.i., 1,75% visu LPSR iedzīvotāju. 29 836 jeb ap 80% ebreju dzīvoja Rīgā, kur viņu bija ap 5% iedzīvotāju. [66, 14] Vairs tikai 10 tūkstoši šo ebreju bija dzimuši neatkarīgajā Latvijā. Tikai 48% uzskatīja par savu dzimto valodu jidišu, bet 50% – jau krievu valodu. Vairākums Latvijā dzīvojošo, arī ieceļojušo ebreju bija samērā labi izglītoti, starp viņiem bija ne mazums kvalificētu diplomētu inženieru, tehniķu, sadzīves apkalpošanas darbinieku, daudz ārstu, pedagogu, mākslinieku, zinātnieku. Uz 1983. g. 1. janvāri 5,5% Latvijas teritorijā dzīvojošo zinātnieku bija ebreji, bet no zinātnu kandidātiem – 6,6%, starp zinātnu doktoriem – 12%. [66, 38–39] Lielu autoritāti ieguva zinātnieks ķīmiķis Solomons Hillers, kas nodibināja Latvijas Zinātnu akadēmijas Organiskās sintēzes institūtu, arī medicīnas darbinieki – ārsti Jūlijs Anšelēvičs, Zeliķ Čerfass, Anatolijs Bļugers, Maksis

Beļeņkijs, Eiženija Krupņikova, vēsturnieki – Joels Veinbergs un Pēteris Krupņikovs, kinorežisors Hercs Franks, teātra režisori Arkādijs Kacs un Ādolfs Šapiro, pianists, mūzikas pedagogs Hermanis Brauns, aktrise Jekaterina Bunčuka, slavenais šahists Mihails Tāls, kas 1960.–1961. gadā bija pasaules čempions, un daudzas citas ievērojamas personas.

Kopumā ebreji Latvijā arvien vairāk tika diskriminēti, viņus izstūma no pārvaldes aparāta, viņiem bija liegta iespēja atjaunot savu kopienu, saglabāt savu etnokultūrālo un reliģisko identitāti. Kompartijas un LPSR valdības resori, izpildot Maskavas dotos norādījumus, kategoriski aizliedza atjaunot ebreju skolas. Gandrīz visi ebreju bērni bija spiesti mācīties krievvalodīgās skolās, kur notika viņu daļēja rusificēšana. Taču daudzās ģimenēs svinēja ebreju reliģiskos svētkus, ievēroja tradīcijas, stāstīja savas tautas vēsturi.

LPSR vadītāji radīja šķēršļus arī ebreju kultūras biedribu un mākslinieku kolektīvu dibināšanai. Oficiālās iestādes pauda stalinisko uzskatu, ka ebreju atsevišķa organizēšanās kultūras un izglītības jomā var novest pie “buržuāziskā nacionālisma perēkļu” izveidošanās, *Bunda* un nosodītās kultūras autonomijas atdzimšanas padomju internacionālistiskā vidē. LKP darboņi kategoriski noraidīja vairākus lūgumus atjaunot Rīgas ebreju teātri, atdot viņu rīcībā agrāko ebreju kultūras namu Skolas ielā 6. Tur iekārtojās marksisma-lenīnisma propagandas centrs. Nelīdzēja arī latviešu teātra autoritāšu – režisora Eduarda Smilģa un aktrises Lilitas Bērziņas atbalsts ebreju teātra atjaunošanai. [35, 146] Tūlīt pēc kara atļāva gan izveidot LPSR Filharmonijas ebreju estrādes brigādi, taču arī to 1949. gadā likvidēja. Piecdesmito gadu beigās diriģentiem – Izraelam Abramisam un Mendelim Bašam gan izdevās saņemt atļauju Rīgas ebreju pašdarbības kora izveidošanai. Korim bija lieli panākumi. Ar to pietika, lai padomju institūcijas šajā faktā saskatītu ebreju kopienas atdzimšanas “briesmas”. 1962. gada maijā kora darbību pavēlēja pārtraukt. Vienīgi Daugavpili no 1946. līdz 1967. gadam pilsētas kultūras nama pašdarbības

sastāvā darbojās ebreju dramatiskais kolektīvs, ko vadīja aktieris Leibs Medalje. To 1967. gadā slēdza "sakarā ar starptautisko stāvokli", t.i., Izraēlas uzvaru sešu dienu karā! [67, 283]

1949. gadā ebrejus Latvijā skāra kārtējais PSRS represiju vilnis, kas tobrīd bija vērstas pret "kosmopolitismu" un tā propagandētājiem. Tā Kremlis atriebās ebrejiem, kuri nebija "nodrošinājuši" Izraēlas pieslēšanos padomju blokam, "slepeni simpatizējot Rietumu kultūrai un ideoloģijai". Šīs kampaņas laikā Rīgā arestēja rakstnieku Marku Razumniju, mākslinieku Mihailu Jo (Jofe Mejeru), žurnālistu Gercu Movšoviču, Latvijas Universitātes docentu fiziķi Jāzepu Eidusu, vēstures pasniedzēju Samuīlu Levitānu u.c. Čekas izmeklētāji centās pierādīt, ka jidiša valodas un kultūras vēstures izpēte, pat ziņu vākšana par Rīgas geto esot ļoti bīstamas ideoloģiskas diversijas paveids. 1950. gadā administratīvi slēdza Rīgas centrālo sinagogu Marijas ielā, bijušā Berga bazāra sētā, ko čekisti atzinuši par pretpadomju elementu pulcēšanās vietu.

Tad jūdaisma aktivisti izveidoja nelegālu *Habad* grupu, kas pulcējās dažādos dzīvokļos un Peitavas ielas sinagogas pagraba telpās, studēja reliģijas jautājumus, gatavoja košera gaļu, mācīja bērniem ebreju tradīcijas. Par grupas vadītājiem kļuva Natans Barkāns, Simons Gūtmans un Šoloms Ber-Frīdmans. Viņus čeka novēroja, bet nespēja iegūt pietiekamus pierādījumus, lai arestētu. [68]

Represijas pret cionistiem, ebreju reliģiskiem darbiniekiem, ebreju inteliģenci sevišķi pastiprinājās 1953. gada sākumā sakarā ar KGB ierēdņu safabricēto Maskavas ārstu ebreju lietu. 1953. gada janvārī LKP CK deva norādījumu partijas apgabalu, pilsētu un rajonu komitejām aktīvi atmākot "cionisma graujošo darbību" un organizēt "darbaļaužu sapulces" par šo jautājumu. Presē nepārtraukti pārpublicēja Maskavas laikrakstu anticionistiskos rakstus un vietējo autoru fabricējumus. Rajonu avīzēm bija jāpublicē LKP CK sagatavots ievadraksts, kurā tika draudēts, ka cionistus iznīcinās tāpat kā "ienaidniekus (..) agrāk un turpmāk". [69]

1953. gada februārī sākās jauns Latvijas ebreju intelligences pārstāvju arestu vilnis. Pirmo cietumā ieslodzīja pazīstamo ebreju kultūras darbinieku, rakstnieku un publicistu profesoru Maksi Šacu-Aņinu (kurš bija smagi slimš, zaudējis redzi) un viņa dzīvesbiedri Ferhu. Šacu "grēku" sarakstā bija sakari ar Ebreju antifašistisko komiteju, ebreju literārās apspriedes viņu dzīvoklī, kurās runāts tikai jidiša valodā, citi "bīstami noziegumi". [70, 373–375] Drīz arestēja pedagogus un kultūras darbiniekus J. Pisecki, J. Etmanu, A. Einesu, I. Ciseru, I. Gaselu, H. Pevzneru, L. Teitelbaumu, B. Pekeru, Rīgas 1. slimnīcas acu slimību nodaļas vadītāju S. Mogilnicki, viņa sievu H. Mogilnicki u.c. Arestētiem inkriminēja daļību ebreju nacionālistiskā centra organizēšanā Latvijā. Par pretpadomju pasākumu tika atzīti arī mēģinājumi atrast S. Dubnova arhīvu par ebreju vēsturi un vākt materiālus par holokaustu Latvijā. [70, 374]

Pēc norādījuma no Maskavas sākās slimnīcu un polikliniku vadošo ārstu kadru lietu pārbaude un ebreju atcelšana no amatiem. Arī Latvijā izplatījās ziņas, ka tiek gatavota vispārēja ebreju deportācija uz PSRS austrumu apgabaliem. Šeit to paredzēja motivēt ar "darbaļaužu prasību" attīrīt pierobežas teritoriju no imperiālistu atbalstītājiem, cionistiem.

Pēc Staļina nāves 1953. gada aprīlī Latvijā represīvās akcijas pret ebrejiem tika pārtrauktas, arestētos atbrīvoja. Taču palika spēkā ebreju intelligences novērošana, neuzticēšanās, tāpēc ierobežoja ebreju izvirzīšanu par vadītājiem dažādās nozarēs, arī medicīnā, zinātnē, augstskolu katedrās. 1961. gada rudenī pēc LKP CK partijas kontroles komisijas pieprasījuma no PSKP izslēdza vairākus ebreju intelektuāļus, kuri bija tikušies ar Francijas pilsoni Kaganu un runājuši par antisemitismu Padomju Savienībā.

Padomju varas iestādes lika šķēršļus holokausta upuru godināšanai, nosaucot tādus pasākumus par vienas tautas ciešanu sevišķu izcelšanu, kas aizskarot un apvainojot citas cietušās tautas un tautības. Tikai tad, kad ebreju jaunieši nelegāli organizējās un no 1961. gada paši sāka Rumbulas izpēti, un 1962. gadā sarīkoja

piemiņas brīdi Biķernieku mežā, LPSR varasvīri bija spiesti atļaut Rumbulā uzstādīt piemiņas plāksni ar uzrakstu latviešu, krievu un jidiša valodā "Fašisma upuriem 1941–1944", nenorādot upuru tautību. No 1963. gada vairāki simti ebreju jauniešu katru nedēļu vienu dienu strādāja, lai attīrītu nogalināšanas akcijas vietu un iekārtotu nelielu atceres parku. 1972. gada novembra beigās padomju iestāžu pārstāvju klātbūtnē Rumbulā notika pirmais oficiālais nogalināto cilvēku piemiņas mītiņš. Kaut arī pasākums tika padomiski ideologizēts, tas tomēr iezīmēja nozīmīgu uzvaru cīņā par holokausta upuru atceri Latvijā.

Pēc Izraēlas uzvaras sešu dienu karā 1967. gada jūnijā sākās spēcīgs ebreju nacionālās apziņas pacēlums, ko raksturoja vēsturisko etnisko un reliģisko sakņu apzināšanās, savas etnokultūras identitātes atjaunošanas nepieciešamības izpratne. Šī atmoda aptvēra gan tos ebrejus, kas bija dzimuši neatkarīgā Latvijas valstī, un viņu bērnus, gan ieceļotājus no PSRS.

Vēlmi repatriēties uz Izraēlu vai emigrēt uz Rietumu demokrātiskajām valstīm netieši pastiprināja PSKP anticionistiskā propaganda, kas jau pārvērtās tiešā antisemitismā, un ebreju tiesību turpmāki ierobežojumi, rusifikācijas pastiprināšanās. Pēc 1970. gada tautas skaitīšanas datiem, starp ebrejiem Latvijā vairs tikai 46% atzina jidišu par savu ģimenes valodu, bet 1989. gadā – 22,5%! Kļuva pilnīgi skaidrs, ka, paliekot PSRS varā, ebreji nevarēs saglabāt sevi kā tautību, kā ebreju pasaules tautas daļu. Sākās stihiska, vēlāk organizēta kustība, kurai bija divi galvenie darbības virzieni: 1) ebreju nacionāla izglītošana, sagatavošana repatriācijai vai emigrācijai; 2) protestu un apelāciju sūtīšana PSRS orgāniem, kuri kavēja vai pilnīgi aizliedza izceļošanu.

PSRS funkcionāri atrada dažādus argumentus aizliegumiem: minēja atrašanos tādā darbā, kurā var uzzināt militārus vai zinātniskus un tehniskus noslēpumus, izglītības iegūšanu PSRS bez maksas (no aizceļotājiem prasot valsts izdevumu kompensēšanu) u.tml. Izceļošanas lūgumu iesniedzējus bieži tūlīt atlaida no darba, bet vīzu neizsniedza, tā radot smagus dzīves apstākļus. Šos

cilvēkus arī morāli terorizēja, jo sevišķi tādus, kas bija PSKP biedri un paziņoja vēlmi izstāties no partijas (PSKP biedriem un kandidātiem izceļošana nebija iespējama). No PSKP izslēdza un no atbildīga darba atlaida tos kompartijas biedrus, kuru bērni vēlējās izceļot. Tādas represijas, piemēram, Rīgā skāra pagrīdes komunistu F. Fridmanu un viņa dzīvesbiedri, vecus komunistu propagandistus. Zīmīgi, ka viņu bērni pagrieza muguru komunismam un devās uz Amerikas Savienotajām Valstīm. Māņu un revolucionāro saukļu laiks bija beidzies. Universitātes Juridiskajā fakultātē amorāli terorizēja kriminālistikas katedras ilggadējo vadītāju Mariju Blūmu, pārmetot viņai meitas repatriēšanos.

Rīgā ebreju nacionālās apziņas celšanā daudz paveica repatriācijas (*Alijas*) propagandētāji Mihails Šepšelovičs, Arons Mafcirs un Arons Špilbergs. Līdz savam arestam un notiesāšanai (1970. g.) viņi palīdzēja daudziem idejiski sagatavoties dzīvei brīvā sabiedrībā, savas tautas nacionālā valstī.

Bija grupas, kas palīdzēja cilvēkiem rakstīt sūdzības un apelācijas PSRS orgāniem un starptautiskām organizācijām par nelikumīgu repatriēšanās aizliegumu. 70. gados no Rīgas nāca vairāk nekā 40% ebreju iesūtīto sūdzību PSRS. 1970. gadā vairāki Rīgas ebreji piedalījās izmisīgā, bet neveiksmīgā mēģinājumā pārņemt savā varā lidmašīnu Ļeņingradas aerodromā. [71, 267, 269] Gan *Alijas* propagandētājus, gan šīs akcijas dalībniekus bargi sodīja. Taču tas neapturēja cīņu par ebreju atgriešanos savā vēsturiskajā Tēvzemē.

Traģisks bija ebreju jaunieša Iljas Ripsa protesta veids – mēģinājums sadedzināties pie Brīvības pieminekļa, tā nosodot gan padomju invāziju Čehoslovākijā, gan Latvijas okupāciju, gan ebreju nacionālo centienu apspiešanu.

Represijas nepārtrauca ebreju nacionālo atmodu Latvijā. 1975. gadā Rīgā sākās nelegālie jūdaikas lasījumi, kuros piedalījās reliģiskie aktivisti un interesenti. Šo pasākumu vadīja Zinātnu akadēmijas Fizikas institūta zinātnieks doktors Hermans Branovers.

70. gados Latvijas ebreju aktivisti nodibināja ciešus sakarus ar cionistu grupām Maskavā, Ļeņingradā, Ukrainā. 1970. gadā Rīgā iznāca ebreju samizdata žurnāla "Iton" pirmie divi numuri. No 1979. līdz 1985. gadam šeit sagatavoja un iespieda arī nelegālā žurnāla "Haim" desmit numurus un tiesību žurnāla "Din u-meciut" četrus numurus. [1, 700] Rīgā atradās viens no PSRS ebreju nacionālās atmodas kustības galvenajiem centriem, sevišķi – organizatoriskā darba jomā. Šim centram bija sakari ar Izraēlu un ebreju diasporu Rietumu valstīs, arī ASV. No ārvalstīm saņemtais morālais un dažkārt arī materiālais atbalsts palīdzēja ebrejiem nepātraukti cīnīties par repatriāciju. LKP CK un Valsts drošības komiteja nespēja apturēt repatriēšanās procesu. Laikā no 1968. līdz 1980. gadam no Latvijas uz Izraēlu un Rietumu valstīm izceļoja 13 153 ebreji jeb 35,8% no LPSR teritorijā dzīvojošiem ebrejiem. [21, 138] Līdz 1989. gadam no Latvijas izceļoja vairāk nekā 16 tūkstoši ebreju, no tiem 70% apmetās uz pastāvīgu dzīvi Izraēlā. No šiem repatriantiem vairāk nekā puse bija dzimuši un auguši Latvijā. Sakarā ar masveidīgo *Aliju* ebreju skaits Latvijā samazinājās.

6. tabula Ebreju skaits un īpatsvars Latvijas iedzīvotāju vidū 1959.–1989. gadā

Gadi	Ebreju skaits Latvijā	Īpatsvars Latvijas iedzīvotāju vidū (%)	Īpatsvars Rīgas iedzīvotāju vidū (%)
1959	36 592	1,75	5,1
1970	36 680	1,6	4,2
1979	28 331	1,1	2,8
1989	22 900	0,9	2,1

Notika arī būtiskas pārmaiņas pašu ebreju vidē. Samazinājās Latvijas pirmajā republikā dzīvojošo ebreju un viņu pēcnācēju īpatsvars. To daļēji nosacīja gan šo ebreju zemā demogrāfiskā aktivitāte salīdzinājumā ar ieceļotājiem no PSRS, gan viņu lielais daudzums repatriantu skaitā.

Pēc dzimšanas vietām Latvijā 1989. gadā dzīvojošie ebreji sadalījās šādi: 53,3% dzimuši Latvijas teritorijā, 19,7% – Ukrainā, 12,8% – Krievijā, 9,9% – Baltkrievijā, 4,3% citās PSRS republikās, Lietuvā un citur. [72] Starp Latvijā dzimušajiem bija daudzi ieceļotāju bērni. Tikai 27% tolaik šeit dzīvojošo ebreju labi prata latviešu valodu. Tādas bija rusifikācijas sekas.

Taču padomju režīmam neizdevās nomākt šo ebreju nacionālos un reliģiskos centienus un pilnīgi iekļaut viņus krieviskajā padomju koptautā. Tāpat kā latvieši, vairākums ebreju nevēlējās vairs paciest padomju varas diktatūru.

Ebreji Latvijas neatkarīgās valsts atdzimšanas un attīstības laikā (1988–2001)

Ebreji Latvijas Trešās nacionālās atmodas gados

PSRS ekonomiskās, ideoloģiskās un politiskās sistēmas dziļā krīze 1980. gados rosināja ebrejus ne tikai repatriēties vai emigrēt, bet arī atbalstīt demokrātisku pārmaiņu piekritējus, pašiem iekļauties cīņā par jaunu sabiedrisko dzīvi. Latvijā daudzi ebreji 1988. gadā pievienojās latviešu inteliģences kustībai pret rusifikāciju un sovjetizāciju, par tautas un zemes nacionālu atdzimšanu. Latvijas ebrejiem, kas labi prata latviešu valodu un bija integrējušies tālaika latviešu sabiedrībā, saprotamas un tuvas bija domas par atbrīvošanos no PSRS diktāta un virskundzības. Šī noskaņa būtiski ietekmēja arī tos ebreju intelektuāļus, kuri 30.–40. gados, idejisku ilūziju pārņemti, bija pievienojušies komunistiem vai Otrajā pasaules karā varonīgi cīnījušies pret nacistu. Latvijas Universitātes pedagogu – vēsturnieka Pētera Krupņikova un ekonomista Georga Libermana lekcijās skanēja nepārprotami aicinājumi atmest padomisko dogmatisko domāšanu un meklēt zinātniskus risinājumus rietumu demokrātijas ideju garā. Strauju, daudziem negaidītu pavērsienu savā sabiedriskajā darbībā

izdarija ievērojamākais starptautiskās politikas komentētājs Latvijā Mavriks Vulfsons, kas Latvijas radošo savienību apvienotajā plēnumā 1988. g. 1. jūnijā atklāti paziņoja, ka 1940. gada jūnijā Padomju Savienība okupējusi Latviju. Tātad nevis iekšēja revolūcija, bet ārējs militārs spēks Latviju "pievienoja" PSRS impērijai. M. Vulfsons pats savu iepriekšējo žurnālista darbību vērtēja kritiski un plēnuma dalībniekiem sacīja: "Jāmācās skatīties patiesībai acīs, lai cik tā arī dažkārt būtu grūta un pat nepatīkama." [73, 120] Tā bija apelācija pie LPSR radošajiem darbiniekiem, pie visas inteligences, bet it īpaši pie tiem kreisi noskaņotajiem cilvēkiem, kuri sirds dziļumos mīlēja Latviju, bija tās patrioti.

Latvijas iedzīvotājus, arī ebrejus ļoti ietekmēja 1988. g. 14. jūnija politiskā demonstrācija, kuras laikā pirmo reizi atklātībā tika izņests sarkanbaltsarkanais Latvijas karogs.

Pēc šiem notikumiem Latvijas ebreji, kuri aktīvi piedalījās sabiedriskajos pasākumos, sāka neoficiāli apspriesties par ebreju kopienas atjaunošanas iespēju. Secinājums bija vienprātīgs: tas iespējams tikai kopsaīknē ar visas Latvijas tautas nacionālo kustību, kas ar katru dienu kļuva plašāka un spēcīgāka. Daudzi Latvijas ebreji iekļāvās topošās Latvijas Tautas frontes (LTF) atbalsta grupās vai palīdzēja tām ar savu padomu un rīcību. Sevišķi liela loma LTF sākuma stadijā bija M. Vulfsonam. Viņš tolaik strādāja par Latvijas Mākslas akadēmijas pasniedzēju, vēlāk profesoru. M. Vulfsons piedalījās vairāku svarīgu LTF uzsaukumu, paziņojumu un deklarāciju izstrādāšanā, bieži runāja masu sapulcēs un masu saziņas līdzekļu pasākumos, aizstāvēja Latvijas intereses kā 1989. gadā ievēlētās PSRS Augstākās padomes deputāts.

LTF pasākumu aktīvisti kopš tās dibināšanas sākuma bija dizainers Herberts Dubins, juriste Ruta Marjaša (M. Šaca-Aņina meita), fiziķis un uzņēmējs Grigorijs Krupņikovs, kinokritiķis un žurnālists, Latvijas Universitātes pasniedzējs (vēlāk docents) Ābrams Kleckins (Kļockins), pedagogs Hone Bregmans, vēsturnieks Marģers Vestermanis, fiziķis Boriss Cilēvičs, žurnālists Zalmans Kacs, ekonomists Jakovs Briskins (visi no Rīgas), uzņēmējs Igors Movels (Jelgavā) u.c.

Izcila simboliska nozīme bija Ābrama Kleckina teiktajai runai Latvijas Nacionālajā teātrī 1988. g. 18. novembrī, 1918. g. 18. novembra atceres vakarā. Runā tika pausta Latvijas ebreju solidaritāte ar neatkarības ideju un tās vēsturi Latvijā. Ā. Kleckins piedalījās Latvijas tautību foruma sagatavošanā 1988. gada decembrī, bija viens no tā pamatdokumentu autoriem. Šā LTF ierosinātā pasākuma darba organizēšanā ievērojama loma bija Rutai Marjašai un apvienības "Dzintars" ģenerāldirektoram Iljam Gerčikovam. R. Marjaša bija arī otras LTF ieceres – minoritāšu Nacionālo kultūras biedrību asociācijas dibinātāju vidū 1988. gada novembrī – decembrī. (Asociācija tika nodibināta 4. decembrī.)

Šo lielo pārmaiņu procesā atdzima arī Latvijas ebreju kopiena. Pirmās vēl nelegālās apspriešanās par Latvijas ebreju sabiedriskā centra dibināšanu norisēja 1988. gada jūnijā–jūlijā. Tajās iniciatori bija Esfīra Rapiņa un M. Vulfsons, organizatorisko priekšpasākumu īstenošanā viņi iesaistīja G. Krupņikovu. Pirmā iniciatoru sapulce notika kādā telpā Finanšu ministrijas ēkā Smilšu ielā 1; pirmo oficiālo sanākumi noturēja 1988. gada augustā Tirdzniecības darbinieku arodbiedrības namā Vaļņu ielā 32. Drīz pēc tam tika izveidota organizācijas komiteja Latvijas ebreju kultūras biedrības dibināšanas kongresa sasaukšanai. Tika noteikti nākamās apvienības darbības galvenie virzieni: dalība cīņā par radikālām demokrātiskām pārmaiņām un ebreju kultūras dzīves atjaunošana. Orientācija bija uz tiem ebrejiem, kuri vēlētos palikt Latvijā.

Pirmais kongress notika 1988. gada oktobrī bijušajā Latvijas ebreju kopienas namā Rīgā, Skolas ielā 6, un noritēja Latvijas Tautas frontes vēsturisko lēmumu gaisotnē. Kongress tika proklamēts par ebreju kultūras pārstāvniecību un nolēma veikt organizatoriskus pasākumus, lai 1988. gada novembrī noturētu tās otro kongresu. Tam būtu jāpieņem apvienības statūti un jāievēlē vadība. Ievēlēja pagaidu valdi. Tās locekļi E. Rapiņas un G. Krupņikova vadībā darbojās kongresa sagatavošanas organizācijas komiteja: Zāmuels Zilbergs, Vitālijs Kričevskis, Mihails Edidovičs u.c. Apvienības statūtu projektu izstrādāja komitejas locekļi Aleksandrs

Kadišēvičs un Mihails Sokoļņikovs. 2. kongress notika 1988. gada novembra beigās. Tajā pieņēma Latvijas Ebreju kultūras biedrības statūtus un ievēlēja tās valdi. LEKB tika reģistrēta Tieslietu ministrijā 1989. gada sākumā, pēc tam kad LPSR Ministru padome bija apstiprinājusi jaunus reģistrācijas noteikumus.

Par biedrības valdes priekšsēdētāju tika ievēlēta E. Rapīna, no valdes locekļiem aktīvi darbojās G. Krupņikovs, M. Vulfsons un V. Kričevskis – žurnāla “Zinātne un Tehnika” līdzstrādnieks.

Valdes darbības orientācijā dominēja divi virzieni:

1. Sniegt juridisku un materiālu palīdzību tiem ebrejiem, kuri izvēlēšies dzīvi Latvijā, lai viņi varētu visā pilnībā īstenot savas tiesības, nacionālās un reliģiskās identitātes saglabāšanu, pašcieņas apliecināšanu.

2. Tiem, kuri izvēlas aizbraukšanu uz Izraēlu vai kādu Rietumu valsti, atvieglot šo procesu.

Šajā nolūkā tika nodibināti sakari ar Izraēlā dzīvojošiem repatriantiem no Latvijas, pirmām kārtām ar Latvijas pilsoņiem un viņu pēcnācējiem. Tādu tur bija ap 15 tūkstoši. Viņi bija Latvijas ebreju devums izraēliešu nācijas veidošanā. Šie ebreji Izraēlā nezaudēja savstarpējus sakarus un kopīgi veicināja repatriēšanos uz vēsturisko dzimteni. Šie cilvēki arī plaši informēja pasaules sabiedrību par Latvijas ebreju vēsturi un tagadni, par dzīvi Latvijā padomju jūgā un par sākušos Latvijas tautas nacionālās atbrīvošanās cīņu. Sevišķi rosīgi informatīvajā jomā bija Š. Ceitlins, B. Mendls, H. Branovers, F. Gordons u.c. Izraēlā aktīvi darbojās Latvijas un Igaunijas izcelsmes ebreju asociācija. Tā atbalstīja ebreju kopienas atjaunošanos Latvijā un ebreju dalību Latvijas Tautas frontē.

Latvijas ebreju kultūras biedrībā 1988.–1989. gadā sāka veidoties arī filiāles ārpus Rīgas. Lielākā no tām tika nodibināta 1988. g. 25. decembrī Daugavpilī.

Atdzima neatkarīga ebreju reliģiskā dzīve, it īpaši pēc tam, kad 1989. gadā no Izraēlas atgriezās Natans Barkāns, kas kļuva par Rīgas un visas Latvijas virsrabinu.

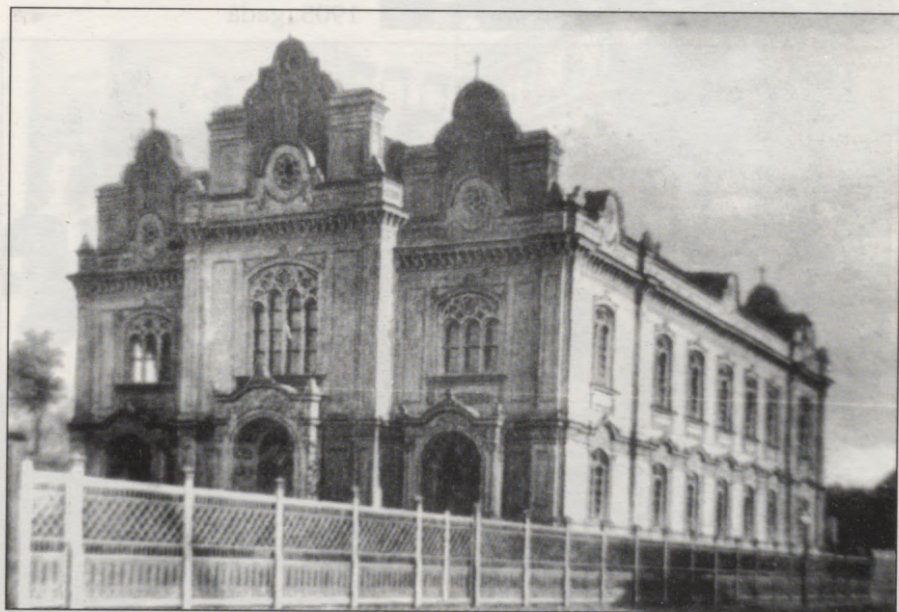
Ļoti nozīmīgs panākums bija Rīgas ebreju skolas nodibināšana 1989. gadā. To organizēja, vadīja un Dzirnau ielā 29 atklāja izcils ebreju kopienas atjaunošanas entuziasts Hone Bregmans. Macības tur sāka 370 skolēnu.

Atbildot uz LPSR Augstākās padomes izveidotās Valsts un nacionālās simbolikas darba grupas uzaicinājumu izteikt savu viedokli par Latvijas nacionālo simboliku, Latvijas Ebreju kultūras biedrība 1990. gada sākumā deva šādu atbildi: "Sarkanbalt-sarkanais karogs, Latvijas ģerbonis un himna "Dievs, svētī Latviju" ir tuvi un dārgi kā pašai latviešu tautai, tā arī citām tautām, kas dzīvoja Latvijā laikā starp diviem pasaules kariem. Šīs simbolikas pieņemšana ir jāuzskata par kārtējo soli ceļā uz Latvijas vēsturisko un valstisko tradīciju atjaunošanu." [101]

1990. gada sākumā LEKB aktīvi atbalstīja LTF izvirzītos kandidātus Latvijas PSR Augstākās padomes vēlēšanām. No ebreju sabiedrības par Republikas parlamenta deputātiem ievēlēja M. Vulfsonu un I. Movelu – kā LTF kandidātus un R. Marjašu – kā Nacionālo kultūras biedrību asociācijas pārstāvi. Šie trīs deputāti atbalstīja LR AP 1990. g. 4. maija Deklarāciju par Latvijas neatkarības atjaunošanu un aktīvi iekļāvās LTF frakcijas darbībā.

Latvijas Tautas fronti galvenokārt atbalstīja ebreji – neatkarīgās Latvijas pilsoņi (līdz 1940. g. jūnijam) un viņu pēcnācēji, kuri iestājās par neatkarības atgūšanu. Latvijas atdzimšanu viņi saistīja ar savas minoritātes atjaunošanu, tās tiesību atzīšanu tādā pašā līmenī, kādā tās pastāvēja un attīstījās līdz pat 1934. g. 15. maijam, t.i., Latvijas demokrātiskās parlamentārās republikas laikā. Latvijas ebreji prasīja pilnā mērā atjaunot viņu kopienas, tās kultūras autonomiju ar tai piederošo tautskolu, mākslu, literatūru, tiesībām brīvi paust savus reliģiskos uzskatus, piekopt savas tradīcijas, svinēt savus reliģiskos vēsturiskos svētkus. Ļoti stipra šīs kustības iezīme bija tieksme nodibināt tiešus sakarus ar Izraēlu un atkal kļūt par pasaules ebreju diasporas sastāvdaļu. Tika prasīta tiesība brīvi izbraukt uz dzīvi savā senajā tēvzemē, jaunizveidotajā ebreju nacionālajā valstī.

Ebreji – ienācēji no Vācijas
un Polijas Rīgā 18. gadsimta
beigās (J. K. Broces zīmējumi)

1871. gadā uzceltā Rīgas Lielā Horālā sinagoga Gogoļa ielā 25.
Nodedzināta 1941. gada 4. jūlijā

Ebreju sociāldemokrātu
partijas *Bunds* organizētā
demonstrācija Daugavpili
1905. gadā

Ebreju studentu biedrības *Hasmoneja* saiets 20. gadu sākumā

Ebreju sīktirgotāju namiņi Daugavpils nomalē 20. gadsimta 20. gados

Ebreju īpašnieku tirdzniecības
lielveikals Rīgā, Marijas ielā

Bauskas rabins Abrahams Īzaks Kuks. No 1921. gada pirmais aškenāzu virsrabins Palestīnā

Latvijas Valsts kontrolieris 1919.–1921. gadā profesors Pauls Mincs

Latvijas 1., 2., 3. un 4. Saeimas deputāts Mordehajs Nuroks

Rīgas ebreju draudzes priekšsēdētājs, Latvijas 1., 2., 3. un 4. Saeimas deputāts Mordehajs Dubins

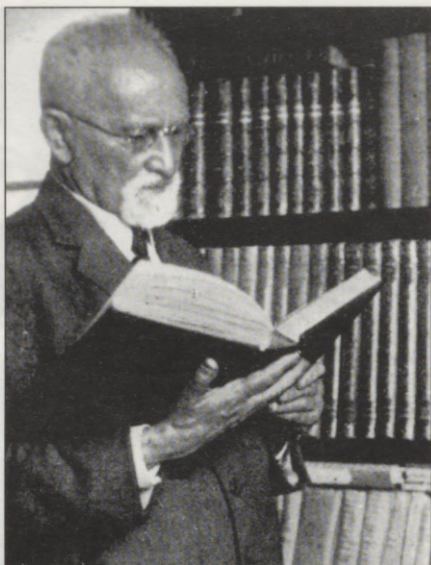
Cionistu organizācijas *Hehaluc* jauniešu grupa – Latvijas armijas karavīri

Sporta kluba *Hakoah* futbola komanda 1930. gadu sākumā

Ebreju organizācijas *Necah* skauti
1930. gados

Slavenais ebreju vēsturnieks
Šimons Dubnovs savā Rīgas
dzīvoklī 1930. gados

Organizācijas *Betar* jaunieši apgūst zemkopja darba prasmi. 1930. gadi

Kreiso cionistu līdera, vēlāk Izraēlas pirmā premjerministra Dāvida Benguriona (1. rindas centrā) tikšanās ar domubiedriem Rīgā 1933. gadā

Ludzas ebreju draudzes pārstāvji sagaida Latvijas Ministru prezidentu Kārli Ulmani pie Ludzas sinagogas 1934. gada augustā

Visu žīdu zināšanai

Ģenerālkomisāra Dr. Drechslera rīkojums visiem žīdiem bijušās Latvijas
brīvvalsts teritorijā

I

Žīdiem arvien jānēsā redzamā vietā kreisā krūšu pusē un muguras vidū dzeltena sešstūraina zvaigzne vismaz 10 cm caurmērā.

II

Žīdiem aizliegts: 1) Mainīt dzīves vietas un dzīvokļus bez apgabala (pilsētas) komisāra atļaujas, 2) Lietot trotuārus, publiskus satiksmes līdzekļus (pļem., dzelzceļus, tramvajus, autobusus, pasažieru tvaikoņus, ormaņu pajūkus), 3) Lietot ledzīvotāju atpūtai

paredzētos publiskos apstādījumus un iestādes (pļem., dzelzniecības un peldu iestādes, parkus, sajamu jostas, spēļu un sporta laukumus), 4) Apmeklēt kinoteātrus, teātrus, bibliotēkas un muzejus, 5) Apmeklēt visu veidu skolas, 6) Būt spēkratu un radioaparātu īpašniekiem, 7) Kaut lopus pēc JMD rītuāla.

III

Žīdu ārsti un zobārsti drīkst ārstēt un sniegt padomus tikai žīdu pacientiem. Žīdu aptiekariem un veterinār-ārstiem prakse aizliegta.

IV

Žīdiem vēl aizliegts: 1) Darboties kā advokātiem, notāriem vai tieslietu padomniekiem, 2) Nodarboties ar banku, naudas maiņas un lombarda operācijām, 3) Būt pārstāvjiem, aģentiem un starpniekiem, 4) Tirgoties ar nekustamiem īpašumiem, 5) Apkārtstaigājot izpildīt kādu amatu.

V

Šis rīkojums stājas spēkā šodien
pikst. 12 dienā.

Avīzē "Tēvija" 1941. gada septembrī publicētais nacistu okupantu rīkojums par ebreju diskrimināciju un beztiesību

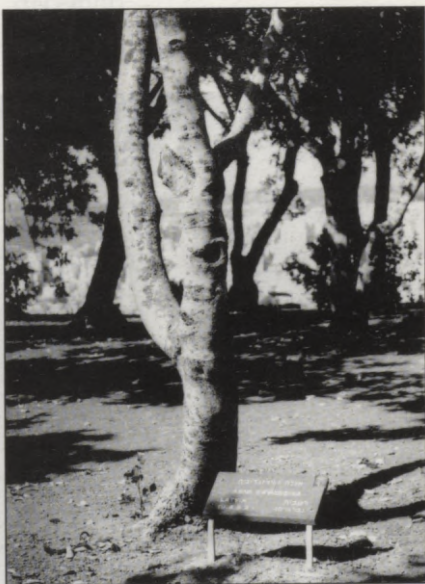
Rīgas ebreju geto ieslodzīto cilvēku došanās piespiedu darbā
1941. gada rudenī

Pēdējais ceļš... Liepājas ebreju mātes ar saviem bērniem pirms nogalināšanas Šķēdes jūrmalā 1941. gada decembrī

Žanis Lipke, izcilākais ebreju glābējs Latvijā. 1940. gadu uzņēmums

Ebreju glābējai Annai Zvirgzdiņai Jeruzālemē Glābēju alejā iestādītais piemiņas koks

Rīgas ebreju sinagogas koris 1960. gados

Mihails Tāls
pasaules šaha
čempiona lauru
vainagā 1961. gadā

Pirmais rokas spiediens... Izraēlas Kneseta priekšsēdētājs Dovs Šiljanskis tiekas ar LR Augstākās padomes priekšsēdētāju Anatoliju Gorbunovu 1990. gada 10. decembrī

Latvijas Ebreju kultūras biedrības aktivisti ar savu karogu Latvijas Tautas frontes manifestācijā Daugavmalā 1991. gada 13. janvārī

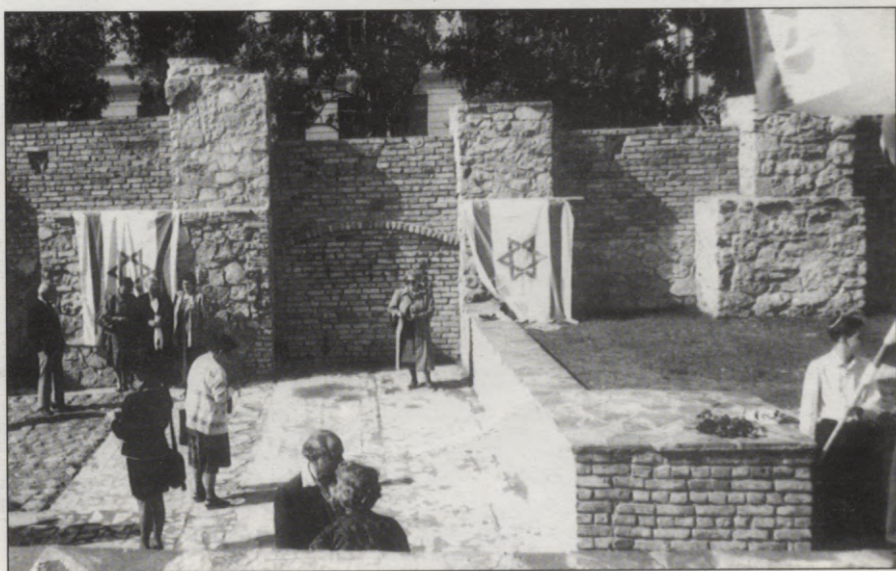

Mavriks Vulfsons
tiekas ar Latvijas
ebreju pretošanās
kustības dalībnieku
profesoru Hermanu
Branoveru.
1990. gadi

Vēsturisks brīdis. Latvijas Ministru prezidents Valdis Birkavs un Izraēlas
premjerministrs Ichaks Rabins pēc divpusējo līgumu parakstīšanas
Jeruzālemē 1994. gada 29. februārī

Rīgas ebreju kopienas
nams Skolas ielā 6

Holokausta upuru piemiņas mūris Rīgā, Gogoļa ielā 25

Latvijas Valsts
prezidents Guntis
Ulmanis un Latvijas un
Rīgas virsrabīns Natans
Barkāns konferencē
“Ebreji mainīgā
pasaulē” 1997. gada
25. augustā

Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga un Rīgas un Latvijas
virsrabīns Natans Barkāns *Hanukas* svētkos Rīgas sinagogā
1999. gada decembrī

Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, Natans Barkāns un muzeja "Ebreji Latvijā" vadītājs Mārgers Vestermanis atklāj izstādi "Anne Franka – vēstījums mūsdienām" Rīgā 2001. gada 19. aprīlī

Memoriālais ansamblis nacisma upuriem Bīķernieku mežā, atklāts 2001. gada 30. novembrī

Deju ansamblis *Eilat*
koncertā Rīgas Ebreju
kopienas namā 2000. gadā

Rīgas ebreju bērnu teātris *Čiri-Biri-Bom* un deju ansamblis *Maagal*
Eiropas bērnu teātru festivālā Oelsnicā (Vācijā) 1999. gadā

Topošā Latvijas ebreju kopiena aktīvi atbalstīja Ivara Godmaņa vadīto Latvijas demokrātisko valdību – Ministru padomi, kurā noteicošā loma bija LTF pārstāvjiem. Viens no pirmajiem šīs valdības lēmumiem (1990. g. 1. jūlijā) bija ēkas Rīgā, Skolas ielā 6, pilnīga pāreja Latvijas Ebreju kultūras biedrības rīcībā; * izņēmuma kārtā šī ēka bez jebkādas atlīdzības (neņemot vērā līdzekļus, kuri bija ieguldīti tās saglabāšanā un rekonstrukcijā) tika atdota ebreju kopienai, Latvijas Ebreju kultūras biedrības īpašumā. Tas bija cieņas apliecinājums Latvijas ebrejiem, kuri savā vēsturē bija devuši lielu ieguldījumu Latvijas ekonomikas un kultūras veidošanā un smagi cietuši nacistiskās Vācijas okupācijas laikā, kā arī diskriminēti padomju okupācijas gados.

Latviešu nācijas un Latvijas ebreju minoritātes attiecību normalizēšanā un draudzības veidošanā liela pozitīva nozīme bija Latvijas Republikas Augstākās padomes 1990. g. 19. septembra Deklarācijai “Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā”. Tā asi nosodīja hitlerisko okupantu un viņu vietējo pakalpiņu, atsevišķu Latvijas pilsoņu noziegumus pret ebreju tautu, pasludināja, ka šai asiņainajai vardarbībai nevar būt nekāda attaisnojuma un sodāmības noilguma. Deklarācijā tika paziņots, ka Latvijas Republika uzņemas rūpes par holokausta upuru piemiņas saglabāšanu un ebreju glābēju varonības godināšanu. LR Augstākā padome paziņoja arī, ka “Latvijas valsts būs neiecietīga pret jebkurām antisemitisma un nacionālās diskriminācijas izpausmēm Latvijā kā nesavienojamām ar mūsu tautas tradīcijām”. ** Zīmīgi, ka drīz – 1990. g. 10. decembrī Rīgā ieradās un ar Latvijas Republikas Augstākās padomes priekšsēdētāju Anatoliju Gorbunovu tikās Izraēlas parlamenta (Kneseta) spikers Dovs Šiljanskis. Sākās Latvijas atzišana *de facto*.

Rīgā tobrīd atradās ebreju sabiedrisko aktivitāšu centrs PSRS rietumu teritorijā. No 1989. gada marta līdz 1989. gada decembrim šeit tika izdots neatkarīgais ebreju žurnāls “Vestņik jevreiskoj

* Līdz tam LEKB vajadzībām tika ierādītas tikai atsevišķas šī nama telpas.

** Sk. 184.–185. lpp.

kultūrī” (“Ebreju kultūras vēstnesis”), kura redaktors bija rīdzinieks – avīzes “Sovetskaja moloģež” žurnālists Andrejs Dozorcevs*. Žurnāla tirāža bija ļoti liela – 50 tūkstoši eksemplāru. To izplatīja ne tikai PSRS teritorijā, bet arī ārvalstīs, daudz – ASV.

Latvijas Ebreju kultūras biedrībai bija liela loma PSRS pirmā ebreju sabiedrības “apaļā galda” sarīkošanā Rīgā 1989. gada maijā, kad tika apspriestas ebreju problēmas izirstošajā padomju impērijā, uzdevumi kultūras dzīves atjaunošanā un pretspara organizēšanā pret antisemitismu, kas atkal pacēla galvu Krievijā, īpaši apvienības “Pamjatj” veidolā. Nolēma dibināt PSRS ebreju kopienu valdi *Vaadu*. Ceļš uz to nebija viegls. Nācās pārvarēt ne tikai PSRS varas iestāžu liktos šķēršļus, bet arī ebreju sašķeltību, iekšējās pretrunas pašu vidū. Padome tika nodibināta tikai 1989. gada decembrī Maskavā. Viens no tās dibinātājiem bija G. Krupņikovs. Viņu ievēlēja par *Vaada* līdzpriekšsēdētāju. *Vaada* valdē darbojās arī Zamuels Zilbergs, Latvijas Zinātņu akadēmijas Organiskās sintēzes institūta darbinieks, un A. Dozorcevs. Latvijas ebreju pārstāvji *Vaadā* daudz paveica, lai izplatītu pareizu informāciju par demokrātisko un nacionālo kustību Latvijā, veicinātu latviešu un ebreju sadarbību cīņā pret reakcionāriem dogmatiskiem un šovīnistiskiem spēkiem visā Padomju Savienībā.

1991. gada janvārī LEKB pārstāvji informēja starptautisko sabiedrību par PSRS reakcionāro spēku mēģinājumiem likvidēt demokrātiski ievēlētās pārvaldes institūcijas Latvijā un ieviest PSRS prezidenta noteiktu režīmu. Par asiņainajiem notikumiem Rīgā un to būtību amerikāņu tautu vairākkārt informēja Grigorijs Krupņikovs savās pārraidēs ASV radiostacijai “National Public Radio”. G. Krupņikovs tolaik bija arī Rīgas padomes deputāts.

1991. g. 21. janvārī *Vaada* 2. kongresā Maskavā A. Dozorcevs aicināja klātesošos godināt Viļņā un Rīgā bojā gājušos brīvības cīnītājus. Kopā ar kongresa delegātiem klusuma brīdī piedalījās arī klātesošie rietumvalstu diplomāti, kuru statuss to it kā nepieļāva.

* LR AP deputāta tautfrontieša Vladlena Dozorceva dēls.

Ebreju sabiedrība vairāk nekā citas nacionalitātes bija sagatavota PSRS sabrukuma un demokrātisku pārmaiņu perspektīvas atzišanai. Taču arī ebreji, gan PSRS, gan Latvijā, nebija vienoti notikumu izpratnē un reaģēšanā uz tiem. Arī Latvijā zināma ebreju iedzīvotāju daļa, galvenokārt vecākās paaudzes cilvēki, kuri bija iecelojuši pēc 1940. gada no PSRS republikām, sākumā pret demokrātiskām pārmaiņām un Latvijas neatkarības centieniem izturējās neuzticīgi, nacionālajos motīvos saskatot ekstrēmu nacionālismu vai pat nacismu, baidoties no varbūtējiem antisemitisma recidīviem. Bija ne mazums tādu, kuri 1989.–1991. gadā bija simpatizējuši tā saucamajai LPSR Darbaļaužu internacionālajai fronteī (Interfrontei). Daži ebreji kategoriski noraidīja LEKB tautfrontisko stāju, protestēja pret to. Tāds, piemēram, bija Interfrontes mitiņu nerimstošais “orators” dzejnieks Fēlikss Kacs. Tā izpaudās šo cilvēku padomiskās denacionalizācijas sekas, nespēja izprast eiropiskos nacionālās dzīves principus. Latvijas ebrejiem kopumā tādu problēmu nebija, jo viņi tradicionāli bija saistīti ar Eiropas nacionālajām atziņām un principiem. Tā viņu paaudze, kas pēc holokausta bija saglabājusies Latvijā, nepieņēma padomju ideoloģijas atziņas. Latvijas Ebreju kultūras biedrība ar savu stāju un izskaidrošanas darbu centās pārliecināt savus no austrumiem iebraukušos tautiešus, ka Latvijas ceļš uz neatkarību nav pretrunā ar ebreju tautas interesēm. Gluži pretēji: tas veicinās arī ebreju nacionālās dzīves atdzimšanu un viņu iekļaušanos pasaules ebreju starptautiskajā dzīvē.

Interfrontes ietekmes mazināšanā svarīga nozīme bija 1991. g. 19. martā LR AP pieņemtajam likumam “Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju”, kura projekta izstrādāšanā piedalījās R. Marjaša. Viņa laikā bija Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācijas vadītājas Itas Kozakēvičas tuvākā līdzgaitniece, cīnījās par visu Latvijas nacionālo minoritāšu tiesībām.

1991. gada augustā Latvijas ebreju vairākums nosodīja avantūristisko un reakcionāro spēku organizēto valsts apvērsuma mēģinājumu un atbalstīja Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Puča dienās Rīgā darbojās Baltijas zemju ebreju kultūras festivāla orgkomiteja, kuras locekļi G. Krupņikovs un Ā. Kleckins saņēma no ebreju pārstāvjiem informāciju par notikumiem Maskavā un nodeva to LTF valdei. Orgkomiteja jau 21. augusta rītā secināja, ka pučs cieš neveiksmi, un nolēma 23. augustā atklāt festivālu kā ebreju demokrātisko spēku kultūras un sabiedriskās aktivitātes demonstrējumu, atbalstot Baltijas zemju neatkarības cīņu. Festivāla vadības darbā kopā ar ebreju pārstāvjiem piedalījās LTF priekšsēdētājs Dainis Īvāns, Zviedrijas bijušais premjerministra vietnieks Pērs Almarks, Dānijas un Stokholmas virsrabīni un citas prominentas personas. Vairāki festivāla ārvalstu dalībnieki, arī Dānijas virsrabīns, bija to ļaužu vidū, kuri pulcējās Rīgas centrā, lai noskatītos, kā notiek Ļeņina pieminekļa demonstrēšana. Tas bija vēsturisks mirklis.

Vairākiem Latvijas ebrejiem bija svarīga loma komunistiskā režīma iestāžu likvidēšanā. 1991. g. 22. augustā Latvijas Republikas Augstākās padomes izveidotā pretlikumīgā valsts apvērsuma mēģinājuma izmeklēšanas komisijā darbojās Ruta Marjaša. [74, 1653] Savukārt Igors Movels bija ievēlēts LR AP komisijā, kura vadīja LKP ipašumu pārņemšanu, un komisijā PSRS valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanai. [74, 1658, 1664]

Latvijas Ebreju kultūras biedrība apelēja pie Latvijas Augstākās padomes, aicinot to nekavējoties paust savu nostāju pret Izraēlas valsti, dot savu vērtējumu latviešu un ebreju attiecībām jaunajā situācijā, kad abām nācijām bija savs nacionāls un neatkarīgs, suverēns valstiskums. To pašu rosināja Latvijas Ārlietu ministrija. Jau 1991. g. 29. augustā LR Augstākā padome vienbalsīgi pieņēma Vladlena Dozorčeva iesniegto lēmuma projektu "Par attiecībām ar Izraēlu". Šim lēmumam bija izšķiroša vēsturiska nozīme latviešu un ebreju savstarpējo attiecību turpmākā veidošanā.

Lēmumā bija teikts:

"Nemot vērā to, ka Izraēlas valsts nodibināta laikā, kad Latvija bija okupēta un tās tautai nebija iespējas paust savu brīvo

gribu, ka Latvija kopš XVI gadsimta ir bijusi ievērojamas ebreju diasporas daļas mājvieta, ka Latvijā starp latviešiem un ebrejiem ir izveidojušās ciešas saites, kuras spilgtu izpausmi rada arī viņu kopīgajā cīņā par Latvijas atbrīvošanu no komunisma jūga, ka latviešu tauta allaž ar cieņu izturējusies pret izturību un varoņību, ar kādu Izraēlas tauta aizstāvējusi savas valsts neatkarību, Latvijas Republikas Augstākā padome nolemj:

1. Atzīt Izraēlas valsts neatkarību.

2. Uzdot Latvijas Republikas valdībai veikt nepieciešamās konsultācijas, lai visdrīzākā laikā varētu nodibināt diplomātiskās un citas divpusējas attiecības starp Latvijas Republiku un Izraēlu.”[74, 1669, 1670]

Ar šī lēmuma pieņemšanu sākās jauns vēsturisks posms latviešu un ebreju savstarpējās attiecībās. Tā galvenā iezīme ir draudzība un sadarbība plašā mērogā, arī starptautiskās politikas jomā. Jau 1992. gada janvārī tika nodibinātas diplomātiskās attiecības starp Latviju un Izraēlu.

Latvijas ebreju demogrāfiskā situācija 1990. gados. Dzimtenes izvēle

1989. gada sākumā Latvijā dzīvoja 22, 9 tūkstoši ebreju. No viņiem Rīgā – ap 18,8 tūkstoši, Daugavpilī – ap 1370, Liepājā – ap 400 cilvēku. Gandrīz divas trešdaļas šeit bija ieradusies pēc Otrā pasaules kara, tikai 3725, t.i., ap 16%, bija jaunāki par 20 gadiem, 7418, t.i., 32%, bija 60 gadus veci un vecāki. Tik “novecojusies” nebija neviena minoritāte.* Te atspoguļojās kara un holokausta sekas, kā arī nedrošības gaisotne PSRS. Ebreju iedzīvotāju iekšējā demogrāfiskā dinamika Latvijā bija nepārtraukti negatīva: 1980.g. – minus 240, 1985.g. – 255, 1986.g. – 200, 1987.g. – 265, 1988.g. – 198 un 1989.g. – 322.

* 1935. gadā no 93 370 Latvijas ebrejiem gandrīz 30 % bija jaunāki par 20 gadiem un tikai 11% – vecāki par 60 gadiem.

Šāda demogrāfiska "tendence" saglabājās arī turpmāk. 1990. gados tāpēc ebreju skaits Latvijā samazinājās apmēram par 1800 cilvēkiem.

Taču galvenais samazinājuma cēlonis bija strauji pieaugošā izceļošana: galvenokārt repatriācija uz Izraēlu, bet ievērojama bija arī izbraukšana uz ASV un Rietumeiropas valstīm, kur jau dzīvoja izbraucēju radinieki. Vācijas apvienotā valsts ir noteikusi ebreju ieceļotājiem īpašu labvēlības statusu, lai tā veicinātu viņu skaita palielināšanos savā valstī.

Repatriēšanos uz Izraēlu 1989.–1992. gadā organizēja kustības *Alija* birojs, ko vadīja Latvijas radio bijušais darbinieks Mihails Levins. Pēc biroja darbības izbeigšanas šo procesu pārņēma starptautiskā ebreju repatriēšanās aģentūras *Sohnut* filiāle Baltijas valstīs un Izraēlas informācijas centrs. Pašreiz šīs funkcijas pilnīgi pārņēmusi *Sohnut* vietējā pārstāvniecība, kas veic plašu izskaidrošanu, organizē bezmaksas kursus ivrita valodas mācīšanai, palīdz repatriantiem sagatavoties pārceļošanai uz vēsturisko tēvzemi. Baltijas *Sohnut* kopš 1996. gada izdod arī krievu valodā savu preses orgānu – biļetenu "CAADIM", kura redaktors ir Latvijas ebrejs Grigorijs Biksons.

Pēc aģentūras *Sohnut* apkopotām ziņām, no 1989. līdz 2000. gadam no Latvijas uz Izraēlu repatriējušās 12 624 personas – ebreji un viņu ģimenes locekļi, kam ir cita tautība. (Šajā laikā no Lietuvas uz Izraēlu repatriējušies 6730, no Igaunijas – 1315 cilvēki.) Repatriācijas apjoms no Latvijas kopš 1989. gada bijis šāds: 1989. g. – 294 repatrianti, 1990. g. – 4393, 1991. g. – 1852, 1992. g. – 866, 1993. g. – 1399, 1994. g. – 845, 1995. g. – 541, 1996. g. – 709, 1997. g. – 599, 1998. g. – 447, 1999. g. – 313, 2000. g. – 366 repatrianti. [75 u.c.] Zīmīgi, ka vislielākais repatriantu skaits reģistrēts 1990.–1991. gadā, kad tikko bija atcelti PSRS agrāk noteiktie repatriēšanās noteikumi. Ebreju masveida izceļošanu tad noteica divi galvenie faktori: cionisma sniegtā savas tautas apziņa un nestabilitātes, nedrošības izjūta Padomju Savienībā, bažas, ka var notikt reakcionāra restaurācija

ar antisemitisma uzplūdiem. Šīs bažas bija pamatotas, tika gatavots totalitārisma aizstāvju valsts apvērsums. Pēc 1991. gada augusta puča sagrāves otrais faktors pakāpeniski izzuda.

Neatkarīgajā Latvijas valstī ebrejiem tika dota pilnīga turpmākās dzīvesvietas izvēles brīvība. Nostiprinoties Latvijas iekšējam un ārējam stāvoklim, zuda arī bailes par Krievijas neostalinisko spēku iespējamām akcijām pret viņu dzimteni un mītnes zemi. Repatriēšanos turpmāk galvenokārt sekmēja gan cionisma ideju ietekme, gan vēlme nodrošināt saviem bērniem labus dzīves apstākļus pārtikušajā, ekonomiski un sociāli augšupejošajā Izraēlas valstī. Zīmīgi, ka 1999. gadā no 313 repatriantiem 144 bija vecumā līdz 34 gadiem, 58 – līdz 49 gadiem un 111 – 50 gadu un vecāki. [76, 4] Ebreju skaitam Latvijā mazinoties, samazinās arī repatriācijas apjoms. Taču tā notiek nepārtraukti. Saspīlētā situācija un bruņotās sadursmes starp Izraēlu un Palestīnas arābu nacionālistiskām organizācijām nemazināja repatriantu skaitu, kas 2000. gadā pat ir nedaudz pieaudzis. Taču kopumā ebreji, kuri vēlējās repatriēties, lielākoties savu ieceri jau ir īstenojuši.

Latvijas valsts virzība uz iestāju Eiropas Savienībā un Ziemeļatlantijas Aliansē (NATO) rada vietējos ebrejos pārliecību, ka arī šeit būs drošība un stabila attīstība, ko garantē pasaules demokrātisko lielvalstu varenība.

Latvijas Republikas Statistikas pārvalde veic ebreju izceļošanas uzskaiti, kuras dati atšķiras no *Sohnut* sniegtajām ziņām, jo rāda tikai etnisko ebreju izceļotāju skaita pārsvaru pār ebreju ieceļotāju daudzumu. Šis aprēķins ietver visus uz ārvalstīm devušos ebrejus, bet neuzrāda viņu ģimenes locekļus neebrejus. Šīs uzskaites dati, fiksēti statistikas gadagrāmatās, rāda vīzu izsniegšanas laiku, bet nerāda ierašanās laiku ārvalstī, t.i., reālo izceļošanu, ko fiksē *Sohnut*. Pēc Statistikas pārvaldes ziņām, ebreju ārējās migrācijas saldo bijis: 1989. gadā – 1243 personas, 1990. g. – 2820, 1991. g. – 1528, 1992. g. – 1221, 1993. g. – 1161, 1994. g. – 869, 1995. g. – 695, 1996. g. – 730, 1997. g. – 713, 1998. g. – 422, 1999. g. vairāk nekā 300, 2000. g. – 272

ebreju tautības personu samazinājums. Pēc šī skaitījuma ārējā migrācijā ebreju skaits Latvijā, sākot ar 1989. gadu, samazinājies par 11 680 cilvēkiem. Atsevišķos gados, piemēram, 1992., 1993. gadā, sevišķi daudz ebreju emigrēja uz Rietumvalstīm. Toties vēlāk vērojama arī daudzu ebreju tautībai piederīgo personu ierašanās uz dzīvi Latvijā sakarā ar iecerēm nodarboties šeit ar aktīvu uzņēmējdarbību un cita veida biznesu. Apmēram 300 imigranti ebreji palikuši Latvijā uz ilgu laiku un gūst šeit atzīstamas sekmes, piemēram, Sols Bukingolts, kas kopā ar vecākiem 70. gados bija emigrējis uz ASV un pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas atgriezās dzimtenē kā pieredzējis, veiksmīgs biznesmenis.

Daudzi ebreji, izbraucot no Latvijas uz Izraēlu, saglabā Latvijas pilsonību un bieži ierodas dzimtenē. Tā viņi paliek arī Latvijai piederīgo cilvēku sabiedrībā. Pavisam Izraēlā šobrīd dzīvo ap 800 Latvijas pilsoņu.

Ebreju tradīcijā ļoti liels uzsvars ir likts uz ģimenes izveidošanu un saglabāšanu. Taču viņu iedzīvotāju vecuma struktūras dēļ laulību skaits nav liels. Daļa ebreju jauniešu uzskata, ka laulībā jādodas pēc repatriēšanās un ģimene jādibina Izraēlā. Pēc statistikas sniegtajām ziņām, 1998. gadā laulībā devušies 105 Latvijā dzīvojošie ebreju vīrieši, bet 1999. gadā – 87. [77, 144; 78, 146] Nedaudz mazāks ir laulību noslēgušo ebreju sieviešu skaits. Par dzīves partneri ebreji pārsvarā izvēlas citas tautības pārstāvi. Šī parādība kļūst arvien plašāka, konstatējams pieaugošs jaukto laulību īpatsvars. 1990. gadā etniski jauktu ģimeni dibināja 59,9% Latvijas ebreju jauno vīru un 49,1% – jauno sievu, bet 1999. gadā šādu izvēli izdarīja 95,4% ebreju līgavaiņu un 88,6% līgavu. [78, 147] 1999. gadā tikai 17 ebreju vīrieši izvēlējās par dzīvesbiedri ebrejieti, 11 – izvēlējās latvieti, 61 – krievieti, 3 – baltkrievieti, 3 – ukraiņieti, 4 – poļieti, 1 – lietuvieti, 5 – kādas citas tautību sievieti. [77, 144] Par ebreju sieviešu izvēli 1997. gadā liecina šādi skaitļi: 22% apprecējās ar ebrejiem, 45,8% – ar krieviem, 11,8% – ar ukraiņiem, 10,2% – ar latviešiem, 3,7% – ar baltkrieviem, 1,7% – ar poļiem, 12,8% – ar citu tautību vīrieti. [79, 136]

Līdz 1989. gadam jauktajās ģimenēs ebrejietes mātes galvenokārt audzināja savus bērnus par ebrejiem, bet vairākums ebreju tēvu ļāva saviem pēcnācējiem iekļauties mātes tautībā. Kopumā ebreju jauktajās ģimenēs 80.–90. gadu mijā asimilācijas koeficients bija 0,93. Latviešu un ebreju ģimenēs bērni parasti tika audzināti par latviešiem. [80, 33]

Pēc PSRS sabrukuma un Latvijas neatkarīgās valsts atdzimšanas situācija šajā jomā ir mainījusies. Tagad ebreju jauktajās ģimenēs vairākums bērnu tiek orientēti uz ebreju tautību. Bet tajās jauktajās ģimenēs, kuras 1989. gada tautas skaitīšanas laikā savus bērnus nosauca par krieviem, ukraiņiem un pie citām tautībām piederīgiem, tagad, sasniedzot pilngadību, viņi vairākumā apzinās sevi par ebrejiem. Arī, veicot iedzīvotāju reģistrāciju Latvijā, konstatēta visai būtiska tautības piederības orientācijas maiņa; tā palielina ebreju skaitu Latvijā. Tāpēc, par spīti migrācijas un demogrāfiskā procesa mīnus rādītājiem, ebreju skaits Latvijā pēdējos gados vairs krasi nesamazinās. Šo īpatnību ignorē Latvijas statistika, kad, uzskaitot valsti dzimušos bērnus, par ebreju bērniem reģistrē tikai ebreju mātēm dzimušos. Saskaņā ar oficiālām ziņām pēc mātes tautības Latvijā 1980. gadā dzimuši 213, 1985. g. – 206, 1990. g. – 108, 1995. g. – 44, 1998. g. – 39 ebreju bērni. [81, 76; 77, 91] Pēc oficiālās statistiskas datiem, Latvijā 1990. gados dzimuši 377 un miruši 2278 ebreji, tātad var secināt, ka šīs starpības dēļ ebreju skaits samazinājies par 1901 cilvēku. [78, 64] Īstenībā šis samazinājums nav bijis tik liels, jo daudzās jauktajās ģimenēs, kur tēvs ir ebrejs, abi vecāki vienojas, ka viņu bērns piederēs pie ebreju tautības. Tās prestižs šodien ir augsts. Minēto izvēli neietekmē arī krievu valodas lietojums jaukto ģimeņu dzīvē. (Arī Izraēlā gandrīz piektdaļa pilsoņu ģimenē lieto krievu valodu.) Ebreju-latviešu ģimenēs galvenokārt runā latviski.

Ebreju un austrumslāvu tautību ģimenēs daudzi bērni tomēr kļūst par krieviem. To veicina viņu mācības krievvalodīgās skolās, kur joprojām zināšanas iegūst arī 62% skolas vecuma ebreju.

Pēc 2000. gada tautas skaitīšanas provizoriskiem datiem, Latvijā dzīvojuši 10 376 ebreji, tas ir 0,3% Latvijas iedzīvotāju – mazāk nekā puse (45,2%) no ebreju skaita 1989. gadā. 2000. gadā Rīgā dzīvoja 8249, Daugavpili – 680, Jūrmalā – 292, Liepājā – 214, Jelgavā – 142, Rēzeknē – 107, Ventspili – 54 ebreji. Lauku rajonos visvairāk ebreju ir Rīgas rajonā – 215, seko Jēkabpils rajons, kur dzīvo 79, Ogres rajons – 51, Ludzas rajons – ar 41 ebreju. [82, 36–37]

Pēdējās statistiskās ziņas, ko sniedz Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Iedzīvotāju reģistrs, liecina, ka 2001. gada sākumā Latvijas Republikā pastāvīgi dzīvo 9992 ebreji (0,4% iedzīvotāju). No viņiem 5770 ir pilsoņi, 3922 nepilsoņi un 300 ārvalstnieki. [83, 12]

Var prognozēt, ka migrācijas un citu demogrāfisko pārmaiņu rezultātā ebreju skaits Latvijā tuvāko desmit gadu laikā samazināsies vēl par 2500–3000 cilvēkiem. Latvijā paliks ap 7000 ebreju. Taču arī tad viņu kopienai būs svarīga nozīme mūsu saimnieciskajā un garīgajā dzīvē. To nosaka ebreju augstais intelekts, saimnieciskā rosmība un plašie starptautiskie sakari.

Latviešu un ebreju attiecības pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas

Latvijas Republikai gan likumdošanā, gan valdības politikā ir labestīga un draudzīga attieksme pret ebrejiem. To apliecina daudzu īpašumu atdošana to agrākajiem īpašniekiem ebrejiem vai viņu mantiniekiem, pietāte pret ebreju tautas tradīcijām un vēsturi, vēlēšanās objektīvi izvērtēt latviešu un ebreju attiecību raksturu tālākā un tuvākā pagātnē. Ebreju sabiedrība uz to ir atbildējusi ar lojalitāti pret Latvijas nacionālo valsti un atbalstu tās attīstības centieniem. Viens no rādītājiem mazākumtautības atbilstībai nacionālās minoritātes statusam ir Latvijas pilsoņu īpatsvars tās sastāvā. 1995. gadā, kad sākās nepilsoņu pāreja pilsoni-

bā, nepilsoņi bija ap 55% no vietējo ebreju skaita, bet 2001. gadā vairs tikai nedaudz vairāk par 39%. Šī pārmaiņa notikusi divu iemeslu pēc: 1) vairāk nekā 700 ebreji ir naturalizējušies, ieguvuši Latvijas pilsonību; 2) starp ebreju repatriantiem un emigrantiem nepilsoņu bijis vairāk nekā pilsoņu. Ebreju kopiena atkal ir kļuvusi par tādu nacionālās mazākumtautības kopu, kas ir izteikti piederīga pie mītnes zemes valsts tautas, t.i., pie tās pilsoņu kopuma.

Otrs ļoti svarīgs rādītājs, kas apliecina mazākumtautības integrēšanos nacionālās valsts sabiedrībā, ir valsts valodas prasmes apgūšana. 1989. gadā tautas skaitīšanā konstatēts, ka tikai 27% ebreji Latvijā prot latviešu valodu, 1996. gadā socioloģiskie pētījumi ļauj aplēst, ka to pratuši jau ap 43% ebreju, bet 2000. gadā tautas skaitīšanā noskaidrojās, ka no iedzīvotājiem ebrejiem, kas ir septiņus gadus veci un vecāki, 68,9% prot latviešu valodu. [82, 40] Tas nozīmē, ka latviešu valodas prasme starp ebrejiem tuvojas tam līmenim, kāds te ir bijis 1939.–1940. gadā. (Pēc mūsu aplēses, tolaik tas bijis ap 75%.)

Ebreju lojalitāti neapšaubāmi daudzkārt nodrošinājusi Latvijas valsts gatavība ļaut viņiem praktiski izveidot savu nacionālās kultūras autonomijas sistēmu. Tā ietver ebreju skolas, kultūras biedrības un to apvienības, centrus, ebreju kopienas plašu sociālās aprūpes un medicīniskās palīdzības tiklu. Šīs sistēmas izveidošana, uzturēšana un attīstīšana ir bijusi atjaunotās ebreju nacionālās kopienas rūpju un centienu galvenais virziens.

Ebreju dalība Latvijas politiskajā dzīvē 1990. gados galvenokārt pārstāvēta vēlētāju rosmē, nevis ievēlēto personu darbībā. Latvijas 5. un 6. Saeimā darbojās *Latvijas ceļa* frakcijas deputāte Ruta Marjaša, kā Juridiskās komisijas priekšsēdētāja biedre aizstāvēdama arī ebreju kopienas intereses. Taču viņas galvenā misija bija Latvijas nacionālo un demokrātisko mērķu un uzdevumu aizstāvība gan iekšzemē, gan starptautiskās institūcijās. Latvijas 7. Saeimā darbojas deputāti ebreji Boriss Cilēvičs un Jakovs Pliners – Tautas saskaņas partijas un apvienības *Par cilvēka tiesībām vienotā*

Latvijā (PCTVL) biedri, abi arī ievērojami cilvēktiesību aizstāvji. Taču viņi nepārstāv Latvijas ebreju kopienу, nedarbojas tajā.

Atšķirībā no 1920.–1934. gada Latvijas ebreji necenšas veidot savas politiskās pārstāvniecības. Vairākums ebreju Rīgā atbalsta bloku PCTVL: galvenokārt Tautas saskaņas partiju, zināma daļa arī partiju *Līdztiesība*, kurā nozīmīga loma ir ebrejam – Rīgas domes deputātam Aleksandram Gilmanam. Daudzi ebreji simpātijas un atbalstu velta partijai *Latvijas ceļš*, kura iestājas par liberālu un demokrātisku politiku, arī ekonomisku liberālismu.

Latviešu un ebreju attiecību problēma ir šo attiecību vēstures nepietiekamā izpēte un izskaidrošana, dažkārt ļoti atšķirīgi spriedumi par notikumiem, kuros abas tautības ierautas pret savu gribu un vēlmi. Ne vienu reizi vien 1990. gados diskutēts par ebreju stāju un lomu padomju okupācijas laikā 1940.–1941. gadā. Vis-smagākā vēstures nasta ir visas patiesības atklāsmе par nacistiskās okupācijas laikā pastrādāto noziegumu – holokaustu, tā izpausmi Latvijā. Arī Latvijā sākusies šīs vēstures “uzaršana”, kas jau agrāk Eiropā notikusi brīvās pasaules zemēs, īpaši Vācijā. Ebreju sabiedrība ļoti sāpīgi uzņem jebkuru mēģinājumu mazināt notikušo šausmu baismīgumu, necilvēciskumu vai pat meklēt tam kaut netiešu attaisnojumu.

Kā zināms, nacisti okupētās Latvijas teritorijā ierīkoja vienu no holokausta poligoniem Eiropā un iesaistīja slepkavību īstenošanā vietējos antisemītus, ar speciāliem propagandas paņēmieniem radot maldīgu priekšstatu, ka vietējie antisemīti rīkojušies patstāvīgi, savu ksenofobisko nodomu un nacionālistisko instinktu vadīti. Latvijas ebreji šajā jautājumā apelē pie saviem latviešu līdzpilsoņiem, aicinot kopīgi izpētīt šīs traģēdijas cēloņus un sekas, atzīt, ka holokausts ir bijis ne tikai ebreju, bet arī Latvijas, arī latviešu traģēdija, ka tas skāris visu mūsu vēsturi Otrā pasaules kara laikā.

Šo drūmo pagātni atceroties, sevišķi odiozi ir jebkuri mēģinājumi atdzīvināt antisemitiskos aizspriedumus. Latvijas valsts un demokrātiskā sabiedrība konsekvēnti nosoda antisemitismu.

Taču atsevišķas personas diemžēl ir izraisījušas antisemitisku uzskatu recidīvus, bet citi mēģinājuši tos vispārināt, melīgi attiecinot uz kopīgo sabiedriskās dzīves gaisotni Latvijā. 1992. gadā vairākās radikālo nacionālistu avīzēs (ar to sevišķi izcēlās "Pilsonis" un "Pavalstnieks") parādījās raksti, kuri vainoja ebrejus (kā tautu) padomju okupācijas realizēšanā un čekas terora organizēšanā. Sašutumu izraisīja arī laikraksta "Latvijas Vēstnesis" 27. novembra numurā ievietotais V. Egles raksts, kas rupji apšaubā ebreju lojalitāti. Savukārt ASV žurnāla "Life" 1992. gada decembra numurā apgalvots, ka atdzimusi Latvijas valsts ir antisemitisma pārņemta un ebrejiem no tās jābēg. Latvijas ebreju kopiena nosodīja šo falsifikāciju, taču tas nenovērsa Latvijas prestižam radīto kaitējumu. 1993.–1994. gadā nevajadzīgu spriedzi radīja dažu personu izraisītā diskusija par vārda "žids" lietošanu vārda "ebrejs" vietā. Diskusijas iniciatori gribēja ignorēt ebreju kopienas viedokli, uzspiest tai nepieņemamā vārda "žids" lietošanu. Sabiedrības sašutumu izraisīja Liepājā iznākošo iespaidumu "Jaunais Laiks" (1994.–1995.) un "Patriots" (1999.–2000.) atklāti rasistiskie un neonacistiskie publicējumi pret ebrejiem. Antisemitisku saturu pieņēma avīze "Latvietis Latvijā" ("LL"), kurā tika slavināts arī nacionālsociālisms. Minētos Liepājā iznākošos izdevumus varas orgāni aizliedza, bet "LL" izdošana turpinās. 2000. gadā skandalozu "slavu" ieguva žurnāla "Kapitāls" 8. numurs ar antisemitiski zīmēto vāku un diletantisko apceri "Židi valda pasauli". Sabiedrība to stingri nosodīja.

Taču vislielāko ļaunumu Latvijas prestižam ebreju jautājumā nodarīja terorisma akti pret Rīgas sinagogu 1995., 1998. un 1999. gadā. Acīmredzot tie tika izdarīti ar aprēķinu turpmāk izraisīt citas antiseimītiskas rīcības. Tas nenotika. Savlaicīgi tika pārtraukts arī mēģinājums atjaunot antisemitisko Pērkonkrusta organizāciju. Šajā kontekstā jāvērtē arī 1942. gada nacistiskās propagandas antisemitiskā materiāla "Baigais gads" atkārtota izdošana Rīgā 1997. gadā un tā plašā izplatīšana. Izdevēji bija cerējuši rast plašu atbalsi, atdzīvināt nepatiku pret ebrejiem. Tas neizdevās.

1990. gada vidū Latvijas un latviešu vēsturnieki jau varēja reprezentēt plašu pētījumu klāstu par latviešu un ebreju attiecībām. Tas deva patiesu skatījumu arī par holokausta tēmu. Īpaši atzinīgi jāvērtē Andrieva Ezergaila devums, kas spilgti atklāts viņa apjomīgajā darbā "Holokausts vācu okupētajā Latvijā", kurš nāca klajā Rīgā 1996. gadā angļiski, 1999. gadā – latviešu valodā (papildināts ar jauniem materiāliem). Daudz šajā jomā paveicis arī Latvijas ebreju vēsturnieks Mārgers Vestermanis, profesors Henriks Strods un citi pētnieki.*

1998. g. 13. novembrī Rīgā tika izveidota starptautiska Vēsturnieku komisija totalitāro režīmu noziegumu pētišanai Latvijā. Tā sāka intensīvi nodarboties ar holokausta izpēti, veltot uzmanību arī citām antisemitisma izpausmēm gan nacistu, gan bolševiku režīma valdīšanas gados. Komisijā šajā jomā aktīvi darbojās profesori A. Stranga, I. Feldmanis, H. Strods, Latvijas ebreju pārstāvis M. Vestermanis, Izraēlas vēsturnieks Dovs Levins, ASV ebreju sabiedrības pārstāvji Dž. Švābs un S. Springfelds, kuri abi nākuši no Latvijas** un izglābušies no holokausta ķetnām. Tā tika likts pamats latviešu un ebreju sadarbībai vēstures smago jautājumu pētišanai. 1999. g. 14.–15. jūnijā Vēsturnieku komisija kopā ar Latvijas Universitātes zinātniskām institūcijām un Valsts arhīvu sarīkoja starptautisku konferenci "Latvija Otrajā pasaules karā", 2000. g. 16.–17. oktobrī – starptautisku konferenci "Holokausta izpētes problēmas Latvijā". Izdoti abu konferenču materiāli. 2001. g. 29. novembrī Rīgā notika starptautisks seminārs par holokausta vēstures izpēti Latvijā.

2000. gadā atklāts holokausta upuru memoriāls Rumbulā, bet 2001. gada novembrī Biķerniekos. Tiek apzinātas un arhitektoniski veidotas arī holokausta vietas citur Latvijā. Taču šis darbs ir tikai sākuma stadijā. Vēl daudz jādara, lai atdotu pienācīgu godu holokausta upuriem, parādītu cieņu bojā gājušiem Latvijas ebreju pilsoņiem. Šī uzdevuma īstenojums būtiski ietekmēs latviešu un ebreju turpmākās attiecības.

* Sk. literatūras sarakstu 192.–200. lpp.

** Stīvens Springfelds ir Rīgas geto ieslodzīto asociācijas prezidents Ņujorkā.

Latvijas un ārvalstu ebreji augstu vērtē tos latviešus, kas nacistu okupācijas laikā bija ebreju glābēji. Viņi daudz dara, lai šie varoņi būtu plaši zināmi. Valsts un nevalstisko organizāciju pasākumi ebreju glābēju godināšanai un atcerei gūst ebreju skatījumā reālu apliecinājumu šodienas draudzībai. Pēc ebreju organizāciju ierosinājuma viena no Rīgas Latgales priekšpilsētas ielām nosaukta Žaņa Lipkes vārdā. 2000. gada jūnijā pieci ebreju glābēji – Bruno Rozentāls, Jadviga Arcehovska, Olga Krūzmane, Juris Bērziņš un Ilga Krūmiņa tika apbalvoti ar Triju Zvaigžņu ordeņa III šķiru.

Svarīgi arī, lai skolās, mācoties Latvijas vēsturi, jaunatne uzzinātu patiesību par Otrā pasaules kara laikā notikušo. Tam būs liela audzinoša nozīme, īpaši totalitārisma ideoloģijas un terora atmaskošanai (visos tā veidos), demokrātisku un tolerantu cilvēku attiecību iesakņošanai, jo sevišķi starp latviešiem un ebrejiem. Šajā ziņā pozitīva nozīme ir zviedru autoru S. Brukfelda un P. A. Levina mācību līdzekļa “Stāstiet par to saviem bērniem... Grāmata par holokaustu Eiropā 1933–1945” izdošanai Rīgā latviešu un krievu valodā 2000. gadā, ar tekstiem un attēliem arī par norisēm Latvijā. Grāmata piemērota Latvijas vēstures mācību stundām. To saņēmušas visas skolas. Latviešu un ebreju vēstures izpētes veicināšanā aktīvi piedalās Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga. Viņa rakstījusi grāmatai priekšvārdu, kurā aicina novadīt holokausta vēstures izpēti tādā virzienā, lai ļaunums nākotnē nekad nevarētu atdzimt. Šo pašu domu Latvijas lasītājam veltītā izdevuma priekšvārdā pauž Zviedrijas premjerministrs Jorans Pēršons.

Latviešu un ebreju attiecību jautājums ir guvis plašu starptautisku rezonansi, tas ietekmē arī Latvijas integrēšanos Eiropas Savienībā un gatavošanos iestājai Ziemeļatlantijas aliansē. Šī jautājuma pozitīvs risinājums šodien ir ļoti atkarīgs no Latvijas un Izraēlas attiecību kvalitātes. Latvijas ebreji ir solidāri un starptautiski vienoti ar savu vēsturisko tēvzemi. Savukārt Izraēla latviešu un ebreju attiecības uzskata par faktoru, kas vienmēr jāņem vērā, veidojot un attīstot attiecības ar Latvijas valsti.

Abu valstu attiecības plašu vērienu guva pēc tam, kad 1992. gadā Rīgā ieradās Izraēlas vēstniece Tova Hercla. Vēstniece ar lielu taktu daudz paveikusi, lai iedibinātu kultūras un ekonomiskās saites starp abām valstīm. Tika sagatavoti priekšnoteikumi Latvijas Ministru prezidenta Valda Birkava vadītās delegācijas vizītei Izraēlā 1994. g. 27.–28. februārī, sarunas ar premjerministru Ichaku Rabinu un viņa valdības ministriem. Jeruzālemē parakstīja Latvijas un Izraēlas starpvalstu nolīgumus “Par sadarbību izglītības, zinātnes un kultūras jomā” un “Par investīciju aizsardzību un veicināšanu”.

1994. gadā nodibināja Latvijas vēstniecību Izraēlā, ko vadīja vēstnieks Ivars Silārs.

1996. gada septembrī Rīgā darbu sāka nākamais Izraēlas vēstnieks Baltijā Odeda Benhūrs, kas sevišķu vērību veltīja ekonomiskajiem sakariem un iepazīstināšanai ar Izraēlas pieredzi. Ar viņa un Latvijas vēstnieka I. Silāra starpniecību un dalību tika sagatavota Latvijas Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa vizīte Izraēlā 1998. g. 23.–25. februārī. Vizīte kļuva par zināmu pavērsieni arī vēstures jautājumu risinājumam, jo G. Ulmanis bija pirmais Latvijas valstsvīrs, kas publiski izsacīja Izraēlā savu un visas latviešu tautas nožēlu par vietējo antisemitu līdzdalību nacistu noziegumos pret ebreju tautu. To daudzi ebreji novērtēja kā soli, kas liecina par atjaunotās neatkarīgās Latvijas neviltotu iekļaušanos demokrātisko, antitotalitāro valstu sadraudzībā un īstas draudzības izpausmi pret ebrejiem. Tika pausts uzskats, ka šo soli personiski nosacījusi arī paša G. Ulmaņa ģimenes traģēdija staliniskā totalitārisma represijās, no kurām smagi bērnībā cietis arī viņš pats.

Pēc G. Ulmaņa vizītes sāka attīstīties Latvijas un Izraēlas sadarbība jaunās tehnoloģijas ieviešanā.

1998. gada pavasarī Latvijā plaši atzīmēja Izraēlas valsts nodibināšanas 50. gadadienu. Par godu šai izcilajai jubilejai Rīgas dome bijušo Lazaretas ielu pārdēvēja par Jeruzālemes ielu. 1999. gadā par Latvijas vēstnieku Izraēlā tika iecelts Jānis Lovniks, kas pirms

tam bija vēstnieks Baltkrievijā. Savukārt 2000. gadā par Izraēlas vēstnieku Rīgā kļuva Abrahams Benjamins. Viņa iecerēs ir plašu kultūras pasākumu apmaiņa, izraēliešu un latviešu nācijas garīgo vērtību savstarpēja iepazīšana, bagātināšanās ar kultūras devumiem.

Iedibināti arī Latvijas un Izraēlas parlamentārie sakari. 1994. g. 30. augustā – 1. septembrī Latvijas Saeimu apmeklēja Izraēlas Kneseta priekšsēdētājs (spikers) Ševahs Veiss, bet 1999. g. 12. janvārī viņa pēctecis – Dans Tihons, kas tikās arī ar Gunti Ulmani, Ministru prezidentu Vili Krištopanu un Saeimas priekšsēdētāju Jāni Straumi. Tika konstatēta divpusējo kontaktu paplašināšanās, īpaši veiksmīgi kultūras un izglītības sfērā, un apspriestas tirdzniecības un biznesa attīstīšanas iespējas. G. Ulmanis atkal akcentēja Latvijas īpašo ieinteresētību sadarbībā modernās tehnoloģijās un informātikas jomā. Par Latvijas un Izraēlas attiecību labo līmeni liecina bezvīzu režīma nodibināšana no 2001. g. 11. maija, kas nākotnē veicinās savstarpēju tūrisma un lietišķo cilvēku vizītes. Taču pašlaik šo iespēju ierobežo ārkārtīgi asā konfrontācija starp Izraēlu un Palestīnas arābiem, saspilētā militārā situācija. 2001. gada decembrī Izraēlā viesojās J. Straume.

Ļoti svarīgi ir Latvijas nodibinātie kontakti ar ebreju starptautiskām sabiedriskām organizācijām. Šie kontakti palīdz izgaistināt zināmu neuzticēšanos, ko radījušas pagātnes negatīvās atskaņas. Tās pārvarēt palīdzēja starptautiskās apvienības Memorial Foundation for Jewish Culture (Ebreju kultūras memoriālais fonds) kārtējā kongresa sarīkošana Rīgā 1994. g. 14.–16. jūnijā. Šis notikums pasaulei parādīja, ka ebreji nebūt neuzskata Latviju un tās tautu par sev naidīgu, nepieņemamu, ka viņi ciena šo valsti un zemi. Kongress cēla Latvijas prestižu pasaulē, pierādot, ka pēc valsts neatkarības atjaunošanas Rīga atkal ir kļuvusi par svarīgu pasaules ebreju sabiedrības garīgās dzīves reģionālu centru Austrumeiropā. Kongresa atklāšanas dienā tā dalībnieki pulcējās pie 1941. gada jūlijā nodedzinātās sinagogas piemiņas vietas Gogoļa ielā 25. Valsts prezidents G. Ulmanis

savā uzrunā uzsvēra, ka latviešu tauta neatkarības gaisotnē atgūst gan pašcieņu, identitāti un tradīcijas, gan prasmi sadzīvot ar citām tautām. Tiek radoši turpināts 400 gadus ilga dialogi ar ebreju kopienām Latvijā, atzīti ebreju nopelni Latvijas vēsturē dažādās jomās, daudzi ebreji “ir nesuši Latvijas vārdu pasaulē”. [84]

Latviešu un ebreju saprašanās veicina arī no Latvijas nākušo ebreju “Pasaules kongresu” sarīkošana Rīgā. Pirmais notika 1993. gadā, otrais – 1996. gadā, trešais 2001. g. 1.–8. jūnijā, uz to pulcējās 140 ārzemēs dzīvojošo Latvijas izcelsmes ebreju un viņu pēcnācēji. Kongresa laikā tika prezentēta latviešu valodā pārtulkotā Nobela prēmijas laureāta Elija Vizela grāmata “Nakts”, kurai ievadvārdus rakstījis Vaira Viķe-Freiberga. Notika Valsts prezidentes sirsnīga un konstruktīva tikšanās ar kongresa organizētājiem un vadītājiem.

Tomēr ir tādas pasaules mēroga ebreju organizācijas, kuras joprojām asi kritizē Latviju par nepietiekamu un, viņuprāt, neprecīzu latviešu un ebreju attiecību pagātnes izpratni un novērtējumu, nepietiekami principiālu antisemitisma nosodījumu. S. Vizenāla centrs*, kas meklē nacistiskos noziedzniekus, vairākkārt pārmetis Latvijai vilcināšanos apsūdzētā Konrāda Kalēja tiesāšanas sagatavošanā. K. Kalējs nomira pirms tiesas procesa sākšanās. Savulaik pārmesta arī H. Cukura idealizācija, viņa ģimenes ievietošana Kara muzeja “pozitīvo varoņu galerijā” un citi fakti. Neapšaubāmi, kritiskais dialogs par latviešu un ebreju attiecību vēsturi turpināsies, un tas jādara ar patiesības atklāšanas un izzināšanas līdzekļiem. Nederīga te būtu nacionālā aizvainojuma aizstāvēšanas metode vai “divu patiesību” meklēšana šodienas interešu vārdā.

* Latvijā augsti ciena S. Vizenālu. 2000. gadā Rīgā izdots viņa grāmatas “Saulespuķe” tulkojums. V. Viķe-Freiberga savā priekšvārdā uzsver, ka sēras par zudušajiem ebrejiem “nav tikai ebreju sēras par savējiem, tās ir visas cilvēces kopīgās sēras”. Siltus vārdus grāmatai priekšvārdā veltījis arī Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas Rīgas un Latvijas arhibīskaps Jānis Vanags.

Latvijas ebreju kopienas organizatoriskā struktūra un galvenie darbības virzieni

Latvijas nacionālo minoritāšu vidū visorganizētākā ir ebreju un poļu mazākumtautība. Vairāk nekā puse Latvijas ebreju zināmā mērā ir iesaistījusies savu sekulāro kopienu un reliģisko draudžu organizatoriskajā dzīvē.

Latvijas ebreju kopienas sastāvā ir Rīgas, Jūrmalas, Ventspils, Jelgavas, Jēkabpils, Rēzeknes un Ludzas vietējās kopienas, reliģiskā draudze Rīgā, apvienotā kopiena un draudze Daugavpilī, draudze Liepājā. 1996. gada augustā šīs kopienas grupas izveidoja apvienotu Latvijas Ebreju kopienu un draudžu padomi – LEKDP, par kuras līdzpriekšsēdētājiem ievēlēja Rīgas ebreju kopienas priekšsēdētāju Grigoriju Krupņikovu un Liepājas draudzes vadītāju Ilānu Ivanovu. Šī apvienība ir Eiropas Ebreju kopienu padomes (EEKP) locekle. G. Krupņikovs jau no 1992. gada rudens ievēlēts EEKP izpildu komitejā. Tā Latvijas ebreji iekļāvās Eiropas integrācijas procesā.

LEKDP statūtos teikts, ka tās galvenie mērķi ir

1. Latvijas ebreju kopienu un draudžu darbības koordinācija, Latvijas ebreju pārstāvniecība starptautiskās un Latvijas valsts institūcijās un organizācijās.
2. Ebreju sabiedriskās un reliģiskās dzīves, kultūras un izglītības attīstība.
3. Ebreju nacionālās pašapziņas nostiprināšana.
4. Gādība par bijušo ebreju organizāciju īpašumu atgūšanu un to saglabāšanu, kā arī palīdzības sniegšana ebreju izcelsmes personām viņu likumīgo īpašumu atgūšanai.
5. Trūcīgo sociālā aprūpe un morālais atbalsts.

Salīdzinājumā ar laiku pirms Otrā pasaules kara stipri ir pieaugusi Latvijas ebreju sekulāro kopienu nozīme, īpaši to loma savu dalībnieku sociālajā un medicīniskajā aprūpē, ebrejiskās identitātes nosargāšanā. Īpaši nozīmīgu, plašu darbību veic Rīgas, Daugavpils un Liepājas ebreju kopienas un draudzes, bet sociālajā

aprūpē – arī Rēzeknes kopiena. Augsts prestižs ir Rīgas ebreju reliģiskajai draudzei.

Visas Latvijas ebreju kopienas sastāvdaļas ir integrējušās valsts sabiedriskajā un garīgajā dzīvē, ir šīs dzīves neatņemama daļa.

Rīgas ebreju kopiena

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas Latvijas Ebreju kultūras biedrības darbība galvenokārt koncentrējās Latvijas galvaspilsētā Rīgā. Savukārt ebreju kopas Daugavpilī, Liepājā, Rēzeknē un citur sākotnēji vairāk bija ieinteresētas savu vietējo uzdevumu īstenošanā, īpašuma un citu tiesību atjaunošanā. Nemot to vērā, Latvijas Ebreju kultūras biedrības kongress 1992. gada janvārī nolēma reorganizēties par Rīgas ebreju kopienu, kurā par kolektīviem locekļiem būtu dažādas apvienības. Rīgas kopiena kļuva par to jumta organizāciju. Tā veica arī Latvijas ebreju starptautiskās pārstāvniecības funkciju. Jau 1991. gadā Latvijas Ebreju kultūras biedrība bija uzņemta Eiropas Ebreju kongresā, 1992. gada sākumā – arī Eiropas Ebreju kopienu padomē.

Rīgas ebreju kopienas darbu tieši vadīja tās ievēlētā padome, kuras līdzpriekšsēdētāji bija E. Rapiņa un G. Krupņikovs. Padomes sēžu uzmanības lokā 1993.–1995. gadā bija dažādu organizatorisko struktūru darbības un finansēšanas jautājumi: literatūras izdošana par Latvijas ebreju vēsturi, starptautisko sakaru attīstīšana, sadarbība ar Izraēlas valsts un sabiedriskām organizācijām, ebreju izglītības tīkla paplašināšana, gados veco ļaužu, invalīdu un represēto pabalstīšana un aprūpe, ebreju tradicionālo svētku rīkošana (ne tikai Rīgā, bet arī citās pilsētās), holokausta upuru un ebreju glābēju – Ž. Lipkes u.c. piemiņas godināšana, pretspars atsevišķiem antisemitisma recidīviem Latvijā, Latvijas ebreju citu kopienu un draudžu atbalstīšana, palīdzība to darba koordinācijā.

Rīgas ebreju kopienas darbīgajā aktīvā pašreiz ir ap 300 cilvēku, galvenokārt kultūras dzīves un sociālās aprūpes rosinātāji. Kopienas namā Skolas ielā 6 katru dienu strādā sekciju vadītāji vai sekciju locekļi. Te no agra rīta līdz vēlām vakarstundām norit sanāksmes, pašdarbības ansambļu mēģinājumi, valodu mācību nodarbības. Darbojas ebreju kopienas bibliotēka; tajā no ārzemēm ieplūst literatūra par ebreju vēsturi, šodienu, dzīvi daudzās pasaules valstīs. Kopienas valdes, tās darba grupas pārziņā un rūpju lokā ir Rīgas ebreju laicīgās norises, kuras sekmē un virza kopienas sekcijas un nozares.

Pēc E. Rapiņas aiziešanas pelnītā atpūtā par kopienas vienīgo priekšsēdētāju ievēlēts G. Krupņikovs. Viņa vietnieki ir kopienas padomes locekļi Karmela Skorika (kultūras darba virziens), Hana Finkelšteine (sociālās aprūpes virziens) un Šauls Felss (starptautisko sakaru virziens). Kopiena pārveidota par Rīgas ebreju sabiedrisko organizāciju asociāciju federāciju, līdzīgi ASV pilsētu ebreju federācijām. Rīgā ebreju kopienu šodien veido kultūras centrs, sociālās aprūpes centrs, ebreju vēstures muzejs, centrs *Alef*, bibliotēka, kara veterānu asociācija, bijušo geto un nacistu koncentrācijas nometņu ieslodzīto asociācija, boļševistiskā terora upuru asociācija, jaunatnes organizācija, sporta apvienība, medicīniskās palīdzības apvienība, skola, bibliotēka. Katrai struktūrvienībai ir savs pārstāvis Rīgas ebreju kopienas valdē.* Rīgas ebreju kopiena nepieslejas nevienai Latvijas politiskajai partijai, ne organizācijai. Tā respektē savu biedru personisko izvēli. Taču kopienas valde ne reizi vien uzsvērusi savu lojalitāti pret Latvijas neatkarīgo valsti, gatavību aizstāvēt demokrātiju pret uzbrukumiem kā no kreisās, tā no labējās puses.

Starp valsts institūcijām un Rīgas ebreju kopienu nav domstarpību jautājumos par ebreju minoritātes stāvokli un perspektīvām Latvijā.

* Sk. valdes locekļu sarakstā 174. lpp.

Rīgas Ebreju kultūras centrs

Šī centra izveidotāja un vadītāja kopš 1990. gada, tā direktore ir bijusī Latvijas Filharmonijas režisore Karmela Skorika. Centra Kultūras komitejā darbojas Latvijas Universitātes docents, pazīstamais žurnālists un kinokritiķis Ābrams Kleckins, teātra režisori Ļevs Birmans un Zinovijs Segals, sabiedriskā darbiniece un politiķe, juriste Ruta Marjaša.

Savulaik centra darbības vadīšanā aktīvi piedalījās arī kultūras darbiniece Svetlana Hajenko, kinokritiķe Valentīna Freimane u.c.

Centra pirmais lielākais pasākums bija dalība Baltijas (Igaunijas, Latvijas un Lietuvas) valstu ebreju kultūras festivāla sarīkošana 1991. gada augustā. Tas notika uz sešām skatuvēm Rīgā un Jūrmalā apmēram ar 4000 dalībniekiem. Piedalījās arī daži kolektīvi no Krievijas, Ukrainas, Vācijas, Zviedrijas. Atklāšanas ceremonija notika Nacionālajā teātrī.

Centrs veica lielu kultūras, izglītības un metodisko darbu, sistemātiski rīkoja seminārus par ebreju kultūras jautājumiem, sūtīja kolektīvu vadītājus uz mācību kursiem Izraēlā, Nīderlandē un citur, kur atradās ebreju kultūras metodiskie centri.

Rīgā tika izveidoti mākslinieciskie kolektīvi, kas guva izcilus panākumus ne tikai Latvijā, bet arī daudzās ārvalstīs. No tiem īpaši slavens kļuva ebreju folkloras ansamblis *Kinnor*, kura mākslinieciskie vadītāji bija Faina un Mihails Leinvandi. Ansamblis iestudēja 16 uzvedumus, sniedza koncertus arī ASV 30 pilsētās, tika apbalvots ar ASV Kongresa diplomu. Atzīmējot *Kinnor* ieguldījumu ebreju kultūrā, Izraēlā iestādīti divi koki. [85, 191] 1995. gadā Leinvandi un vēlāk arī visi ansambļa dalībnieki repatriējās uz Izraēlu.

Kinnora spīdošais sniegums iemūžināts Latvijas Televīzijas 90. gadu filmā "Un atkal cerība", kas vēsta par Latvijas ebreju nacionālās kultūras atdzimšanu (autore Karmela Skorika, režisore Skilla Rikarde). Autors Jevgeņijs Margoliņs un režisore Brigita Krūmiņa radīja filmu "Latvijas ebreju kultūra".

Izcils Kultūras centra panākums bija apjomīgās grāmatas "Savas krāsas varavīksnē" sagatavošana un izdošana 1997. gadā. Tā vēsta par Latvijas ebreju ieguldījumu mūzikā, mākslā, arhitektūrā, teātrī, kino, mākslas vēsturē. Grāmatas autori Ābrams Kleckins, Lija Krasinska, Marina Mihaileca, Karmela Skorika, Svetlana Hajenko, Livija Akuratere, Maija Augstkalna, Zinovijs Segals un Hermanis Paukšs pirmo reizi Latvijā radījuši šāda veida pārskatu par kādu minoritāti. Tas ir svarīgs ieguldījums multikulturālisma vēstures apzināšanā, kompleksi rāda cittautiešu kopienas lomu Latvijas kultūras attīstībā 20. gadsimtā.

Ebreju kultūras centra darbībā dominē trīs galvenie virzieni:

- Mākslas izpaušmē – ebreju dejas, mūzika.
- Ebreju kultūras un tradīciju popularizēšana savā kopienā.
- Latvijas iedzīvotāju iepazīstināšana ar ebreju tautas kultūru. Kopdarbības veicināšana kultūras jomā.

Centra vadībā darbojas astoņi mākslinieciskie kolektīvi.

1. Jaunatnes teātris *Čiri-biri-bom*, kas sākumā bija bērnu teātris. Īpaši nozīmīga bijusi tā izrāde "Viņi ir dzimuši laimei", kas vēsta par holokaustu. Teātris guvis laureāta diplomus vairākos starptautiskos festivālos Vācijā, Krievijā, Dānijā, Čehijā un citur. Skatītāju augstu vērtējumu guva arī Šoloma Aleihema 100 gadiem veltītā izrāde. Teātri vadījuši K. Skorika, A. Grišins, S. Rozencveigs, I. Movšoviča.

2. Deju kolektīvs *Eilat* – vadītāja J. Gorelika. Kolektīvs ieguva pirmo vietu starptautiskā festivālā Maskavā 1999. gadā.

3. Deju kolektīvs *Maagal* – vadītāji Irina un Sergejs Rozencveigi.

4. Jauniešu un bērnu dziesmu ansamblis *Aviv* – vadītāja I. Movšoviča.

5. Profesionālu solistu grupa – vadītājs V. Zelmans.

6. Lietišķās mākslas studija *Art*.

7. Bērnu muzikālais ansamblis *Klezmorim*.

8. Bērnu estētikas skola.

Tiek veidots jauns deju ansamblis.

Ebreju kultūras centra rīkotie koncerti un izrādes saista ļoti plašu skatītāju loku. Tā 2001. gada pirmajos trīs mēnešos uz šiem sarīkojumiem ieradušies ap 8000 skatītāju.

Centrs organizējis arī vairākas mākslinieku izstādes, kurās iepazīti gleznotāju Josifa Elgurta, Georga Zernicka un citu darbi. Starptautiskā ebreju gleznotāju festivālā Anglijā godalgota Ida Godžikova.

Centrs organizējis arī septiņas tematiskas programmas, kas domātas bērniem, viņu vecākiem, jauniešiem, ebreju vecajai paaudzei, tostarp ģimenes programmu, kas proponē naturalizāciju, integrāciju Latvijas nacionālā sabiedrībā. Ļoti svarīga nozīme ir radošajai programmai, kas pulcina topošos dzejniekus, žurnālistus, māksliniekus.

Ebreju kultūras centrs aktīvi piedalījās multikulturālajos festivālos "Latvijas vainags". Tam ir arī sakari ar Izraēlas kultūras centriem. Izraēlas nacionālā kultūra arvien vairāk tiek reprezentēta Latvijas ebreju teātra izrādēs, deju un dziesmu ansambļu koncertos. Tas palīdz Latvijas iedzīvotājiem plašāk iepazīt mums draudzīgās valsts tautas kultūras vērtības.

Dokumentācijas centrs un muzejs "Ebreji Latvijā"

Šā centra veidošana sākās 1988. gadā, kad vēsturnieks Mārgers Vestermanis 11. martā sapulcināja dzīvus palikušos nacistu koncentrācijas nometnēs un geto ieslodzītos Rīgas ebrejus. 1988. gadā tika apzināti 123 represētie ebreji Latvijā.

1995. gada vidū viņu te bija vairs tikai 97; 77 no viņiem – Latvijas pilsoņi.

M. Vestermanis, pats izgājis cauri holokausta šausmām (1944. gadā viņam izdevās izbēgt no Mežaparka koncentrācijas nometnes un nokļūt pie partizāniem), jau iepriekš bija sācis vākt materiālus par ebreju vēsturi un par vācu okupantu zvērībām Latvijā. Tā viņš centās saglabāt nacisma upuru piemiņu, stāstīt

šodienas un rītdienas paaudzēm par Latvijas ebreju vēsturi. Viens no svarīgākajiem uzdevumiem bija arī apzināt visus tos Latvijas iedzīvotājus, kuri bija piedalījušies vajāto ebreju glābšanā, vēstīt par šo cilvēku cildenumu un varonību.

Pakāpeniski veidojās neliels ebreju vēstures interesentu loks. 1990. gada augustā Latvijas ebreju kultūras biedrība oficiāli nodibināja ebreju vēstures Dokumentācijas centru; tam ierādīja darba telpu Skolas ielā 6. Pasākumu atbalstīja Ebreju kultūras memoriāls Ņujorkā.

Uz centra aicinājumu nodot tā rīcībā dokumentālus materiālus un liecības atsaucās daudzi ebreji un latvieši, arī ārzemēs. Īpaši vērtīgus dāvinājumus nodeva D. Čerfass, I. Faļkovs, I. Augustsons, J. Feigins, I. Dimenšteins, O. Cinkuss, vēsturnieki H. Strods un A. Ezergailis u.c. 1995. gada vasarā centra rīcībā jau bija vairāk nekā 5000 dokumentu par ebreju vēsturi. Kino darbinieks A. Šmuškēvičs nodeva centram retus jūdaisma izdevumus, kas lieti noderēja topošajai grāmatu krātuvei. Tika saņemta arī literatūra no Izraēlas un ASV, sevišķi daudz no Ņujorkas, kur bijušo Rīgas geto ieslodzīto kopu vada Stīvens Springfelds. No Izraēlas palīdzību sniedza Latvijas un Igaunijas izcelsmes ebreju apvienības arhīvs, ko izveidoja 20. un 30. gados izceļojušo Latvijas ebreju kibucu locekļi. Pašreiz muzejā "Ebreji Latvijā" ir vairāk nekā 11 tūkstoši lietu.

M. Vestermanis un viņa asistenti – jaunie pētnieki Aleksandrs Feigmanis un Svetlana Bogojavlenska apzinājuši arī daudzus vēstures avotus Latvijas arhīvos. Liels darbs veikts Rīgas ebreju vēsturisko vietu noskaidrošanā un fiksēšanā. Rezultātā tapa izziņas grāmata "Ebreji Rīgā", kas 1990. gadā nāca klajā angļu valodā, pēc tam papildināta 1992. gadā krievu un 1995. gadā – arī vācu valodā. Vācu izdevuma sagatavošanu un iespīšanu uzņēmās Rīgas sadraudzības pilsētas – Brēmenes Vācu-latviešu biedrība un Brēmenes senāts.

Vācijas Federālais arhīvs Koblencā savukārt izlīdzēja centram ar daudzu dokumentu kopijām, kas vēsta par Latvijas

ebreju likteni Otrā pasaules kara gados. Ar Bundestāga deputāta (no Zaļo partijas) Vinfrīda Nahtveija (Nachtwei) dalību tapusi filma "Bez vēsts pazudis Rīgā", bet Dānijas televīzija ar centra palīdzību savukārt radījusi kinolenti "Mans ebreju vectēvs no Rīgas".

1990. gadu pirmajā pusē ar vācu sponsoru un Sorosa fonda atbalstu Skolas ielā 6 tika atklātas divas izstādes: 1991. gadā "Ebreju dzīves fragmenti" un 1992. gadā – "Ebreju glābēji Latvijā".

Iegūstot jaunas telpas, turpat 1996. g. 6. maijā varēja atklāt pastāvīgu izstādi "Ebreji Latvijā", kas ar 369 eksponātiem atspoguļoja ebreju vēsturiskos likteņus Latvijā no 18. gadsimta līdz mūsdienām. Līdz ar to bija izveidots stabils pamats Latvijas ebreju muzejam. Tas sāka darboties arī starptautiskā mērogā un jau 1998. gada janvārī atklāja Bonnā, Vācijas Bundestāga sēžu ēkā, savu ceļojošo fotoizstādi "Zudusi Latvijas ebreju pasaule". To eksponēja arī Berlīnē un citās Vācijas pilsētās. 1998. gada decembrī muzeja materiālu izstāde tika organizēta Vašingtonā holokausta izpētei veltītas zinātniskas konferences laikā. Šīs izstādes guva plašu rezonansi, turpmāk ārvalstu zinātniskās institūcijas arvien biežāk lūdza no muzeja informāciju par Latvijas ebrejiem, latviešu un ebreju attiecību vēsturi un šodienu. Tika saņemta materiāla palīdzība no Vācijas sabiedriskiem darbiniekiem, arī no laikrakstu "Die Zeit" (Hamburgā) un "Die Tageszeitung" Berlīnē vadošiem darbiniekiem, no holokausta pētnieka Edvarda Andersa (Bernē), Hamburgas sociālo pētījumu institūta, Roma fonda (Cīrihē), Roberta Boša fonda (VFR), Vācijas Ārlietu ministrijas, Latvijas Kultūras ministrijas. 2001. g. 7. februārī notika oficiālā akreditācija, pieņemot nosaukumu muzejs "Ebreji Latvijā". Tas tagad iekļauts Latvijas valsts muzeju sistēmā un saņem valsts finansējumu.

Saņemtā palīdzība ļāva muzejam no 1996. līdz 2001. gadam radīt vairākas dokumentālas filmas: "Kadišs" – par holokaustu, "Žanis un citi", "Mili savu tuvāko", "Līdzcietība" – par ebreju glābējiem Latvijā.

Muzeja uzdevumos ietilpst arī zinātniskā pētniecība. Gan Latvijā, gan Vācijā publicēti vairāki M. Vestermana zinātniskie raksti par tēmu "Holokausts Latvijā", top viņa monogrāfija "Glābēji" – par ebreju glābējiem Latvijā. M. Vestermanis apzinājis vairāk nekā 400 glābēju, parādot, ka arī latviešu tautā bijusi liela morāla pretestība pret nacistisko antisemitismu. Tā konfrontējās ar nacistu un viņu vietējo atbalstītāju ksenofobisko zvēriskumu. Vienmēr kupli apmeklētas ir M. Vestermana lekcijas Latvijas Universitātē par holokausta tēmu.

Ar ebreju dokumentācijas centra atbalstu tika sagatavota Latvijas Valsts arhīva darbinieces Tatjanas Aleksejevas doktora disertācija par ebrejiem Kurzemes hercogistē, ārstes Ievas Vateres grāmata "Latvijas ebreju ārsti" un citi darbi. Iecerēts enciklopēdisks izdevums "Ebreju ievērojamās personības Latvijā", ko paredz sagatavot kā atsevišķas tematiskas burtnīcas.

Muzejs uzsācis kādreizējo Latvijas ebreju miestu un mazpilsētu, tā saukto *štete*, novadpētniecisku izpēti. Jau savākts nozīmīgs materiāls par Valdemārpili – kādreiz tipisku ebreju miestīņu Sasmaku.

Centra darbinieki un tā zinātniskās padomes locekļi M. Vestermanis, A. Stranga, S. Bogojavlenska, L. Dribins u.c. vairākkārt referējuši starptautiskās zinātniskās konferencēs ārvalstīs un Latvijā par ebreju vēstures, holokausta un antisemitisma tēmām. Referāti publicēti. 1997. gadā Šveicē, Bāzelē, vācu valodā nācis klajā Latvijas autoru rakstu krājums "No Latvijas ebreju vēstures", ko sastādījis Tībingenas universitātes profesors S. Šreiners. Tajā publicēti T. Aleksejevas, A. Feigmaņa, L. Dribina, I. Leitānes raksti. [86, 215.–276]

Muzejs "Ebreji Latvijā" ar savu darbību Latvijas ebreju piemiņas integrēšanā Latvijas vēstures kontekstā veicina starpetnisko saskaņu un ar savu zinātnisko informāciju palīdz Rietumu valstīs labāk izprast Latvijas etnisko attiecību būtiskās iezīmes.

Tas pirmām kārtām ir muzeja izveidotāja un vadītāja Mārgēra Vestermana nopelns.

Ebreju skolas

Šimona Dubnova Rīgas ebreju vidusskola

Skolas dibināšanas iniciatori bija pieredzējuši Rīgas pedagogi Hone Bregmans, Ļevs Reizins un Abrams Barmazls. Viņi jau 1988. gadā izvirzīja Latvijas ebreju kultūras biedrībai priekšlikumu veikt pasākumus ebreju izglītības atjaunošanai; biedrība šo ierosmi atbalstīja. 1989. gadā H. Bregmana un psiholoģijas zinātņu doktora H. Breslava vadībā tika izstrādāta skolas koncepcija. Līdz jūnijam bija savākti 220 vecāku iesniegumi ar prasību atvērt skolu un sameklēti skolotāji, kuri izteica vēlēšanos šādā skolā strādāt. Prasība tika iesniegta Rīgas Tautas deputātu padomei. Nacionālās atmodas gaisotnē Latvijā veicināja labvēlīga lēmuma pieņemšanu. 1989. g. 21. jūnijā Rīgas Proletāriešu rajona TDP Izpildu komiteja nolemj piešķirt skolai telpas Dzirnau ielā 29 un, sākot ar 15. augustu, finansēt šo skolu. 1. septembrī skolas mācību solos un tās svētdienas skolā mācības sāka 390 skolēni. Par skolas pirmo direktoru iecēla tās dibinātāju, nerimtīgu cīnītāju par ebreju minoritātes kultūras atjaunošanu Hone Bregmanu. Viņa vadībā sekmīgi sākās mācības tolaik pirmajā mazākumtautības nacionālajā skolā Latvijā un pirmajā ebreju skolā PSRS teritorijā. H. Bregmans mēģināja atdzīvināt jidiša kultūras tradīcijas. Skolai tika dots izcilā ebreju zinātnieka, ebreju tautas vēstures 10 sējumu autora, no 1933. gada Rīgā dzīvojušā un Rumbulas nogalināšanas akcijā 1941. gadā bojā gājušā Šimona (Simona) Dubnova vārdu.

1990. gada 1. septembrī par direktoru sāka strādāt jaunās paaudzes skolotājs Anatolijs Frīdmans.* Skolā jau bija 22 klases ar 507 skolēniem. Notika skolas pārorientācija no jidiša kultūras tradīcijām uz mūsdienu moderno ebrejību, tās sakariem ar Izraēlas ebreju nacionālo valsti, ivrita valodu. Taču no paša sākuma līdz pat šai dienai mācības galvenokārt notiek krievu valodā, jo to ikdienā lieto lielākā daļa Rīgas ebreju ģimeņu. Šādu

* H. Bregmans atstāja savu amatu sliktā veselības stāvokļa dēļ.

mācību valodas izvēli ietekmēja arī tas, ka ap 60 procentu skolēnu nāca no divtautību ģimenēm, kurās vienam no vecākiem dzimtā ir krievu valoda. Turklāt no Izraēlas atsūtītās mācību grāmatas un metodiskie palīgmateriāli arī izdoti krievu valodā; tur tos sagatavo speciāls izglītības centrs palīdzībai krievvalodīgajiem ebrejiem, viņu skolu mācību procesa nodrošināšanai. Arī ivrita valodas mācību vārdnīcas ir ar tulkojumu krievu valodā.

Rīgas ebreju vidusskolas uzdevumos svarīga vieta tika ierādīta latviešu valodas mācīšanai. Skolas mācību koncepcija noteica, ka tai ir trīs sociāli pasūtītāji:

- Latvijas valsts;
- vietējā ebreju sabiedrība;
- starptautiskā ebreju sabiedrība kopsakarībā ar ebreju nacionālo valsti – Izraēlu.

Skolas mācību plānā bija trīs komponenti:

- vispārizglītojošais;
- Latvijas valsts nacionālajām interesēm atbilstošais;
- ebreju nacionālais komponents.

Šo komponentu pārstāv reliģiskais, cionistiskais un kultūras aspekts.

Mērķis bija mācīties tā, lai pēc skolas beigšanas katram absolventam būtu savas mītnes valsts un darbības izvēles iespēja. Aktuāli ir trīs varianti: a) dzīve Latvijā; b) repatriācija uz Izraēlu; c) izceļošana uz Rietumvalstīm, ieplūšana turienes ebreju kopienās.

1994./95. mācību gadā 1.–12. klasē mācījās 445 skolēni, bet kopā ar svētdienas skolu un pirmsskolu – vairāk nekā 500. Bija 45 skolotāji, pēc tautības ebreji, latvieši, igauņi, krievi. 1.–4. klases bērni mācās skolas ēkā Dzirnavu ielā 29, 5.–12. klases – Juglas ielā 3. Būtisku palīdzību mācību norises un estētiskās audzināšanas nodrošināšanā sniedza Izraēlas Izglītības ministrijas pārstāvji. Skolotājiem tika sagādāta iespēja celt savu kvalifikāciju Izraēlas mācību un metodiskos centros. Skolā par ivrita

valodas skolotājiem strādāja pedagogi no Izraēlas, kuru darbu un uzturēšanās izdevumus pilnīgi samaksāja Izraēlas valsts. Skolas beidzējiem tika organizēti brīvbraucieni uz Izraēlu un, ja viņi vēlējās, tika dota iespēja turpināt tur savu izglītošanos speciālas programmas NAALE ietvaros.

Lielu palīdzību skolai sniedza Rīgas ebreju kopiena un reliģiskā draudze. Katru dienu skolas autobusi nogādāja audzēkņus no viņu dzīvesvietas uz skolu un atpakaļ. Visi skolēni saņēma siltas pusdienas; ēdieni tika sagatavoti pēc jūdaisma reliģijas ieteiktās košera metodes.

Skolā tika attīstīta mākslinieciskā pašdarbība. Daudzi skolēni piedalījās ansambļi *Kinnor* (90% tā sastāva), bērnu teātra *Čiri-biri-bom* aktieru trupā, deju ansambļi *Eilat* (20 dalībnieki), skolas kora kolektīvā *Zilberne Glekeleh* (Sudraba zvaniņi), ko vadīja Mina Dinere. Ar laikiem panākumiem līdz 1995. gadam darbojās skolas ietvaros nodibinātā mūzikas skola ar 25 dalībniekiem, kuru vadīja Mihails Leinvands.

Skola lepojās ar savu sportistu panākumiem. Skolniece Anna Hana bija Latvijas čempione šahā sievietēm un skolēns Daniels Frīdmans dalīja 1.–3. vietu pasaules jauniešu meistarsacīkstēs šahā.

Skolas dzīvi vispusīgi atspoguļoja tās tipogrāfiski iespīestā avīze "Vozrožģepije" ("Atdzimšana"), ko veidoja talantīgs žurnālists Grigorijs Biksons (viņš bija arī Rīgas ebreju kopienas preses sekcijas vadītājs). 1993.–1995. gadā iznākuši šī laikraksta 13 numuri. G. Biksona vadībā darbojās arī skolas jauno autoru – dzejnieku, dramaturgu un publicistu kolektīvs, kas laidis klajā savu darbu krājumu "Menora".

Var secināt, ka Š. Dubnova vidusskola bijusi jauna veida minoritātes nacionālās skolas prototips. Taču tas neatrisināja ebreju jauniešu izglītības problēmu. 1995. gadā tikai 24,4% ebreju bērnu mācījās savā skolā. Pārējie galvenokārt bija krievu skolu audzēkņi. Tur slikti mācīja latviešu valodu, negādāja par viņu ebrejiskās identitātes atjaunošanu un izkopšanu.

Ebreju repatriēšanās uz Izraēlu (aizbrauca arī ievērojama daļa skolas abiturientu) stipri samazināja tās audzēkņu skaitu. 1997./98. mācību gadā skolā mācījās vairs tikai 302 skolēni, bet 1999./2000. gadā – tikai 225.

2000. gadā sakarā ar paša A. Frīdmana repatriēšanos par direktoru kļuva pedagogs un zinātnieks Meijers Birks, kādreizējais Rīgas 1. ģimnāzijas fizikas un astronomijas skolotājs, vēlāk Medicīnas institūta kliniskās biofizikas laboratorijas vadītājs. Viņa darbības sākums sakrita ar skolas pārorientāciju uz jauno Latvijas Izglītības likumu, pāreju uz bilingvālo izglītību, sabiedrības integrācijas intensificēšanu.

Pedagogu kolektīvs izstrādāja jaunas skolas darbības vadlīnijas:

1. Ebreju tautas kultūras vērtību apzināšana un nacionālās identitātes saglabāšana.

2. Skolēnu sagatavošana sekmīgai integrācijai Latvijas sabiedrībā.

3. Brīvas un radošas personības audzināšana.

4. Bilingvālo mācību attīstīšana un pilnveidošana.

Skolas mācību programma tagad ir balstīta uz Latvijas Izglītības ministrijas izveidoto mazākumtautību izglītības programmu un Izraēlas izglītības nacionālās izglītības programmu atbilstoši 1994. gadā noslēgtajam starpvalstu līgumam ar Izraēlas Kultūras un izglītības ministriju.

Skolā pastiprināta latviešu un ivrita valodas mācīšana. Kopumā notiek pāreja uz bilingvālās izglītības 4. modeli, kas paredz mācīšanas procesa pakāpenisku bilingvalizāciju, lietojot latviešu un krievu valodu. Strādā 35 skolotāji (3–4 no Izraēlas), starp tiem ir divi zinātnieki doktoru un divi maģistri, divi mācās maģistrantūrā.

Plašāka kļūst fakultatīvo priekšmetu mācīšana. Darbojas interešu grupas – vokālais ansamblis, deju kolektīvs, vizuālās mākslas studija, skolēnu teātra pulciņš, šaha pulciņš, datorpulciņš, galda tenisa sekcija, džudo sekcija u.c. Tiek izdota jauna skolas avīze "Thija".

Š. Dubnova skolā 2001. gadā mācījās ap 250 skolēnu, tātad to skaits atkal palielinās, tiek prognozēts 300 skolēnu kontingents. Orientācija ir uz sagatavošanos studijām Latvijas augstskolās un darbu dažādās saimniecības nozarēs. Taču paliek arī plašie sakari ar Izraēlu un iespēja tikt uzņemtiem turienes mācību iestādēs. Piemēram, Jeruzālemes Tehnoloģijas koledža aicina iestāties šajā mācību iestādē. Skola pievērš lielu uzmanību skolēnu profesionālajai sagatavošanai, šajā nolūkā nodibināti sakari ar Starptautisko amatniecības darba organizāciju, tās centru Sanktpēterburgā.

Skolas attīstību ļoti kavē tās ēku sadalījums un lielais attālums, kas jāmēro skolēnam, lai ierastos Juglā, Silciema ielā 3, kur joprojām atrodas 5.–12. klases mācību telpas.

Jāgādā, lai Rīgā būtu vismaz viena kompleksa ebreju vidusskola, kas atrastos pilsētas pieejamākā vietā.

No tā, kur un kā mācīsies Latvijas ebreju bērni, daudzkārt ir atkarīga Latvijas ebreju kopienas nākotne, tās nacionālā orientācija.

Habad Ļubavič pamatskola

1995. gada 1. septembrī Rīgā, Lāčplēša ielā 141, kur līdz 1941. gadam atradās Rīgas ebreju pirmā sekulārā skola, durvis vēra hasidu reliģiskā virziena *Habad Ļubavič* skola.* Tās dibināšanas "tēvs" ir hasidu rabīns Mordehajs Glāzmans, kas ieradās Latvijā no Ņujorkas. Vispirms 1993. gadā tika izveidots bērnu dārzs, kas sagatavoja pirmos 20 topošos skolas audzēkņus. Šodien skolā ir deviņas klases ar 80 skolēniem un bērnu dārzs ar 50 audzēkņiem, nākamajiem skolēniem. Skola ir privāta, to finansē ar starptautiskās apvienības *Habad Ļubavič* līdzekļiem. Mācību plāns apvieno sekulāro vispārējo izglītību, kas atbilst Latvijas Izglītības likumam, Izglītības ministrijas izstrādātiem noteikumiem un rekomendācijām, ar *Habad Ļubavič* priekšrakstiem un ieteikumiem par ebreju bērnu izglītošanu. Arī šajā skolā mācības gal-

* Plašāk sk. piezīmi 47. lpp.

venokārt vēl notiek krievu valodā, bet jau no 2. klases pēc vecāku vēlmes tiek izvēlēti bilingvāli mācāmie priekšmeti, no 4. klases to ir ap 60% no mācību satura. Latviešu valodu līdz 3. klasei māca 3 stundas, pēc tam – 4 stundas nedēļā, ivritu – 2–3 stundas un angļu valodu – 3–5 stundas. Pēc 8. klases skolēni prot visas trīs šīs valodas. Sākot ar 1. klasi, katru dienu papildus tiek noturētas mācību stundas par ebreju vēsturi, reliģiju un tradīcijām. Bērni mācās lasīt un saprast Toru, ar tās prizmu izprast cilvēci, visu pasauli. Izmanto ASV un Izraēlā ieteikto jūdaikas mācību metodi, ebreju izglītības metodiskā centrā Budapeštā izstrādātās programmas u.c.

Gandrīz visi skolasbērni iesaistīti folkloras pašdarbībā, darbojas teātra, vokālā un deju studijā. Tās piedalās Latvijas minoritāšu skolu festivālos. Sevišķu vērību skola veltī ebreju reliģisko svētku svinēšanai.

Skolas pirmais direktors bija matemātikas doktors Ruvims Lipjanskis. 1996.–1999. gadā to vadīja Ella Kozireva, pēc tam skolas vadītāja ir kultūras darbiniece Edīte Bloha.

Latvijas ebreju bijušo geto un koncentrācijas nometņu ieslodzīto biedrība – Latvijas ebreji – genocīda upuri (LEGU)

LEGU dibināšanas iniciatori 1988. gadā bija advokāts Aleksandrs Bergmans un Ieva Vātere. Biedrība veidojās vienlaikus ar Rīgas ebreju kopienu. 1992. g. 15. aprīlī notika oficiālā reģistrācija Jūrmalas pilsētas DP Izpildu komitejā. 1993. gadā biedrībā bija ap 120 biedru, pašreiz – ap 60 biedru. Biedrības priekšsēdētājs joprojām ir A. Bergmans, viņa vietniece Ludmila Gitmane.

Biedrības galvenā misija ir palīdzības sniegšana vācu okupācijas laikā represētajiem ebrejiem, kuri šobrīd dzīvo Latvijā, kā arī viņu ģimenes locekļiem – sievietēm un atraitnēm. Biedrība cīnījās

par kompensācijas saņemšanu no Vācijas valdības katram Latvijas ebrejam, kurš bija represēts hitleriešu okupācijas laikā. Šajā nolūkā biedrība apelēja pie Vācijas sabiedrības. Rezultātā no 1998. gada tiek saņemta neliela pensija – 250 vācu markas mēnesī katram geto un koncentrācijas nometnēs ieslodzītajam Latvijas ebrejam, kas šodien dzīvo mūsu valstī. Epizodiski tiek saņemta palīdzība no dažādām Vācijas organizācijām, personu grupām, atsevišķām privātām personām. Palīdzības sniegšanas entuziasti ir, piemēram, divi Getingenes iedzīvotāji Hanna un Volfs Mitelmani, kas vairākkārt organizējuši šim nolūkam vēltus labdarības koncertus un citus pasākumus. 1995. gadā bijušais Brēmenes senators Hermans Kūns panāca, ka Latvijas ebreju represēto biedrība saņēma palīdzību no šīs pilsētas, taču pēc Brēmenes rātes pārvēlēšanas sūtījumi izbeidzās. 1994. gadā Rīgā bija ieradusies Vācijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas delegācija; tā ievadīja palīdzības sūtījumus no reliģiskām organizācijām.

Palīdzību represētajiem sniedz arī ASV dzīvojošo bijušo Latvijas ebreju, represēto cilvēku biedrība "Jewish Survivors of Latvia", ko vada Stīvens Springfelds.

Saņemtā palīdzība galvenokārt tiek izmantota represēto cilvēku veselības aprūpei. Par to gādā biedrības nodaļas. Tādas ir septiņas: veselības aprūpe, programma "Zobi", programma "Optika", palīdzība operācijām, slimo cilvēku kopšana, apbedīšanas izdevumi, palīdzības sniegšana ebreju glābējiem (biedrības aprūpē ir 21 glābējs un viņu bērni, kuri bija glābšanas liecinieki).

Nacistu represēto Latvijas ebreju biedrības biedri bieži stāsta un raksta par holokaustu pārdzīvoto, viņu publikācijas Latvijā un ārvalstīs sniedz savu pienesumu Otrā pasaules kara traģiskās vēstures izgaismošanā. Tā starpautiskā konferencē par holokaustu 2000. g. 16.–17. oktobrī ļoti svarīgu referātu "Holokausts Latvijā. Atbildes un izaicinājums" sniedza biedrības loceklis, septītās dienas adventistu sludinātājs Īzaks Kleimanis.* [87, 9]

* I. Kleimanis izdarīja tādu dzīves izvēli savu glābēju adventistu garīgā ietekmē.

Katru mēnesi LEGU biedri vada 3–4 ārvalstu pilsoņu delegāciju iepazīstināšanu ar holokausta vietām Latvijā. Biedrības rūpju lokā ir arī holokausta piemiņas vietu ierīkošana un kopšana. 2001. gadā pabeigta liela memoriāla celtniecība nacistiskā terora upuriem Biķernieku mežā. Tā ideju jau 80. gados izvirzīja toreizējā Komunālo projektu institūta arhitektu grupa, ko vadīja ebrejs Sergejs Rižs. Viņa vadībā tika sagatavots memoriāla projekts, 90. gadu sākumā bija iecerēta būvniecības uzsākšana. Taču līdzekļu trūkuma dēļ tas bija jāatliek.

Kopš 1993. gada par memoriāla celtniecību interesējas ārvalstis. 1994. gadā Rīgā ieradās Austrijas Memoriālu biedrības pārstāvis Ēriks Hercls (Otrā pasaules karā angļu armijas pulkvedis), kura vecāki, Austrijas ebreji, tika deportēti uz Rīgu un te nogalināti. E. Hercls kļuva par līdzekļu iegūšanas iniciatoru. Austrijā tika izveidota atbalsta grupa "Iniciatīva Rīgā", kura griezās pēc palīdzības pie Vācijas kara upuru apbedīšanas vietu aprūpes savienības "Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge". Savienība 1999. gadā pārņēma memoriāla celtniecības jautājumu savā pārziņā. Atsaucās 13 Vācijas pilsētas, kuru ebreji tika nogalināti Rīgā.* To birģermeistari 2000. gadā nodibināja memoriāla atbalsta asociāciju. Atsaucās arī Hamburgas Vācu–ebreju biedrība – Vācu un ebreju tautas saprašanās savienības filiāle. Vācijas Zaļo partijas darbinieks, Bundestāga deputāts Vinfrīds Nahtvejs panāca, ka jautājumu par atbalstu memoriāla celtniecībai 1999. gadā izskata VFR parlamentā. Bundestāgs nolēma segt lielāko izdevumu daļu.

Tā 2000. gada pavasarī varēja sākt memoriāla izveidošanu. Atklāšana notika 2001. gada 30. novembrī, piedaloties Latvijas Valsts prezidentei, Vācijas Bundestāga un federālo zemju, VFR sabiedrisko organizāciju, Vācijas pilsētu, Austrijas, Vīnes pārstāvjiem, ārvalstu vēstniekiem. Tā bija spilgta vēstures atmiņas demonstrācija.

* 1941. un 1942. gadā Rīgā nogalināja ap 20 tūkstošus ebreju no Berlīnes, Breslavas, Dortmundes, Diseldorfas, Frankfurtes pie Mainas, Hamburgas, Hannoveres, Kaseles, Ķelnes, Leipcigas, Mīnhenes, Nirnbergas, Štutgartes, Bīlfeldes, Herfordas u.c. pilsētām.

Bīķernieku memoriāls ir sadalīts divās daļās, pie divām galvenajām cilvēku iznīcināšanas vietām.* Tā akmeņu kapsēta liecina par te nošautiem tūkstošiem ebreju, latviešu un citu tautu antifašistiem, padomju armijas karagūstekņiem.

Memoriāls godina upurus un nolād slepkavas – vācu nacistus un to asiņaino noziegumu brīvprātīgos palīgus. Memoriāls liek atcerēties, neaizmirst, brīdina par totalitāras un ksenofobiskas ideoloģijas bīstamību Eiropā un visā pasaulē.

Padomju režīma represēto ebreju asociācija

Šī grupa izveidojās 1989. gadā. Tā apvieno padomju režīma represētos Latvijas ebrejus, arī 1941. g. 14. jūnijā izsūtītos. Grupas dibināšanas iniciatores bija Bella Hopenberga un Ieva Slāvina, pirmā vadītāja. Sākumā grupā bija ap 130 biedru. 1995. gadā palika 88, no tiem 10 represēti ārpus Latvijas. Grupa vāca represēto atmiņas un izdalīja no ārzemēm saņemto humāno palīdzību. Savāktie atmiņu pieraksti un citi materiāli nodoti ebreju vēstures muzeja “Ebreji Latvijā” rīcībā. Pašreiz asociācijā ir ap 50 biedru. To vada Jakovs Šacs. Katru gadu 14. jūnijā asociācijas biedri piedalās deportēto Latvijas iedzīvotāju atceres pasākumos.

Latvijas ebreju – kara veterānu asociācija (LEKVA)

Asociācijas priekštece jeb darbības uzsācēja bija 1991. gadā nodibinātā Latvijas ebreju karavīru biedrība, kuras izveidošanas šūpulī kāra Solomons Karlins, Vulfs Libermans, Ābrams Jociksons un Dāvids Kiršners. Biedrība konstituējās kā 20.–30. gadu Latvijas ebreju – Atbrīvošanas kara dalībnieku biedrības pēctece, kas apvienoja ebrejus, kuri Otrajā pasaules karā cīnījušies pret nacistisko Vāciju kā padomju armijas latviešu divīzijas karavīri. Biedrības

* Bīķernieku mežā pavisam ir apzinātas 57 masu nogalināšanas bedres.

priekšsēdētājs bija 43. Latviešu gvardes divīzijas virsnieks Ruvins Admurs.

1993. gadā šī biedrība nolēma reorganizēties, aicinot savās rindās visus Latvijā dzīvojošos ebrejus – Otrā pasaules kara dalībniekus. Tika pieņemta Izraēlas nostādne, ka ikviens ebrejs, kas karojis pret nacismu, ir cīnījies par ebreju tautas glābšanu. Nodibināja apvienību Latvijas ebreju – kara veterānu asociācija (LEKVA). Tā tika reģistrēta 1993. g. 19. aprīlī. Asociācijas statūti noteica, ka tā ir Otrā pasaules kara dalībnieku neatkarīga sabiedriskā organizācija, kas apvieno cilvēkus, kuri piedalījušies bruņotā cīņā pret nacismu. Asociācijas darbības mērķis ir aktīva dalība Latvijas valsts sabiedriskajā dzīvē, demokrātisko ideju īstenošanā, pretspars antisemitisma un neonacisma paudžiem, saskaņas veicināšana starp Latvijā dzīvojošām tautībām. LEKVA ir gatava sadarboties ar visām Latvijas demokrātiskajām kara veterānu organizācijām.

1995. gada beigās asociācijas rindās bija vairāk nekā 500 biedru, kuri darbojās Rīgā, Jūrmalā, Daugavpilī. LEKVA valdes priekšsēdētājs tolaik bija Latvenergo darbinieks Dāvids Kiršners, pilnvarotie locekļi – Māra Zabežinska, Lazars Volfs, Isajs Augustsons u. c.

Asociācijas darbības galvenie virzieni:

- gādāt par kara veterānu un viņu ģimenes locekļu materiālo un sadzīves apstākļu uzlabošanu, aizstāvēt viņu likumīgās intereses;
- veikt audzināšanas darbu jaunatnes vidū, īpaši Rīgas ebreju vidusskolā, stāstot par ebreju ieguldījumu nacisma sagravē;
- organizēt atmiņu un citu materiālu vākšanu par ebreju dalību Otrajā pasaules karā, sagatavot publikācijas par šo tēmu un veicināt to izdošanu, ievietošanu presē;
- piedalīties Otrajā pasaules karā bojā gājušo ebreju karavīru apbedīšanas vietu apzināšanā un saglabāšanā.

Asociācija nodibināja sakarus ar kara veterānu organizācijām Izraēlā un ASV, arī ar S. Springfeldu, no kura tika saņemts

materiāls atbalsts. Ārējo sakaru uzturēšanā aktīvi piedalījās ģenerālmajors Fridrihs Segals, kuru sevišķi sirsnīgi uzņēma Izraēlā.

1997. gadā asociācijā bija 541 biedrs, kuri dzīvoja Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Jēkabpilī, Ventspilī. 2001. gadā ir vairs tikai nedaudz pāri par trīssimt biedru. Laika zobs dara savu... Daļa arī repatriējušies vai emigrējuši uz Rietumvalstīm.

1997. gadā sāka iznākt asociācijas laikraksts "Haveirim" ("Draugi"), kura atbildīgais redaktors ir Boriss Ribņikovs (tirāža – 700 eks.). Pēc Dāvida Kiršnera nāves 2000. gadā par LEKVA priekšsēdētāju ievēlēja Semjonu Švecu, par viņa vietnieku Borisu Ribņikovu, valdes sekretārs ir Samuils Henvens.

Darbojas filiāle Daugavpilī, ko vada Jefims Ferdmans, un filiāle Liepājā, kuras vadītājs ir Mironis Tišmans.

Latvijas ebreju sociālās aprūpes centrs – WIZO-Rahamim

Šī asociācija izveidojās 1990. gadu sākumā no Latvijas Ebreju kultūras biedrības sociālās grupas. 1993. g. 6. maijā tā reģistrēta kā Latvijas ebreju sociālās aprūpes fonds – sabiedriska organizācija, tolaik ar nosaukumu "Žēlsirdības apvienība WIZO-Rahamim". Tās uzskaitē 1995. gada jūnijā bija ap 980 personu, kurām nepieciešama palīdzība (neieskaitot represētos un kara veterānus). Apvienības izveidotāja un vadītāja bija un tagad ir nerimtigā talantīgā organizatore Hana Finkelšteine. Viņa 1992. gadā beidza sociālo dienestu darbinieku kursus Jeruzālemē. Hana Finkelšteine prata radīt sabiedrisko aktīvistu grupu, kas diendienā uzturēja kontaktus ar aprūpējamiem. Palīdzību sniedz gados veciem un slimiem cilvēkiem, vientuļiem pensionāriem, mātēm, kurām trūkst līdzekļu bērnu ēdināšanai un apgērbšanai, nabadzīgiem bezdarbniekiem. Palīdzību saņem arī ebreju glābēju ģimenes.

1998. gadā apvienība pieņēma jaunu nosaukumu – Latvijas Ebreju sociālās aprūpes centrs. Tā sponsors ir starptautiskā ebreju

palīdzības organizācija *Joint*. Palīdzība saņemta arī no "Oriona" fonda Šveicē, zviedru politiķa un sabiedriskā darbinieka, bijušā premjerministra Pēra Almarka, Stīvena Springfelda un citur.

Iegūto līdzekļu sadali koordinē centra uzraudzības padome. H. Finkelšteines palīgu aktīvs pieaudzis līdz 40 sabiedriskiem volunteeriem, radīta aprūpes datorsistēma. Tas nepieciešams, jo aprūpējamo un apgādājamo skaits sasniedzis 2000 cilvēku robežu.

Palīdzības veidi ir dažādi. Vieni 4-5 dienas nedēļā saņem bezmaksas pusdienas. Tās izsniedz Ebreju kopienas nama klubā un noligtās kafejnīcās vai arī piegādā mājās (grūti slimajiem). Citiem izsniedz produktus. Uz ebreju reliģiskajiem un nacionālajiem svētkiem aprūpējamie saņem svētku pakas. Tiek nodrošinātas bezmaksas medicīniskās konsultācijas, arī kardioloģiskās apskates, cukura līmeņa noteikšana, medicīniskās aparatūras noma, izsniegti bezmaksas medikamenti. Darbojas centra medicīnisko procedūru kabinets, kur var saņemt injekcijas un masāžu. Tiek sniegta psiholoģiskā palīdzība.

Aprūpējamie var saņemt arī bezmaksas juridiskās konsultācijas.

Veciem un slimiem cilvēkiem piegādā mājās malku, sniedz bezmaksas sadzīves pakalpojumus, remontē santehniku, labo apavus un veic citus darbus. Nabadzīgie ļaudis, īpaši bērni, dažkārt bez maksas saņem drēbes un apavus, citas dzīvei nepieciešamas mantas.

Vasarā Jūrmalā centrs uztur pansionātu ar septiņu dienu atpūtas kūri, un tur katru nedēļu uzņem 30 personas.

Palīdzība tiek sniegta ne tikai Rīgā dzīvojošiem, bet arī Daugavpilī, Liepājā, Rēzeknē un citur Latvijā, kur dzīvo ebreji. Rīgā 2001. gadā tiek aprūpētas 1732 personas, Daugavpilī – 89, Limbažos – divas, Alūksnē – viena persona utt.

Aprūpes centra uzmanības lokā ir arī veco, vientuļo un slimo ebreju brīvā laika pavadīšana, viņu iesaistišana sabiedrības dzīvē, intereses paaugstināšana. Šajā virzienā darbojas centra interešu klubs *Moadon*, koris "Dvēsele dzied", veco cilvēku klubs, reliģiskais klubs *Ahaba*, klubs *Dalia*. Jauns pasākums ir tā sauktās

siltās mājas – veco un vientuļo ļaužu tikšanās šajā nolūkā izraudzītos dzīvokļos, kur viņi arī savstarpēji iepazīstas, pārvar izolētības, vientulības slogu.

Centrs *Wizo-Rahamim* organizē latviešu, ivrita un angļu valodas kursus, videofilmu demonstrēšanu un citus pasākumus. Darbojas šaha spēles sekcija.

Pulcēšanās iemesls ir arī organizētā tikšanās ebreju tradīcijās svētkos, kuru atzīmēšanai vienmēr tiek veltīts kāds kopīgs sarīkojums.

Centrs cenšas panākt, lai neviens ebrejs nepaliktu bez eksistences līdzekļiem, nebūtu pamests un aizmirsts. Tas notiek cilvēčības vārdā. No tā var daudz mācīties citas Latvijas mazākumtautības un ne tikai tās. Latvijas ebreji ir spējuši izveidot rezultatīvu sociālās, humānās palīdzības sistēmu. Protams, tas nebūtu iespējams bez dāsnas ārvalstu draugu palīdzības.

Biedrība *Bikur Holim* un tās slimnīca

Medicīniskās aprūpes biedrība *Bikur Holim* nodibināta 1924. gadā. Tai bija sava slimnīca, kurā strādāja daudzi slaveni ārsti, piemēram, profesors Vladimirs Mincs, profesors Viktors Kretcers u.c. 1940. gadā pēc Latvijas okupācijas biedrību likvidēja un slimnīcu nacionalizēja. Vēlāk, pēc kara, tās telpās atradās Rīgas 3. slimnīca (Maskavas ielā 122/128).

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1992. g. 6. februārī notika biedrības *Bikur Holim* atjaunošana. Jūnijā ievēlēja valdi. Par tās priekšsēdētāju kļuva ārsts Izraels Drīzins, kas jau pirms 1940. gada bija strādājis biedrības slimnīcā. Biedrības aktīvs, pazīstamie medicīnas darbinieki – prof. Jūlijs Anšelēvičs, prof. Anatolijs Bļugers, prof. Arkādijs Gandzs u.c. izvirzīja prasību atdot *Bikur Holim* tai agrāk piederējušo slimnīcu. Prasību atbalstīja Latvijas Ārstu biedrība, pēc tam arī Labklājības ministrija, Rīgas padome un Rīgas dome. 1992. g. 19. jūnijā tika pieņemts

konkrēts domes lēmums, un atjaunotā *Bikur Holim* slimnīca atvēra durvis.

Par slimnīcas ģenerāldirektoru iecēla habilitēto medicīnas doktoru Arkādiju Gandzu, kura vadībā norisēja bijušās 3. slimnīcas kardināla rekonstrukcija. Kā *Bikur Holim* filiāle tika atjaunota biedrība *Linas Hacedek* – “Žēlsirdīgā mītne”, kura ieguva bijušās Rīgas ebreju sieviešu slimnīcas telpas Ludzas ielā 25. Par *Linas Hacedek* priekšsēdētāju izraudzīts A. Bļugers.

Bikur Holim slimnīcā bija 200, *Lines Hacedek* nodaļā, kur ievietoja smagi un nedziedināmi slimus cilvēkus, – 75 vietas. Tas bija vienīgais šāda veida stacionārs Rīgā. Slimnīcas rekonstrukcijas un veiksmīgas darbības iespēju lielā mērā nodrošināja palīdzība, ko tā saņēma no daudzām valstīm. Sponsoru skaitā bija apvienības *Joint Eiropas* nodaļa, Sentluisas ebreju kopiena (ASV), ebreju hospitālis Monreālā (Kanādā), Berlīnes un Brēmenes ebreju kopiena un Brēmenes Senāts, Londonas ebreju kopiena, Zviedrijas ebreju kopiena, vairākas Francijas labdarības organizācijas u.c. Slimnīcas ārstiem un medicīnas māsām tika dota iespēja stažēties ASV, Kanādā un Izraēlā. 1995. gada jūlijā Vašingtonā starp ASV veselības aprūpes resoru un Latvijas Labklājības ministriju noslēdza vienošanos par ebreju asociācijas BJC sniegtās palīdzības izmantošanu tehnoloģijas pilnveidošanai un slimnieku aprūpes uzlabošanai Latvijā. Šo palīdzību saņēma Rīgas dzemdību nams, Rīgas bērnu kliniskā slimnīca un *Bikur-Holim* slimnīca.

Palīdzēja arī Latvijas ebreju uzņēmēji. Par slimnīcas izveidi daudz rūpējās gan Rīgas ebreju kopiena, gan Rīgas ebreju reliģiskā draudze, īpaši tās pārstāvis Zalmans Joffe.

Ar dāsnu palīdzību un slimnīcas kolektīva uzcītīgu darbu Rīgā tika izveidota moderna, mūsdienu prasībām atbilstoša dziednīca ar tādu aparāturu un ārstu kvalifikāciju, kas nodrošina efektīvu ārstēšanu.

Slimnīca uzņem ne tikai pie ebreju kopienas piederīgos, bet visu tautību cilvēkus. Ārstēšana daļēji ir bezmaksas, daļēji – par maksu. Atlaides ir bijušajiem geto un koncentrācijas nometnēs

ieslodzītajiem, Otrā pasaules kara veterāniem, kuri cīnījās pret nacismu, vientuļiem pensionāriem, invalīdiem, maznodrošinātajiem.

Ar Rīgas ebreju kopienu *Bikur Holim* noslēgusi līgumu par bezmaksas pakalpojumiem. Ir organizēta ambulatoriska medicīniskās palīdzības sniegšana ebreju kopienu ļaudīm ārpus slimnīcas dažādās Latvijas vietās

Slimnīcā strādā 50 augsti kvalificēti ārsti, no viņiem vairāk nekā puse ir Latvijas ebreji.

Bikur Holim slimnīcā 2001. gadā darbojās:

Kardioloģiskā nodaļa, vadītājs Ernests Cirkins.

Terapeitiskā nodaļa, vadītājs Semjons Gubermans.

Ķirurģiskā nodaļa, vadītājs Igors Troickis.

Reanimācijas un anestezioloģijas nodaļa, vadītājs Fjodors Kočkarevs.

Īslaicīga hronisko slimnieku kopšanas nodaļa.

Smago slimnieku nodaļa, kas atrodas Linas Hacedek aprūpē, arī pārvesta no Ludzas ielas 25 un tagad atrodas *Bikur Holim* slimnīcas galvenajā ēkā. Viena no *Bikur Holim* pēdējo gadu rūpēm ir arī sociāli pagrimušo cilvēku ārstēšana.

Rehabilitācijas nodaļa, vadītāja Natālija Judina.

Stomatoloģiskā nodaļa.

Bikur Holim slimnīcai ir vienošanās ar Stradiņa slimnīcu par sadarbību kardioloģiskās ķirurģijas jomā, pieņemot no turienes rehabilitācijai cilvēkus pēc operācijām.

Autoritāti un popularitāti ir ieguvusi *Bikur Holim* poliklinika (slimnīcas teritorijā), kur gan galvenokārt sniedz maksas pakalpojumus. Polikliniķā īpaši pārstāvēti: *ginekoloģijas* virziens – vada profesore Antoņina Bergmane; *neiroloģijas* – vada Vitālijs Spektors; *uroloģijas*, kas veic prostātas – adenomas ārstēšanu ar jaunāko speciālo aparatūru.

No 2001. g. 1. augusta *Bikur Holim* slimnīcā darbojas rentģenoskopija, kas pieņem slimniekus ar ģimenes ārstu nosūtījumiem.

Latvijas ebreju medicīnisko centru oficiāli sauc "Rīgas slimnīcas *Bikur Holim* biedrība". Tās priekšsēdētājs ir izcilais terapeits, Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis, profesors Jūlijs Anšelēvičs, viņa vietnieks – profesors Arkādijs Gandzs, valdes loceklis: LZA akadēmiķis, profesors Anatolijs Bļugers, Rīgas ebreju kopienas priekšsēdētājs Grigorijs Krupņikovs, Rīgas ebreju reliģiskās draudzes pārstāvis Zalmans Joffe, neiroķirurgs, Rīgas 1. slimnīcas nodaļas vadītājs Adiks Joffe, Valsts Asins pārliešanas stacijas direktore Gita Ņemceva.

Lines Hacedek biedrības priekšsēdētājs ir A. Bļugers, viņa vietnieks – A. Gandzs, valdes loceklis – J. Anšelēvičs, S. Gubermans, Z. Iskovics un Z. Joffe.

Bikur Holim galvenais starptautiskais partneris ir ASV Sentluisas (Misūri štatā) ebreju kopiena un šis pilsētas ebreju slimnīca. Viņi pašreiz ir arī *Bikur Holim* lielākie sponsori. Lielu metodisko palīdzību sniedz ASV ārsti, ebreji no Atlantas (Džordžijas štatā) un Losandželosas (Kalifornijā), kā arī Izraēlas ārsti, kuri darbojas ebreju medicīniskās palīdzības starptautiskās apvienībās. Uz Latviju tiek sūtīti speciālisti, kuri izstrādājuši programmu gastroenteroloģiskās palīdzības bāzes attīstīšanai, oftalmoloģiskās palīdzības sniegšanai, medicīnas menedžmentam, telemedicīnai. Saņemtas iekārtas, kas ļauj uzturēt tiešus telesakarus ar ASV slimnīcām, parādot slimnieku izmeklēšanas ainu un nekavējoties saņemot attiecīgās konsultācijas.

Ļoti nozīmīga ir vairāku Vācijas kristiešu reliģisko draudžu interese par *Bikur Holim* un *Linās Hacedek* darbību. Šīs draudzes sūtījušas arī vērtīgus dāvinājumus: divas specializētās automašīnas, medikamentus, pārsienamos materiālus.

Bikur Holim ne tikai palīdz paplašināt Latvijas ebreju kopienas un draudžu starptautiskos sakarus, īpaši ar ebreju diasporu, bet arī veicina Latvijas starptautisko sadarbību medicīnas jomā un līdz ar to – integrāciju globālajā demokrātiskajā pasaulē.

Latvijas valsts augstu novērtē šo darbību. Par novērtējumu liecina arī Latvijas Republikas Saeimas 1998. g. 21. maija likums

“Par īpašuma tiesību atjaunošanu Ebreju slimnīcas *Bikur Holim* biedrībai”, ar kuru atjaunotas biedrības tiesības uz nekustamajiem īpašumiem Rīgā, Maskavas ielā 124/126, Krasta ielā 77 un Jūrmalā, Priedainē, Lielajā Prospektā 11. [88]

Rīgas ebreju centrs *Alef*

2000. gada septembrī ar starptautiskās ebreju organizācijas *Joint* atbalstu un dalību tika dibināts Rīgas ebreju centrs *Alef*^{*}. To veido pēc analogiem *Joint* centriem, kuri jau ilgi darbojas citās valstīs.^{**} To galvenā misija ir ebreju sapulcēšana savas kopienas vidē, lai viņi labāk saglabātu ebrejisko identitāti. Šādi centri pirmām kārtām pulcē ap sevi tos diasporas ebrejus, kuri ir integrējušies mitnes valsts nacionālā sabiedrībā, nemācās ebreju skolās, nepiedalās reliģisko draudžu dzīvē. Viņiem nebūt netiek pārņemta integrēšanās, viņi tiek aicināti neaizmirst arī savas etnokultūras un reliģiskās saknes, savu tēvu un vectēvu tautu.

Latvijā *Alef* īpaši cenšas piesaistīt to ebreju jaunatni, kura apmeklē krievu skolas un ir iesaistīta krievu kultūras sfērā. Viņiem jāpalīdz izprast savas ebreju tautas lielās garīgās vērtības, cienīt un vairot tās. *Alef* centra uzdevums ir arī plašākas informācijas sniegšana par sabiedrisko dzīvi Izraēlā, tās iekšējo un ārējo politiku.

Alef centra vadītāja ir angļu valodas skolotāja un uzņēmēja Viktorija Gubatova, bet *Alef* nozīmes un lomas galvenā propagandētāja – Rīgas ebreju kopienas aktiviste, latviešu valodas kursu vadītāja Gita Umanovska.

No 2000. gada novembra iznāk *Alef* informatīvais žurnāls ar tādu pašu nosaukumu. To izdod 1000 eksemplāros, redaktors ir Boriss Sebjakins. Žurnāls “*Alef*” iepazīstina ar centra darbību,

* *Alef* – pirmais burts ivrita alfabētā.

** 2000. gada decembrī Sanktpēterburgā notika *Joint* atbalstīto ebreju centru starptautiskā konference, kurā pirmo reizi tika pārstāvēts Rīgas centrs.

proponē tā pieredzi ebreju sabiedriskās dzīves aktivizēšanā, stāsta par ebreju vēsturi, par notikumiem Izraēlā.

Centrs *Alef* ātri kļuvis populārs, un tā telpās Ebreju kopienas namā Rīgā, Skolas ielā 6, katru dienu nāk cilvēki piedāvāt savu dalību. 2001. gada vidū *Alef* pasākumos jau pastāvīgi piedalījās ap 400 aktīvu interesentu (neskaitot Jaunatnes centra un sporta sekciju). Šis aktīvs nemitīgi aug. Tiek īstenotas vairākas tematiskas un strukturālas programmas.

- Programma bērniem vecumā no 6 līdz 12 gadiem, ko vada Natālija Slišāne. Programmu īsteno bērnu klubs, kurā notiek nodarbības ebreju vēsturē, tradīcijās, folklorā, bērni gūst pirmās mākslinieciskās pašdarbības iemaņas.
- Programma 12–16 gadu veciem jauniešiem, kuras vadītāja ir Gita Umanovska. Tiek rīkotas ekskursijas, diskotēkas, konkursi, priekšnesumi.
- Intelektuālo spēļu klubs *A idiše kop*, kas rīko viktorīnas, konkursus, sacensības zināšanās un atjautībā, humora prasmē. Uzvarētāji saņem balvas. Šajos saietos var arī iepazīties, padejot. Varbūt tā tiek veicināta arī Latvijas ebreju jauno ģimeņu nodibināšanās. (Klubā ikreiz pulcējas ap 100 cilvēku.)

Visas šīs trīs programmas koordinē G. Umanovska.

- Mūzikas programma, klubs *Juval*, ko vada Marina Mihaileca, trīs reizes mēnesī organizē muzikālos vakarus un vienu reizi – kinolektoriņu.
- Programmā bērniem un vecākiem, ko vada Anna Rozanova, piedalās vecāki kopā ar bērniem, notiek arī tikai vecākiem domātas nodarbības. Tiek organizēti kopīgi teātru un izstāžu apmeklējumi, ģimeņu koncerti, tikšanās ar ievērojamiem cilvēkiem.

Darbojas arī īpašs klubs cilvēkiem no 30 līdz 50 gadu vecumam, kuriem nav savas ģimenes. Atpūtas vakari un citas nodarbes palīdz viņiem atbrīvoties no vientulības, sadraudzēties, varbūt arī atrast milamu cilvēku.

- Jaunatnes centrs, kura direktore ir Emīlija Gubatova, ir saistīts ne tikai ar *Alef*, bet arī ar Ebreju jaunatnes centru, kas ir patstāvīga Rīgas ebreju kopienas sastāvdaļa. Faktiski šis centrs, ienākot *Alef* sastāvā, kļuvis par tās jaunatnes sekciju.

Latvijas ebreju jaunatnes centrs (LEJC)

tika dibināts 1994. g. 8. augustā, tolaik ar nosaukumu *Latvijas Ebreju jauniešu savienība*. Nosaukums mainīts 1998. gada beigās, lai precīzāk izteiktu apvienības lomu Rīgas ebreju kopienā. Savienības, vēlāk centra (LEJC) galvenais mērķis bija Latvijas ebreju jaunatnes apvienošana savas nacionālās identitātes apzināšanās nolūkā, kā arī jauniešu iekļaušana ebreju tautas kultūras aprītē. LEJC organizēja seminārus, lekcijas un sarīkojumu vakarus, ebreju tradicionālo svētku kopīgu svinēšanu. Centrs sadarbojas ar Rīgas ebreju kopienu un repatriācijas aģentūru *Sohnut*, tās jaunatnes klubu, kas arī veic dažādus pasākumus ebreju jaunatnei, orientējot to uzturēt ciešu saikni ar seno tēvzemi, ar tās nacionālo valsti. Šai nolūkā tiek rīkotas jauniešu vasaras nometnes Jūrmalā, studentu semināri u.c. nodarbības. Ebreju jauniešu savienības biedri vadīja skolēnu grupas šajās vasaras nometnēs, kur intensīvi tiek mācīta ivrita valoda. LEJC ir nodibinājis sakarus ar Izraēlas, Lietuvas, Igaunijas un Lielbritānijas ebreju jauniešu organizācijām, sevišķi cieša sadarbība ir ar abu Baltijas valstu ebreju jauniešiem.

LEJC priekšsēdētājs kopš tā dibināšanas ir Baltijas Krievu institūta students, šodien maģistrants Jariks Mašutins. LEJC priekšsēdētāja vietniece ir E. Gubatova.

LEJC pārstāvēts Latvijas Nevalstisko organizāciju centrā un Eiropas Ebreju studentu savienībā (EESS; centrs Briselē), kuras padomes loceklis ir J. Mašutins, kas savulaik bija arī EESS piecu personu valdes loceklis. Centram ir arī sakari ar Pasaules ebreju studentu savienību.

Sadarbībā ar Lietuvas un Igaunijas ebreju jaunatnes centriem 2001. gadā radīta jauno sabiedrisko līderu skola *Mehanih* (Līderis), kurā mācās 20 jaunieši no Latvijas. Skolas programma ir arī Baltijas valstu iekšējās nacionālās integrācijas jautājumu iztirzājums.

Nodarbības notiek pārmaiņus visās trijās Baltijas valstīs.

Viens no LEJC nopelniem ir vietējo ebreju bērnu nosūtīšana uz starptautisko ebreju bērnu vasaras nometni Ungārijā, dalība studentu vasaras universitātēs Francijā, Itālijā, Lielbritānijā, Dānijā, jauniešu dalība Baltijas ebreju (trīs Baltijas valstis un Kaļiņingradas apgabals) kopienu asamblejās ("Baltijas Knesetā"), kur piedalās ap 200 delegātu, u.c. starptautiskos pasākumos.

LEJC bija orientēts uz 17–35 gadus vecu cilvēku iesaistīšanos ebreju sabiedriskās dzīves pasākumos. Pēc iekļaušanās *Alef* jaunatnes centrā kļāt nākuši arī jaunāku gadagājumu dalībnieki. Pavisam *Alef* jauniešu sekcijās piedalās ap 300 entuziastu. Nodarbības un pasākumi tiek dalīti divās interešu grupās: a) 17–25 gadus veciem, kuri vēl mācās, studē, meklē savu vietu dzīvē; 26–35 gadus veciem, kuri jau strādā, ir jaunie speciālisti, uzņēmēji, nodibinājuši vai vēlas dibināt savu ģimeni.

Ir izstrādāta arī Jaunatnes centra programma 12–17 gadus veciem jauniešiem. Nodarbību tēmas ir par jauniešu ieiešanu aktīvā sabiedriskā dzīvē, prasmi atrast darbu, dibināt noturīgu ģimeni, par lietderīgo cilvēka dzīvē.

Praktisko iemaņu, realitātes, racionālisma un jūtu audzināšana tiek savienota ar sabiedrisko pienākumu izpratnes ieaudzinašanu, ietverot ebreju tautas nacionālo interešu aizstāvēšanu un dalību mītnes valsts sabiedrības demokrātiskās attīstības veicināšanā.

Alef jaunatnes centrs piedalās Latvijas valsts svētku un piemiņas dienu pasākumos, piemēram, 1941. g. 14. jūnija un 1941. g. 4. jūlija atcerē. Organizētas arī Izraēlas atbalstīšanas akcijas, piemēram, akcija par arābu ekstrēmistu gūstā saņemto ebreju karavīru atbrīvošanu. Jāņem vērā, ka Izraēlas armijā un citu drošības spēku

dienestā ir arī no Latvijas nesen repatriējušies jaunieši. Rīgas Š. Dubnova vidusskolas absolvents Rafaels Zangvils 2000. gadā kritis sadursmē pie Libānas robežas. LEJC un skola godina viņu.

Alef jaunatnes centrā ienākusi arī Josifa Fraida vadītā ebreju sportistu apvienība, kas realizē *Alef* sporta programmu. Organizēta basketbola sekcija, futbola sekcija, paš aizsardzības sekcija (bērniem).

Ebreju dalībai sportā atjaunotā Latvijas valsti ir sava vēsture. 1990. gadu pirmajā pusē Latvijā aktīvi darbojās *Makkabi* sportisti.

Makkabi sporta biedrība Rīgā dibināta 1920. gadā, atjaunota 1989. gadā. To vadīja arhitekts Eduards Cinmans. Biedrība apvienoja ap 350 sportistus un sporta veterānus Rīgā, Daugavpilī un Rēzeknē. Tajā darbojās basketbola, volejbola, futbola, rokasbumbas, tenisa, galda tenisa, džudo, grieķu-romiešu cīņas, šaha, dambretes un bridža sekcija. 1992. gadā biedrība tika uzņemta *Makkabi* Eiropas konfederācijā.

1993. gada jūnijā Latvijas ebreju komanda ar labiem panākumiem piedalījās *Makkabi* Vispasaules olimpiādē Izraēlā, kur ieguva divas zelta medaļas (grieķu-romiešu cīņā – Mihails Zdjetoveckis un šaha zibensturnīrā – Daniels Frīdmans), kā arī divas sudraba medaļas (džudo – Oļegs Baskins – un rokasbumbā). 1995. gada jūlijā *Makkabi* Eiropas sacensībās Amsterdamā (Holande) piedalījās 50 Latvijas ebreju sportisti; tā bija viena no spēcīgākajām komandām. Šaha komandu sacensībās Latvijas *Makkabi* pārstāvji – Daniels Frīdmans, Naums Segals, Ļevs Fainvecs (no Rīgas) un Ilja Ročko (no Daugavpils) ieguva 1. vietu un zelta medaļas, bet galda tenisā jauktajiem pāriem – bronzas medaļas. Mazo zelta medaļu gandarījuma turnīrā izcīnīja 12 gadu vecā galda tenisiste Elīna Kogane. 1995. gada decembrī Daniels Frīdmans izcīnīja pirmo vietu starptautiskā šaha turnīrā Tallinā un kļuva arī par Latvijas čempionu šahā.

Rīgā darbojās *Makkabi* veterānu grupa, ko pārstāvēja astoņi kādreiz aktīvie ebreju sportisti Latvijas Republikā 1920.–1940. gadā.

Viņi vāca materiālus par *Makkabi* un kluba *Hakoah* devumu Latvijas sportā, palīdzēja sagatavot publikācijas par sporta vēsturi.

Deviņdesmito gadu otrajā pusē pēc E. Cinmaņa un citu *Makkabi* aktivistu reapatriēšanās uz Izraēlu, emigrēšanu uz Rietumvalstīm un Zviedriju šis sporta biedrības darbība apsika. Vairāki bijušie Latvijas *Makkabi* sportisti joprojām gūst sekmes citu valstu komandu sastāvā, kā arī individuāli. Daniels Frīdmans, kas tagad dzīvo Vācijā, arī tur ir ievērojams pasaules klases šahists.

Biedrība *Makkabi* Latvijā nav likvidēta un formāli joprojām pastāv, tās pārstāvis ir *Alef* sporta programmas vadītājs J. Fraids – agrāk šis sporta biedrības revīzijas komisijas priekšsēdētājs. Varbūt *Alef* centra sporta aktivitātes veicinās *Makkabi* reālu atjaunošanu.

Alef centram var būt liela loma Rīgas ebreju kopienas darbības paplašināšanā. Svarīgākais līdzšinējais panākums ir kopienas aktīva palielināšana par vairākiem simtiem cilvēku. Ļoti populāras ir *Alef* rīkotās ekskursijas, kolektīvie izbraucieni uz Jūrmalu, ģimenes problēmu apspriešanas un bērnu audzināšanas pasākumi, vasaras nometnes. Tie nedublē citu kopienas struktūru darbu, jo *Alef* publika ir agrāk neiesaistītie, malā stāvošie, savu nacionālo pašapziņu vēl neizveidojušie cilvēki.

Svarīgi arī, ka *Alef* vada tādi ebreju kopienas patrioti, kuri prot rast kontaktu ar daudziem, pārliecināt viņus, ka ebreju kopdarbība dod dzīvei perspektīvāku satvaru.

Rīgas ebreju reliģiskā draudze

Ebreju dzīvē, it īpaši ebreju identitātes saglabāšanā visās viņu klaida un mītnes zemēs, ļoti svarīga, pat noteicoša nozīme bijusi jūdaisma reliģijai. Jūdaisms māca, ka godīgs cilvēks ir tas, kas ciena un godā savus vecākus, savu cilmi, tautu, tās kultūru un valodu. Tāpēc nacionālās pašapziņas ieaudzinašana ebrejos vienmēr ir bijusi cieši saistīta ar jūdaismu un tā morāles principiem.

Taču salīdzinājumā ar laiku pirms Otrā pasaules kara un pirms holokausta jūdaisma reliģijas ietekme Latvijas ebreju sabiedriskajā dzīvē ir stipri mazinājusies. Gan kara laikā pārdzīvotais, gan komunistiskās partijas ateistiskās propagandas sludinātais ir būtiski ietekmējis daudzu jo daudzu ebreju pasaules uzskata veidošanos, attālinot cilvēkus no Dieva idejas, reliģiskās ticības. Totalitārās padomju varas noteiktie reliģisko draudžu darbības ierobežojumi un diskriminējošā atieksme pret ticīgajiem arī veicināja atturību no dalības reliģisko draudžu pasākumos. Rīgā padomju varas gados saglabājās tikai viena sinagoga – Peitavas ielā 6/8, kur savu jūdaisma uzturēšanas misiju pašai izlēdzīgi pildīja neliels ļaužu pulciņš. Tanī laikā reliģiskā draudze bija galvenā ebreju nacionālās apziņas un stājas veidotāja Latvijā.

Tūlīt pēc Otrā pasaules kara Rīgā darbojās rabīns Leibe Leibšpīcs, kam izdevās nelegāli emigrēt uz ASV. Viņu nomainīja rabīna pienākumu izpildītāji Nohums Šteingolds, Smelānskis, rabīns Geršons Gurēvičs. No 1947. līdz 1989. gadam draudzi vadīja rabīns Menahems Mendls Nidels.

Taču ebreji zināja, ka sinagogā notiekošo un tās rabīna darbību novēro padomju drošības orgāni. Čekas skatījumā visi ticīgie ebreji bija vismaz potenciāli Izraēlas un ASV atbalstītāji, cilvēki, kuri nekad nepieņems komunistu ideoloģiju. Mazāk novērota bija hasīdu grupa, kas darbojās sinagogas pagraba telpās un ko vadīja rabīns Maslānskis. Tur ierīkoja arī sieviešu rituālo pirti *Tikva* un nelegāli notika bērnu reliģiskā audzināšana.

Sākot ar 1988. gadu, PSRS sabrukuma gaisotnē ebreju reliģiskās aprindas Latvijā varēja atkal brīvāk sludināt jūdaisu, iepazīstināt cilvēkus ar tā pamatdokumenta Toras mācību un plašāk piekopt reliģiskos rituālus, iesaistīt ebrejus viņu reliģisko svētku svinēšanā. Draudzes garīgo vadību 1990. gadā pārņēma rabīns Natāns Barkāns – Latvijas Republikas pilsonis, šeit 1936.–1940. gadā reliģiski izglitojies un vēlāk darbojies par rabīna palīgu. Padomju okupācijas gados N. Barkāns veica aktīvu nelegālu reliģisku darbu. 1969. gadā viņam izdevās pārcelties uz

dzīvi Izraēlā. Tur viņš turpināja reliģiski izglītoties, strādāja valsts darbā un vadīja reliģisku skolu (hederu). 1973. gada oktobrī N. Barkāns brīvprātīgi iestājās Izraēlas armijā, kas devās aizsardzības karā pret arābu valstīm, bija bruņotajos spēkos, kuri tolaik pārgāja Suecas kanālu un apstājās tikai Kairas pievārtē.* 1989. gadā N. Barkāns atgriezās Latvijā un izvērta plašu jūdaisma propagandu. Ar viņa dalību 1990. gadā Latvijā tika izdotas un izplatītas ebreju reliģiska satura grāmatas "Tu un tavas mājas", "Atgriešanās" (Latvijas, vēlāk Izraēlas zinātnieka Hermana Branovera dzīves stāsts), kuras rādīja ceļu pie jūdaisma atziņām un pārlicības. N. Barkāns tika iecelts par Latvijas un Rīgas virsrabinu. Viņam izdevās sapulcināt ap sevi rosīgu reliģisku kopu, kuras priekšstāvis bija Rīgas ebreju reliģiskās draudzes valdes priekšsēdētājs Moše Arons, valdes locekļi – Zalmans Joffe un Rahmiels Freidmans.

1991. gadā draudze iedibināja tiešu sadarbību ar Rīgas ebreju vidusskolu; sāka tajā par saviem līdzekļiem mācīt arī jūdaisma pamatus un sabiedriskajā ēdināšanā lietot pēc reliģiskā priekšraksta sagatavotos košera ēdienus. Rīgas sinagoga atkal kļuva par vienu no ebrejības saglabāšanas galvenajiem pavarciem Latvijā.

Tā veic kā reliģisku, tā arī reliģiski sekulāru darbību ebreju vidū.

Tās virzieni:

- Ebreju iesaistišana reliģiskā draudzē par tās pastāvīgajiem locekļiem.
- Jauniešu mācība (sinagogā un skolā) ebreju reliģisko nacionālo tradīciju garā.
- Ebreju ēdienu sagatavošana un to piegāde.
- Brīvpusdienu izsniegšana sinagogā.
- Ebreju reliģisko tradicionālo svētku svinēšanas organizēšana. Īpaši kupli apmeklēti ir *Roš Ašana* svētki (ebreju Jaungads) septembrī, *Hanukas* svētki (sveču, gaismas svētki novembrī–decembrī), *Purims* (ebreju izglābšanas svētki) –

* N. Barkāns kā ebreju skolas skolnieks 1930. gados bija guvis pirmās karavīra zināšanas militārās audzināšanas stundās 5. Cēsu kājnieku pulka mācību novietnē.

martā un ebreju Leldienas – *Pesaha* svētki aprīlī, kad mīlasta galdā tiek celta ebreju tradicionālā maca.

- *Šabat* (sestdienas) svinēšana, kas sākas katras piektdienas vakarā un turpinās katru sestdienu.

Sinagogu samērā regulāri apmeklē 300–400 cilvēku.

Ebreju reliģiskajai draudzei ir cieši sakari ar 1972. gadā nodibināto starptautisko fondu *Šamir*, kura prezidents ir H. Brano-
vers. Pie Rīgas sinagogas nodibināta tā filiāle – M. Dubina fonds, ko tieši vada virsrabīns N. Barkāns, kurš ir arī tās prezidents. Ar fonda palīdzību organizēti un darbojas:

- Ebreju sieviešu klubs *Iddiše mame* (Ebreju māte), kas propagandē ebreju mātes tradīcijas. To vada Zinaida Noiņa.
- Ebreju zinātnieku klubs NCIV*, kas katru mēnesi rīko sēdes par aktuāliem zinātniskās izpētes jautājumiem, veicina pētījumu rezultātu proponēšanu un realizēšanu. Klubā darbojas ap 30 zinātnieku. Klubam ir sakari ar ebreju zinātniekiem Izraēlā un citās valstīs. Klubu vada Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, Latvijas Universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes profesors Ruvins Ferbers.
- Humānās palīdzības sniegšana. Sinagogas paspārnē darbojas bezmaksas ēdnīca veciem un trūcīgiem reliģiskās draudzes ļaudīm un grupa *Jad-Ezra*, kuras dalībnieki apciemo slimniekus un sniedz viņiem palīdzību, sevišķi tiem, kuri ir smagi slim un nespēj paši sevi aprūpēt. Materiālu palīdzību saņem arī kluba *Iddiše mame* dalībnieces un draudzes trūcīgie ļaudis.
- Medicīniskā konsultācija *Asvata*, kas sniedz savus pakalpojumus bez maksas. To vada ārsts profesors Rafaels Rozentāls.
- Ebreju rituālu nodaļa (laulību, pilngadības svētku, apbedīšanas u.c. ceremoniju sarīkošanai). Tā nodrošina arī jūdaisma reliģijas noteikto apgraizišanas operācijas veikšanu,

* Nosaukts izcilā ASV fiziķa (optikas un akustiskas jomā), Pentagona zinātniskā centra vadoša darbinieka un hasīdu reliģiskā aktivista Naftali Cvi Juda (Normana) Berga (1941–1994) vārdā.

pēc kuras ebrejs tiek atzīts par īstenu savai tautai piederīgu vīriešu dzimuma pārstāvi. Darbojas arī sieviešu nodaļa *Ta-harat Hamišpaha* (Ģimenes svētība).

Šamir fonda ietvaros kopš 1994. gada tiek izdota ebreju reliģiskās draudzes ikmēneša avīze – informācijas biļetens krievu valodā. To vispirms sauca “Jevreiskij vestņik” (“Ebreju vēstnesis”), bet no 3. numura (1994. g. novembrī) “*Gešarim*” (“Tilti”). Līdz 2001. gadam iznākuši 84 numuri. Šis izdevums iepazīstina ebreju sabiedrību ar reliģiskās draudzes un visas Latvijas ebreju sabiedrības dzīves notikumiem, veltī lielu uzmanību ebreju vēstures tēmai, cilvēku atmiņām par piedzīvoto, populāri iepazīstina ar Toras atziņām, izskaidro ebreju tradicionālo svētku un rituālu nozīmi un norisi. Biļetena atbildīgais redaktors ir žurnālists Viktors Rezniks-Martovs, redkolēģijā darbojās T. Aļeksejeva, N. Barkāns, R. Ferbers, L. Brainīns, J. Elgurts, T. Gurēvičs, J. Belova.

2000. gadā notika Rīgas ebreju reliģiskās draudzes vadības pārvēlēšana. Par draudzes priekšsēdētāju paliek Zalmans Joffe, par tās valdes priekšsēdētāju kļuvis Dāvids Kagans, apvienības “Rīgas Drēbnieks” ģenerāldirektors.

Ebreju reliģiskajā kopienā Rīgā darbojas arī hasidu virziena kustības *Habad Ļubavič* pārstāvji. Tās centrs atrodas ASV, Ņujorkā, un tā apvieno ap 500 tūkstošu jūdaisma ticīgo visā pasaulē. Latvijā kustību vada no ASV atbraukušais rabīns Mordehajs Glāzmans. Hasidu grupa piedalās ebreju reliģiskās un laicīgās izglītotošanas jautājumā risināšanā un sniedz humāno palīdzību gados vecākiem un trūcīgiem ļaudīm.

Hasidu garīgās aprūpes un materiālās palīdzības uzmanība sevišķi pievērsta *Habad Ļubavič* skolai.

Latvijas ebreju reliģiskā dzīve galvenokārt koncentrējas Rīgas sinagogā. Tās organizētos ebreju reliģiskos pasākumos un sēdēs tiek uzsvērtā reliģiskās un nacionālās audzināšanas nesaraucamā mījsakarība, pausta lojalitāte un mīlestība kā pret ebreju civilizācijas vēsturisko tēvzemi un mūsdienu centru – Izraēlu, tā arī pret Latvijas valsti, mūsu ebreju dzimteni un mītnes zemi.

Reliģiskās draudzes rīkotajos ebreju lielo tradicionālo svētku vakaros sinagogā tiek ielūgti Latvijas valsts institūciju pārstāvji – no valdības, Saeimas, ministrijām, Rīgas domes. 1999. gada 8. decembrī *Hanukas* svētku atzīmēšanā sinagogā piedalījās Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga.

Sinagogas draudzes autoritātes celšanā lielākā loma ir virsrabīnam Natanam Barkānam. Viņa runas, intervijas un paziņojumi, kas bieži publicēti presē un rādīti Latvijas televīzijā gan latviešu, gan krievu valodā, rāda garīgās audzināšanas un tolerances takta paraugu. N. Barkāna priekšzīme pozitīvi ietekmē visu tautību saprašanās procesu Latvijā. Tāpēc saprotama bija viņa apbalvošana ar Triju Zvaigžņu ordeni Latvijas neatkarības 82. gadadienas priekšvakarā 2000. gada novembrī.

Natāns Barkāns rūpīgi izraugās savus paligus. Kopš 1999. gada N. Barkāna palīgs ir rabīns Arje Bekkers, kas reliģisko izglītību ieguvis Izraēlā un ASV. Viņš iecelts par Latvijas un Rīgas virsrabīna vietnieku.

Rīgas sinagogai un tās draudzei pievērsta arī starptautiska uzmanība, īpaši Izraēlā, ASV, Vācijā. To uzskata par vienu no svarīgiem jūdaisma atbalsta posteņiem Austrumeiropā. Sinagogas pasākumos regulāri piedalījušies ne tikai visi Izraēlas vēstnieki, bet bieži viesi bijuši arī ASV vēstnieki, uz tikšanos nākuši Vācijas, Nīderlandes, Lielbritānijas, Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas, Uzbekijas un citu valstu pārstāvji.

Draudzes starptautiskos sakarus ļoti veicinājis Šamira fonds.

Rīgas starptautiskās zinātniskās konferences “Ebreji mainīgajā pasaulē”

Šādas konferences sarīkošanas ideja radās 1994. gada jūnijā Ebreju kultūras memoriālā fonda sarīkotās konferences (sk. 127. lpp.) laikā. Jaunā pasākuma iniciatori bija Šamir vietējā fonda vadītāji – rabīns N. Barkāns, prof. H. Branovers un prof. R. Ferbers.

Tika saņemts Ebreju kultūras memoriālā fonda Ņujorkā un Soroša fonda – Latvija atbalsts un finansiālā palīdzība. Konferences organizēšanā lūdza piedalīties arī Latvijas Zinātņu akadēmiju, Benguriona universitāti Negevā (Izraēlā), Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāti, Filozofijas un socioloģijas institūtu un Neatkarīgo Valstu Savienības un Baltijas valstu Ebreju skolu un direktoru asociāciju.

Konferences vietas izvēle nebija nejauša, jo Rīga bija kļuvusi par svarīgu starptautisku ebreju sabiedriskās satikšanās centru, kur pulcējas Rietumu, Austrumu un Dienvidu ebreju organizāciju un apvienību pārstāvji. Konferences tēma “Ebreji mainīgajā pasaulē” bija tās iniciatoru izvēlēta, lai tā saasinātu ebreju pasaules uzmanību uz savas tautas reliģiskās un nacionālās identitātes saglabāšanas nepieciešamību apstākļos, kad ebreju diasporas mītnes zemēs (ārpus Izraēlas) ebreju vidē pastiprinās asimilācijas, sekularizācijas un multikultūras procesi, kas veicina daudzu cilvēku atsacīšanos no savas ģimenes līdzšinējās etniskās, nacionālās un reliģiskās piederības. Pēc konferences rīkotāju domām, šo sakņu zaudēšana padara cilvēkus garīgi nabadzīgākus, morāli mazvērtīgākus un pret dzīves pārbaudījumiem neizturīgākus. Rabīns Natans Barkāns savās runās konferencē un citur brīdināja no garīgā holokausta briesmām, kas draud ebrejiem, kuri pamet savas tautas reliģisko tradicionālo ticību un dzīvesveidu.

Pirmā konference norisēja Rīgā, Kongresu namā, 1995. g. 28.–29. augustā, klātesot ap 300 dalībniekiem. Oficiālajā atklāšanā tika nolasīts Latvijas Republikas Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa apsveikums. Runas teica Latvijas Ministru prezidents Māris Gailis un Latvijas Zinātņu akadēmijas viceprezidents Jānis Stradiņš. Tika uzsvērtā ebreju vēsturiskās pieredzes un viņu lielo sabiedrisko iniciatīvu plašā starptautiskā nozīme.

Konferences darba kārtībā notikusi diskusija “Integrācijas procesi un nacionālā savdabība: ebreju pieredze”, ko vadīja H. Branners, deva jaunas atziņas par nacionālās identitātes saglabāšanas un nostiprināšanas iespēju eiropeiskās integrācijas procesā.

Tajā progresējošā tendence neapšaubāmi rada pamatu jaunas eiropiskas identitātes veidošanai, taču nevis nomācot un izskaužot katras tautas īpatnības un tradīcijas, bet gan respektējot tās, paņemot katras nācijas un tautības sakrātās vērtības Eiropas kopīgo garīgo vērtību klāstā.

Diskusijā un vairākos referātos tika pausta doma, ka arī Izraēlas nācijas izveidošanās ar tai piemītošo īpatno jauno identitāti, dzīvesziņu un dzīvesveidu, nenozīmē, ka tā automātiski jāpārņem ebrejiem visā pasaulē, dažādās mītnes zemēs, kur viņu kopienas veidojušās un attīstījušās citos, specifiskos vēsturiskos apstākļos. Šajā skatījumā konferencē tika pausti trīs viedokļi par ebreju identitātes saglabāšanas noteikumiem.

1. Atzīt Izraēlu par visas pasaules ebrejības paraugu un vienīgo vadošo centru, kura nākotnes uzdevums ir visu ebreju sapulcināšana savā senajā tēvzemē.

2. Saglabāt diasporas dažādību un relatīvo patstāvību, turklāt sekularizējot tās iekšējo dzīvi atbilstoši mūsdienu modernās pasaules pamatatziņām.

3. Saglabāt diasporas reliģisko pamatu ciešā kopsakarībā ar jūdaisma starptautiskajiem centriem, to skaitā – Izraēlā un ASV.

Konference atzina, ka jāturpina plaša starptautiska diskusija par šo tēmu, uzklusot un tuvinot viedokļus.

Pavisam konferencē tika nolasīti 37 referāti, kuru autori bija zinātnieki, reliģiskie un laicīgie sabiedriskie darbinieki no Izraēlas, ASV, Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Lielbritānijas, Krievijas, Ukrainas un Baltkrievijas.

Plenārsēdē referātu par ebreju 20. gadsimta filozofijas aktualitāti mūsdienu pasaulē nolasīja Latvijas ZA Filozofijas un socioloģijas institūta direktore, akadēmiķe, profesore Maija Kūle. Otru plašāko referātu par ārpuszemes dzīves problēmu ebreju reliģijas skatījumā nolasīja rabīns no ASV profesors Normans Lems. Darbojās septiņas konferences sekcijas, kurās tika nolasīti 35 referāti; no tiem 12 referāti bija Latvijas zinātnieku devums. Par Latvijas ebreju vēstures un šodienas jautājumiem referēja Svetlana

Kovaļčuka, Ābrams Kleckins, Aivars Stranga, Leo Dribins, Natans Barkāns, Boriss Volkovičs, Moše Arons, Grigorijs Krupņikovs un Zalmans Kacs. Tā starptautiskā ebreju sabiedrība tika informēta par šejienes ebreju dzīves galvenajām problēmām un to attīstības tendencēm.

Otrā konference "Ebreji mainīgajā pasaulē" notika Rīgā 1997. g. 25.–27. augustā. Tās organizatoru skaits palielinājās, klātnākot Ņujorkas Ješiva universitātei. Vairs nepiedalījās NVS valstu ebreju skolu direktoru apvienība. Konferencē piedalījās vairāk nekā 200 zinātnieku un sabiedrisko darbinieku no Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, ASV, Izraēlas, Krievijas, Ukrainas, Lielbritānijas un Šveices, no viņiem 60 bija referenti.

Dienaskārtībā bija piecas tēmas:

- Zinātne un Tora, ētika un filozofija.
- Vienotā ebreju tauta. Par diasporas vēsturi un šodienas izvēli.
- Kultūra un izglītība.
- Dzīvā vēsture (par Latvijas ebreju vēsturi).
- Politika un tiesības.

Konferences oficiālajā daļā atkal runu teica Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis. Šoreiz viņš īpaši akcentēja vēstures nozīmi, totalitārā ļaunuma seku pārvarēšanu arī Latvijā, aicinot izvērtēt gan labās, gan sliktās atmiņas. Ar lielu sāpi tika runāts par atsevišķu latviešu dalību holokaustā, ar cieņu un godu – par latviešiem, kas glāba ebrejus no nacisma nāves. Prezidents atbalstīja ASV ebreju priekšlikumu atzīmēt "Kristīgo glābēju dienu".

Konference bija ebreju zinātnieku sava veida pārskats par saviem pētījumiem, kas parādīja zinātnes un reliģijas atziņu mijiedarbību, tās dižo lomu civilizācijas attīstībā, akcentējot jūdaisma ieguldījumu. Par to īpaši izteiksmīgi referēja profesors Elizens Zaigers no Losandželosas (ASV), prof. Freds Rozners no Ņujorkas, prof. H. Branovers, prof. R. Ferbers, Latvijas Universitātes rektors prof. J. Zaķis u.c.

Ļoti vērtīgs bija Izraēlas premjerministra padomnieka Zeva Geizela referāts "Emigrācija vai atgriešanās?", kurā bija analizēti

to cilvēku motīvi, kas pārceļas uz dzīvi Izraēlā. Referents parādīja repatriācijas (atgriešanās) motīva pārsvaru. Tomēr 90. gados starp repatriantiem samazinās to personu skaits, kuri ātri politiski adaptējas Izraēlas nacionālvalsts sabiedrībā. 73% Izraēlā dzimušo ir pilnīgi solidāri ar savu tautu un 60 % – ar savu valsti, bet repatriantiem šie rādītāji ir attiecīgi 43–49% un 33–35%. Taču izraēliešu attieksme pret repatriantiem ir krasī pozitīva: starp skolēniem dažādās skolās – no 70% līdz 98% apsveic viņu ierašanos [89, 126–128]. Teiktais liecina, ka Austrumeiropā ebreju diasporā nacionālie motīvi cilvēku apziņā nav pietiekami iesakņoti un arī Izraēlas nacionālvalsts daudziem iecelotājiem ir nesaņemama, jo viņi pieraduši domāt nenacionāli, kosmopolitiski. Par to runāja arī referents Leonīds Stolovičs no Tartu, norādot uz Krievijas ebreju daļējo rusificēšanos komunistiskā terora varā. Rezultātā tikai 5% no viņiem bija tuva ebreju kultūra. Pēc 1991. gada augusta 55 % tā saukto jauno ebreju izrāda interesi atgriezties pie savām nacionālajām saknēm. [90, 131] Šādi secinājumi un noskaidrojumi jāņem vērā, arī pētot Latvijas ebreju nacionālo apziņu, kura kopumā ir citāda, tomēr daļēji vēl atspoguļo zināmas komunistiskās ideoloģijas ietekmes sekas.

Vispār konferencē daudz runāja un diskutēja par Krievijas ebreju turpmāko dzīves orientāciju, brīdināja, ka var atdzimt vai jau atdzimst reakcionārais melnsimtnieciskais antisemitisms. Parādās nosliece vainot ebrejus visās Krievijas iekšējās nelaimēs un ārpolitiskās neveiksmēs. Par šo tēmu sevišķi kompetentas pārdomas skanēja Rozalinas Rivkinas referātā “Ebreji un “ebreju jautājums” mūsdienu Krievijā”. Konferences dalībnieki no Krievijas kuluāros atzina, ka Rīgā viņi par savām bažām un nacionālajām iecerēm var runāt daudz drošāk nekā Maskavā vai Sanktpēterburgā.

Ebreju identitātes saglabāšanai multikulturālisma izplatības tendences augšupejas apstākļos bija veltīts Ā. Kleckina referāts. Referents pierādīja, ka saskarsme ar citu tautu īstām kultūras vērtībām bagātina ebrejus, toties, saskaroties ar komercializēto

popkultūru, viņi bieži zaudē arī savas kultūras apzināšanu. Autors aicināja attīstīt kultūru dialogu un “mainīt pasauli, nenododot sevi”, izdarīt brīvu izvēli, neuzveļot ne uz vienu atbildību par savu izvēli. [91, 180–181]

Latvijas ebreju vēstures, nacionālās apziņas un šodienas dzīves izvēles problēmas tika vērtētas Svetlanas Kovaļčukas referātos par filozofa Marka Vaintroba un tiesībzinātnieka Maksa Lazersona zinātnisko mantojumu. Par M. Vaintroba devumu nacionālās pašapziņas izpētē referēja Oļegs Puhļaks, par Latvijas ebreju kultūras pieminekļu saglabāšanu – Sergejs Rižs, par ebreju jaunatnes izglītošanas problēmām Latvijā – Anna Kopeloviča, par ebreju zinātnieku un inetelektuāļu sniegumu Latvijas vēsturē – LZA prezidents Jānis Stradiņš, par Latvijas ebreju presi 1918.–1940. gadā – Grigorijs Smirins, par Latvijas reliģisko cionistu partijas *Mizrahi* darbību 1920.–1934. gadā – Boriss Volkovičs, par holokausta historiogrāfijas līmeni – Aivars Stranga, par Latvijas ebreju bojāeju 1941.–1944. gadā – Mirjama Zalmanoviča (Izraēla), par Latvijas ebreju dzeju un dziesmu holokausta baigajā laikā – Mārgers Vestermanis, par padomju orgānu represijām pret Latvijas ebrejiem tā sauktās ārstu lietas dienās – Irēne Šneidere. Konference deva būtisku pienesumu Latvijas ebreju vēstures atspoguļošanā un pārlicinoši pierādīja, ka Latvijas ebreju kopiena ir bijusi un ir patstāvīga Austrumeiropas ebreju diasporas sastāvdaļa, kurai ir pašai savas tradīcijas, savs skatījums uz ebreju tautas mūsdienu uzdevumiem. Tā nav Krievijas vai krievvalodīgo ebreju atzars Latvijas teritorijā.

Konferences dalībnieki no Latvijas savos referātos mēģināja arī izvērtēt Eiropas ebreju kopīgās vēstures atsevišķas iezīmes. Filozofs Igors Šuvajevs bija sagatavojis interesantu referātu par Zigmunda Freida uzskatiem ebrejības cēloņu un saglabāšanas jautājumā, vēsturnieks Leo Dribins – par ebreju lomu Eiropas nacionālo valstu izcīnīšanā un dibināšanā. Tika “gāzts” kļūdains priekšstats, ka visi ebreji ir iedzimti un nelabojami nacionāla valstiskumu pretinieki.

Otrā konference "Ebreji mainīgajā pasaulē" nostiprināja Latvijas un Rīgas zinātnisko prestižu pasaules ebreju sabiedrībā.

Trešā šīs tēmas konference, kurai bija 300 dalībnieku, notika 1999. g. 25.–27. oktobrī. Tās organizētāju skaitam piebiedrojās Izraēlas valdības centrs sakaru uzturēšanai ar NVS un Baltijas valstu akadēmiskām un izglītības institūcijām, Jeruzālemes Ebreju universitātes jūdaikas centri, šīs universitātes ebreju civilizācijas universitāšu mācību starptautiskais centrs.

Konference bija iekļauta Latvijas Universitātes 80. gadadienai veltītajos pasākumos un tēmatiski – par izcilu ebreju personību ieguldījumu Latvijas, visa Baltijas reģiona vēsturē. Speciāla sesija tika veltīta Rīgā dzimušā 20. gadsimta izcilā filozofa Isaja Berlina (1909–1997) piemiņai, viņa zinātniskajam mantojumam. Konferencē piedalījās I. Berlina dzīvesbiedre Alīna Berlina.

Ievadrunu teica Jānis Stradiņš, uzsverot, ka ebreju tēma zinātnē ļauj atklāt daudzas visu cilvēci skarošas problēmas, jo ebreju tauta ir bijusi un paliek daudzu sabiedrisku procesu katalizators un indikators, attieksme pret ebrejiem rāda demokrātiju brieduma līmeni, liberālisma klātbūtni sabiedrībā. [92,12]

Konference bija sadalīta vairākās sesijās. Minēšu tikai nozīmīgākos referātus. Sesijā "Intelektuāli no Baltijas, Austrumeiropas un Izraēlas". Ella Slivkina no Jeruzālemes savā referātā stāstīja par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ebreju lomu Izraēlas valsts nodibināšanā un nostiprināšanā. Sesijā "Ebreji un intelektuālā dzīve Baltijas zemēs" Rašids Kaplānovs no Maskavas parādīja sefardu diasporas sakarus ar Baltijas reģionu. Irēne Šneidere iepazīstināja ar savu pētījumu par ebreju dzīvi Latvijā 1945.–1953. gadā, par padomju varas represijām pret viņiem.

Divu Izraēlas zinātnieku – Ābrama Grīnbauma un Batijas Valdmanes referāti bija veltīti izcilā vēsturnieka Šimona Dubnova piemiņai, par to vēstīja arī viņa mazmeitas Viktorijas Dubnovas runa.

Sesijā "Ebreju izcelsmes filozofi no Baltijas" Elga Freiberga vērtēja Lietuvā dzimušā un Francijā dzīvojošā Emanuela Levinasa

ievērojamo ieguldījumu humānisma, tolerances un brīvības ideju radošā interpretācijā, par šo filozofu referēja arī Viktors Malahovs no Kijevas un Igors Duhans no Minskas.

Isaja Berlina tēmas sesijā galvenā vērība tika veltīta viņa nopelniem liberālisma ideju bagātināšanā. Par to ļoti kompetenti stāstīja profesors Jānis Vējš, akcentējot Berlina atziņu aktualitāti posttotalitārajā sabiedrībā, kur liberālisms dažkārt tiek kļūdaini interpretēts un politiski izkropļots. To atzina arī Aivars Stranga, kura referātā parādītas liberālisma īpatnības Latvijā, mēģinājumi to politiski izmantot arī antidemokrātiskos apstākļos vai, pielāgojoties demokrātijas nepilnībām, paturēt liberālisma brīvības jēdzienu deformētā veidā. I. Berlina filozofijas uzskatu rakursā reālo pāreju no totalitārisma uz demokrātiju analizēja Ābrams Kleckins. [93]

Ceturtā sesija bija veltīta Baltijas zemju izcilajiem rabīniem. Referēja Natans Barkāns, Boriss Volkovičs (Daugavpils), Ruvins Ferbers stāstīja par izcilajiem Bauskas rabīniem M. Eliasbergu un A. Kuku u.c.

Piektajā sesijā "Ebreji Baltijas kultūrā" referēja Rīgas ebreju kultūras centra darbinieces Karmela Skorika un Marina Mihaiļeca u.c., parādot ebreju lielo ieguldījumu Latvijas kultūras vēsturē.

Sestajā sesijā, kurā pulcējās profesionāli vēsturnieki, sevišķu interesi izraisīja Kolina Šindlera (Londona) referāts par revizionistiskā cionisma un tā līdera Vladimira Žabotinska lielo ietekmi Baltijas zemju ebreju vidū. Faktu un atziņu bagāts bija arī Mirjamas Zalmanovičas (Haifa) referāts par ievērojamām ebreju sievietēm Latvijā divu pasaules karu starplaikā un viņu bojāeju holokaustā. Mārgers Vestermanis savu referātu veltīja maz pētītai tēmai par Latvijas ebreju pretestības formām nacistu okupācijas laikā, kad šāda iespēja bija ļoti ierobežota. Tas beidzās ar daudzām tragēdijām, cilvēkiem izvēloties pašnāvību kā nepakļaušanās veidu. Arī bēgšana bija vairāk izmisuma nekā pretestības izpausme. Svetlana Bogojavlenska sniedza vērtīgu pārskatu par varas orgānu un latviešu attieksmi pret ebrejiem 19. gadsimta Kurzemē un Vidzemē.

Viņa prata reljefi nošķirt Aleksandra Otrā administrācijas liberālo attieksmi, paša cara tikšanos ar Kurzemes ebreju delegāciju Jelgavā 1861. gadā un pat pilsētas sinagogas apmeklējumu – no pārējo valdnieku pretebrejiskās nostājas. Īpaši tika parādīta tālākā pašvaldību judofobija, nevēlēšanās sekot Eiropas liberalizācijas tendencei, predarbība reformām Krievijā, kuras paplašināja ebreju tiesības. Latviešu attieksme pret ebrejiem bijusi daudz labdabīgāka, bet to arī negatīvi ietekmējis valdības antisemitisms. [94]

Konferences noslēguma sesija arī bija veltīta ievērojamām ebreju personībām, piemēram, Vladimirs Mišins (Petrozavodska) stāstīja par Rīgā dzimušo izcilo šahistu Āronu Nimcoviču un par nacistu propagandas uzbrukumiem viņa personībai, Boriss Freidmans (Rīga) iepazīstināja ar ebreju izcelsmes ārstu sniegumu medicīnas attīstībā Latvijā.

2001. g. 20.–22. novembrī notika **ceturtā konference** “Ebreji mainīgajā pasaulē”. Tā bija veltīta Rīgas dibināšanas 800. gadadienai, Latvijas un visas Baltijas ebreju kultūrai un vēsturei.

Šo konferenci organizēja Latvijas Universitātes Jūdaikas centrs, M. Dubina fonds *Šamir*, nesen nodibinātā Latvijas Kristiešu un ebreju padome, Latvijas Zinātņu akadēmija, Benguriona universitāte Negēvā, Jeruzāles ebreju universitātes ebreju civilizācijas starptautiskais centrs, Ebreju kultūras memoriālais fonds Ņujorkā, Ebreju studiju centrs Krievijā.

Visas līdz šim notikušās konferences “Ebreji mainīgajā pasaulē” ir stipri paplašinājušas zināšanas par ebreju klātbūtni mūsu zemē, it sevišķi par izcilu ebreju sasniegumiem gan šeit, gan ārvalstīs, kur viņi nonākuši, aizbraucot no Latvijas. Tā Latvijas ebreju tēma ir guvusi Eiropas mērogu un piesaisti Izraēlas vēsturei.

Visas konferences organizācijas komitejas vadīja zinātnes entuziasti – profesori Ruvins Ferbers un Hermans Branovers, ļoti svarīga un rezultatīva bija organizācijas komitejas sekretāres Gitas Umanovskas loma.

Var pateikties šo cilvēku enerģijai un uzņēmībai, ka tika sagatavoti izdošanai un izdoti triju konferenču materiāli: pirmās konferences – angļu [95] un krievu valodā, otrās un trešās – tikai krievu valodā, jo trūka līdzekļu tulkojumam angļiski. Triju konferenču materiālu krājumi sagatavoti H. Branovera un R. Ferbera redakcijā, lielu darbu šo grāmatu tapšanā ieguldījis arī tās zinātniskais redaktors Grigorijs Smirins. Trīs prāvās grāmatas par konferenci ir vērtīgs ieguldījums Latvijas zinātnes starptautiskā reprezentācijā, parādot iespējas, kuras Latvijas valstī dotas zinātniskajam darbam, kas veltīts ebreju vēstures un šodienas izpētei.

Latviešu un ebreju saprašanās spilgts fakts ir **Jūdaikas studiju centra** nodibināšana Latvijas Universitātē 1998. gada jūlijā. Tas tika izveidots, īstenojot LU Senāta lēmumu. Centra mērķis ir sagatavot un īstenot jūdaikas jautājumu izglītības programmas un zinātniskus pētījumus Latvijā. Centrs nodrošina studentiem, pētniekiem un citiem interesentiem iespēju akadēmiskā līmenī iegūt zināšanas par ebreju vēsturi, īpaši par Eiropas un Latvijas ebreju vēsturi, ebreju filozofiju, kultūru, ivrita valodu, reliģisko domu. Šajā nolūkā LU tiek lasīti speciāli lekciju kursi, noturētas zinātniskas apspriedes, sagatavotas publikācijas.

Izveidota Latvijā unikāla jūdaikas literatūras bibliotēka. Centra valdes priekšsēdētājs ir profesors Ruvins Ferbers. Vēstures sekciju vada LU Latvijas vēstures katedras vadītājs Aivars Stranga. Lekcijas lasa viņš pats, Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns as. prof. Gido Straube, prof. Heinrihs Strods, prof. Leo Dribins, muzeja “Ebreji Latvijā” vadītājs Mārgers Vestermanis u.c.

Ebreju kultūras vēstures kursu vada un lekcijas lasa as. prof. Rihards Kūlis. Centra izpilddirektore ir Aina Antāne.

Ebreju reliģijas, jūdaisma kursu LU Teoloģijas fakultātē vada un lasa as. prof. Iveta Leitāne. Viņa beigusi doktorantūru par jūdaismu Tībingenes universitātē Vācijā. Rīgā I. Leitāne vispirms sagatavoja kursus “Ievads rabīnistiskajā literatūrā”, tad “Ievads jūdaismā”, ko lasīja kopā ar rabīnu Arje Bekkeru, “Ebreju tautas vēsture vissenākos laikos”, “Ievads ebreju filozofijā” un citus kursus.

Jūdaikas lekcijas Latvijā Universitātē apmeklē vairāk nekā 100 studenti un interesenti.

Rīgas ebreju kopienas valdes locekļi

Grigorijs Krupņikovs – valdes priekšsēdētājs.

Karmela Skorika – valdes priekšsēdētāja vietniece – vispārējie jautājumi, kultūra.

Hana Finkelšteine – valdes priekšsēdētāja vietniece – sociālā aprūpe.

Šauls Felss – valdes priekšsēdētāja vietnieks – starptautisko sakaru jautājumi.

Aleksandrs Bergmans – nacistu represēto ebreju pārstāvis.

Meijers Birks – izglītības jautājumi.

Aleksandrs Ferdmans – sakari ar Izraēlas vēstniecību.

Bikur Holim biedrības pārstāvji – Arkādijs Gandzs, Anatolijs Bļugers, Jūlijs Anšelēvičs – veselības aizsardzība. Viņiem kopā ir viena balss.

Ābrams Kleckins – socioloģiskie pētījumi un komunikācijas.

Jariks Mašutins – darbs ar jaunatni.

Henriks Skoriks – SIA “Ebreju nams” direktors.

Jakovs Šacs – padomju varas represēto ebreju pārstāvis.

Semjons Švecs – Otrā pasaules kara veterānu pārstāvis.

Marģers Vestermanis – muzeja “Ebreji Latvijā” vadītājs.

Daugavpils ebreju kopiena

Daugavpils sensenis ir viena no visplašākajām ebreju dzīvesvietām Latvijā. 1897. gada tautas skaitīšanas laikā te reģistrēti 32 384 ebreji, t.i., 46,5% iedzīvotāju. Te atradās svarīgs ebreju reliģiskās dzīves, saimnieciskais un kultūras centrs, kam bija sakari ar ebreju diasporu Krievijas impērijas rietumu novados, īpaši ar ebreju

kopienām Lietuvā, Baltkrievijā un Polijā. Pirmā pasaules kara laikā lielākā daļa Daugavpils ebreju izklīda pa visu Krieviju, pēc kara daudzi pārcēlās uz Rīgu. Tāpēc 1935. gadā te dzīvoja vairs tikai 11 106 ebreji, tātad 24,59% pilsētas iedzīvotāju (Rīgā – 43 672, t.i., 11,3%). Daugavpils ebreju kopiena pēc sabiedriskās nozīmes bija otrais svarīgākais ebreju dzīves centrs Latvijas Republikā. Vācu okupācijas gados ap 90% Daugavpils ebreju tika nogalināti holokaustā – iznīcināšanas akcijās, kurās iesaistījās vācu drošības policijas un drošības dienesta (SD) sevišķās A vienības 3. operatīvā grupa un SD vietējā nodaļa, ko vadīja Ginters Taberts.

Pēc Otrā pasaules kara pilsētā dažādā laikā atgriezās ap 500 Daugavpils ebreju, kuri bija evakuējušies uz PSRS iekšieni. Ieceļoja daudzi ebreji no Krievijas un Ukrainas. Sākot ar 70. gadiem, notika repatriēšanās uz Izraēlu. 1996. gada sākumā, pēc Pilsonības un imigrācijas departamenta ziņām, Daugavpilī dzīvoja 884 ebreji, no viņiem – 534 Latvijas pilsoņi un 350 nepilsoņi. 1995. gadā no visiem ebrejiem 116 bija jaunāki par 18 gadiem. Sakarā ar repatriāciju uz Izraēlu un negatīvu demogrāfisko saldo (1994. gadā Daugavpilī bija dzimuši seši, miruši 14 ebreji) ebreju skaits samazinājās, taču notika arī pāreja ebrejos jauktajās ģimenēs, kur viens no vecākiem ir ebrejs; tas viņu skaitu zināmā mērā palielināja.

Pēc 2000. gada tautas skaitīšanas provizoriskiem datiem, Daugavpilī 2000. g. 31. martā dzīvojuši 680 ebreji. Pēc Naturalizācijas pārvaldes ziņām, 2001. g. 1. jūlijā – 646 ebreji, no tiem 455 Latvijas pilsoņi un 191 nepilsonis.

Daugavpils ebreju kopiena atjaunoja darbību latviešu tautas nacionālās atmodas laikā. To ievadīja 1988. g. 25. decembrī Daugavpils teātra ēkā notikusī pilsētas ebreju sapulce, kas nodibināja Latvijas Ebreju kultūras biedrības Daugavpils nodaļu (filiāli). Par tās priekšsēdētāju ievēlēja uzņēmēju Anatoliju Fišelu. 1992. gadā šī nodaļa konstituējās kā atsevišķa, patstāvīga Daugavpils ebreju kopiena. Par saviem galvenajiem uzdevumiem tā izvirzīja savu locekļu sociālās aprūpes veicināšanu, ebreju tradīciju atjaunošanu, ebreju vēstures izpēti, sakaru uzturēšanu ar ebrejiem

citās Latvijas vietās un ārvalstīs, pirmām kārtām ASV un Izraēlā. Pēc tam Daugavpilī tika izveidota ebreju apvienotā sekulārā un reliģiskā kopiena, kuras valdes mītne atrodas Daugavpils ebreju sinagogā Cietokšņa ielā 38. Valdi kopš 1994. gada vada skolotāja Sofija Mejerova.

Viņas galvenie palīgi šodien ir valdes locekļi – vēsturnieks Boriss Volkovičs (priekšsēdētājas vietnieks), Asja Benhina (sekretāre), uzņēmēji Vladimirs Rešteins un Lāzars Strukovičs, pensionārs, inženieris Haims Ferdmans. Sinagogas vecākais līdz 1998. gadam bija kantors Falu Biržs, pēc viņa repatriēšanās uz Izraēlu – Ābrams Kanoliks.

Kopiena izremontēja sinagogas ēku un atvēra tās durvis dievlūdžiem, kuri tur ierodas trīs reizes dienā. Sinagogas aktivā ir 15 personas. Tiek organizēta *Roš Ašana*, *Sukkota*, *Šmini-Acereta*, *Simhat-Toras*, *Hanukas*, *Purima* un *Pesaha* svētku svinēšana.

Kopiena organizēja ivrita mācīšanu (skolotāji Minna Blaere un Samuils Glezerovs), sanāksmes par ebreju kultūras tēmu (vadīja profesors Josifs Šteimans).

Ik mēnesi notiek lektorijš par ebreju tautas vēstures jautājumiem – lekcijas lasa J. Šteimans, B. Volkovičs, vēstures skolotājs Josifs Ročko un fiziķis Izaks Gats.

Katru gadu jūlijā Mežciemā pie Daugavpils, holokausta memoriālā piemiņas vietā, ebreju kopiena, pilsētas dome un kristiešu draudzes notur piemiņas pasākumu, godina nacistu terora upurus un arī tos daugavpiliešus, kuri, riskējot ar dzīvību, centās glābt savus līdzpilsoņus ebrejus. Glābējiem Marijai Čiblis, Antonam, Annai un Helēnai Juneļiem, Grigorijam Zaičikovam, Afanasjevu ģimenei Jeruzālemē katram iestādīts glābēju koks, un viņi ir atzīti par “Pasaules taisnīgajiem”. Glābēju apzināšana turpinās, jo daudzi no viņiem ir jau miruši. Daugavpils ebreju kopienas darbību veicināja ebreju sabiedrisko organizāciju ipašumu atgūšana. Ar domes atbalstu atgūtas trīs ēkas. Vienā no tām – Sakņu ielā 29 – iekārtots kopienas medicīniskais kabinets, darbojas svētdienas skola un bibliotēka. Medicīniskais kabinets saņēma

Čikāgas ebreju reliģiskās kopienas "Ozolparka svētnīca" dāsnu palīdzību, medicīnisko aparatūru un medikamentus. Daudz palīdzējuši ASV pilsoņi – bijušie daugavpilieši. [96, 7–22]

Ļoti lielu ieguldījumu Latvijas ebreju vēstures izpētē un atspoguļošanā devusi Daugavpils ebreju kopienas vēsturnieku grupa, kuras aktīvākie autori bijuši Pedagoģiskās universitātes profesors Josifs Šteimans un docents Boriss Volkovičs, kā arī novadpētnieks Zalmans Jakubs. 1993. gadā nāca klajā šo autoru grāmata "Ebreji Daugavpili", 1998. gadā to papildināja B. Volkoviča sagatavotais darbs "Ebreju organizācijas Daugavpili 1920–1940" un 1999. gadā – "Ebreji Daugavpili" 2. grāmata, rakstu krājums, kura redkolēģiju vadīja S. Mejerova un B. Volkovičs. Visi šie izdevumi nākuši klajā krievu valodā. 2001. gadā iespiesta izdevuma "Ebreji Daugavpili" trešā grāmata (redkolēģijas vadītājs B. Volkovičs). Tā kopiena panākusi, ka ir uzrakstīta Daugavpils ebreju vēsture.

Plašāka nozīme bija B. Volkoviča un J. Šteimana 1995. gada apcerējumam "Ebreju tautas vēstures lappuses" (krievu val.) un J. Šteimana grāmatai "Latvijas ebreju vēsture", kas 1993. gadā izdota Daugavpili latviešu un krievu valodā. Tas līdz šim bija plašākais Latvijas ebreju vēstures kopatainojums, rakstīts objektīvi, zinātniski un populāri. Vēsturniekiem, vēstures interesentiem un studentiem domāta J. Šteimana monogrāfija "Latgales ebreju vēstures historiogrāfija", kas uzrakstīta latviešu valodā un izdota 2000. gadā Rēzeknē. Savukārt viņa krievu valodā izdotās grāmatas "Latvijas un Lietuvas ebreju dzīves un domāšanas veids" (Daugavpils, 1999) un "Laiks un cilvēki" (Rēzekne, 2001) ataino Latvijas ebreju sabiedrības tradīcijas, morāli, saskaņu un pretrunas, gaišās un ēnainās puses cilvēku gara dzīvē. Profesors J. Šteimanis kopā ar S. Kuzņecovu sagatavojis un izdevis mācību palīglīdzekli "Neatkarīgā Latvija 1918–1940" (Rīga, 1996, krievu val.), kopā ar A. Ivanovu – grāmatu "Latgales vēstures historiogrāfija" (Rēzekne, 1999, latviešu val.), kopā ar B. Volkoviču un H. Ferdmanu – brošūru "Daugavpils ebreji Otrā pasaules kara frontēs" (Daugavpils, 2000, krievu val.)

Pasniedzējiem un studentiem lieti noder J. Šteimana apcere "Latvijas vēstures pētnieki", ko 1997. gadā laidusi klajā Daugavpils Pedagoģiskās universitātes izdevniecība "Saule" latviešu valodā.

Tik intensīvi un rezultatīvi nav strādājis neviens cits Latvijas vēsturnieku kolektīvs. Ebreju historiogrāfijā Daugavpils kopienas pētnieku grupa devusi sevišķi daudz, pat vairāk nekā Rīgas ebreju kopiena. Tam pamatā ir Daugavpils ebreju daudzpusīgā un interesantā vēsture, kas tikai pēdējo desmit gadu laikā – atjaunotā neatkarīgā Latvijas valstī ir atklāta un interpretēta. Tas ir viens no Latvijas demokrātijas un tolerances pierādījumiem.

Liepājas ebreju draudze

Liepājā ebreji sāka apmesties jau 17. gadsimtā, viņi te ieradās galvenokārt no Vācijas, vēlāk arī no Polijas, Lietuvas un Baltkrievijas. Ebreju kopienas kodols bija cilvēki, kas runāja vācu valodā, dzīvoja vācu kultūras ietekmē un piederēja pie jūdaisma reliģijas. Kopš 19. gadsimta vidus ebreji bija Liepājas saimnieciskās dzīves aktīvākie rosinātāji, kuru īpašumā gadsimta beigās atradās vairāk nekā puse vietējo tirdzniecības uzņēmumu un gandrīz visas kokrūpniecības ražotnes. 1911. gadā pilsētā pastāvīgi dzīvoja 10 308 ebreji, t.i., 12,3% no visu tās iemītnieku skaita, bet turpmāk daudzi pārcēlās uz Rīgu, un 1935. gadā tautas skaitīšana Liepājā reģistrēja vairs tikai septiņus tūkstošus (ap 12% iedzīvotāju). 1941. gadā, sākoties Vācijas karam pret PSRS, ļoti maz Liepājas ebreju spēja evakuēties (vācu armija jau 24.–25. jūnijā nogrieza atkāpšanās ceļus) un gandrīz visi gāja bojā nacistisko slepkavu terora akcijās (izglābās tikai daži desmiti). Īpaši šausmīga bija masveidīgā cilvēku nogalināšana 1941. gada 15.–17. decembrī Šķēdes jūrmalā. Pēc kara Liepājā ieradās vairāki simti ebreju no citiem Latvijas apvidiem un PSRS republikām, taču 70.–80. gados ļoti daudzi repatriējās uz Izraēlu vai izceļoja uz Vāciju.

Padomju okupācijas režīms nepieļāva ebreju kultūras dzīves pasākumus Liepājā. (Liepāja bija "slēgta pilsēta", padomju jūras kara flotes bāze.) Tikai 1988. gadā, sākoties latviešu tautas nacionālajai atmodai, Liepājas ebreji varēja atkal pulcēties vienkopus un apspriest savas vajadzības. Toreizējā pilsētas padomes izpildu komiteja atbalstīja priekšlikumu atjaunot Liepājas ebreju draudzi. Tās izveidošanas iniciatori bija filologe (specialitātē – angļu valoda) Ilāna Ivanova* un ārsts Boriss Gribeļskis. Draudze organizatoriski noformējās 1988. gadā, sākotnēji pieņemot Liepājas Ebreju kultūras biedrības nosaukumu, bet 1989. gadā reģistrēta kā Liepājas ebreju draudze. 1993. gada 2. decembrī draudze atguva pirmskara ebreju draudzes īpašumu – māju Kungu ielā 21, kur tagad ir Liepājas ebreju sabiedriskās dzīves centrs. Biedrības valdes pirmais priekšsēdētājs bija Vladimirs Bāns, viņa pēctecis – Leonīds Rozenbergs; no 1996. gada jūnija līdz 1999. gada decembrim valdi vadīja Ilāna Ivanova.

Draudzes pasākumos arvien vairāk ievijās ebreju reliģiskās dzīves motīvi, jūdaisma pasaules uzskata izzināšana, Toras lasījumi, reliģisko svētku svinēšana un Liepājas jūdaistiskās draudzes vēstures mantojuma apzināšana. Draudzes namā Kungu ielā 21, veicot remontu, tika iebūvēta sinagoga.

1999. gadā Liepājas ebreji svinēja savas draudzes oficiālās nodibināšanas 200 gadu jubileju (kopš Liepājas ebreji ieguvuši pilsētas pilsoņu tiesības) un tās atjaunošanas 10. gadskārtu. Gada beigās par draudzes valdes priekšsēdētāju ievēlēja Kompleksās sporta skolas direktoru Naumu Vorobeičiku. Viņa vietniece ir Ilāna Ivanova.

Draudzes darbības galvenie virzieni:

1. Liepājas ebreju vēstures izpēte un memoriālo vietu apzināšana, piemiņas zīmju izvietošana un sakārtošana pie bijušā Liepājas geto, Šķēdes jūrmalā, Līvu kapu ebreju daļā un citur,

* Ebreju antinacistiskās pretestības dalībnieka Dāvida Zivcona meita. D. Zivcons, riskējot ar dzīvību, nokopēja vācu fotogrāfijas ar ebreju nogalināšanas ainām Šķēdē. Tās ir zināmas visā pasaulē.

radīti priekšnoteikumi memoriālā kompleksa izbūvei Šķēdē. – Šo darbības virzienu vada I. Ivanova.

2. Toras lasījumi sinagogā – katru sestdienu. Tos vada draudzes reliģiskās komisijas priekšsēdētājs Eduards Kaplans.

3. Sociālās palīdzības sniegšana 43 veciem un slimiem cilvēkiem. To nodrošina draudzes sociālās palīdzības centrs, ko vada Oskars Čurilovs.

4. Ebreju svētdienas skolas darba nodrošināšana. Skolā mācās ap 30 bērnu. To vada un arī māca ivrita valodu, vēsturi, mūziku, tradīcijas pedagoge Rozālija Suhare.

5. Mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu darbība. Pastāv bērnu deju kolektīvs un miniteātris. Šo darba virzienu vada Marina Podkolzina.

6. Veco ļaužu un ģimenes klubu darbība, ko vada Pēteris Hančins un Mironis Tišmans.

Draudzes pasākumu organizēšanā piedalās arī valdes loceklis Igors Skuteļskis. Liepājas ebreju draudzei ir arī ārējie sakari – ar bijušajiem liepājniekiem, kuri dzīvo Izraēlā, ASV, Vācijā. Izraēlā pastāv "Liepājas ebreju asociācija", kuras priekšsēdētājs ir Juvals Geršons, kādreizējais Liepājas ebreju skautu pulka aktīvis.

Liepājas ebreju vēstures apzināšanā daudz darījis bijušais liepājnieks, Čikāgas universitātes emeritētais profesors Edvards Anders, kura vadībā sagatavota grāmata "Jews in Liepāja, Latvia, 1941–45. A Memorial Book", kas nāca klajā ASV, Berlingamā (Kalifornijas štatā), 2001. gadā. Grāmatā ir ziņas par septiņiem tūkstošiem cilvēku, kas gājuši bojā holokaustā vai tika vajāti, bet izglābušies gan nacistu, gan padomju okupācijas laikā. Latvijas ebreju vēstures apzināšanā aktīvi piedalās arī bijušais liepājnieks – ASV sabiedriskais darbinieks un Latvijas vēstures komisijas eksperts Džordžs Švābs.

Sakarā ar repatriēšanos uz Izraēlu, kā arī emigrēšanu uz ASV un Vāciju ebreju skaits Liepājā samazinās. 1996. gada sākumā viņi bija 305, no tiem 67 pilsoņi un 238 nepilsoņi, bet 2000. gada tautas skaitīšanā pilsētas iedzīvotāju skaitā konstatēti tikai

214 ebreji. Pilsonības un migrācijas departamenta ziņas liecina, ka 2001. g. 1. janvārī Liepājā dzīvojis 191 ebrejs, no tiem 66 pilsoņi, 103 nepilsoņi, 22 ārvalstnieki.

Taču faktiski pilsētā ir vairāk ebreju. Liepājas ebreju draudzes pasākumos piedalās vairāk nekā 300 cilvēku, arī tādi, kuru pasē nav ieraksta – ebrejs. Tie ir ebreju ģimenes locekļi – neebreji un viņu bērni. Šāda attieksme liecina par ebreju kopienas autoritāti un cilvēkiem doto brīvās izvēles tiesību – piederēt pie kādas kultūras un reliģijas kopības vai arī būt multikulturāliem. Tas atspoguļo mūsdienu etnokulturālo sakaru izpausmi ģimenēs un ģimeņu orientācijā.

Latvijas ebreju devums Izraēlas valsts nodibināšanā un attīstīšanā

Latvijas ebreju dalība Izraēlas nācijā un valsts vēsturē sākās jau 20. gadsimta sākumā, kad Palestīnā ieradās pirmās ebreju repatriantu grupas no Latgales. Rabīns Ābrams Izaks Kuks (1865–1935), dzimis Grīvā, kļuva par Izraēla zemes aškenāzu pirmo virsrabīnu. [97, 179–204] Rīgā 1881. gadā dzimušais Ašers Gulaks pēc ierašanās Palestīnā (1925. g.) kļuva par Jeruzālemes ebreju universitātes profesoru, Talmuda tiesībzinātnieku.

Pēc Otrā pasaules kara Izraēlā dzīvoja ap 5000 no Latvijas iecelojušo ebreju. Daudzi no viņiem bija aktīvi lauku kopienu – kibucu *Afikim*, *Šfaim*, *Kfar-Giladi* un *Kfar-Blūm* celtnieki un sargi. Kibucā *Šfaim* tika ierīkots Latvijas ebreju pētniecības centrs un muzejs. Īpaši liela loma šo kibucu dzīvē bija kādreizējo Latvijas ebreju skautu pulku biedriem.

Izcila loma Izraēlas sabiedriskajā un politiskajā dzīvē bija Latvijas *Mizrahi* partijas līderim Mordehajam Nurokam (1879–1962), ko 1941. gadā deportēja uz Uzbekiju, bet 1943. gadā pēc ASV ebreju kopienas un prezidenta F. Rūzvelta lūguma atbrīvoja un ļāva atstāt PSRS. 1947. gadā viņš ieradās Palestīnā, piedalījās

cīņā par Izraēlas valsts tapšanu un 1949. gadā tika ievēlēts par Kneseta deputātu, 1952. gadā iecelts par sakaru ministru.

Rīdzinieks Ārons Jariks (1920–1994) Latviju atstāja 15 gadu vecumā (1935. g.) un kļuva par izcilu ebreju kaujinieku, vēlāk ieguva ģenerālmajora pakāpi, bija gan transporta, gan informācijas ministra amatā. Rīgā bērnības un jaunības gadus pavadīja arī 1925. gadā Kauņā dzimušais Moše Ārens, kas bija Izraēlas valdībā ministrs bez portfeļa, ārlietu ministrs un divas reizes – aizsardzības ministrs. 1914. gadā Rīgā dzimušais Bencions Kešets, kas Palestīnā dzīvoja no 1935. gada, 1974.–1977. gadā bija Kneseta vicepriekšsēdētājs.

Rūjienā 1913. gadā dzimušais Nehemija Levanons (Levitāns), viens no kibuca *Kfar-Blūm* dibinātājiem, 1960. gados kļuva par Izraēlas premjerministra kancelejas vadošu darbinieku un 1970. gadā tika iecelts par organizācijas *Nativ* vadītāju. Šī organizācija koordinēja cīņu par PSRS un citu Austrumeiropas valstu ebreju tiesībām repatriēties uz savu vēsturisko tēvzemi.

Izraēlas ekonomiskajā dzīvē ievērojama loma bijusi firmas “Laima” dibinātājam Elijagu Fromičenko. 1933. gadā, pārcēlies uz Palestīnu, viņš tur nodibināja analoģu firmu *Elit* – Izraēlas konditorejas rūpniecības pamatu.

Daugavpils ebreju ģimenē dzimis ievērojamais Izraēlas vēsturieks Haims Beinarts. Viņš 1935. gadā beidza Rīgas ebreju ģimnāziju, 1936.–1937. gadā bija Latvijas armijas kareivis, pēc tam repatriējās. H. Beinarts no 1972. gada ir Jeruzālemes ebreju universitātes profesors, Spānijas un Portugāles ebreju vēstures pētnieks, vairāku valstu (arī Spānijas) akadēmiju loceklis, krievu valodā izdodamās Ebreju enciklopēdijas redakcijas padomes priekšsēdētājs.

Betar Rīgas organizācijas biedrs Benjamins Eliavs, 1933.–1935. gadā *Betar* ģenerālsēkretārs Parīzē, aktīvi cīnījās par Izraēlas nodibināšanu un divas reizes par to tika ieslodzīts angļu cietumos. Pēc Izraēlas proklamēšanas viņš kļuva par diplomātu, bija arī konsuls Ņujorkā, 1964.–1968. gadā premjerministra L. Eškola

padomnieks informācijas jautājumos, Izraēlas radiokorporācijas priekšsēdētāja vietnieks, viens no pazīstamākajiem publicistiem par ebreju jautājumu PSRS.

Tiesībzinātnieks Benjamins Akcins 1920. gados bija aktīvs Rīgas cionistu organizācijas *Gathija* biedrs. Studējis Vīnē, bija izcilā tiesību teorētiķa Hansa Kelzena skolnieks, 1926. gadā ieguva tiesību doktora grādu. 1936.–1940. gadā vadīja Jaunās cionistu organizācijas centru Londonā. Otrā pasaules kara laikā darbojās ASV cionistu centrā, 1951.–1961. gadā vairākkārt bija Jeruzālemes Ebreju universitātes juridiskās fakultātes dekāns, vēlāk Haifas universitātes rektors, 1967. gadā apbalvots ar Izraēlas Valsts prēmiju. Viens no Izraēlas nacionālā valstiskuma veidošanas teorētiķiem. Pēc B. Akcina nāves (1985. g.) tika publicētas viņa atmiņas “No Rīgas līdz Jeruzālemei”.

Rīgā 1903. gadā dzimis arī izcilais Izraēlas filozofs un reliģiskais domātājs Ješajahu Leibovics, sava veida disidents, kas kritizēja Izraēlas aizsardzības politiku un ebreju ciemu izveidošanu arābu apdzīvotās teritorijās. Viņš prasīja arī reliģijas šķiršanu no valsts, bija par sekulāras un ebrejiski homogēnas valsts veidošanu, atdaloties no arābu iedzīvotājiem.

Daugavpīlētis, *betarietis* Isers Harels (Halperins) kļuva par Izraēlas izlūkdienesta *Mossad* vadītāju un šajā amatā 1960. gadā vadīja nacistiskā kara noziedznieku Ādolfa Eihmana notveršanu Buenosairesā un nogādāšanu uz tiesāšanu Izraēlā.

Grafikis un dizainers Gabriels Šamirs (Latvijā – Gutels Šefteļovičs) no 1935. gada dzīvoja Izraēlā. Viņš ir Latvijas Brīvības karā kritušajiem ebreju karavīriem veltītā pieminēkļa (Šmerļa kapsētā) projekta un Izraēlas valsts ģerboņa zīmējuma autors. Radījis arī daudzu Izraēlas pastmarku, banknošu un monētu metus. [98, 7–8]

No ebrejiem, kas Latviju atstāja pēc Otrā pasaules kara, tur plaši pazīstams ir 1931. gadā Rīgā dzimušais fiziķis Hermans Branovers, Berševas universitātes profesors, no PSRS ieceļojušās ebreju reliģiskās intelligences apvienības nodibinātājs un vadītājs,

arī izdevniecības Šamir galvenais redaktors. H. Branoveram ir arī lieli nopelni Izraēlas un Latvijas zinātnieku sakaru veidošanā.

Rīgā 1947. gadā dzimušais rabīns un sabiedriskais darbinieks Josifs Mendelēvičs Izraēlā ieradās 1980. gadā un tika ievēlēts par PSRS repatriantu Cionistiskā foruma prezidentu. Šī apvienība ir pati plašākā PSRS repatriantu organizācija.

Krievu valodā iznākošās Mazās ebreju enciklopēdijas redakcijas vadītāja ir Daugavpilī 1926. gadā dzimusi žurnāliste Ella Slivkina, kas Izraēlā dzīvo no 1966. gada un ir sērijas "Alijas bibliotēka" galvenā redaktore. Šī grāmatu sērija domāta repatriantiem, kuri prot krievu valodu.

Enciklopēdijas 10 sējumu un "Alijas bibliotēkas" sagatavošanu un izdošanu nodrošināja Ebreju kopienu pētišanas biedrība, kuras ģenerāldirektors ir bijušais rīdzinieks Elije Valks, Izraēlā pazīstams žurnālists un diplomāts. Viņš ir arī Latvijas un Igaunijas ebreju asociācijas viceprezidents Izraēlā.

Ebreju dalība Latvijas nacionālās sabiedrības dzīvē

Ebreju skaits atjaunotajā neatkarīgajā Latvijas Republikā ir neliels – 0,3–0,4 procenti no visiem iedzīvotājiem. Taču viņu loma un nozīme Latvijas sabiedrībā joprojām ir ievērojama. To lielā mērā nosaka ebreju augstais izglītības līmenis un dzīves pieredze, spēja iekļauties neatkarīgās Latvijas realitātēs. Svarīgi ir arī viņu plašie starptautiskie sakari. Daudzi ebreji ir nozīmīgu pasākumu iniciatori un īstenotāji.

Latvijas tautsaimniecībā ievērojama loma ir uzņēmējam Solam Bukingoltam. Viņš dzimis Rīgā padomju okupācijas laikā – 1962. gadā, viņa māte šeit bija pazīstama un cienīta ārste. 1979. gadā ģimene emigrēja uz Amerikas Savienotajām Valstīm. Tur S. Bukingolts ieguva augstāko medicīnisko izglītību un brīvas demokrātiskas sabiedrības dzīves iemaņas. Tālajā Čikāgā parādi-

jās viņa uzņēmēja talants, pirmām kārtām sabiedriskās ēdināšanas un farmācijas jomā. Taču S. Bukingolts saglabāja lielu interesi par savu dzimteni Latviju un neaizmirs latviešu valodu. Perestroikas un latviešu tautas nacionālās atmodas rosināts, viņš 1989. gadā atkal ieradās Rīgā un 1991. gadā, pēc Latvijas neatkarības pilnīgas atjaunošanas, atgriezās uz dzīvi dzimtajā pilsētā. Viņa iecerē bija Makdonalda sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu ierīkošana, šī tipa restorānu atvēršana Rīgā, Jelgavā, Daugavpilī, Liepājā, Ventspilī. Iecere tika īstenota dažos gados. Tas ne tikai uzlaboja iedzīvotāju ēdināšanu, bet arī deva darba vietas ap 400 cilvēkiem.

Otrs S. Bukingolta pasākums bija senās "Lauku aptiekas" atjaunošana Rīgā, Kaļķu ielā, un ASV ražoto medikamentu plaša tirdzniecība, īpaši firmas "Major" iedarbīgo zāļu pārdošana. Pēc tam tika iekārtotas vairākas aptiekas Rīgā, Bauskā, Preiļos, Smiltēnē. Tomēr plaši pazīstams visā Latvijā Sols Bukingolts kļuva kā Jēkaba kazarmu atjaunotājs, citu celtniecības un restaurācijas projektu realizētājs Vecrīgā. Viņa izveidotā un vadītā apvienība "InterSource International" veicinājusi ārzemju investīciju ieplūšanu Latvijā. Šajā virzienā darbojas arī ASV Tirdzniecības palāta Latvijā, kurā S. Bukingolts ir viceprezidents.

Latvijā arvien vairāk ieklausās S. Bukingolta uzskatos par mūsu sabiedriskās dzīves attīstības svarīgāko nozaru attīstību, veikumiem un kļūdām, neveiksmēm. Viņš ir arī kļuvis par Latvijas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas padomnieku ekonomikas jautājumos.

Liepājā par ievērojamāko pilsētas personu mūsdienās bieži min šajā pilsētā 1940. gadā dzimušo Kirovu Lipmanu, cilvēku, kurš prata glābt no bankrota tās lielāko rūpniecības uzņēmumu "Liepājas metalurgu", nodrošinot darbu vairākiem tūkstošiem liepājnieku. Būdam apvienības "Liepājas metalurģu" prezidents, K. Lipmans daudz darījis, lai Liepājas vārdu pazītu ārvalstīs, saskatītu tās problēmu svarīgumu visas Latvijas un arī Eiropas kontekstā. Otra K. Lipmana pazišanas zīme ir viņa aktīvā darbība Latvijas hokeja labā, tāpēc viņš arī ir ievēlēts par Latvijas Hokeja

federācijas prezidentu. Cieņu izpelnījies K. Lipmana augstais prasīgums pret sevi un organizētība, mērķtiecība, no kuras daudz ko var mācīties.

Starp Latvijā pazīstamākajiem saimnieciskajiem darbiniekiem jāmin arī apvienības "Lukoil" vadītājs Baltijas valstīs Haims Kogans, akciju sabiedrības "Dzintars" prezidents Ilja Gerčikovs, SIA "Rika" prezidents Grigorijs Krupņikovs, Latvijas kravu eksportoru asociācijas viceprezidents Mihails Frīdmans, ražošanas un zinātnes apvienības "Latvijas novitātes komplekss" prezidents Aleksandrs Milovs, akciju sabiedrības "Koblenc" prezidents un akciju sabiedrības "Drogas" valdes priekšsēdētājs Rafails Deifts, Latpass Avioliņiju prezidents Jefims Ratners, Pareksa bankas direktoru padomes priekšsēdētājs Viktors Krasovickis u.c.

Latvijas zinātnē ievērojama loma ir fiziķiem Jevgeņijam Joļinam, Jurijam Gelfgatam, Ruvīnam Ferberam, biologiem Aleksandram Cimanim un Aleksandram Rapoportam, ķīmiķei Regīnai Žukai, polimēru reoloģijas Latvijas skolas radītājam Ļevam Faitelsonam. Latvijas ievērojamāko ārstu skaitā ir Stradiņa slimnīcas nieru transplantācijas nodaļas vadītājs Rafails Rozentāls, Stradiņa universitātes katedras vadītājs kardiologs Jūlijs Anšelēvičs, terapeits – *Bikur Holim* slimnīcas direktors Arkādijs Gandzs, viņa vietnieks hepatologs ar Eiropas mēroga nozīmi Anatolijs Bļugers, Rīgas 1. slimnīcas neiroloģijas nodaļas vadītājs Adiks Joffe, ortopēds Viktors Vestermanis, Jaunķemeru sanatorijas vadītājs Mihails Malkiels u.c.

Latvijas mākslas dzīvē spožas zvaigznes ir operdziedātāja Inese Galante, Valmieras teātra galvenais režisors Fēlikss Deičs. Rīgas Akadēmiskā Krievu drāmas teātra skatītāju atsaucību iemantojis Jakovs Rafalsons. Mūsu mūziķu jaunradi joprojām ietekmē Latvijas kamerorķestra diriģenta Tovija Livšica paliekošais devums, profesores Lijas Krasinskas teorētiskās zināšanas. Latvijas vārdu pasaulē nes slavenais vijolnieks Gidons Krēmers, kas atzīts par vienu no ievērojamākajiem 20. gadsimta māksliniekiem visā pasaulē. No Rīgas nācis arī izcilais čellists Miša (Mihails) Maiskis.

Paliekama nozīme būs grafiķa Aleksandra Dembo sniegunam. Latvijas grafiķu elitē minams Josifs Elgurts un Naftoli Gūtmanis.

Latvijas žurnālistikā par ētikas arbitru ir atzīts Ābrams Klekins.

Latvijas sabiedriskās gaisotnes veidošanā ievērojama vieta ir virsrabīnam Natanam Barkānam. Viņa secinājumi, padomi, ieteikumi pozitīvi ietekmējuši arī latviešu uzskatus par mūsdienu garīgām vērtībām, ģimenes, tautas un ticības nozīmi cilvēku dzīves satvarā un visā dzīves jēgā.

N. Barkāns ne reizi vien norādījis, ka ebreju sūtība ir gaismas nešana, palīdzība sarežģītu sabiedrisku problēmu risinājuma rašanā. Bet – nekad neuzspiežot savu gribu un uzskatus. Iejūtīgi pārlicinot, pacietīgi uzklausot dažādus viedokļus un novērtējot to būtību. Ar domas un vārda spēku.

Avoti un literatūra

1. Латвия. – В кн.: Краткая еврейская энциклопедия. Том 4. – Иерусалим, 1988.

2. Buchholtz A. Geschichte der Juden in Riga bis zur Begründung der Rigaschen Hebräergemeinde im J. 1842. – Riga, 1899.

3. Brenson I. Die Ärtzte Livlands. – Riga, 1905.

4. Wunderbar R. Geschichte der Juden in den Provinzen Liv- und Kurland seit ihrer frühesten Niederlassung, dasselbst bis auf die gegenwärtige Zeit. – Mitau, 1853.

5. Aleksejeva T. Zur Geschichte der Juden in Kurland und Semgallen. – Judaica. Beiträge zum Verstehen des Judentums. – Basel. 1997. Heft 4. Aus der Geschichte der Juden in Lettland.

6. Šteimanis J. Latvijas ebreju vēsture. – Daugavpils, 1995.

7. Кандель Ф. Очерки времен и событий. Из истории российских евреев. (До второй половины восемнадцатого века). – Иерусалим, 1988.

8. Šteimans I. Latgales ebreju vēstures historiogrāfija. – Rēzekne, 2000.

9. Якуб. З. Евреи в Динабурге – Двинске – Даугавпилсе. Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. – Даугавпилс, 1993.

10. Кандель Ф. Очерки времен и событий. Из истории российских евреев. (Часть вторая: 1772–1882 годы). – Иерусалим, 1990.

11. *Vestermanis M.* Juden in Riga. Auf den Spuren des Lebens und Wirkens einer ermordeten Minderheit. – Bremen, 1996.
12. Russisch-Baltische Blätter. Beiträge zur Kenntniß Rußlands und seiner Grenzmarken. Zweites Heft. – Leipzig, 1887.
13. *Zemgalietis L. (Grēns L.)* Žīdi Kurzemē // Balss. – 1891. – 26. jūn.
14. Vārds vajadzīgā brīdī // Dienas Lapa. – 1886. – 14.(26.) okt.
15. Zur Judenfrage // Neue Zeitung für Stadt und Land. – 1881. – 23. apr. (15. maijā), 6. (18.) maijā u.c.; Rigaer Tageblatt. – 1882. – 16. (28.) maijā u.c.
16. [Red.] Žīdi // Baltijas Vēstnesis. – 1888. – 14. (26.) sept.
17. “Balss”. – 1881. – 29. apr. (11. maijs), 13. (25.) maijs.
18. [Red.] Antisemitisms // Dienas Lapa. – 1895. – 18. (30.) jūn.
19. Latviešu Avīzes. – 1914. – 171., 173., 175., 177., 179., 181., 183., 185., 187., 189. un 190. numurs.
20. Sk. Latviešu rituālisti // Jaunā Dienas Lapa. – 1913. – 7. nov.; “Latviešu Avīzes” // Latvija. – 1914. – 7. (20.) janv.; Vai latviešiem jānaidojas ar žīdiem? // Sadzīve. – 1914. – 15. martā; Latviešu antisemīti // Dzīve. – 1914. – 21. martā u.c.
21. *Levins D.* Ebreju vēsture Latvijā. No apmešanās sākumiem līdz mūsu dienām. – Tulkots no ivrita. – Rīga, 1999.
22. *Ceiḥners A.* Lauksaimniecība un zemnieki – Latvijas pamats. – Rīga, 1937.
23. *Skujenieks M.* Valsts pārvaldes aparātā nedrīkst ieviesties svešs gars! // Jaunākās Ziņas. – 1930. – 3. nov.
24. Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā 10. februārī. M. Skujenieka teksts un redakcija. – Rīga, 1925.
25. Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. g. – Rīga, 1936.
26. *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve. – Rīga, 1992.
27. *Andersons E.* Trīs bezvalsts tautas Latvijā // Treji Vārti. – 1983. – Nr. 94.
28. *Zivs B.* Žīdu piedalīšanās Latvijas oikonomiskā uzbūvē // Atbrīvotājs. – 1933.
29. *Krastiņš O.* Otrais Latvijas saimniecības vēsturiskais mērķis – nacionālais taisnīgums // Labrīt. – 1994. – 18. apr.
30. *Nuroks M.* Prezidents Čakste un ebreju minoritāte. – Jānis Čakste. Ilustrēts piemiņas rakstu krājums. – Rīga, 1928.
31. *Волкович Б., Штейман И.* Страницы истории еврейского народа. – Даугавпилс, 1995.
32. Latvijas kultūras statistika. 1918 – 1937. Sast. V. Salnītis. – Rīga, 1938.
33. *Райнис.* Латвийцы // Сегодня. – 1929. – 29 сент.
34. *Jēkabsons Ē.* Ebreju ārsti Latvijas armijā // Latviešu Strēlnieks. – 1995. – Nr. 5.

35. Bregmanis H. Ebreji Latvijas vēsturē. – Latvijas likteņgadi. IV. – Rīga, 1990.
36. Seskis J. Latvijas propaganda starp židiem // Atbrīvotājs. – 1933.
37. Jaunākās Ziņas. – 1937. – 28. sept.
38. Gilbert M. Endlösung. Die Vertreibung und Vernichtung der Juden. Ein Atlas. – Reinbek bei Hamburg. 1995.
39. Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā (1926.–1940. gads). – Rīga, 1997.
40. Sk. Pēdējā Brīdī. – 1927. – Nr. 54, Latvija. – 1927. – Nr. 20, 44; Brīvā Tēvija. – 1927. – Nr. 246; Brīvā Zeme. – 1927. – 30. jūn.; Jaunākās Ziņas. – 1927. – 13. dec. u.c.
41. Jaunākās Ziņas. – 1927. – 21. dec.; Pēdējā Brīdī. – 1927. – Nr. 244.
42. “Tautas Vairoga” mērķi. Jūdaisms, kristīgā reliģija un ētika // Tautas Vairogs. – 1931. – Nr. 1.
43. [Red.] Hitlers // Tautas Vairogs. – 1933. – Nr. 22; Židu noslēpumi (Kādēļ Hitlers cinās ar židiem) // Turpat. – 1933. – Nr. 23.
44. Kalniņš G. Židu loma cilvēces vēsturē. – Rīga, 1933.
45. Latviešu periodika. 3. sējums. 1920.–1940. I daļa. – Rīga, 1988.
46. Paeglis J. Kas bija liegts Pirmās Republikas lasītājiem? – Rīga, 1996.
47. Stranga A. Par Šildi un ne tikai // Diena. – 1994. – 18. martā.
48. Gore I., Stranga A. Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūlijs. – Rīga, 1992.
49. Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944. – Rīga, 1999.
50. Dubins H. Ebreju izglītības biedrības Latvijā // Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr. 2.
51. Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. Dokumentu krājums. – Rīga, 1999. – 118. lpp.
52. Mazākumtautību vēsture Latvijā. Eksperimentāls metodisks līdzeklis. Sastādītājs L. Dribins. – Rīga, 1998.
53. Kershaw I. Hitler 1936–1945. – Stuttgart, 2000. (Tulkots no angļu valodas. Oriģināls “Hitler 1936–1945: Nemesis”. – London, 2000.)
54. Höhne H. Der Orden unter dem Totenkopf. Die Geschichte der SS. – Augsburg, 1997.
55. Benz W. Der Holocaust. – München. 1997.
56. Neiburgs U. Rīga, 1941. gada 4. jūlijs // Lauku Avīze – 2000. – 4. jūl.
57. Biezais H. Latvija kāškrusta varā. Sveši kungi, pašu ļaudis. – Īstlansinga (ASV), 1992.
58. V. Štālekera ziņojumi 1941. g. Kopijas. Atrodas muzeja “Ebreji Latvijā” dokumentu arhīvā. Oriģināli atrodas ASV – The National Archives, Washington. DC 20409.

59. *Vestermanis M.* Ortskommandantur Libau. – Hrsg. *H. Naumann K.* Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944. – Hamburg, 1995.
60. *Tālavietis.* – 1941. – 11. nov.
61. *Maksa Tukasīra (Tukacier) liecība, dota Minhenē 1948. g. 23. septembrī. Sk. Künzle A., Shimron G.* Der Tod des Henkers von Riga. – Bleider Verlag. 1999.
62. *Wiehn E. R.* Schriften zur Schoah und Judaica. – Konstanz, 1992.
63. *Sk. Anders E., Dubrovskis J.* Jews in Liepāja, Latvia 1941–1945. A Memorial Book. – Burlingame. California. USA. – 2001.
64. *Ezergailis A.* Cienījamo kriminolog prof. Pēteri Lejņi! // *Jaunā Gaita.* – 1991. – Nr. 186.
65. *R. Č.* Kamdēļ žīdi jānīst, kamdēļ viņi jāiznīcina // *Ventas Balss.* – 1941. – 8. aug. u.c.
66. *Latvijas PSR tautu forums.* Īss statistisko datu krājums. – Rīga, 1988.
67. *Якуб З.* Еврейский театр в Даугавпилсе. – В кн.: Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. Книга вторая. – Даугавпилс, 1999.
68. “*Ригас Балсс*”. – 1995. – 25 апр.
69. *Visnotaļ paaugstināt modribu katrā darba nozarē* // *Sarkanais Karogs (Ilūkstē),* 1953. – 25. janv. u.c.
70. *Шнейдерс И.* Отзывы “дела врачей” в Риге и местные еврейские интеллектуалы. – Евреи в меняющемся мире. Материалы 2-й международной конференции. – Рига. 25–27 августа 1997. – Рига, 1998.
71. *Bobe M.* Idden in Letland. – Tel Aviv. – 1972. (Jidiš valodā.)
72. *PSRS 1989. gada tautas skaitīšanas provizoriskie dati.* (Izdoti die-nesta vajadzībām.)
73. *Īvāns D.* Gadījuma karakalps. – Rīga, 1995.
74. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs.* – 1991. – Nr. 35/36.
75. “*ЦААДИМ*”. – 2000. – N. 1 (17).
76. “*ЦААДИМ*”. – 2000. – N. 3 (19).
77. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1999.* – Rīga, 1999.
78. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2000.* – Rīga, 2000.
79. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1998.* – Rīga, 1998.
80. *Sk. Ezera L., Zvidriņš P.* Etniskās asimilācijas izpēte Latvijā // *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A.* – 1994. – Nr. 11./12.
81. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1997.* – Rīga, 1997.
82. *2000. gada Tautas skaitīšanas provizoriskie rezultāti.* – Rīga, 2001.
83. *Baltijas Sociālo zinātņu institūts. LR Naturalizācijas pārvalde.* Pētī-jumu un rīcības programma “Ceļā uz pilsonisku sabiedrību”. Latvijas iedzī-votāju aptauja. 2000. gada novembris. Atskaite. – [Rīga].

84. *Diena*. – 1994. – 18. jūn.
85. *Savaš krāsas varavīksnē*. – Rīga, 1997.
86. Sk. *Judaica*. Beitrage zum Verstehen des Judentums. Aus der Geschichte der Juden in Lettland. – Basel. – 1997. Heft 4.
87. Sk. *Latvijas Vēstnesis*. – 2000. – 20. okt.
88. *Laikraksta "Diena" pielikums*. Saeimā. Ministru kabinetā. – 1998. – 17. jūn.
89. Гейзель З. Эмиграция или возвращение? (Нематериальные аспекты еврейского исхода из Восточной Европы). – Евреи в меняющемся мире. Материалы 2-й международной конференции. Рига. 25–27 августа 1997 г. – Рига, 1998.
90. Столович Л. Феномен русского еврейства. – Там же.
91. Клецкин А. Евреи и мультикультурный мир. – Там же.
92. Речь президента Латвийской Академии Наук Яниса Страдина. – Евреи в меняющемся мире. Материалы 3-й международной конференции. Рига. 25–27 октября 1999 г. – Рига, 2000.
93. Šos secinājumus sk. iepriekš minētās III konferences Ebreji mainīgajā pasaulē materiālu izdevuma 17.–21., 469.–477., 479.–485. lpp.
94. Sk. turpat, 373.–377. lpp.
95. *Jews in a Changing World. Materials of the First International Conference*. Riga, August 28–29, 1995. Editors-in-Chief H. Branover and R. Ferber. – Riga, 1997.
96. Par kopienas darbību, sk. С. Меерова. Еврейская община Даугавпилса. – Евреи в Даугавпилсё. Исторические очерки. Книга вторая. – Даугавпилс, 1999.
97. Ziņas par Latvijas ebreju dalību Izraēlas izcīnīšanā un celtniecībā sniedz Jeruzālemes vēsturnieces Ellas Šlīvkinas raksts "Baltijas zemju ievērojamie ebreji – Izraēlas valsts celtnieki" grāmatā "Евреи в меняющемся мире. Материалы 3-й международной конференции. Рига. 25–27 октября 1999 г. Под редакцией Г. Брановера и Р. Фербера".
98. Резник-Мартов В. Наш земляк – автор герба Израиля // Гешарим. – N4. – Март 1996.
99. Богоявленская С. Отношение к еврейскому населению в Курляндии и Лифляндии в XIX в. – Евреи в меняющемся мире. Материалы 3-й международной конференции.
100. Knopp G. *Holokaust*. – München. – 2000.
101. Stradiņš J. Par Latvijas PSR Valsts ģerboni, karogu un himnu. (Ziņojums LPSR Augstākās padomes sesijā.) // Cīņa. – 1990. – 22. febr.

Bibliogrāfija

1. Grāmatas par Latvijas ebreju vēsturi

- Bobe M. Idden in Lettland.* – Tel-Aviv, 1972. (Jidiša valodā.)
- Bobe M., Michael I., Maor Z. u.c. The Jews in Latvia.* – Tel-Aviv. Association of Latvian and Estonian Jews. – 1971.
- Buchholtz A. Geschichte der Juden in Riga bis zu Begründung der Rigaschen Hebräergemeinde im Jahre 1842.* – Riga, 1899.
- Dribins L. Ebreji Latvijā.* – Rīga, 1996.
- Ehrlich A. Entwicklungsgeschichte der Israelitischen Gemeinschaftschule in Riga.* – St. Petersburg, 1894.
- Ezergailis A. The Holocaust in Latvia, 1941–1944.* – Riga, 1996.
- Ezergailis A. Holokausta vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944.* – Rīga, 1999.
- Gerc M. 25 jor jidiše prese in Lettland.* – Riga, 1933. (Jidiša valodā.)
- Gordon F. Latvians and Jews Between Germany and Russia.* – Stockholm, 1990.
- Gordons F. Latvieši un židi spilēs starp Vāciju un Krieviju.* – Stokholma, 1994. Pārstrādāts izdevums. Stokholma – Rīga – Toronto, 2001.
- Jews in a Changing World. 1. Materials of the First International Conference.* Riga, August 28–29, 1995. Editor-in-Chief H. Branover and R. Ferber. – Riga, 1997.

Kaufmann M. Die Vernichtung der Juden Lettlands. – München, 1947.

Kļockins Ā., Krasinska L., Mihaļeca M., Skorika K., Hajenko S., Akuratere L., Segals Z. u.c. Sava krāsa varavīksnē. Mūzika. Māksla. Arhitektūra. Teātris. Lauskas. – Rīga, 1997.

Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 2. sējums. Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – Rīga, 2001.

Levenstein M. Du sollst sterben und nicht leben! Ein Bericht über die Vernichtung Juden Lettlands. – Münster, Hamburg, 1993.

Levin D. Pinkas Hakchillot. Encyclopedia of Jewish Communities in Latvia and Estonia. – Jerusalem: Yad Vashem, 1988. (Ivritā.)

Levins D. Ebreju vēsture Latvijā. No apmešanās sākuma līdz mūsu dienām. – Rīga, 1999.

Mendel M. I Survived Rumbuli. – New-York, 1974.

Owtschinsky L., Ben Dover J. Geschichte fun di Yidn Lettlands. – Rīga, 1928. (Jidiša valodā.)

Press B. Judenmord in Riga 1941–1945. – Berlin, 1992.

Šac-Anin M. Idn in Lettland. – Rīga, 1924. (Jidiša valodā.)

Sherman H. Zwischen Tag und Dunkel. Mädchenjahre im Ghetto. – Frankfurt a.M., Berlin, 1989.

Schreiner S., Aleksejeva T., Feigmanis A., Dribins L., Leitāne I. Aus der Geschichte der Juden in Lettland. Judaica. Beiträge zum Verstehen des Judentums. Heft 4. – Basel, 1997.

Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā (1926.–1940. gads). – Rīga, 1997.

Šteimanis J. Latvijas ebreju vēsture. – Daugavpils, 1995.

Šteimanis J. Latgales ebreju vēstures historiogrāfija. – Rēzekne, 2000.

Vatere J. Ebreji – mediķi Latvijā (1918–1996). Enciklopēdija. – Rīga, 1997.

Vestermanis M. Juden in Riga. Auf den Spuren des Lebens und Wirkens einer ermordeten Minderheit. – Bremen, 1996.

Wunderbar R. Geschichte der Juden in den Provinzen Liv- und Kurland seit ihrer frühesten Niederlassung, dasselbst bis auf die gegenwärtige Zeit. – Mitau, 1853.

Вестерман М. Евреи в Риге. Фрагменты еврейской истории на карте Риги. Краткий путеводитель. – Рига, 1992.

Волкович Б. Еврейские организации в Даугавпилсе. – Даугавпилс, 1998.

Волкович Б., Фердман Х., Штейман И. Евреи Даугавпилса на фронтах Второй мировой войны. – Даугавпилс, 2000.

Волкович Б., Штейман И., Якуб З. Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. – Даугавпилс, 1993.

Евреи в меняющемся мире. Материалы 1-й международной конференции. Рига, 28–29 августа 1995 г. Под редакцией Г. Брановера и Р. Фербера. – Рига, 1996.

Евреи в меняющемся мире. Материалы 2-й международной конференции. Рига, 25–27 августа 1997 г. Под редакцией Г. Брановера и Р. Фербера. – Рига, 1998.

Евреи в меняющемся мире. III. Материалы 3-й международной конференции. Рига, 25–27 августа 1999 г. Под редакцией Г. Брановера и Р. Фербера. – Рига, 2000.

Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. Книга вторая. (Редколлегия: С. Меерова, Б. Волкович и др.) – Даугавпилс, 1999.

Итай А., Нейштат М. Через три подполья. Из истории халуцианского движения “Нецах” в Латвии. – Иерусалим, 1976.

Книга спасения. Автор-составитель и литературная запись Леонид Коваль. Часть первая. Часть вторая. – Юрмала, 1993.

Шац-Анин М. Жизнь. Наследие. Судьба. – Рига, 1998.

Шац-Марьяш Р. Быль, явь и мечта. Книга об отце. – Рига, 1995.

Штейман И. История евреев Латвии. – Даугавпилс, 1995.

Штейман И. Образ жизни и образ мыслей евреев Латвии и Литвы. – Даугавпилс, 1999.

Штейман И. Время и люди. – Резекне, 2001.

Цейтлин Ш. Документальная история евреев Риги. – Израиль, 1989.

2. Raksti par Latvijas ebreju vēsturi

Aleksejeva T. Some aspects of Hebrew history in the Duchy of Courland (1561–1705) // Humanities and Social Sciences. Latvia. Historical Minorities in Latvia. – 1994. – 2(3), pp. 4–20.

Andersons E. Trīs bezvalsts tautas Latvijā. Ebreju situācija // Treji Vārti. – 1983. – Nr. 94. – 9.–15. lpp.

Bogojavlenska S. Šeinas Gramas dienasgrāmata kā laikmeta vēsturisks un cilvēcisks dokuments // Latvijas Vēstnesis. – 2000. – 20. okt.; Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – Rīga, 2001. – 225.–232. lpp.

Bregmanis H. Ebreji Latvijas vēsturē. – Latvijas likteņgadi. IV. – Rīga, 1990. – 120.–148. lpp.

Dišlers G. Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas attieksme pret holokaustu Otrā pasaules karā. – Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – 233.–247. lpp.

Dribins L. Ebreju tēma latviešu presē // Diena. – 1993. – 26. maijā.

Dribins L. Latvijas ebreju uguns stabs // Diena. – 1993. – 20. nov.

Dribins L. Die Judenfrage in der lettischen Presse in den Jahren 1880–1940 // Jahrbuch für Antisemitismusforschung. 5. – Frankfurt a.M. – 1996. – S. 22–34.

Dribins L. The Hebrews // Humanities and Social Sciences. Latvia. Minorities in Latvia (the 1990s). 3(12). – 1996. – pp. 67.–75.

Dribins L. Ebreji. – Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998. – 174.–198. lpp.

Dribins L. Antisemitisms nacistiskās okupācijas laikā izdotajā presē Latvijā (1941–1945). – Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. – Rīga, 2000. – 360.–371. lpp.

Dribins L. Antisemitiskās ideoloģijas histērija vācu nacistu okupētajā Latvijā 1941.–1942. gadā // *Latvijas Vēstnesis*. – 2000. – 20. okt.; Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – 121.–133. lpp.

Dubins H. Ebreju izglītības biedrības Latvijā // *Latvijas Vēsture*. – 1993. – Nr. 2. – 38.–42. lpp.

Ērglis D. A Few Holocaust Episodes in Krustpils: Beila Bella Weide Case. – Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – 269.–298. lpp.

Ezergailis A. Ārāja komanda // *Latvijas PSR ZA Vēstis*. – 1988. – Nr. 10. – 2.–49. lpp.

Ezergailis A. Anti-Semitism and the Killing of Latvia's Jews // *Anti-Semitism in Times of Crisis*. Edit. S.L. Gilman and S.T. Katz. – New York and London. – 1992. – pp. 257–290.

Ezergailis A. Kļūdas par holokaustu Latvijā // *Diena*. – 1992. – 16. okt.

Ezergailis A. Holokausta pētišanas problēmas // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. – 1993. – Nr. 1. – 126.–130. lpp.; 1993. – Nr. 2. – 131.–139. lpp.

Ezergailis A. Antisemitisms pasaules un Latvijas vēsturē // *Neatkarīgā Cīņa*. – 1993. – 6. okt.; 1994. – 19. janv., 14. febr.

Ezergailis A. "Aloiza Šiklgrūbera asiņainā dēla pēdās" // *Diena*. – 2000. – 15. maijā.

Jansons A. Jārūnā arī par noklusēto pagātni. Intervija ar Džordžu Švābu // *Neatkarīgā Rīta Avīze*. – 2000. – 10. apr.

Jēkabsons Ē. Ebreju ārsti Latvijas armijā // *Latviešu Strēlnieks*. – 1995. – Nr.5.

Kangeris K. Propagandas dokuments propagandas pētišanai // *Diena*. – 1999. – 24. febr.

Lacvinskis Z. Žīdi Latgales partizāņu kustībā // *Atbrīvotājs*. Almanahs. – 1933. – 24.–25. lpp.

Lasersons M. The Jewish Minorities in the Baltic Countries // *Jewish Social Studies*. – 1941. – Nr. 3. – pp. 273–284.

Levin D. Der bewaffnete Widerstand baltischer Juden gegen das Nazi-Regime 1941–1945 // *Acta Baltica*. – 1976. – Bd. 15.

Losevs A. Ak tu, labais Icigs Mozus. Rainis un ebreji // Literatūra un Māksla. – 1998. – 25. nov.

Nuroks M. Prezidents Čakste un ebreju minoritāte – Jānis Čakste. Ilustrēts piemiņas rakstu krājums. – Rīga, 1928. – 134., 135. lpp.

Stradiņš J. Kopā – uz nākamo gadu tūkstoti // Literatūra un Māksla. – 1988. – 25. nov.

Smirins G. Ebreju prese. – Latvijas Republikas prese 1918–1940. R. Treija redakcijā. – Rīga, 1996. – 448.–461. lpp.

Stranga A. Latvijas sabiedrības attieksme pret holokaustu // Latvijas Vēstnesis. – 2000. – 20. okt.; Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – 30.–35. lpp.

Stranga A. Ebreju bēgļi Latvijā. 1933–1940. – Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – 299.–327. lpp.

Straube G. Some reports about the Hebrew Minority in Latvia in the 18th and 19th Centuries // Humanities and Social Sciences. Latvia. Historical Minorities in Latvia. – 1994. – 2(3). – pp. 22–32.

Šneidere I. Represijas pret Latvijas ebrejiem pēc Otrā pasaules kara // Latvijas Vēstnesis. – 2000. – 20. okt.

Šneidere I. Politiskās prāvas pret ebrejiem Latvijā 1944.–1952. gadā. – Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – 328.–349. lpp.

Šteimanis J. Ebreju intelīģence Latvijā (1920–1940) // Kultūra un Vārds. – 1994. gada oktobris.

Vaispaps I. Židu piedalīšanās Latvijas atbrīvošanas karā // Atbrīvotājs. Almanahs. – 1931. – 5.–14. lpp.

Vatere I. Ebreju mediķi Latvijā // Latvijas Ārsts. – 1995. – Nr. 10. – 48. lpp.

Veinbergs J., Darbiņa G. Kāpēc tieši ebreji...? // Kultūras Avīze. – 1993. – Nr. 1. – 9. lpp.

Vestermanis M. Der Holocaust in Lettland. Zur “postkommunistischen” Aufarbeitung des Themas in Osteuropa – Herzig A. und Lorenz I. (Hrsg.). Verdrängung und Vernichtung der Juden unter dem Nationalsozialismus. – Hamburg. – 1992. – S. 101–130.

Vestermanis M. Der lettische Anteil an der "Endlösung". Versuch einer Antwort // Schatten der Vergangenheit. Impulse zur Historisierung des Nationalsozialismus. – Frankfurt a.M., Berlin, Ulstein. – 1992. – S. 426–449.

Vestermanis M. Mīti un reālijas holokausta vēsturē Latvijā // Diena. – 1992. – 1. dec.

Vestermanis M. Par dažām holokausta izpētes problēmām Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 1. – 114.–126. lpp.

Vestermanis M. Holokausts Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 2. – 122.–138. lpp.

Vestermanis M. Slaveni vārdi Latvijas ebreju vēsturē // Lauku Avīze. – 1995. – 16., 19., 23. maijā.

Vestermanis M. Ortskommandantur Libau. – Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944. – Hamburg. – 1995. – S. 241–259.

Vestermanis M. Holokausts Latvijā. – Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998. – 208.–222. lpp.

Vestermanis M. Holokausts Latvijā – historiogrāfisks apskats // Latvijas Vēstnesis. – 2000. – 20. okt.; Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – 36.–48. lpp.

Vestermanis M. Pieteikums pētījumam "Pretdarbība holokaustam Latvijā". – Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – 384.–406. lpp.

Vīķe-Freiberga Vaira. Latvijas Valsts prezidente. Mums jāveido mūsu civilizācija un mūsu nākotne. Runa forumā "Holokausta izglītība, izpēte un pieminēšana". Stokholma, 2000. g. 27. janvārī // Latvijas Vēstnesis. – 2000. – 28. janv.

Vittram R. Zur Geschichte der Juden in Baltikum // Baltische Monatshefte. – 1934. – Nr. 3. – S. 173–175.

Urtāns A. Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā. Civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē (1941–1942). – Bauskas pilsēta un apriņķis // Latvijas Vēsture. – 2001. – Nr. 2 (42). – 41.–45. lpp.

Žvinklis A. Latvijas valsts darbinieku – ebreju liktenis Otrā pasaules kara laikā. – Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – 248., 257. lpp.

Алексеева Т. История еврейского населения Курляндского герцогства (1561–1795). По материалам государственного исторического архива Латвии // Елгава Зинотайс. – 1991. – 27 сент., 1 окт.

Богоявленская С. Отношение к еврейскому населению в Курляндии и Лифляндии в XIX в. – В сб.: Евреи в меняющемся мире. III. Рига. – 2000. – с. 370–376.

Богоявленская С. Дневник Шейны Грам – исторический и человеческий документ. – Евреи в меняющемся мире. III. – Рига. – 2000. – с. 430–436.

Вестерман М. Мотивы еврейского национального самосознания в поэзии Холокоста в Латвии. – Евреи в меняющемся мире. II. – Рига, 1998. – с. 246–253.

Волкович Б. Еврейская община Даугавпилса (1920–1940) // Kultūra un Vārds. – 1994. g. janvāris.

Волкович Б. “Мизрахи” – партия религиозных сионистов в Латвии (1920–1934). – Евреи в меняющемся мире. II. – Рига. – 1998. – с. 333–352.

Волкович Б. Раввины в Даугавпилсе (1920–1940). – Евреи в меняющемся мире. III. – Рига, 2000. – с. 124–133.

Дрибинс Л. Еврейская тема в латышской прессе // Диена. – 1993. – 12 мая.

Дрибинс Л. Огненный столп // Диена. – 1993. – 20 нояб.

Дрибинс Л. Периодизация историографии и истории евреев Латвии. – Материалы Седьмой Ежегодной Международной конференции по иудаике. Часть 1. – Москва, 2000. – с. 68–75.

Латвия. – Краткая еврейская энциклопедия. Том 4. – Иерусалим, 1988. – с. 685–699.

Латвия. – Неизвестная черная книга. – Иерусалим-Москва, 1993. – с. 321–334.

Латвия. – Черная книга. О злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно оккупированных районах Советского Союза и в лагерях Польши во время войны 1941–1945 гг. Составлено под ред. В. Гроссмана, И. Эренбурга. – Vilnius, 1993. – с. 329–359.

• Пумпянский А. Евреи в Лифляндской и Курляндской губерниях // Еврейские записки. – 1881. – N1. – с. 1–7; N2. – с. 65–70; N3. – с. 129–142; N4. – с. 193–198; N5. – с. 257–266; N6. – с. 321–329.

Рига. – Краткая еврейская энциклопедия. Том 7. – Иерусалим, 1994. – с. 197–205.

Сливкина Э. Знаменитые евреи – выходцы из Прибалтики – строители государства Израиль. – Евреи в меняющемся мире. III. – Рига, 2000. – с. 179–204.

Смирин Г. Еврейская периодическая печать в Латвии в период между двумя мировыми войнами. – Евреи в меняющемся мире. II. – Рига, 1998. – с. 310–332.

Смирин Г. Арон Пумпянский об истории евреев в Лифляндии и Курляндии. – Евреи в меняющемся мире. III. – Рига, 2000. – с. 349–369.

Страдинь Я. Ученые и интеллектуалы – евреи в истории Латвии. – В сб.: Евреи в меняющемся мире. II. – Рига, 1998. – с. 299–309.

Шнейдер И. Отзвуки “дела врачей” в Риге и местные еврейские интеллектуалы. – Евреи в меняющемся мире. II. – Рига, 1998. – с. 369–378.

Шнейдере И. Замыслы и реальность: евреи в Латвии в 1945–1953 гг. – Евреи в меняющемся мире. III. – Рига, 2000. – с. 437–445.

Фейгманис А. Мордехай Дубин: человек, политик, общественный деятель. – Евреи в меняющемся мире. III. – Рига, 2000. – с. 148–154.

Фрейдман Б. Выдающиеся врачи – евреи, жившие и работавшие в Латвии. – Евреи в меняющемся мире. III. – Рига, 2000. – с. 215–220.

Pielikumi

Demogrāfija

Ebreju skaits Latvijā 1996. un 2001. gadā*

Dzīves vieta	1996. gads			2001. gads			
	Pilsoni	Ārpilsoņi: nepilsoņi un ārvalstnieki	Kopā	Pilsoni	Nepilsoņi	Ārvalstnieki	Kopā
1	2	3	4	5	6	7	8
Latvija (kopā)	6561	7990	15 551	5770	3922	300	9992
Rīga	5240	6587	11 827	4528	3173	217	7918
Daugavpils	534	350	884	455	191	19	665
Jelgava	49	138	187	187	66	64	3
Jūrmala	106	232	338	147	140	21	308
Liepāja	67	238	305	66	103	22	191
Rēzekne	96	33	129	86	16	0	102
Ventspils	29	47	76	26	25	2	53
Rajoni							
Aizkraukles	4	8	12	6	4	0	10
Alūksnes	7	6	13	10	0	0	10
Balvu	7	3	10	7	1	0	8

* Pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Iedzīvotāju reģistra ziņām 1996. gada 6. februārī un 2001. gada 1. janvārī.

1	2	3	4	5	6	7	8
Bauskas	2	13	15	8	5	1	14
Cēsu	15	10	25	22	4	0	26
Daugavpils	10	12	22	15	7	0	22
Dobeles	3	10	13	5	5	1	11
Gulbenes	4	5	9	3	3	0	6
Jelgavas	4	11	15	9	5	1	15
Jēkabpils	127	28	155	66	10	0	76
Krāslavas	18	11	29	17	4	0	21
Kuldīgas	5	1	6	4	1	0	5
Liepājas	1	1	2	2	2	0	4
Ludzas	40	9	49	26	11	1	38
Madonas	7	3	10	4	3	0	7
Ogres	27	38	65	28	24	3	55
Preiļu	3	6	9	3	2	1	6
Rēzeknes	6	3	9	4	2	1	7
Rīgas	94	141	235	111	98	6	215
Saldus	4	4	8	3	0	0	3
Talsu	15	4	19	15	1	0	16
Tukuma	26	16	42	20	11	1	32
Valkas	6	3	9	0	1	0	1
Valmieras	29	16	45	5	4	0	9
Ventspils	1	0	1	1	0	0	1

**Ebreju skaits Rīgas pilsētas rajonos un priekšpilsētās
2001. gada 1. janvārī***

Dzīves vieta	Pilsoni	Nepilsoni	Ārvalstnieki	Kopā
Centra raj.	541	197	12	750**
Kurzemes raj.	565	609	47	1211
Latgales priekšpils.	1460	855	48	2363
Vidzemes priekšpils.	1334	940	71	2345
Zemgales priekšpils.	323	295	22	640
Ziemeļu raj.	305	277	17	599
Rīgā kopā	4528	3173	217	7918

* Pēc Pilsonības un migrācijas pārvaldes iedzīvotāju reģistra datiem.

** Ieskaitot vienu pilsoni un vienu nepilsoni, kuri nav uzskaitīti rajonos.

Materiāli no almanaha "Atbrīvotājs"*

Gen. J. Balodis

Kara ministrs

Latvijas Atbrīvošanas armijas virspavēlnieks

Židu tautības karavīri

Jums, kas līdzī citiem mūsu armijas karavīriem kaujas laukā cīnījāties par Latvijas valsti, uzņemdamies karavīra pienākumus un nesdami upurus, ko valsts vēsture prasījusi no karavīriem, – ir arī miera apstākļos tikpat svarīgs pienākums: gādāt, lai jūsu tautības karavīri turpina to tradīciju izplatīšanu savā tautā, kurām pamatus likuši tie, kas pašreiz dziedīgi un uzticīgi līdzī latvju karavīriem cīnījušies par mūsu valsti.

Almanahs "Atbrīvotājs", 1933, 3. lpp.

No I. Vaispapa raksta

"Židu piedalīšanās Latvijas atbrīvošanas karā"

I

Židu tauta, kas tik daudz cietusi dažādos jūgos, kas tik bieži vaidēja dažādu apspiedēju un valdnieku rokās, vienmēr izrādīja dzīvu interesi par brīvības kustībām un it sevišķi simpatizēja apspiesto tautu atbrīvošanai. Ne tikai ar savu simpātiju vien žīdi nāca tādos gadījumos, bet arī sūtīja savus vislabākos dēlus un meitas uz barikādēm un cīnītāju pirmajās rindās cīnīties par taisnību un taisnīgumu, par apspiesto tautu un šķiru labāku nākotni. Kopējās ciešanas Krievijas caru jūgā jau daudzus gadus atpakaļ sakausēja abu apspiesto tautu – latviešu un žīdu – likteni. Jau

* Almanahu izdeva 1928. gadā nodibinātā "Židu tautības Latvijas atbrīvotāju biedriba". Tas iznāca 1931., 1933., 1936., 1937. un 1938. gadā.

pie pirmām “Valsts domes” vēlēšanām Krievijā rodas kopēja latvju-žīdu fronte ar kopēju listi. Un arī vēlāk abu tautu kopējās intereses jo tālāk, jo vairāk stiprinās, jo abas vienā mērā cieš no kazāku “pipkas” un junkeru pātagas. Un, kad latvju tauta dabūjusi iespēju redzēt savām acīm, kā piepildās viņas labāko dēlu gadiem lolotais sapnis par brīvu, patstāvīgu dzīvi, tad arī žīdi sapratuši pienācīgi novērtēt šīs cenšanās un palīdzēt panākt sen sprauto mērķi, jo viņi sapratuši, ka latvju tautas brīvība ir arī viņu brīvība un ka Latvijas teritorijas okupācija no vācu-krievu monarhistiskās kliķes, no vienas puses, vai no imperiālistiskā komunisma, no otras, novedīs pie žīdu sīkpilsoniskās masas bojā iešanas. Ja vēl ņem vērā nenoteiktību un politisko apjukumu, kas šeit valdīja atbrīvošanas kara sākumā, un ka patstāvības ideja vēl līdz tam nebija pieņēmusi noteiktas reālas formas, tad paliek tikai apbrīnot žīdu jaunatni, kura instinktīvi sapratusi, cik svarīgs ir dotais brīdis, un pa lielākai daļai apzinīgi bieži vien brīvprātīgi iestājās atbrīvotāju rindās.

Mēs zinām, ka dažiem, kā latviešiem, tā arī žīdiem, visa žīdu piedalīšanās Latvijas atbrīvošanā skan kā pasaka vai, labākā gadījumā, kā mazvērtīga lieta. Tāpēc mēs gribam pierādīt ar faktiem, cik šī doma ir nepamatota un aplama, lai tādā ceļā izlabotu lielo netaisnību, ko izrādīja līdz šim attiecībā uz žīdu atbrīvotājiem.

Nevis lai attaisnotu sevi, bet lai apgaismotu skaisto lapaspusi vēsturē par žīdu piedalīšanos Latvijas atbrīvošanā, mēs uzņemamies šo grūto, bet pateicīgo darbu. Mēs esam lepnī ne tikai ar mūsu piedalīšanās kvantumu, bet arī ar tās kvalitāti: mēs esam lepnī par žīdu jaunatni, kas mūsu acīs spīdoši izturējusi pārbaudījumu uz pilntiesīgiem Latvijas Republikas pilsoņiem un pierādīja, ka viņas dzīslās tek vēl seno vēsturisko žīdu varoņu asinis. Lai šīs dažas lapas par žīdu piedalīšanos Latvijas atbrīvošanā noder par mazu piemiņu kritušiem žīdu kareivjiem, lai šīs lapas atnes kaut cik prieka tiem atbrīvotājiem, kas palikuši pie dzīvības, un lai žīdu atbrīvotāju darbi, par kuriem šeit tiek stāstīts, der par ceļa rādītāju augošai žīdu jaunatnei.

Žīdu piedališanās Latvijas pirmās militārās vienībās

Pamatojoties uz salasītiem materiāliem, varam ar sevišķu apmierinātību konstatēt vairākus gadījumus, kad žīdi brīvprātīgi iestājušies latvju militārās vienībās šo vienību pirmajos formēšanas laikmetos. Tā, piem., Latvijas Ziemeļu armijā Igaunijā iestājušies H. Berkovičs, M. Špungins, Minskers, Taics; Kalpaka bataljonā – seržanti L. Šalits un L. Blumbergs; zemessargos Liepājā – seržants Jofe; Bruņotā vilcienā – Droginovs; Studentu bataljonā – Farbmanis, Rihters un vesela rinda žīdu jaunekļu no Viļakas, Balviem, Baltinavas u.c. Kā žīdi atsaukušies uz mobilizāciju, var, piem., redzēt tanī faktā, ka no 40 žīdu ģimenēm Smiltēnē jau pirmā mobilizācijas dienā, 1919. g. 2. jūnijā, – ieradušies 20 kareivji, kas bija ievietoti Ziemeļu Latvijas brigādē pulkveža Zemitāna vadībā. Arī t.s. Skolnieku rotu Liepājā, ko formēja Bermonta uzbrukuma laikā, pa pusei sastādīja žīdi.

Arī kara aviācijā, vēl jaunajā Aviācijas divizionā mēs atrodam dažus žīdus, no kuriem varam norādīt uz instruktoru kaprāli M. Blumenau; pat kara flotilijā sākumā, karā pret Bermontu, bija žīds – D. Trubeks, kas izpildīja stūres vīra pienākumus. Bez tam interesanti aizrādīt, ka latviešu kara vienībās, kas organizējās Krievijā, brīvprātīgi iestājušies žīdi, piemēram: Imantas pulkā – M. Vekslers; Troickas pulkā – B. Presmanis; Sibīrijas latviešu strēlnieku pulkā – N. Lapinskis; Latviešu strēlnieku pulkā – I. Naištats, G. Tāloze u.c.

Žīdu piedališanās Liepājas Skolnieku rotā

Bermonta uzbrukuma laikā, 1919. g. oktobrī, Liepājā nodibinājās t.s. Skolnieku rota, kurā koncentrēja visus iesauktos skolniekus no Latgales Papildu bataljona. Gandrīz pusi no minētās rotas sastādīja žīdu skolnieki, kuri griež uz sevi sevišķu uzmanību ar savu uzcītību un apzinātību. Šīs rotas kareivji izpildīja dienesta

pienākumus Liepājā, tika sūtīti frontē šaujamo materiālu piegādāšanai, drāšu aizžogojumu ierīkošanai, izpildīja saistības darbus pirmajās rindās un tieši piedalījās Liepājas aizstāvēšanā. 1920. gada aprīlī, kad Liepājas garnizona daļas tika aizsūtītas Latgalē, uz turieni aizsūtīja arī Skolnieku rotu, kuru tur sadalīja, un viņas kareivji tika iedalīti militārās vienībās priekšējās pozīcijās, kur tie piedalās mazākās kaujās pret lieliniekiem. Pēc Latvijas atbrīvošanas kara daudzi minētās rotas kareivji augstskolu jau beiguši.

* * *

Žīdu virsnieki atbrīvošanas armijā

Atbrīvošanas armijā bija 12 žīdu virsnieki, no kuriem divi krituši kaujas laukā. Šie virsnieki dabūjuši savu virsnieku pakāpi Krievijā Kerenska valdības laikmetā. Viens no virsniekiem – Šenbergss – ir vienīgais žīds, kas dabūja virsnieka pakāpi Latvijā, pabeidzot šeit karaskolu. Daži no žīdu virsniekiem sevišķi izšķīrās (izcēlās – *L.D.*), kā virsleitnants Aronštams, leitnants Bērmānis u.c. Pēc kara beigšanas žīdu virsnieki tika demobilizēti.

Atbrīvošanas karā piedalījušies sekojošie žīdu virsnieki (pēc Armijas Štāba ziņām).

1) **Virsleitnants Kurts Aronštams.** 1918. g. 13. decembrī brīvprātīgi iestājās par leitnantu. Atbrīvošanas cīņās piedalījās Kurzemes Artilērijas pulkā, 13. artil. divizionā sastāvā. Par saviem nopelniem kaujās iecelts virsleitnanta pakāpē. Demobilizēts 1921. gadā.

2) **Virsleitnants Abrams Margoliss.** Brīvprātīgi iestājās 1919. g. 27. aprīlī. Kurzemes artilērijas pulka sastāvā piedalījās kaujās pret lieliniekiem.

3) **Virsleitnants Maksims Kramers.** 1919. gadā iestājās 9. Rēzeknes kājn. pulkā. Piedalījās kaujā pret lieliniekiem.

4) **Virsleitnants Beinušs Bērmānis.** 1919. g. maijā brīvprātīgi iestājās 5. Cēsu kājnieku pulkā. Piedalījās kaujās pret lieliniekiem. Saņēmis oficiālu pateicību no pulka komandiera par spīdoši

izpildītu izlūka uzdevumu naktī no 12. uz 13. janvāri 1920. gadā; viņam pateicoties, tika atņemti ienaidniekiem divi lielgabali.

5) **Leitnants Zamuels Neimarks.** Iestājās 1919. g. 22. jūnijā. Piedalījās kaujās pret lieliniekiem.

6) **Leitnants Šmarja Šeinins.** 1919. g. jūlijā iestājās Ziemeļ-Latvijas rezerves bataljonā, no turienes pārgājis 4. Valmieras kājn. pulkā. Piedalījās kaujās pret lieliniekiem Ziemeļ-Latvijā.

7) **Leitnants Abrams Šenbergs.** 1919. g. 11. augustā iestājās karaskolā. Karaskolas sastāvā piedalījās kaujās pret Bermontu no 1919. g. 8. oktobra līdz 2. decembrim. 1920. g. maijā beidzis karaskolu kā leitnants un ieskaitīts 6. Rīgas kājn. pulkā, kur atradās līdz 1922. g. 28. janvārim.

8) **Leitnants Maksis Lifšics.** 1919. g. augustā iestājās 8. Daugavpils kājnieku pulkā. Piedalījās atbrīvošanas armijā līdz 1920. g. 8. februārim.

9) **Leitnants Oskars Goldblats.** 1919. g. 10. oktobrī iestājās Zemgales Artilērijas pulkā. Piedalījās kaujās pret Bermontu.

10) **Leitnants Vulfs Ritovs.** 7. Siguldas kājnieku pulka leitnants. 1919. un 1920. gadā piedalījās kaujās pie Kurzemes un Latgales atbrīvošanas.

11) **Leitnants Lazars Freidbergs** (Latv. universitātes students). Rezerves inženieru rotas leitnants. Miris no ievainojumiem kaujā pret Bermontu 1919. g. 18. novembrī.

12) **Leitnants Rubens Loters.** Kritis kaujā pret Bermontu pie Liepājas aizstāvēšanas 1919. g. 26. novembrī.

Židi – kara ārsti un kara ierēdņi

Bez minētiem 12 virsniekiem atbrīvošanas kara laikā armijā bija 19 židu kara ārstu un ierēdņu, no kuriem daudzi savā laikā ieņēmuši atbildīgas vietas. Mēs pasniedzam šeit viņu sarakstu pēc ziņām, saņemtām Armijas Štābā:

1) **Ārsts-veterinārs Dr. Vainšteins-Volčiks – ārstis-plkv. leitnants.** Atradās kara dienestā no 1919. g. 10. augusta līdz 1921. g.

februārim. Ieņēma centrālās kara veterinārās lazaretēs priekšnieka vietu, saņēmis no augstākām militārām aprindām oficiālu atzīni par darbību savā postenī.

2) Dr. Hilels Fridmanis – ārsts-kapteinis kara slimnīcā. Bija karadienestā no 1919. g. novembra līdz 1920. g. decembrim.

3) Dr. Viktors Krecers – ārsts-kapteinis Liepājas kara slimnīcā 1920. gadā.

4) Dr. Mozus Tals – ārsts-kapteinis Liepājas kara lazaretē un kara slimnīcā no 1919. g. beigām līdz 1922. g. beigām.

5) Dr. Henehs Kameraze – ārsts-virsleitnants Rīgas kara slimnīcā. No 1919. g. novembra līdz 1921. gadam.

6) Dr. Jāzebs Ošrins – ārsts-virsleitnants 12. Bauskas pulkā. Iesaukts 1919. g. novembrī, miris no lipīgas slimības, izpildot savus dienesta pienākumus, 1921. g. 24. februārī.

7) Dr. Miķelis Portnojs – ārsta v.i. 12. Bauskas pulkā no 1919. g. novembra līdz 1921. g. oktobrim.

8) Dr. Zamuels Šomers – jaun. ārsta v.i. Vidzemes papildu bataljonā un Rīgas kara slimnīcā no 1919. g. decembra līdz 1921. g. martam.

9) Bers Glikmanis izpildīja ārsta pienākumus. Mobilizēts 1919. g. 15. jūnijā. Piedalījās cīņā pret Bermontu no 1919. g. 8. oktobra līdz 11. decembrim.

10) Jāzebs Šeins – farmac.-leitnants no 1919. g. oktobra līdz 1921. g. jūnijam.

11) Jāzebs Vulfsons – farmac.-leitnants 3. Jelgavas kājnieku pulkā no 1919. g. jūlija līdz 1920. g. jūlijam.

12) Mozus Kagans – kara ierēdnis – zobārsts Daugavpils kara slimnīcā no 1919. g. oktobra līdz 1922. g. decembrim.

13) Jāzebs Levitans – kara ierēdnis – zobārsts Liepājas kara slimnīcā no 1919. g. oktobra līdz 1921. g. jūnijam.

14) Leiba Plotke – kara tehniķis 1. bruņotā divizionā no 1919. g. jūlija līdz 1920. g. beigām.

15) Jonass Klots – kara ierēdnis – orķestra vadītājs no 1919. g. jūnija līdz 1922. g. martam.

16) Davids Janovičs – kara laika ierēdnis armijas saimnieciskā nodaļā no 1919. g. augusta līdz 1921. g. janvārim.

17) Miķelis Livšins – kara laika ierēdnis – tehniķis no 1919. g. jūlija.

18) Benjamins Veisbrems – kara laika ierēdnis – radiotelegrafists no 1919. g. maija līdz 1920. g. aprīlim.

19) Davids Blovets – ārsts-leitnants no 1920. g. janvāra līdz 1921. g. jūlijam.

* * *

Atbrīvošanas karā kritušie židu kareivji

Latvijas židu iedzīvotāji atnesuši arī savu upuri atbrīvošanas altārī. Desmitiem židu kareivju krituši cīņās pret Bermontu un pret lieliniekiem un samaksājuši ar savu dzīvību par Latvijas Republikas iedzīvotāju brīvību.

Atmiņa par kritušiem varoņiem mūžīgi paliks ne vien Latvijas židu sirdīs, bet arī visi Latvijas iedzīvotāji tos pieminēs ar sevišķu cienību un pateicību.

Židu tautības Latvijas atbrīvotāju biedrība nodibināja tradīciju sarīkot katru gadu 18. novembrī gājienu uz židu kapsētu, kur notiek svinīgs dievkalpojums par kritušiem. Drīzumā židu vecajā kapsētā uzcelš pieminēkli kritušiem židu atbrīvotājiem.*

Pievedam sekojošu nepilnīgu kritušo sarakstu, kas sastādīts pēc grāmatas "Pieminat viņus" (Armijas virspavēlnieka štāba Inspekcijas daļas 1921. gada izdevums), kā arī pēc ziņām, ko biedrība salasījusi. Piemiņu grāmatas ziņas izlietojot, mēs uzdūrāmies uz tām grūtībām, ka blakus kritušo uzvārdiem nav uzdots viņu nacionalitāte, un tāpēc bija gluži neiespējams noteikt veselās rindas kritušo nacionalitāti, kuru uzvārdam nav noteikti židu nokrāsas, bet kuri tomēr ļoti var būt bijuši židi. Šādi apšaubāmie uzvārdi sakopoti pie mums atsevišķi saraksta beigās. Mēs esam pārliecināti, ka tālāk minētais saraksts nav pilnīgs, un lūdzam

* Šo pieminēkli uzstādīja Šmerļa kapsētā 1934. gada maijā.

visus, kas kaut ko zinātu par kritušiem žīdu atbrīvotājiem – it sevišķi provincē, kuri varbūt arī apglabāti žīdu kapsētās, – paziņot par tiem mūsu biedrībai.

Latvijas atbrīvošanas karā kritušo žīdu virsnieku un kareivju saraksts (1918.–1920.)

1) Students Eliazars Lazars Freidbergs, rezerves inženieru rotas leitnants, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 18. novembrī.

2) Rubins Loters, leitnants, kritis cīņā pret Bermontu pie Liepājas 1919. g. 26. novembrī.

3) Bernards Mincs, 23 g.,* kritis 1919. g. 1. janvārī.

4) Zamuels Edelbergs, 9. Rēzeknes kājn. pulka kareivis, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 8. februārī.

5) Hermans (Hiršs) Malets, 19 g., 9. Rēzeknes kājn. pulka kareivis, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 9. oktobrī.

6) Mihails Levinsons, 21. g., no Artilērijas divizona, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 22. oktobrī.

7) Students Hiršs Hiršhorns, 19 g., no Studentu bataljona, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 5. novembrī.

8) Vulfs Praiss, 23 g., no 11. Dobeles kājnieku pulka, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 9. novembrī.

9) Fridrihs Ciglers, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 9. novembrī.

10) Davids Ciraks, no 9. Rēzeknes pulka, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 13. novembrī.

11) Eliass Fridmanis, 21 g., no Zemgales divīzijas, kritis cīņā pret Bermontu pie Liepājas 1919. g. 14. novembrī

12) Hermanis Levenšteins, no 10. Aizputes kājn. pulka, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 14. novembrī.

13) Henrijs Baums, 25 g., no 10. Aizputes kājn. pulka, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 14. novembrī.

* Šeit un turpmāk tā norādīts kritušā kareivja vecums.

14) Germans (Haims) Bonkss, 20 g., no Latvijas rezerves bataljona, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 14. novembrī.

15) Jāzeps Veiners, 25 g., no Latvijas rezerves bataljona, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 14. novembrī.

16) Haims Grekpecs, 20 g., no 5. Cēsu kājn. pulka, kritis cīņā pret Bermontu pie Ozolniekiem 1919. g. novembrī.

17) Jāzeps Loters, 19 g., no Cēsu kājn. pulka, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 18. novembrī.

18) Efraims Jakobsons, 26 g., no 8. Daugavpils kājn. pulka, kritis cīņā pret Bermontu pie Jelgavas 1919. g. 20. novembrī.

19) Izaks Rozenbergs, no 3. Jelgavas kājn. pulka, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 21. novembrī.

20) Miķelis Jakobsons, 22 g., no 8. Daugavpils kājn. pulka, kritis cīņā pret lieliniekiem Latgalē 1919. g. 21. novembrī.

21) Hermans Berkovičs, 23 g., kritis cīņā pret lieliniekiem pie Jēkabpils 1919. g. 21. novembrī.

22) Levis (Leiba) Solomons, 25 g., no 6. Rīgas kājn. pulka, kritis cīņā pret Bermontu 1919. g. 22. novembrī.

23) Geins (Morduhs) Grekpecs, no 5. Cēsu kājn. pulka, kritis 1919. g. 27. novembrī.

24) Zamuels Bašukevičs, 22 g., no Kavalērijas divizionā, kritis cīņā pret lieliniekiem pie Jēkabpils 1919. g. 3. decembrī.

25) Zalamans Šneiberģs, 20 g., kritis cīņā pret lieliniekiem 1919. g. 22. decembrī.

26) Izraels Hiršhorns, 19 g., no 3. Jelgavas kājn. pulka, miris no ievainojumiem Bauskā 1919. g. beigās.

27) Epelbaums – vārds, vecums un karaspēka daļa nav zināmi, apglabāts Jēkabpils žīdu kapsētā 1919. gadā.

28) Zamuels Cimermans, 20 g., no 3. Jelgavas kājnieku pulka, kritis cīņā pret lieliniekiem 1920. g. 5. janvārī.

29) Senders Edermans, – no 3. Jelgavas kājn. pulka, kritis cīņā pret lieliniekiem 1920. g. 8. janvārī.

30) Izaks-Jāzeps Usikers, 10. Aizputes kājn. pulka dižkareivis, miris no ievainojumiem 1920. g. 8. janvārī.

31) Jāzeps Neiciniks, 32 g., no 1. Liepājas kājn. pulka, kritis cīņā pret lieliniekiem 1920. g. 9. janvārī.

32) Makss Haitis, no 7. Siguldas kājn. pulka, miris no ievainojumiem 1920. g. 9. janvārī.

33) Ļevs (Leiba) Jakobsons, 26 g., no 8. Daugavpils kājn. pulka, kritis cīņā pret lieliniekiem 1920. g. 14. janvārī.

34) Jēkabs Kamerazs, no 1. Liepājas kājn. pulka, kritis cīņā pret lieliniekiem 1920. g. janvārī.

35) Izidors Slikans, 27 g., no 8. Daugavpils kājn. pulka, miris no ievainojumiem cīņā pret lieliniekiem 1920. g. janvārī.

36) Bernhards Fogels, seržants, kritis 1920. g. janvārī.

37) Zamuels (Zalamans) Blidemans (Lidemans), 24 g., no 7. Siguldas kājn. pulka, kritis cīņā pret lieliniekiem pie Budnovas sādžas 1920. g. 28. februārī.

Bez minētiem sarakstos atrodam vēl veselu rindu vārdu ar nenoskaidrotu tautību, kurus mēs tamdēļ arī neievietojām mūsu sarakstā; tā, piem.:

Harijs Rolovs – no “landesvēra”, kritis pie Inčukalna 1918. g. 31. decembrī, O. Libauers – no 9. Rēzeknes kājn. pulka, miris 1920. g. 1. februārī, Jāzeps Šteinbergs – no sakaru komandas, miris 1919. g. 30. augustā, un 8. Daugavpils kājnieku pulka kareivji: Levis Jēkabsons, miris 1920. g. 14. janvārī, Miķelis Grinbergs, H. Podradčiks un Jāzeps Kleinhabers, miris 1920. g. 21. janvārī.

Žīdu kara invalīdi un ievainotie

Arī šinī ziņā žīdi nav atpalikuši un devuši savus upurus tēvzemes atbrīvošanai. No atbrīvošanas kara invalīdiem mums zināmi sekošie: Zalmans Levi, Bers Jofe, Judels Epšteins un Vulfis Lipsons.

Ievainoto žīdu kareivju skaitli tagad grūti noteikt, bet, cik mums ir zināms, arī to skaits nav mazs.

Židu kareivju varonība frontē

Arī šini nozarē varam atzīmēt veselu rindu faktu, kas vislabāk ilustrē židu piedalīšanās kvalitāti Latvijas atbrīvošanas karā. Mēs minam šeit tikai tos faktus, kuri mums zināmi un par kuriem mums ir apstiprinošas ziņas. Pirmā kārtā minēsim varonības, par kurām židu atbrīvotāji apbalvoti ar goda zīmēm, no kuriem mums zināmi trīs apbalvotie ar Lāčplēša kara ordeni un trīs – ar Triju Zvaigžņu ordeni.*

Apbalvotie ar Lāčplēša kara ordeni, 3. šķiru

Jāzeps Hops (Hoppe), 4. Valmieras kājnieku pulka 2. rotas kareivis, iecelts 1919. g. 1. oktobrī dižkareivja pakāpē par savu drošsirdību un varonību kaujās (pavēle pulkam 276. § 2. 1919. g.), it sevišķi par to, ka kareivju grupa zem viņa vadības ielenca ienaidnieku pulka štābu un sagūstīja štāba personālu līdz ar kareivjiem, kas to apsargāja.

Ar Lāčplēša kara ordeni Jāzeps Hops apbalvots par sekošiem varoņdarbiem, kas minēti rotas komandiera ziņojumā: "Lielinieku frontē naktī no 25. uz 26. maiju 1920. g. nakts izlūkošanas gājienā uz ienaidnieka aizmuguri, sagriežot ienaidnieka telefona vadus un tad uzbrūkot Mamoni sādžai zem stipras ienaidnieka uguns, dižk. Hoppe kopā ar Lutcu kā pirmie zem ienaidnieka uguns metušies uz "urā" sādžā un, sagūstot un nošaujot ienaidnieka ložmetēju apkalpotājus, ieguvuši vienu smago ložmetēju pilnā kaujas gatavībā; to pašu ložmetēju pagriezdami uz ienaidnieka pusi, piespieduši pēdējo bēgt, atstājot kaujas laukā daudz kritušu un ievainotu."

Zamuels Hops, 7. Siguldas kājnieku pulka 5. rotas seržants, Jāzepa Hopa brālis, arī atšķīrās ar saviem varoņdarbiem. Rotas feldšers būdams, viņš vajadzības gadījumā piedalījās kaujās kā

* Pavisam ar Lāčplēša kara ordeni tika apbalvoti pieci, bet ar Triju Zvaigžņu ordeni – vienpadsmit ebreji, viņu skaitā Valsts kontrolieris Pauls Mincs un zinātnieks – fizikāļķimīķis, Latvijas Universitātes profesors Mečislavs Centneršvērs.

vienkāršs kareivis. Viņš apbalvots ar Lāčplēša kara ordeni pēc viņa rotas komandiera ziņojuma par sekojošo: "7. Siguldas k.p. 5. rotas seržants Zamuels Hopps bija vienmēr un visur visdrošākais feldšers, izpildīdams savus feldšera pienākumus, bija arī kā kareivis. 1919. g. 3. novembrī kaujā pie Cementfabrikas, neskatoties uz stipro flinšu un bumbmetēju uguni, būdams dzīvības briesmās, iznesa no kaujas lauka ievainoto rotas komandieri virsleitnantu Zvaigzni un pēc tam tanī pašā kaujā ievainoto virsleitnantu Birznieku."

Roberts (Simons) Maleckis, 1. Liepājas kājnieku pulka kareivis, apbalvots ar Lāčplēša kara ordeni par sekojošo varoņdarbu (pēc ordeņa diploma): "Izlūku gājienā ienaidnieka aizmugurē pie "Makuši" sādžas, Latgalē, viņš nemanot aizgāja ar dažiem kareivjiem ienaidnieka ķēdes spārnā un ar savu sparīgo uguni apklusināja ienaidnieka ložmetēju, kurš apsargāja "Makuši" sādžā atrodošos bateriju. Viņa varonība piespieda ienaidnieku bēgt, atstājot uz kaujas lauka vienu lielgabalu, vienu ložmetēju un daudz cita kara materiāla."

Triju Zvaigžņu ordeņa 5. šķiras apbalvotie

Hiršs Berkovičs, 4. Valmieras kājnieku pulka ložmetēju rotas dižkareivis, brīvprātīgi iestājās "Pirmajā Latviešu paš aizsardzības rotā Igaunijā" 1919. g. 5. februārī. Pārgāja vēlāk Valmieras pulkā, kura sastāvā piedalījās visās kaujās cīņā pret lieliniekiem. Bridī, kad viņa pulka daļa bija kritiskos apstākļos, viņš brīvprātīgi uzņēmās piegādāt patronas no savas komandas apdraudētai rotai Opes miestīnā. Šo uzdevumu viņš arī izpildīja zem stipras ienaidnieka lielgabalu un ložmetēju uguns. Viņš līdz ar vēl vienu kareivi izpildīja arī brīvprātīgi dzīvesbriesmīgu uzdevumu – pārmeta naktī ienaidnieka pusē proklamācijas, kurās latvieši lika priekšā sarkanarmiešiem pāriet savā pusē. Arī atsacījās pāriet darba rotā, kurā viņu gribēja sūtīt kā amatnieku, un lūdza atstāt viņu frontē – par ko arī bija oficiāli minēts pulka pavēlē –, un

viņa lūgums tika ievērots. Ar ordeni apbalvots par nopelniem kaujās.

Eljass Rihters, Studentu bataljona 3. rotas kareivis, apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni par saviem nopelniem kaujās. Piedalījās cīņā pret bermontiešiem Rīgā, Ķemerose un pie Jelgavas ieņemšanas, kur viņš līdz ar žīdu studentu, kaprāli Farbmani un vēl vienu latviešu studentu bija rotas priekšējos izlūkos pie pilsētas ieņemšanas. Piedalījās svarīgā izlūku operācijā pie Kalnciema, frontes izlaušanas līnijas un ienaidnieka stratēģiskās kustības noteikšanai. Viņa nopelni minēti bataljona oficiālā pavēlē. Celts priekšā apbalvošanai no Studentu bataljona dalībnieku biedrības "Daugava".

Bez viņa tā pati biedrība cēlusi priekšā apbalvošanai ar Triju Zvaigžņu ordeni arī F. Farbmani.

Filips Farbmanis, Studentu bataljona 3. rotas dižkareivis, atšķīrās kaujās pret Bermontu un par saviem nopelniem dabūja dižkareivja pakāpi. Līdz ar leitnantu Celmu vadīja augšā minēto operāciju pie Kalnciema. Vadīja rotas priekšējo izlūku grupu pie Jelgavas ieņemšanas. Par viņa nopelniem kaujās minēts bataljona pavēlē. Brīvprātīgi iestājās Studentu bataljonā, lai gan bija Lietuvas pavalstnieks. 1920. g. februārī iestājās Lietuvas armijā, kur nodienēja savu laiku, un pēc tam atgriezās Latvijā un pieņēma Latvijas pavalstniecību.

Bez minētiem žīdu kareivju varoņdarbiem, par kuriem tie apbalvoti, varam vēl minēt veselu rindu svarīgu faktu par žīdu kareivju drošsirdību kaujas laukā, kuri tikai pa daļai minēti pulku pavēlēs un kuri tīri objektīvi kara apstākļu dēļ nemaz nav atzīmēti. Tas tomēr nesamazina mūsu acīs viņu nopelnus Latvijas atbrīvošanā.

Beiniss Bērmans, 5. Cēsu kājnieku pulka leitnants, vadīdams izlūku operācijas lielinieku frontē, naktī no 12. uz 13. janvāri 1920. gadā atņēma ienaidniekam divus lielgabalus un sagūstīja kareivjus. Par šo notikumu oficiāli bija minēts pulka pavēlē. Bērmans stāsta par notikumu sekojošo:

Viņš bija triju cilvēku sastāvā, kuriem uzlika izpildīt izlūku operāciju tuvējā sādžā "Mutnieki", lai pārliecinātos, ka tur nav sarkanarmiešu. Bija tumša nakts. Ienākot sādžā, viņi ievēroja vienā mājiņā gaismu un nolēma apskatīties, kas tur atrodas. Pa logu nekā nevarēja ieraudzīt. Leitnants Bērmans nolēma ieiet mājiņā, un, kad viņš jau gribēja atvērt durvis, viņam pretim nāca divi sarkanarmieši. Bija tumši, un tie neredzēja, ar ko tiem ir darišana. Uz jautājumu krievu valodā "kto tam?" (kas tur ir?), viņš tiem aukstasinīgi atbildēja: "Provalivai!" (Ej prom!) Dabūjuši tādu atbildi, sarkanarmieši domāja, ka viņiem darišana ar savējo, un gāja projām. Uzdevums faktiski bija izpildīts, jo bija skaidri, ka sādžā atrodas sarkanarmieši. Leitnants Bērmans līdz ar saviem biedriem atgriezās pulkā, kur, pamatojoties uz viņa ziņām, nolēma izdarīt pastiprinātu izlūku operāciju leitnanta Bērmāna vadībā. Operācija izdevusies, un grupa atvedusi divus lielgabalus, ložmetēju un gūstekņus.

Leopolds Šalīts, 1. Liepājas kājnieku pulka seržants. 1919. g. februārī brīvprātīgi iestājās Kalpaka bataljonā, kur dienēja sarkaru komandā par telefonistu. Piedalījās pazīstamā uzbrukumā Saldū, kur plkv. Kalpaks kritis, kā arī Rīgas un Latgales ieņemšanā. Pieslēdzoties ienaidnieku lauku telefona vadiem un pārņemot ienaidnieka pavēles, serž. Šalīts saņēma Latvijas armijai svarīgas ziņas. Sevišķi svarīga nozīme Latvijas armijai bija serž. Šalīta ziņojumam, ka lielinieki gatavo bruņoto automobiļu uzbrukumu Saldum. Pamatojoties uz Šalīta ziņojumiem, laikā bija sperti vajadzīgie soļi un uzbrukumu atsita.

Arī pie Slokas serž. Šalīts saņēma un sniedza štābam svarīgas ienaidnieka telefonogrammas.

Jāzeps Binders, 4. Valmieras kājnieku pulka kaprālis, piedalījās cīņā pret Bermontu un lieliniekiem. Par nopelniem kaujās paaugstināts par kaprāli. Starp citu, atņēmis ienaidnieku ložmetēju, kas izrādījās par sabojātu. Mehāniķis būdams, Binders ložmetēju izlaboja un tūlīt izlietoja cīņā pret ienaidnieku.

Zalmanis Levitans, 4. Valmieras kājnieku pulka dižkareivis, piedalījās cīņā pret Bermontu un lieliniekiem. Par saviem varoņdarbiem kaujās dabūja dižkareivja pakāpi. Sevišķi izpelnījies atzišanu lielinieku frontē pie Opočkas, kur viņš viens pats bez ieročiem rokās sagūstījis divus sarkanarmiešus ar ložmetēju. Šo faktu var apliecināt 4. pulka 3. rotas bijušais komandieris Kasparsons un daudzi minētās rotas kareivji.

Izaks Usikers, 10. Aizputes kājnieku pulka 3. rotas dižkareivis, piedalījās kaujās pret Bermontu un lieliniekiem. Dižkareivja pakāpi dabūjis par to, ka, seržantam krītot kaujā, pārņēmis nodaļas vadību. Vēlāk Usikers bija ievainots un no ievainojumiem miris 1920. g. 8. janvārī.

Mozus Lihmanis, 1. Liepājas kājnieku pulka 11. rotas dižkareivis, piedalījās kaujās pret lieliniekiem. 1920. g. 19. janvārī kaujā pie Kārsavas, kad nodaļai pietrūka patronu un tai draudēja būt ienaidnieka ielenktai, Lihmani aizsūtīja atrast sakarus ar rotas komandieri un atvest patronas. Zem ienaidnieka stipras uguns viņš brauca zemnieku rotas sādžas virzienā, kur atradās rotas štābs. Kad Lihmanis iebrauca sādžā, pēdējā bija jau ieņemta no ienaidniekiem un tie ņēmuši Lihmani gūstā. Viņu aizsūtīja uz Vēlīkije Luki, kur viņš, nosēdēdams ap divi nedēļām cietumā, 10. februārī līdz ar kādu 4. Valmieras kājnieku pulka seržantu aizbēga. Deviņas dienas viņi abi klejoja badā, aukstumā un briesmās, līdz pie Opočkas 19. februārī pārgājuši fronti. Par to Lihmani paaugstināja par dižkareivi. Atgriežoties armijā, Lihmanis bieži piedalījās izlūku operācijās pret sarkano armiju. Piedalījās arī sava bataljona izlūku operācijā pie Zilupes, kad bija atņemta ienaidniekam vesela artilērijas daļa.

Mozus Špungins. Viens no pirmajiem žīdu brīvprātīgiem Latvijas armijā, kas dibinājās Tērbatā (Igaunijā); 4. Valmieras kājnieku pulka kareivis, piedalījās kaujās pret Bermontu un lieliniekiem. Brīvprātīgi uzņēmās piedalīties izlūku operācijā aiz Apes miestiņa pie Alūksnes ceļa. Šinī operācijā viņa divi biedri krituši un viņu pašu sagūstīja un pēc lielām mocībām aizsūtīja uz

Petropavlovskas cietoksni. No turienes viņu līdz ar citiem latviešu un igauņu gūstekņiem aizsūtīja igauņu frontē pie Pleskavas un iedalīja sarkanā armijā. Pozīcijās Špungins līdz ar vēl 40–50 igauņiem un latviešiem pārgājis igauņu pusē un no turienes tika aizsūtīts uz 9. Rēzeknes kājnieku pulku. Pulka sastāvā piedalījās kaujās pret Bermontu un lieliniekiem.

Virsseržants Leiba (Leo) Blumbergs. 1919. g. janvārī brīvprātīgi iestājās Kalpaka bataljonā Liepājā, kura sastāvā piedalījās kaujās pie Skrundas un Durbes. Blumbergs līdz ar pārējiem Latvijas armijas kareivjiem, kas atradušies Liepājas kara ostā, tika no Pfefer-Manteifeļa bataljoniem atbrūoti un aizsūtīti mājā. Viņš tomēr skaitīja sevi par Latvijas armijas kareivi un tāpēc līdz ar vēl dažiem kareivjiem pārgājis uz kuģa “Saratov”, uz kura toreiz atradās Pagaidu valdība ar K. Ulmani priekšgalā. Pēc tam Blumbergu iedalīja par seržantu 2. jaunformētā rotā Liepājā un vēlāk 9. Rēzeknes kājnieku pulkā. Kaujā pie Rīgas ievainots. Vēlāk Blumbergu ieceļ par Ventspils komandantūras komandas vecāko un par savu pienākumu cītīgu izpildišanu paaugstina par virsseržantu. Pēc tam viņš ieņem pagaidu komandanta posteni Dundagā. 1921. g. janvārī demobilizēts.

Almanahs “Atbrīvotājs”, 1931, 5.–12. lpp.

II

Židu piedalīšanās kvantitatīvi*

Židu tautības Latvijas atbrīvotāju biedrība uzņēmusies uzdevumu noskaidrot židu tautības Atbrīvošanas cīņu dalībnieku skaitu. Jau savos pirmajos soļos šinī lietā biedrība uzdūrās uz lielām grūtībām, jo ir visai grūti tikt pie attiecīgiem arhīviem un tanīs ne vienmēr visu meklējamo var atrast un sevišķi tāpēc, ka to laiku kara dalībnieku sarakstos nemaz nav atzīmēta karavīru tautība.

Biedrībai tāpēc bija jāapmierinās ar tiem materiāliem, ko viņai pašai izdevās savākt savas pastāvēšanas laikā. Šie materiāli

* No almanaha “Atbrīvotājs” 1933. gada izdevuma.

diemžēl nav pilnīgi, jo viņos ietilpst tikai brīvības cīnītāju daļa: 1) biedrības organizētie biedri un 2) neorganizētie židu tautības Atbrīvošanas kara dalībnieki, kuri snieguši par sevi vajadzīgās kontrolētās ziņas.

No otras puses, ir daudz židu – brīvības cīnītāju Rīgā un provincē, kuri nav vēl iestājušies biedrībā un nav snieguši par sevi vajadzīgās ziņas. Nevajag arī aizmirst, ka ievērojams brīvības cīnītāju skaits pēdējos 14 pēckara gados emigrēja no Latvijas un tāpēc nevarēja tikt ievietoti sarakstos.

Tuvākas ziņas izdevās savākt par židu tautības virsniekiem, ārstiem, kara ierēdņiem un par apbalvotiem ar Lāčplēša kara ordeni.

Tādā kārtā biedrības ziņas par židu tautības brīvības cīnītājiem sastāv no sekojošiem skaitļiem:

Biedrības organizētie locekļi

Rīgā	426
Liepājā	138
Pārējā provincē	75

Kopā: 639

Neorganizēti židu tautības

Atbrīvošanas kara dalībnieki,

par kuriem biedrībai ir vajadzīgās ziņas 209

Kritušie brīvības cīnītāji 37

Pavisam: 885

Ja pieņemsim, ka vismaz vēl šī skaita trešdaļa, t.i., 300 židu tautības brīvības cīnītāju, pasivitātes vai emigrēšanas dēļ nav reģistrējušies biedrībā, tad var droši rēķināt, ka židu tautības brīvības cīnītāju skaits nav mazāks par 1200 cilvēku.

Pēc mūsu rīcībā esošām neoficiālām ziņām mēs skaitām, ka neorganizēto brīvības cīnītāju skaits faktiski daudz lielāks par

minētiem 300 un tāpēc židu brīvības cīnītāju kopējais skaits ir daudz lielāks par 1200.

* * *

Mēs atrodam sarakstos daudz gadījumu, kad vairāki vienas ģimenes locekļi piedalījušies karā, kā, piemēram, četri brāļi Blumenau (Rīgā). Brāļi Zilberi, Fainšteini, Eidelmaņi, Lini (Balvos), brāļi Kranci, Gurviči, Breslavi (Viļakā), brāļi Haiti (Rugājos) u.c.

Jāpiemin arī visvecākais židu tautības brīvības cīnītājs Haims Šteins, kurš brīvprātīgi iestājās Atbrīvošanas armijā 60. dzīvības gadā.

Židu piedalīšanās atsevišķās kara vienībās

Drusku sīkākas ziņas mums izdevās iegūt par židu piedalīšanos Studentu bataljonā, Liepājas skolnieku rotā un Latgales partizāņu pulkā. Minētie materiāli tika sastādīti, pa daļai pamatojoties uz ne visai pilnīgiem arhīvu sarakstiem un pa daļai – no dalībnieku atmiņām.

Studentu bataljonā: 1) H. Hiršhorns, 2) F. Farbmans, 3) A. Rihters, 4) L. Idelzaks, 5) Izaksons, 6) Berkovičs, 7) Z. Krupkins, 8) Kapeikins, 9) Zaharevičs, 10) Naimarks, 11) Rītovs, 12) B. Bermans, 13) Šimulevičs, 14) A. Freidbergs, 15) N. Kagens, 16) C. Malikins, 17) B. Lifšics, 18) M. Livšins, 19) I. Lifšics, 20) D. Herbergs, 21) F. Meiersons, 22) A. Perls, 23) B. Jakobsons, 24) A. Šnaiders, 25) L. Bergmans, 26) M. Levits, 27) I. Gutmans, 28) M. Hinovkers, 29) M. Tobiass.

Liepājas skolnieku rota: 1) G. Štusers, 2) H. Blumbergs, 3) A. Blumbergs, 4) A. Leibošičs, 5) I. Fains, 6) B. Jakobsons, 7) A. Jakobsons, 8) Z. Levinsons, 9) I. Finkelšteins, 10) H. Damje, 11) B. Itrovs, 12) I. Lipmans, 13) I. Pinhusovičs, 14) Sverdlovs, 15) D. Šapiro, 16) Halperins, 17) Hiršovičs, 18) Lihts.

Latgales partizāņu pulkā. No Balviem: 1) virsseržants I. Zilberbrands, 2) seržants B. Kesels, 3) Š. Zilbars, 4) A. Lacminskis,

5) M. Zilbars, 6) N. Zilbers, 7) J.N. Zilbers, 8) F. Franks, 9) M. Kāns, 10) F. Lins, 11) I. Lins, 12) I. Fogels, 13) V. Cesna, 14) Š. Fainšteins, 15) I. Eidelmans, 16) I. Šulkins, 17) A. Savinskis, 18) A. Gavartins, 19) V. Fainšteins, 20) N. Frids, 21) I. Soloveijs, 22) A. M. Eidelmans, 23) I. Oko, 24) K. Gasuls, 25) Š. Šulkins, 26) žēlsirdīgā māsa Hava Sandlera.

No Viļakas: 27) M. Bobrovs, 28) I. Šecers, 29) A. Gurvičs, 30) I. Gurvičs, 31) Menasejs Krancs, 32) Mozus Krancs, 33) M. Breslavs, 34) A. Golandskis, 35) I. Krancs, 36) R. Breslavs, 37) I. Špihodels, 38) I. Apananskis, 39) L. Šmuškovičs, 40) F. Šmuškovičs, 41) Š. Kopmans, 42) Š. Korts, 43) H. Kāns, 44) I. Breslavs, 45) A. Tetervins, 46) F. Zagorje, 47) I. Libgots, 48) B. Libgots, 49) Z. Sujers, 50) A. Sandlera, 51) G. Kagans.

No Baltinavas: 52) H. Šneiars, 53) M. Čerņaks, 54) I. Klopman, 55) M. Zagorje, 56) H. Zagorje.

No Rugājiem: 57) kaprālis I. Haitis, 58) D. Juhe, 59) Z. Haitis, 60) M. Juhe, 61) N. Ulmans, 62) I. Gelmans, 63) Kagans.

No dažādiem punktiem: 64) M. Kāns, 65) R. Dedinskis, 66) A. Gelmans, 67) I. Klots, 68) M. Idelsons, 69) M. Sviranskis...

J. Goldblats

Žīdu piedalīšanās Ziemeļ-Latvijas brigādē pulkveža Zemītāna vadībā (Atmiņas)

1919. g. 1. jūnijā igauņu karaspēks ieņēma Smiltenes-Valmieras-Ainažu rajonu. Jau otrā dienā Smiltēnē bija izsludināta mobilizācija, uz kuru atsaucās visa pilsētiņas žīdu jaunatne. No 40 žīdu ģimenēm jau pirmā dienā atbrīvošanas armijā pieteicās 20 žīdu kareivju.

Pirmo mobilizēto partiju, ap 150 cilvēku, jau 3. jūnijā aizsūtīja uz Valmieru, lai no turienes sūtītu tos tālāk. Mēs nonācām Valmierā naktī un gaidījām līdz rītam, kad mūs sūtīs uz Valku un sadalīs attiecīgās daļās. Ap to laiku arī atnāca attiecīgais vilciens, – mēs iekāpām vagonos un gatavojāmies doties Valkas virzienā.

Tanī pašā laikā no Cēsu frontes pārnāca pulkvedis Zemītāns. Viņš sveicināja mūs, jaunos kareivjus, un stāstīja, ka Cēsu frontē stāvoklis ļoti bēdīgs, jo vācu "Dzelzs divīzija" līdz ar Baltijas zemes-sargiem fon der Golca vadībā iesāka cīņu pret latvju un igauņu karaspēku un draud iznīcināt latvju un igauņu tautas brīvību. To dzirdot, mēs visi lūdzām, lai mūs sūtinātu uz Cēsīm. Mūsu vēlēšanās piepildījās. Lokomotīvi nostādīja Cēsu pusē, atnesa kastes ar šautenēm un patronām – un pēc stundas mēs jau bijām frontē. Nonākot Lodes stacijā (pēdējā pirms frontes), mēs izkāpām no vagoniem un iegājām tuvējā mežā. No turienes mēs vācu aeroplānu pavadībā soļojām uz Liepasmuižu – uz 2. Cēsu pulka štābu (šis pulks toreiz tikai formējās). Minētā pulkā par komandieri bija tagadējās Latgales divīzijas komandieris ģenerālis Berķis (toreiz vēl pulkvedis).

Mūs iedalīja 2. pulka rotās, pie kam jauno žīdu kareivju lielāko daļu ieskaitīja 4. rotā, kurā radusies žīdu nodaļa. Kareivji to nosauca par "Mozus nodaļu". Tanī pašā naktī mēs piedalījāmies kaujās pie stacijām "Linde" un "Jaunrūjiena". Šeit derētu minēt, ka pazīstamo Landesvēra uzbrukumu 10.–11. jūnijā Jaunrūjienas stacijai atsitusi 4. rota līdz ar "Mozus nodaļu". Kaujas turpinājās tālāk, un pirmais vācu uzbrukums tika atsists. Mūsu varonīgais komandieris ģen. Berķis veda mūs tālāk uz Cēsīm, kuru mēs ieņēmām pēc grūtām, sīvām kaujām 1919. g. 22. jūnijā. No Cēsīm mūsu karaspēks dzina vāciešus tālāk un tālāk uz Rīgu līdz 6. jūlijam, kad mūsu pulks jau soļoja pa atbrīvotās Rīgas ielām.

Kad atnācām 2. pulkā, mēs tur jau atradām diezgan daudz žīdu kareivjus no Valmieras, Valkas, Rūjienas un Limbažiem. Tātad žīdu jaunatnes piedalīšanās atbrīvošanas kaujās jau no pirmajām dienām bija diezgan aktīva.

Plkv. Zemītāna, plkv. Berķa un citu virsnieku, kā arī Ziemeļ-Latvijas brigādes kareivju attiecības pret žīdu kareivjiem bija vislabākās.

Visos mūsos valdīja tikai viena doma – kopīgi cīnīties par Latvijas atbrīvošanu.

No Z. Lacvinska raksta "Žīdi Latgales partizāņu kustībā"

(..) Runājot par partizāņu pulku, nevar pāriet garām tai lomai, kuru Balvu (vēlāk arī Viļakas, Rugāju un Baltinavas) žīdi spēlēja šīnī lietā. Gan kā "zaļie" mežos, gan kā dalībnieki pie pulka organizēšanas (Jēkabs Zilberbrands, Boriss S. Kesels), gan kā kareivji, kuri ar šauteni rokā (bieži ar koka nūju) cīnījās frontē, – visur žīdi aktīvi piedalījās. Bija gadījumi, kad neliela žīdu un latviešu partizāņu grupa varonīgi cīnījās pret ievērojami lielāku sarkanarmiešu skaitu un uzvarēja tos. Tas notika tāpēc, ka gan latvieši, gan žīdi zināja, par ko tie cīnās. Ir vērts pieminēt to lielo draudzību, kas valdīja žīdu un latviešu partizāņu starpā. Tie taču nebija gadījuma dēļ sastapušies cilvēki, bet tādi, kas gadiem ilgi dzīvojuši kaimiņos un labi pazina viens otru.

Partizāņu kustība bieži aizrāva līdz veselas ģimenes. Pie šīs kustības žīdu dalībniekiem var atzīmēt gadījumus, kur no vienas ģimenes aizgāja vairāki locekļi (brāļi: Zilberi, Lini, Fainšteini, Kranci u.c.). Svarīgi arī aizrādīt, ka vēl tanī laikā, kad Viļakā bija "sarkanie", Viļakas žīdu iedzīvotāju grupa ar nāves briesmām pārgāja fronti un brīvprātīgi iestājās partizāņu rindās.

Partizāņu pulka organizēšana sakrita ar laiku, kad Latvijas regulārā armija bija nodarbināta frontē pret Bermontu. Tāpēc toreiz trūka organizatoru. Svarīgajā organizatoriskajā darbā citu žīdu starpā, kas bija piekomandēti pie partizāņu štāba (piem., seržants Kesels), sevišķi izdalījās virsseržants Jēkabs Zilberbrands, kurš no štāba vairākas reizes tika sūtīts organizēt jaundibinātās kara daļas un pat pagaidām izpildīja 7. rotas komandiera pienākumus.

Daudziem žīdu partizāņiem iznāca visu savu dienesta laiku pavadīt Latgales mežos un laukos un aci pret aci sastapties ar ienaidnieku. Vēl nav salasīti visi materiāli par žīdu piedalīšanos Latgales atbrīvošanas cīņās. Bet no atsevišķu dalībnieku maziem stāstiem jau redzams, ka viņi gan varonības, gan uzticības ziņā nav palikuši atpakaļ no saviem latviešu biedriem.

Pavisam atsevišķu vietu ieņem Latgales partizāņu pulka vēsturē tā palīdzība, ko pulks dabūja no civiliedzīvotājiem. Lai labāk saprastu šī fakta svarīgumu un nozīmi, vajag atcerēties laiku, kādā partizāņu pulkam iznāca strādāt un cīnīties. Kā jau minēts, viņa organizēšana sakrita ar laiku, kad Latvijas regulārā armija bija aizņemta frontē pret bermontiešiem. Krievu frontes aizstāvēšanu Balvu rajonā uzticēja sākumā mazajām partizāņu grupām, kurām palīgā nāca viena igauņu jātnieku nodaļa. Saprotams, ka partizāņi paši nevarēja izpildīt visas funkcijas gan frontē, gan aizmugurē. Viņiem palīgā nākuši Balvu civiliedzīvotāji, kas pa lielāka daļa sastāvēja no židiem.

Kad parādījušies pirmie seši partizāņu ievainotie, sāka sajukt, ka pulkam trūkst lazaretēs. Tūlīt vietējais iedzīvotājs Kopmanis atbrīvoja daļu no savas mājas lazaretēs vajadzībām. Organizēšanas darbam pieaicināja Z. Zilberu (nepilngadīgs, skaitījās par lazaretēs vadītāju), kurš līdz ar J. Šavlovu (dzim. Oko) un B. Kaganu (dz. Kopmans) uzņēmās visu darbu šīs svarīgās pulka iestādes iekārtošanā. Tūlīt sāka vākt gultas, spilvenus, veļu, traukus u.c., kā arī proklamēja speciālu naudas vākšanu lazaretēs vajadzībām. Kad ievainoto skaits palielinājās un vecās telpas palika par mazām, lazareti pārcēla citā mājā. Pie darba pieaicināja visus Balvu iedzīvotājus (toreiz vēl pa lielāka daļa židu tautības). Jaunatni izlietoja dažādiem darbiem, kā telpu, slimnieku apkalpošanai, nakts dežūrām utt.

Sevišķi uzticīgi lazaretē strādāja apdāvinātā un enerģiskā židu jaunava – Hava Sandlere, kura tika ieskaitīta par māsu – praktikanti un kura strādāja visu laiku, kamēr lazarete atradās Balvos. Pēc uzvaras Bermonta frontē, kad Latvijas regulāro armiju pārmeta uz Latgales fronti un lazaretē ievada tīri militāru kārtību, Havu Sandleri ieskaitīja par kareivi – žēlsirdīgo māsu. Viņa palika šinī amatā līdz Atbrīvošanas kara beigām – 1920. g. oktobrim. Par savu enerģisko darbu viņa tiek ievesta atbrīvotāju sarakstos. Vēlāk viņa saslimst ar tuberkulozi un mirst 1929. gadā. Ļoti iespējams, ka grūtais darbs kara lazaretē iespaidoja viņas veselības stāvokli un bija viņas agrās nāves cēlonis.

Civiliedzīvotāji arī tika izlietoti ierakumu rakšanai. Tā daži žīdu tautības dalībnieki stāsta par gadījumiem, kad viņiem iznāca strādāt (Stompakos) nāves briesmās, jo pavisam tuvu krita lodes no krievu puses...

* * *

Virsseržants Jēkabs Zilberbrands

Brīvprātīgi iestājās Latgales Partizāņu pulkā 1919. g. pavasarī kā kaprālis. Darbojies ilgāku laiku pulka štābā, tiek piekomandēts pie 2. rotas, ar kuru aiziet uz fronti pie Cūkusalas. Par uzticīgo dienestu paaugstināts par seržantu.

Nobijis ilgāku laiku frontē, dabū no pulka štāba uzdevumu organizēt pulka 7. rotu. Drīz viņu ieceļ par 7. rotas komandiera v.i. Rotas priekšgalā viņš dodas uz fronti pie Stompakiem. Vēlāk viņš tiek atkal piekomandēts pie štāba un paaugstināts par virsseržantu. Piedalās kara operācijās pret lieliniekiem līdz Krievijas tagadējai robežai.

Almanahs "Atbrīvotājs", 1933, 19.–25. lpp.

Latviešu un ebreju attiecību dokumenti

Latvijas Republikas Augstākās Padomes

1990. gada 19. septembra lēmums 642

Par Deklarāciju "Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā"

Latvijas Republikas Augstākā Padome nolemj:

Pieņemt Latvijas Republikas Augstākās Padomes deklarāciju "Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā".

Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētājs *A. Gorbunovs*

Latvijas Republikas Augstākās Padomes sekretārs *I. Daudišs*

Rīga, 1990. gada 19. septembrī

Latvijas Republikas Augstākās Padomes deklarācija "Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā"

Latvijas Republikas Augstākā Padome nosoda jebkurus mēģinājumus destabilizēt republikā politisko situāciju starpnacionālo attiecību jomā. Augstākā Padome uzskata, ka korektas un stabilas starpnacionālās attiecības var veidot, vienīgi taisnīgi izvērtējot pagātnes vēsturiskos notikumus. Kopš 1940. gada, kad tika likvidēta Latvijas valsts, pāri republikai ir vēlušies genocīda vilņi. Tā upuri bija visu Republikā dzīvojošo tautību pārstāvji, bet it īpaši ebreji.

Latvijas tautas vārdā Latvijas Republikas Augstākā Padome pasludina, ka tā bez ierunām nosoda hitleriskās okupācijas gados Latvijā realizēto genocīdu pret ebreju tautu, kā rezultātā tika nogalināti vairāk nekā 80 tūkstoši Latvijas ebreju un ne mazāk kā 200 tūkstoši ebreju no citām Eiropas valstīm, to skaitā sievietes un bērni.*

Ar dziļu nožēlu ir jāatzīst, ka to vidū, kas palīdzēja realizēt okupantu ierosināto teroru, ir bijuši arī Latvijas pilsoņi. Nav un nevar būt nedz attaisnojuma, nedz sodāmības noilguma asiņainajam genocīdam pret ebreju tautu kā noziegumam pret cilvēci.

Latvijas Republika uzņemas rūpes par ebreju – genocīda upuru – piemiņas iemūžināšanu, kā arī par to Latvijas pilsoņu piemiņas saglabāšanu, kuri mēģināja glābt un glāba nelaimīgo fašisma upuru dzīvības, riskējot ar savējo.

Latvijas tauta ar gandarījumu seko ebreju tautas nacionālajai atdzimšanai tās vēsturiskajā dzimtenē Izraēlā un apsveic šīs valsts panākumus kultūrā, saimnieciskajā dzīvē, zinātnē. Izsakām cerību, ka mūsu bijušie novadnieki Izraēlā saglabās vispusīgus kontaktus ar Latviju.

* Pašreiz apzināti vairāk nekā 28 tūkstoši Latvijā 1941.–1944. g. varmācīgi ievesti ebreji no Vācijas, Čehijas, Austrijas un Ungārijas. Viņu lielākā daļa šeit gāja bojā. – L.D.

Ebreji ir viena no senajām un tradicionālajām Latvijas minoritātēm. Vairāku gadsimtu gaitā viņi ir devuši savu ieguldījumu Latvijas saimniecībā, bagātinājuši tās kultūru, zinātņi, medicīnu. Ebreju minoritāte ir viennozīmīgi atzīstama par Latvijas Republikas tautas pilntiesīgu sastāvdaļu.

Latvijas Republikas Augstākā Padome aicina visas valsts un pašvaldību iestādes, sabiedriskās organizācijas un pilsoņus radīt Latvijas ebrejiem, tāpat kā visām Latvijas Republikas nacionālajām minoritātēm, labvēlīgus apstākļus to nacionālās kultūras, izglītības, zinātnes un reliģisko institūtu atjaunošanai un attīstībai, to kultūrnacionālās autonomijas realizācijai.

Latvijas Republikas Augstākā Padome deklarē, ka Latvijas valsts būs neiecietīga pret jebkurām antisemitisma un nacionālās diskriminācijas izpausmēm Latvijā kā nesavienojamām ar mūsu tautas tradīcijām.

Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētājs *A. Gorbunovs*

Latvijas Republikas Augstākās Padomes sekretārs *I. Daudišs*
Rīga, 1990. gada 19. septembrī

Latvijas un Izraēlas pārstāvji par latviešu un ebreju attiecību vēsturi

Latvijas Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa uzruna, sasveicinoties ar Izraēlas prezidentu Ezeru Veicmanu 1998. gada 23. februārī Jeruzālemē

Augsti godātais prezidenta kungs! Man ir liels prieks un gods sveicināt Jūs Latvijas valsts un Latvijas tautas vārdā. Manas zemes cilvēki izjūt dziļas simpātijas attiecībā uz Jūsu valsti un Jūsu tautas kultūru. Tā ir galvenā vēsts, un es vēlētos tieši ar to iesākt savu vizīti Jūsu valstī.

Prezidenta kungs! Starp mūsu valstīm valda savstarpēja cieņa un saprašanās. Tas ļauj izvērst politisko un ekonomisko dialogu, kā arī nostiprināt saiknes starp cilvēkiem. Uzskatu, ka šī vizīte un Latvijas un Izraēlas vadītāju sarunas šinīs dienās noteikti sniegs svarīgu ieguldījumu starpvalstu attiecību straujākā attīstībā. Latvija ir atvērta daudzpusējai sadarbībai, un tās nozīme ir centrāla jaunajā Eiropā.* Tāpēc mēs aktīvi strādājam Baltijas jūras reģiona sadarbības forumos, tāpēc pakāpeniski integrējamies Eiropas Savienībā un NATO. Vienlaikus mēs mērķtiecīgi veidojam stipras divpusējās attiecības gan ar kaimiņvalstīm, gan ar valstīm tālākos reģionos. Tā ir laikmetīga atbilde izaicinājumiem, kurus izvirza starptautisko attiecību globalizācija.

Esmu gandarīts par to, ka man līdzī vizītē ir ieradušies uzņēmēji no Latvijas. Šajās dienās viņiem būs vērtīgas tikšanās ar Izraēlas uzņēmējiem, kas ļaus atrast abpusēji izdevīgus sadarbības projektus. Īpaši labi attīstās mūsu valstu sadarbība zinātnē un izglītībā. Tā nodrošina mums stabilu nākotni un ir pareizā investīcija valsts un tautas rītdienā.

Prezidenta kungs! Simboliski, ka nesen Rīgā bija plaša izstāde ar nosaukumu "Jeruzāleme 2000". Šī izstāde runāja par pašreizējo izaugsmi, taču reizē arī par vēsturisko atmiņu. Jūsu tauta pievērsī īpašu uzmanību vēsturiskajai atmiņai. Arī mums Latvijā tā ir politikas pastāvīgā uzmanībā. Mūsu pagātne mācījusi mums dot vēstures morālu vērtējumu. Tāpēc mūsu vēstures apziņā ir ierakstītas lappuses par to ieguldījumu, kuru Latvijai devusi ebreju kopiena. Tanī ierakstīti arī to latviešu vārdi, kuri piedalījās ebreju iznīcināšanā. Es to atzīstu ar dziļu nožēlu. Mēs Latvijā nedrīkstam aizmirst šo vēsturisko patiesību, tieši tāpat kā to varonīgo cilvēku vārdus, kuri tomēr glāba ebrejus kara gados.

Es uzskatu, ka mums vēl jāmacās runāt par savu vēsturi un ieskatīties tai dziļi acīs. Šis ir jubilejas gads gan Izraēlas valstij, gan Latvijas valstij, un es uzskatu par pagodinājumu apmeklēt Jūsu zemi tieši tagad. Arī Latvijai šis ir jubilejas gads. Tas aicina

* Domāta sadarbība starp valstīm Eiropas integrācijas kontekstā – L D.

mūs visus apzināties savu vēsturi un kultūras piederību. Tā mēs veidosim stipru sabiedrību un valsti.

Prezidenta kungs! Atļaujiet izteikt Jums pateicību par ielūgumu apmeklēt Jūsu brīnišķīgo zemi. Mani gaida trīs skaistas dienas Izraēlā. Es vēlos ielūgt Jūs apmeklēt Latviju un iepazīt manu dzimteni. Esmu pārliecināts, ka Jūs radīsiet daudz patīkamu mirkļu Latvijā – tieši tāpat kā man tagad ir izdevība to darīt šeit.

Izraēlas prezidenta Ezera Veicmana uzruna oficiālajās vakariņās par godu Latvijas Valsts prezidentam Guntim Ulmanim 1998. gada 23. februārī

Latvijas Valsts prezidenta kungs, delegācija, godātie viesi! Savā un manas sievas vārdā es vēlos sveikt Jūs, Latvijas Valsts prezident Gunti Ulmaņa kungs, Jūsu pirmajā vizītē Izraēlā.

Prezidenta kungs! Maza tauta spēj darīt lielas lietas. Visus, kas seko jūsu ceļam uz neatkarību un jūsu aktivitātēm dažādās jomās, neizbēgami iespaido jūsu sasniegumi, kas gūti tik īsā laikā. Latvija, kura tikai nesen kļuva neatkarīga un ir jauna valsts, cīnās ar ekonomiskajām grūtībām, saskaras ar nacionālajām minoritātēm* un ar problemātiskām attiecībām ar kaimiņiem. Visumā šāda situācija mums nav sveša. Mēs zinām jūsu centienus integrēties Eiropas un Transatlantiskajās organizācijās un vēlam jums panākumus, un ceram, ka jūsu ekonomika pieņemsies spēkā.

Šogad Izraēla svin savu neatkarības jubileju. Mūsu ceļa sākums 1948. gadā bija ārkārtīgi grūts. Neatkarības karā mēs zaudējām 6000 karavīru, kas bija viens procents no mūsu iedzīvotāju skaita. Ekonomika bija viszemākajā punktā. Mēs nezinājām, vai izdzīvosim katrs atsevišķi un kā valsts. Šodien, 50 gadus vēlāk, es ar lepnumu varu Jums teikt, prezidenta kungs, ka šajos gados mēs esam guvuši izcilus sasniegumus visās dzīves jomās,

* Domāts – risina sarežģītas problēmas attiecībās ar nacionālajām minoritātēm. – L.D.

neskatoties uz upuriem, ko mēs nesām daudzos karos un briesmīgos uzbrukumos nevainīgiem iedzīvotājiem. Šodien kara vēji pūš no Irākas puses, un es esmu pārliecināts, ka Amerikai izdosies veiksmīgi tikt galā ar šo krīzi. Izraēla ir stipra valsts, kas tiecas uz mieru, bet kura tajā pašā laikā ne uz brīdi nepiemirst nodrošināt savu pilsoņu drošību. Mūsu ienaidniekiem neizdevās mūs iznīcināt, un viņiem tas neizdosies arī turpmāk.

Prezidenta kungs! Ebreju tautai ar Latviju ir vēsturiskas saites. Latvijā 20.–30. gados dzīvoja 100 000 ebreju. Neatkarīgajā Latvijā viņi baudīja kultūras brīvību un autonomiju, viņiem bija ebreju un jidiša skola un plaši izvērstā ebreju prese. Uz Latvijas zemes tika dibināta *Betar* kustība un uzplauka *Ceirei Cion*, *Hehaluc*,* *Agudat Israel* un *Mizrahi* kustības. Tādas plaši pazīstamas personības kā rabīns Kuks, sers Īzaks Berlins, profesors Ješajahu Leibovics, pazīstamais ebreju aktieris Mihoelss, kuru nogalināja Staļina algotņi, un Valsts kontrolieris Pauls Mincs uzauga Latvijā. Varu piebilst no sevis, ka arī mana vecmāmiņa – manas mātes māte – ir dzimusi Rīgā un ieradās Izraēlā vairāk nekā pirms simt gadiem.

Mēs nevaram izdzēst no mūsu kopējās atmiņas arī briesmīgās fašisma režīma dienas. Kara laikā tika nogalināti vairāk nekā 95 procenti Latvijas ebreju – Rīgā, Daugavpilī, pilsētās un mežos. Paši latvieši bija šo necilvēcisko darbu līdzdalībnieki, un, kā es teicu jūsu līdzpilsoņiem, ir svarīgi šos faktus atzīt. Ir pagājuši jau vairāk nekā 50 gadi, un tagad, kad ir arī cilvēki, kas noliedz holokaustu, ir vēl svarīgāk nodrošināt, lai pagātne netiktu aizmirsta un lai mācība tiktu ņemta vērā. Ir svarīgi vest tiesas priekšā tos, kas līdz šim no tās ir izvairījušies, un attiecīgi izmainīt skolās mācību grāmatas, lai arī nākamās paaudzes zinātu un apzinātos pagātnei.

Vēsturnieks Dubnovs, kurš tika nogalināts Rīgā, beidza savu pēdējo grāmatu ar vārdiem: "Izraēlas vēsture turpinās." Pretēji to cilvēku gribai, kuri nostājas pret mums, tas tā notiks. Mums

* *Hehaluc* – cionistiska jaunatnes organizācija.

jāraugās nākotnē ar cerībām un jāturpina dzīvot, neaizmirstot pagātņi. Šī došanās uz priekšu sastāv arī no atvērtības, no gribas un gatavības stiprināt attiecības ar jauno Latviju, jo mūsu vēsture turpinās un līdz ar to turpinās vēlēšanās padziļināt mūsu attiecības.

Prezidenta kungs! Jūsu vizīte mūsu valstī sniedz lielisku iespēju padziļināt un stiprināt mūsu attiecības. Jūsu vizītes laikā tiks nodibināta Tirdzniecības palāta, kā arī Parlamentārā draudzības biedrība Knesetā. Tās piešķirs mūsu labvēlīgajām attiecībām jaunu dimensiju. Labvēlīgi attīstās mūsu tirdznieciskās attiecības, kā arī kultūras apmaiņa starp mūsu valstīm. Latvijas ebreji, kuri tagad ir integrējušies šajā valstī, kalpo kā tilts saikņu stiprināšanai. Šovakar kopā ar mums ir šo cilvēku pārstāvji.

Atļaujiet man, prezidenta kungs, nobeigumā citēt Jūs. Jūs teicāt, ka darīsiet visu, lai uzturētu Latvijā dzīvu holokausta piemiņu. Jūs teicāt, ka pagātņi nevar izdzēst no vēstures. Un es piebīdīšu, ka pagātnes ar visiem tās sāpīgajiem mirkļiem pieminēšanai un apzināšanai jākalpo par stipru pamatu Izraēlas un Latvijas attiecību tālākai stiprināšanai un attīstībai.

Latvijas Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa uzruna oficiālajās vakariņās ar Izraēlas prezidentu Ezeru Veicmanu 1998. gada 23. februārī

Prezidenta kungs, Veicmana kundze, ekselences, godājamās dāmas un kungi!

Latviešu lasītājam ir labi pazīstams rakstnieka Šoloma Aleihema smalkais humors. Viņš teica, ka cilvēki mīl viens otru – taču visbiežāk no attāluma. Es gan gribētu sacīt: lai cik cilvēki mīlētu viens otru, viņiem vienam otrs ir labi jāiepazīst, un to, ceru, Jūs man piekritīsiet, no attāluma ir diezgan pagrūti izdarīt.

Tādēļ, prezidenta kungs, esmu pateicīgs par Jūsu laipno ielūgumu apmeklēt Izraēlu. Tas ir devis iespēju man un arī visai

Latvijas delegācijai iepazīt Izraēlas zemi un tautu, kam cilvēces vēsturē ir unikāla vieta. Pēc vairāk nekā diviem tūkstošiem piepiedu klaida gadu Jūsu tauta spējusi saglabāt savu nacionālo identitāti un izveidot stipru ebreju valsti.

Tieši šajā pēdējā apstākli es saskatu zināmu līdzību ar latviešu tautu. Lai arī mums nebija tūkstošiem gadu jāklīst no zemes uz zemi, toties gadsimtu garumā latviešiem bija jāpacieš tuvāku un tālāku svešzemju iekarotāju kundzība. Kad beidzot 1918. gadā Latvijas politisko partiju pārstāvji pasludināja Latvijas Republiku, tikai retais ārpus Latvijas ticēja tās valstiskuma iespējamībai. Arī latviešiem, tāpat kā jums, ir nācies par savu valsti cīnīties ar ieročiem rokās.

Par neatkarīgu Latvijas valsti kopā ar latviešiem plecu pie pleca cīnījās arī ebreji. Latvijas parlamentā vienmēr ir bijusi pārstāvēta arī ebreju kopiena, turklāt visās starpkaru Saeimās tika ievēlēts partijas *Mizrahi* lideris un vēlākais Kneseta un Izraēlas valdības loceklis Mordehajs Nuroks, kā arī ebreju politiķis Mordehajs Dubins. Šī gadsimta vidus bijis traģisks latviešiem, taču īpaši cieta tieši ebreju tauta. Mēs nedrīkstam aizmirst holokaustu un šī gadsimta mācības. Tāpēc politikas un sabiedrības uzdevums ir veidot pilnu vēstures apziņu ikvienā valstī.

Prezidenta kungs, abas mūsu tautas zina, ko nozīmē karš, ko nozīmē būt svešu kungu kalpībā, zina, kas ir sāpes un ciešanas. Mēs, tāpat kā Jūs, zinām, cik svarīgs ir miers un drošība, un labas kaimiņattiecības. Es novēlu izdošanos Vidējo Austrumu miera procesam. Mēs kategoriski nosodām terorismu un esam par ikviena konflikta risināšanu tikai pie sarunu galda.

Prezidenta kungs, latvieši ar apbrīnu un cerībām ir sekojuši līdzī Izraēlas sasniegumiem gan valsts drošībā, gan arī zinātnē, kultūrā, izglītībā un tautsaimniecībā. Ar apbrīnu tādēļ, ka Izraēla ir sasniegusi ievērojamus panākumus visās minētajās jomās samērā īsā laikā, ar cerībām tāpēc, ka jūsu paraugs dod mums ticību, ka ar labu gribu, zināšanām un pašaiizliedzīgu darbu arī mēs spēsim kļūt par modernu valsti jaunajā Eiropā.

Kādreiz viduslaiku izcilais ebreju dzejnieks un domātājs Jūda Halevi Izraēlu sauca par cilvēces sirdi. Atļaujiet man novēlēt, lai Jūsu zemē valdītu drošība un miers, tas sekmēs arī abu mūsu tautu draudzīgās attiecības. Eveti šalom aleihem! Es esmu ieradies pie jums ar mieru.

Valsts prezidenta preses dienests

Latvijas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas runa forumā “Holokausta izglītība. Izpēte un pieminēšana”

Stokholma, 2000. gada 27. janvāris

Eiropa ir bijusi nozīmīgs mūsu planētas civilizācijas šūpulis. Tā ir arī pieredzējusi daudzas necilvēciskas epizodes, kas šajā ziņā var sacensties ar jebkuru citu pasaules daļu. Tas ir ne vien tālā, miglainā, necivilizētā pagātnē, bet arī šodienas paaudžu dzīvā atmiņā. Holokausts kā neizdzēšams kauna traips uz Eiropas karoga ir atstājis dziļas rētas arī Latvijā.

Jau 16. gadsimtā pirmie ebreju tirgotāji un amatnieki ieradās tagadējās Latvijas teritorijā. Glābjoties no apspiešanas citur Eiropā, šeit viņi tika pieņemti un atrada savu vietu tautsaimniecībā un kultūras dzīvē. 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā Latvija varēja lepoties ar to, ka tā bija viena no nedaudzajiem Krievijas impērijas reģioniem, kur grautiņi vienkārši nenotika.

Latvijas pirmais valstiskuma periods no 1918. līdz 1940. gadam mūsu ebreju iedzīvotājiem bija miera un labklājības laiks. Tāpat kā citas etniskās minoritātes, arī ebreji baudīja tādu kultūras autonomiju, kas pat pēc šodienas standartiem būtu uzskatāma par progresīvu. Šī autonomija katrā ziņā bija lielāka nekā tā, ko Latvijas rietumu kaimiņi piedāvāja savām minoritātēm šajā laikā. Latvijas ebrejiem bija tiesības saņemt valsts subsidētu izglītību ivritā un idišā. Viņi aktīvi piedalījās valsts kultūras un politiskajā dzīvē un deva svarīgu ieguldījumu Latvijas ekonomikā.

Īpaši jāpiemin, ka trīsdesmito gadu beigās Latvija izvēlējās īstenot atvērto durvju politiku, sniedzot patvērumu Eiropas ebrejiem, kas glābās no nacistu vajāšanas. Latvija ir lepna, ka ir viena no nedaudzajām valstīm, kas šādi rīkojās laikā, kad daudzi citi slēdza savas robežas izmisumā esošo ebreju bēgļu straumēm.

Diemžēl 1939. gadā slepenā Ribentropa-Molotova pakta parakstīšana pavēra ceļu Padomju Krievijas armijas veiktajai Latvijas okupācijai un aneksijai 1940. gada jūnijā. Sekoja gads, kas pazīstams kā sarkanā terora gads. Patvaļīgi aresti, spīdzināšana, nāves sodi un deportācijas prasija tūkstošiem Latvijas iedzīvotāju, tajā skaitā 3000 ebreju, dzīvības.

No 1941. līdz 1945. gadam nacistiskās Vācijas okupācijas vara plānoja, organizēja un pārraudzīja vairāk nekā 100 000 Latvijas pilsoņu masu slepkavības no pirmskara 1,95 miljoniem iedzīvotāju. Vismaz 70 000 nogalināto bija ar pilnīgu vai daļēju ebreju izcelsmi. 18 000 bija latvieši, 2000 – čigāni, un 3000 bija garīgi atpalikušie bez reģistrētas nacionālās piederības. Vācieši atsūtīja uz Latviju vēl 21 000 ieslodzītu ebreju no citām Eiropas daļām, un vairāk nekā puse no viņiem tika nogalināti uz Latvijas zemes.

Holokausta rezultātā Latvija zaudēja vairāk nekā 90% tās pirmskara ebreju iedzīvotāju. Tas ir neatgūstams zaudējums. Tās ir neremdināmas bēdas. Riskējot ar personisko un radnieku drošību, neskaitāmas latviešu ģimenes vācu okupācijas laikā spēja izglābt vairāk nekā 300 ebreju dzīvības. Daudzi, kas deva paliktni saviem ebreju draugiem un paziņām, tika atklāti un nonāvēti par nepakļaušanos nacistu rīkojumiem.

Agresīvas, rasistiskas, pret ebrejiem vērstas propagandas rezultātā nacistiskās Vācijas režīmam izdevās savervēt vietējos kolaboracionistus, lai veiktu vienus no visšausmīgākajiem noziegumiem, kas jebkad notikuši Latvijas teritorijā. Nav zināms precīzs to Latvijas pilsoņu skaits, kas piedalījās ebreju un citu civiliedzīvotāju slepkavošanā nacistiskās Vācijas pakļautībā, bet tiek lēsts, ka tas pārsniedz 1000.

Latvija kā valsts šajā laikā bija pārtraukusi pastāvēt. Nacistiskās Vācijas okupācijas vara nes vislielāko atbildību par noziegumiem, ko tā veica vai izprovocēja uz Latvijas zemes. Mēs, latvieši, nosodām holokausta masu slepkavības kā īpaši briesmīgus noziegumus pret cilvēci, mēs nosodām genocīdu kā kaut ko šausmīgu un pretīgu, mēs nosodām un nešauboties norobežojamies no personām, kas izdarījušas šādus noziegumus. Mēs nepieņemam nekādus attaisnojumus viņu rīcībai. Mēs nepieņemam nekādus nosacījumus, kas mīkstinātu viņu vainu.

1990. gadā, tūlīt pēc tam, kad oficiāli tika paziņots mūsu nodoms atdalīties no Padomju Savienības, Latvijas Saeima atklāti nosodīja holokausta notikumus Latvijā un izteica dziļu nožēlu, ka atsevišķi latvieši ir tajā piedalījušies.

Latvija ir uzņēmusies svēto atbildību – nosodīt holokaustu. Mūsu kriminālkodekss viennozīmīgi nosoda genocīdu, noziegumus pret cilvēci un kara noziegumus, lai arī kādas ideoloģijas – nacisma vai komunisma – vārdā tie veikti, lai arī kāda būtu noziedznieka nacionālā piederība. Latvijā šiem noziegumiem nav noilguma, un Latvija iestājas par to cilvēku tiesāšanu un sodīšanu, kas likumā paredzētajā kārtībā ir atzīti par vainīgiem. Mēs esam gatavi pieņemt jebkuras papildu liecības, kas mums palīdzēs ierosināt krimināllietas pret personām, kas turētas aizdomās par kara noziegumiem Latvijā.

Šajā vēstures brīdī Latvija strādā pie brīvas, atvērtas un demokrātiskas sabiedrības konsolidācijas, jo vienīgi demokrātija ļauj mums veidot savu nākotni un izdarīt pašiem savu izvēli. Mums jāatceras pagātne, jāizprot tā, jāpieņem tā, jāpadara tā par patiesi savu. Mums sava vēsture jāpārvērtē, lai mēs spētu no tās mācīties un nodrošināt, lai nekad neatkārtotos pašas briesmīgākās tajā pielautās kļūdas.

Mēs vēlamies dzīvot civilizētā sabiedrībā, norobežoties no nežēlības un rupja spēka. Nežēlība rodas no atteikšanās identificēt sevi ar citiem, no akluma, kad jāatzīst cilvēces brālība. Tā plaukst no citādības noliegšanas, cilvēku šķirošanas, rādišanas ar

pirkstu, apsaukšanas, citādā vainošanas par savām neveiksmēm. Nežēlība pārtiek no paranoidālām aizdomām un lielummānijas, tā dzīvo sadismā un psihopātiskā priekā par varu pār citiem. Nežēlība slēpjas dziļi mūsu cilvēka smadzeņu reptiliskajos aizmetņos. Mums arvien jābūt nomodā, lai saglabātu sevī cilvēciskās būtnes kontroli pār snaudošo rāpuli. Mums jāizmanto apmācības un izglītības sniegtās iespējas šajā uzdevumā.

Latvijā mēs domājam to veikt ar dažādiem līdzekļiem. 1994. gadā pie nacistu un viņu kolaboracionistu 1941. gada 4. jūlijā sadedzinātās sinagogas drupām tika izveidots memoriāls holokausta nogalināto piemiņai. Kopš 1990. gada šī diena tiek oficiāli atzīmēta kā Holokausta piemiņas diena Latvijā. Šajā dienā pie visām privātajām un sabiedriskajām celtnēm tiek izkārti Latvijas karogi ar melnu lenti.

1998. gadā mans priekšgājējs prezidents Guntis Ulmanis nodibināja Latvijas Vēsturnieku komisiju, starptautisku institūciju, kam ir uzdots pētīt noziegumus pret cilvēci, kuri notika Latvijas teritorijā nacistiskā un padomju režīma laika posmā no 1940. līdz 1956. gadam.

Starp komisijas projektiem ir Zviedrijā izdotās mācību grāmatas par holokaustu "Tell Ye Your Children" tulkošana latviski. Tas notiek sadarbībā ar Zviedrijas vēstniecību Latvijā. [Paredzēta] Konferences organizēšana par holokaustu Baltijas valstīs, konference Latvijas skolu skolotājiem par Otrā pasaules kara notikumiem, tajā skaitā holokaustu, kā arī par mācīšanas metodiku.

1999. gadā Latvijas Izglītības un zinātnes ministrija nosūtīja divus skolotājus uz *Yad Vashem* centru Izraēlā. Kaut arī holokaustu kā atsevišķu jautājumu jau apskata Latvijas skolās un tas ir ietverts pamatskolas un vidusskolas beigšanas vēstures eksāmenos, Latvijas skolotāji uzskata, ka tā iztīrīšanai vajadzētu būt vēl pamatīgākai, nekā tā ir pašlaik.

Es vēlētos izmantot šo izdevību un apsveikt Zviedrijas, Lielbritānijas un ASV valdības par viņu iniciatīvu izveidot "Darba grupu starptautiskai sadarbībai holokausta izglītībā, atcerē un

izpētē". Es esmu gandarīta apstiprināt Latvijas gatavību pievienoties šai darba grupai un piedalīties tās darbā.

Holokausta memoriālā Salaspilī ir milzīgi simboliski vārti ar uzrakstu: "Aiz šiem vārtiem vaid zeme." Slacīta nevainīgām asinīm, Latvijas zeme mūžam nebeigs vaidēt. Dzīvo svēts pienākums ir atcerēties mirušos, godināt viņu ciešanas un aizstāvēt viņu cilvēcisko cieņu. Mēs uzņemamies šo pienākumu. Mēs apņemamies mācīt mūsu bērniem, ka būt cilvēkam šī vārda vispatiesākajā nozīmē ir pieņemt citu cilvēku kā savu asinsradnieku. Nevienu nedrīkst izslēgt no cilvēces. Nevienš nedrīkst tikt atstāts nomaļus. Katra cilvēka dzīvība ir unikāla, dārga un neaizvietoja. Mums jāveido mūsu civilizācija un mūsu nākotne, stingri pieņemot šo svēto patiesību.

Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Gadagrāmata.

Rīga, 2000, 34.–35. lpp.

Vaira Vīķe-Freiberga,

Latvijas Valsts prezidente

Priekšvārds Stefana Brukfelda un Pola A. Levina grāmatas "Stāstiet par to saviem bērniem... Grāmata par holokaustu Eiropā 1933–1945" izdevumam latviešu valodā

Stāvot uz jaunā gadu tūkstoša sliekšņa, mēs skaudri apzināties, ka 20. gadsimtu atcerēsies kā vēsturē vēl nepieredzēta terora un vardarbības gadsimtu. Totālais genocīds pret ebreju tautu, kura iniciators bija nacistiskā Vācija, ir bijis ļaunuma augstākais kulminācijas punkts.

Masu slepkavības holokausta apstākļos uz visiem laikiem ir izmainījušas daudzu valstu, tai skaitā Latvijas, seju, atstājot smagas rētas kolektīvajā un individuālajā atmiņā. Gandrīz visu Eiropu iezīmē noziedzības un terora topogrāfija. Viena no sāpīgām atzīmēm Latvijas kartē ir kara sākumā nodedzinātā mūsu galvaspilsētas

arhitektūras pērle – Rīgas Horālā sinagoga. Ir Rumbula, Biķernieki, Liepāja, ir mazās Latvijas pilsētas. Latvija ir zaudējusi neskaitāmus tūkstošus savu ebreju līdzpilsoņu. Holokausts ir ebreju traģēdija. Holokausts ir Latvijas traģēdija.

Latvijas neatkarība pirmo reizi ir pavērusi iespēju godprātīgi izvērtēt savu pagātni. Nozīmīgs jautājums ir ne tikai izpētīt vēl nezināmās epizodes holokausta traģiskajos notikumos, bet profesionālu pētījumu līmenī izvērtēt jautājumu par Latvijas pilsoņu līdzatbildību noziegumos un mēģināt pārvarēt tās negatīvās sekas, ko minētā jautājuma ignorance līdz šim nodarījusi sabiedrības morālei. Kā sacīts Jāņa evaņģēlijā: “(..) patiesība Jūs darīs brīvus (..)”. Tikai atklāta un objektīva attieksme pret savu vēsturi veicinās mūsu tautas attīrīšanos no totalitāro režīmu mantojuma un nostiprinās demokrātijas, etniskās iecietības un cilvēkmīlestības pamatvērtības.

Mēs skaidri apzināmies, ka pienācis laiks, kad holokausts no atmiņām pārvēršas vēsturē. Ja mēs nepratisim šo transformāciju novadīt pareizā virzienā, nākotnē varam piedzīvot ļaunuma atdzimšanu. Grāmata “Stāstiet par to saviem bērniem...” ir vērtīgs materiāls diskusijām Latvijas sabiedrībā, kā arī skolās par holokaustu un citiem 20. gadsimta totalitāro režīmu noziegumiem pret cilvēci.

Brufelds S., Levins P. A. Stāstiet par to saviem bērniem...

Grāmata par holokaustu Eiropā 1933–1945.

Rīga, 2000, 1. lpp.

No Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas Rīgas un Latvijas arhibīskapa Jāņa Vanaga priekšvārda Simona Vizentāla grāmatas “Saulespuķe” izdevumam latviešu valodā

(..) Viens no sarežģītākajiem jautājumiem “Saulespuķē” ir attiecības starp individu un tautu. Vai tauta ir atbildīga par savu atsevišķo locekļu rīcību? Vai indivīds ir līdzatbildīgs par savas

nācijas vēstures notikumiem? Kam ir tiesības piedot vai nepiedot pret tautu izdarītos noziegumus? Kas ir pilnvarots lūgt piedošanu tautas vārdā? Latvieši – ne bez iemesla – ir pieraduši raudzīties uz sevi kā uz netaisnības upuriem. Doma, ka latvieši varētu būt vainīgi citiem nodarītās pārestībās, daudzos rada lielu pretestību. Kad Latvijas sportisti iegūst medaļas, tiek pacelts Latvijas karogs un spēlēta himna, mēs sakām – latvieši uzvarēja. Mēs jūtamies, it kā būtu līdzīgi uzvarējuši. Bet kad latvieši iznīcināja ebrejus? Vai arī jūtamies tā, it kā būtu līdzīgi šāvuši? Vai tas kādā mērā skar mūsu karogu un himnu? Kas mūs dara līdzīgi iesaistītos kādā notikumā? Par sportistiem varētu sacīt vienkārši – mūsu darbs, mūsu maksātie nodokļi ir palīdzējuši radīt viņiem apstākļus dzīvot un trenēties, un tas ir mūsu ieguldījums uzvarā, ko tādēļ var uzlūkot kā kopīgu. Arī domājot par līdzatbildību konkrētu latviešu izdarītos noziegumos, būtu jājautā, vai neesam bijuši apstākļu līdzradītāji – ar savu attieksmi, ar sabiedrisko domu. Tas ir jautājums, pirmkārt, par tautas morālajām vērtībām un, otrkārt, par mūsu gatavību pie tām turēties vai no tām novērsties. Ja kaut kas cits kļūst svarīgāks par morāli, ja esam gatavi dot atlaides noziegumam, ko dara “savējie”, tad mums patiesi nevajadzētu dusmoties par to, ka daudzi krievi neatzīst Latvijas okupāciju un noziegumus pret latviešu tautu, bet runā par atnesto kultūru un uzceltajām rūpnīcām.

Ebreju tautas fenomens ir pārdomu vērts. Kas ir ļāvis šai ne pašai daudzskaitlīgākajai tautai, kura pārcietusi vairākkārtējas deportācijas, pogromus, genocīdu un savas valsts zaudējumu uz gandrīz divtūkstoš gadiem, izkaisītai pa visu pasauli, tomēr saglabāties kā nācijai? Kas ir palīdzējis visam par spīti atjaunot valsti un piespiest visu pasauli ar viņiem rēķināties? Kopīga valoda, kultūra, teritorija, pārvalde un ādas krāsa šajā tautā nav bijis svarīgākais; Israēla identitātes svarīgākā pazīme ir Mozus likumi un viņu reliģija. Israēla tautu no verdzībā novārdzinātām ciltīm par nāciju padara likumi, ko Dievs tai deva Sinaja kalnā. Manuprāt, tieši tas, ka vienmēr un visur ir bijis kāds Israēla kodols, kurš turējies

pie Mozus bauslības, pie Ābrahāma, Jēkaba un Īzaka Dieva, jāva ebrejiem paglābties no asimilācijas un izzušanas. Droši vien tādēļ viens no dramatiskākajiem motīviem "Saulespuķē" ir ieslodzīto apjauta, ka Dievs varētu būt aizgājis. Iepreti tam – ebrejs Joseks un katoļu priesteris Boleks, divi cilvēki ar nesatricinātu uzticēšanos Dievam, kas viņiem pat koncentrācijas nometnē dod apskaužamu iekšēju mieru. Mēs dzīvojam laikā, kad kopīgas reliģijas, kopīgas patiesības, kopīgu morāles normu ideja tiek noraidīta kā nedemokrātiska. Priekšplānā tagad ir individa brīvība un tiesības uz savu reliģiju, patiesību un morāli. Cilvēkiem, kas ilgi dzīvojuši padomju režīma ierobežotībā, tas var likties neapstridami vislabākais dzīves modelis. Tomēr tad mums, latviešiem, būtu jāpadomā – pie kā mēs kā nācija turamies? Vai mums maz vēl ir kas kopīgs citam ar citu? Valoda? Teritorija? Valūta? Pārvalde? Ja tik vien, tad kaimiņos dzīvojošs latviski runājošais man var būt pilnīgs svešinieks. No nācijas var gaidīt kopīgu atbildību, ja tai ir kopīgas normas. Ja tādu nav, patiesībā nav arī nācijas. Lasot "Saulespuķi", nebūs nevietā sev pajautāt – vai mums vēl ir kāds dzīvesspēka avots? Vai tādi, kādi šodien esam, mēs pārdzīvotu vēl vienus baigos laikus? Vai arī esam kļuvuši par novecojošu un nogurušu tautu, kas Eiropas Savienības durvjpriekšā gaida savu norietu? Par to mums vajadzētu uzrakstīt pašiem savu simpoziju (..)

Vīzentāls S. *Saulespuķe*. Rīga, 2000, 8.–10. lpp.

Margērs Vestermanis

Izcilākie Latvijas ebreji

Āronsons Naums (1872–1943) – viens no redzamākajiem ebreju tēlniekiem. Dzimis un uzaudzis Krāslavā. Māksliniecisko izglītību ieguva Pēterburgā un Parīzē, darbojās Francijā. Uzturēja Latgalē vairākus atpūtas namus trūcīgiem ebreju bērniem.

Berlins Isajs (1909–1997) – viens no Lielbritānijas vadošajiem filozofiem un politologiem, Oksfordas universitātes profesors, apbalvots ar sera titulu. Dzimis un uzaudzis Rīgā vietējo ebreju koktirgotāja ģimenē. Pazīstamākās viņa grāmatas: “Brīvība”, “Cilvēka iedabas greizums”, “Viko un Herders”, “Krievu domātāji” u.c. darbi, kas publicēti angļu, franču un vācu valodā.

Centneršvērs Mečislavs (1874–1944) – ievērojams fizikālkīmiķis, Rīgas Politehniskā institūta docents no 1898. gada, Latvijas Universitātes profesors 1919–1929. gadā, apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni, vēlāk Fizikālās ķīmijas institūta vadītājs Polijā, Polijas Zinātņu akadēmijas loceklis. Rīgā dibināja un vadīja ārpus partijām stāvošo ietekmīgo ebreju inteligences organizāciju *Ahdut*. Gājis bojā holokaustā.

Cviks Mihails (1895–?) – plaši pazīstams piedzīvojumu un dēku romānu autors. Dzimis Liepājā. Publicējis vairākus dēku romānus vācu valodā Veimāras republikas laikā, arī krievu valodā (pseud. Mihail Mironov), pirms Otrā pasaules kara jidiša valodā arī Latvijā un Polijā. Latviešu valodā iznākuši viņa piedzīvojumu romāni “Apburošais dēkainis” un “Bez bailīgie”. Gājis bojā holokaustā.

Dubins Mordehajs (1889–1956) – ietekmīgs ebreju konservatīvs politisks darbinieks, Rīgas ebreju draudzes priekšsēdētājs, reliģiskās partijas *Agudat Israel* vadītājs, Tautas Padomes un Saeimas Sapulces loceklis, 1., 2., 3. un 4. Latvijas Saeimas deputāts. Būdams Kārlim Ulmanim tuvu stāvoša persona, guva īpašu ietekmi ebreju sabiedrībā pēc 1934. gada. K. Ulmanis savās piezīmēs (1940. g. oktobrī) rakstīja, ka M. Dubins baudījis viņa uztī-

cību, jo, būdams konservatīvs ebrejs, ar savu reliģisko kopieni un jaunatnes organizāciju darbojies pret komunistiem. 1941. gadā padomju varas arestēts, vēlāk nomira ieslodzījumā.

Goldbergs Viktors (1903–1978) – ievērojams urologs, dzimis Rūjienā, izglītību ieguvis Rīgā, Rīgas Medicīnas institūta docētājs, pirmais Latvijā izdarīja intravenozu pielogrāfiju un pirmais pasaulē (1959) veica hidraulisku litotripsiju.

Hillers Solomons (1915–1975) – redzams ķīmiķis organīķis, veicis pētījumus par bioloģiski aktīviem un heterocikliskiem savienojumiem, sintezējis vairākus preparātus. Organiskās sintēzes institūta organizētājs un direktors (no 1957). RPI un LVU profesors, Latvijas PSR ZA akademiķis (1958), PSRS un Latvijas PSR Valsts prēmiju laureāts (1951; 1957; 1965), Vācu dabaspētnieku akadēmijas “Leopoldina” loceklis.

Kuks Abrahams Īzaks (1865–1935) – viens no redzamākajiem ebreju reliģiskiem darbiniekiem, rabīns, filozofs. Piedzima Grīvā, 19. gadsimta deviņdesmitajos gados rabīns Bauskā. Kopš 1903. gada dzīvo tagadējā Izraēlā, 1921. gadā tur ievēlēts par aškenāzu (eiropiskas izcelsmes ebreju) pirmo virsrabīnu. A. Kukam ir īpaši lieli nopelni tradicionālās ebreju reliģijas samierināšanā ar politisko cionismu. Viņa 1924. gadā Jeruzālemē dibinātajai garīgajai augstskolai *Ješiva Merkaz Ha Rav* joprojām ir ievērojama loma Izraēlas reliģiskajā un sabiedriskajā dzīvē.

Lazersons Makss (1887–1951) – ievērojams starptautisko tiesību speciālists, profesors. Dzimis Jelgavā, līdz 1917. gadam darbojās Pēterburgas universitātē. Kerenska valdības iecelts par Krievijas nacionālo lietu departamenta priekšnieka palīgu. Būdams šajā amatā, viņš atbalstīja Igaunijas un Latvijas valstiskās autonomijas projektus. Pēc atgriešanās Latvijā – kreiso cionistu organizācijas *Ceirei Cion* līderis un deputāts 1. un 3. Saeimā, daudzu zinātnisku darbu autors, arī par Latvijas Satversmi. Pēc 1934. gada – Palestīnā, kur nodibināja Augstāko tieslietu un ekonomikas skolu, no 1939. gada Kolumbijas universitātes profesors ASV.

Leibovics Ješajahu (1903–1994) – Izraēlā atzīts par ievērojamāko mūsdienu ebreju reliģisko domātāju, biokīmijas, filozofijas un medicīnas zinātņu doktors, organiskās ķīmijas un neirofizioloģijas profesors. Piedzima un izglitojās Rīgā līdz 1919. gadam, pēc tam Berlīnē, Šveicē, no 1935. gada mācībspēks Ebreju universitātē Jeruzālemē. Ievērojamākie filozofiskie darbi: “Pa Maimonīda pēdām”, “Sarunas par Dievu un pasauli”.

Meizels (Meisel) Hanss (1901–?) – rakstnieks, politologs. Dzimis un uzaudzis Rīgā, pēc Pirmā pasaules kara – literāts Vācijā. Ievēribu guva viņa romāns “Torstenton”, kurā ir arī atmiņas par revolucionāriem notikumiem Kurzemē, Rīgā un Krievijā. 1984. gadā VFR izdots viņa romāns “Stikla gondola” – ģimenes hronika agrās bērnības atmiņu gaismā divdesmitā gadsimta sākuma Rīgā un Jūrmalā. Pēc 1933. gada – emigrācija Šveicē, tad ASV, Tomasa Manna literārais sekretārs, vēlāk – politoloģijas profesors dažādās ASV universitātēs.

Mihoelss (aktiera pseid.) – Vovsi Solomons (1890–1948) – viens no redzamākajiem ebreju aktieriem un teātra režisoriem. Dzimis Daugavpilī, skolas gadi pāiet Rīgā, vēlāk dzīvoja Maskavā, kur vadīja ebreju teātri. Otrā pasaules kara laikā Padomju Savienībā radītās Ebreju antifašistiskās komitejas vadošs darbinieks. Čekistu noslepkavots Minskā.

Mincs Pauls (1868–1941) – ievērojams tieslietu zinātnieks. Dzimis Daugavpilī, skolas gadi Rīgā, tad studijas Pēterburgā un Tērbatā. LU krimināltiesību profesors, senators, Latvijas kriminālkodeksa izstrādāšanas komisijas priekšsēdētājs, Latvijas Tautas Padomes un Satversmes Sapulces loceklis, K. Ulmaņa vadītās valdībā 1919.–1921. gadā Valsts kontrolieris. Ebreju Nacionāldemokrātiskās partijas priekšsēdētājs. Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris. Padomju varas 1941. gadā apcietināts, nomira Taišetas gulagā.

Mincs, Vladimirs (1872–1945) – ievērojams ķirurgs, profesors, kopā ar Kristapu Štammu un Reinholdu Girgensonu Rīgā 1938. gadā veica pirmo sirds operāciju Latvijā – arteriālā vada pārsiešanu, tāpat arī citas unikālas operācijas – plaušu lobektomiju,

smadzeņu operāciju. Dzimis Daugavpilī, skolā mācījies Rīgā, studējis Krievijā. Otrā pasaules kara laikā ieslodzīts Rīgas geto, dažādās koncentrācijas nometnēs, gājis bojā Būhenvaldes koncentrācijas nometnē 1945. g. februārī.

Nimcovičs Ārons (1886–1935) – viens no pasaules šaha spēles klasiķiem. Dzimis Rīgā koktirgotāja ģimenē, jau 10 gadu vecumā publicēja vietējā presē savas oriģinālās šaha partijas, vēlāk sariņķoja šeit regulāras simultānspēles. 1922. gadā emigrēja uz Dāniju, kas kļuva par viņa otru dzimteni.

Nuroks Mordehajs (1879–1962) – redzams ebreju reliģiskā cionisma politiķis, partijas *Mizrahi* līderis Latvijā, vietējā cionistiskā fonda *Keren-Hajesod* priekšsēdētājs, viens no organizācijas “Pasaules ebreju kongress” (1936) līdzdibinātājiem, *Mizrahi* partijas deputāts Latvijas 1., 2., 3. un 4. Saeimā, daudzu publikāciju autors ivritā, jidišā, krievu un vācu valodā. Dzimis Tukumā, pirms Pirmā pasaules kara ilgus gadus bija Jelgavas galvenais rabīns. 1941. gadā padomju varas apcietināts, pēc 14 mēnešiem nometināts Taškentā. Starptautiskā spiediena rezultātā 1943. gadā atbrīvots, izlaists no PSRS. 1949.–1962. gadā Izraēlas parlamenta – Kneseta deputāts, 1952. gadā Izraēlas sakaru ministrs.

Reins Rafafs (*R. Abramovičs*) (1880–1963) – vadošs sociāldemokrāts, ebreju sociāldemokrātiskās strādnieku partijas *Bund* CK priekšsēdētājs, Krievijas meņševiku partijas CK loceklis, viens no Sociālistiskās Internacionāles redzamākajiem darbiniekiem. Dzimis un uzaudzis Daugavpilī.

Rozins Josifs (1858–1936) – ilggadējs hasīdu rabīns Daugavpilī, viens no populārākajiem hasīdu reliģiskajiem darbiniekiem Baltijā un Baltkrievijā, saukts par “Lielo gaonu” (gaons – augstākās reliģiskās autoritātes apzīmējums). Miris un apbedīts Daugavpilī.

Šapiro Ādolfs (1939) – izcils teātra režisors, dzimis Krievijā, 1962.–1992. gadā darbojās Rīgā un deva būtisku ieguldījumu Latvijas teātra mākslas attīstībā. Kopš 1964. gada bija Jaunatnes teātra galvenais režisors, kopš 1990. gada Starptautiskā bērnu

un jaunatnes teātru asociācijas padomes centra prezidents. Tagad dzīvo un darbojas teātros Krievijā un Rietumos.

Šteinbergs Īzaks Nahmans (1888–1957) – pirmais tieslietu tautas komisārs Padomju Krievijā 1917.–1918. gadā. Dzimis un uzaudzis Daugavpilī, studējis tieslietas Maskavā un Heidelbergā. Redzams eseru partijas darbinieks. Protestēdams pret boļševiku īstenoto terora politiku, atkāpās no tieslietu tautas komisāra amata, 1923. gadā emigrēja. Daudzos darbos krievu, vācu, angļu, jidiša valodā asi vērsies pret boļševiku partijas diktatūru un patvaļu Krievijā. Nomira Ņujorkā.

Švarcs Jozefs (1880–1926) – viens no Eiropas izcilākajiem dziedoņiem 20. gadsimtā. Dzimis rīdzinieks, dziedoņa karjeru uzsāka Rīgas Lielās Horālās sinagogas zēnu kori, līdz Pirmajam pasaules karam dziedāja Rīgas operā (t.s. Vācu teātri), vēlāk Vīnes, Berlīnes operā, arī Čikāgā un Ņujorkā. Miris un apbedīts Berlīnē.

Tāls Mihails (1936–1992) – šahists, starptautisks lielmeistars 1957. gadā, pasaules čempions 1960.–1961. gadā, pasaules šaha olimpiādes čempions 1958.–1962., 1966., 1972.–1974., 1980.–1982. gadā, Eiropas šaha olimpiādes čempions – 1957., 1961., 1970., 1973., 1977. gadā. Dzimis Rīgā, kur dzīvojis un darbojies visu mūžu.

Vunderbārs Reubens Jozefs (1817–1868) – pedagogs, ebreju apgaismības (haskalas) agrīnā posma darbinieks, ievērojams vēsturnieks. Dzimis Jelgavā, pedagogs pirmajā ebreju laicīgajā skolā Rīgā, tad – “kroņa rabīns” (valdības ieceltais rabīns) Jelgavā. Sarakstīja reliģiskus traktātus, pētījumu par seno ebreju medicīnu (“Biblisches-Talmudische Medizin”, Rīga – Leipzig 1850, 1860), vēl tagad nozīmi nav zaudējis viņa pētījums par ebreju vēstures sākotni Latvijā (“Geschichte der Juden in den Provinzen Liv- und Kurland”, Jelgava 1853.).

Leo Dribins

Jews in Latvia

Second edition, amplified

Origins of the Jewish Nation and Their Fate in History

The first part of the book is devoted to the history of the Jews in the whole world. It briefly outlines the origins of the Hebrew nation in the ancient Land of Canaan, of the twelve tribes of Israel taking a foothold in this land and later coming to slavery in the Land of Egypt. Then lead by their leader Moshe Raben-Mozes they returned to their homeland, simultaneously making a transfer to monotheism, creating a religion on a philosophical basis. In the re-conquered Canaan, their leader David built a strong state, reaching its peak during the 40 years of reign of David's son Solomon.

The lack of unity among the Israelites lead to the country splitting into Israel and Judea. This diminished the strength of the Jews. Their lands were conquered by Assyria and Babylon, deporting the Jews to other places. Only a part of the nation could return home and offer successful resistance to the Hellenic assimilation (the Rising of the Maccabees, etc.). Already B.C.

there was an enormous Diaspora in the Mediterranean region. It supported their homeland, but was unable to save it from Roman aggression. Neither did inside military resistance help much. Having lost their statehood, the Jews were forced to scatter throughout Asia, North Africa and Europe. The Babylon-Baghdad, Sefard and Ashkenazi cultures all benefited from the Jewish contribution. But the cultural and religious identity of the Jews was continually threatened by the religious anti-Semitism of the Christians that reached its highest peak during the Crusades. The Jews were expelled from England and France in the 13th and 14th centuries; and from Spain in the 15th century. There was a very large centre of Jewish culture in Spain.

The Diaspora remained in Germany and Italy, but during the 14-15th century, there was a great migration of Jews into Poland and Lithuania, where the state facilitated Jewish settlement. Thus a numerous Eastern European Jewish community was formed. It survived a massacre in the 17th century Ukraine and developed forming its own Yiddish language and culture. Russia banned Jewish settlements, but after the division of Poland, they became a large discriminated minority, the Tsarist government trying to convert them to Russian Orthodoxy and lifestyle.

At that time the attitude towards the Jews changed in Middle and Western Europe. There beginning with the 17th century, the respect grew towards their religious identity, and eventually, the secular segregation was cancelled. In the 18th century Germany there formed a trend of Jewish emancipation – *haskala* – lead by philosopher Moshe Mendelson. The Great French Revolution and its reforms facilitated the integration of the Jews into society. This was also helped by the support the Jewish community offered to the formation, centralisation and industrialisation of national states in Europe, especially in Great Britain, France, Germany and Italy. Even Russia, having lost the Crimean War,

had to admit the need to extend the rights of the Jews and their integration into society.

Modern anti-Semitism was against this progressive tendency. It forbade Jews to take part in the national societies of their home countries, finding only rivals in them. In Russia this was united also with religious anti-Semitism and manifested itself in the pogroms, inventing the so called "protocols of the wise men of Zion", Case of Beilis and other notorious events. In France there was the Dreyfus Case. The response in this situation was the movement of Zionism that encouraged Jews to return to their historical homeland and the formation of the State of Israel. Driven by anti-Semitism, many Jews moved to America, where in the 20th century they formed a strong and influential community.

Balfour Declaration of 1917 had a historical importance, as it gave the right to form their own autonomous country in Palestine and called them home from all over the world. The 1920s present the struggle for restoration of Israeli state.

Meanwhile in Europe, the attacks of anti-Semitism grew in force, reaching their peak in Germany. There it became National Socialism, which was at the basis of Hitler's ideology. Jews were driven out of Germany, but their exodus was crippled by the refusal of the majority of European countries to accept the large number of refugees.

The Jewish community of the US became the chief support of the Jewish civilisation and the newly-formed Israel. However, when Nazis started the genocide of the Jews in Europe, there was no centre that could offer sufficient resistance against the holocaust. 6 million out of the 17 million of the world Jewish population were exterminated by the Nazis. It was the anti-nazi coalition

armed forces that saved the Jews from complete extermination. There were ca. 2 million Jews fighting against the Nazis and working in the military within the Anti-Nazi coalition countries.

The tragedy of the holocaust proved to the Jewish nation that it was indeed necessary to have their own national state. Therefore the struggle to obtain it entered its final stage and was crowned by the proclamation of the State of Israel on April 14, 1948. Later the struggle was continued in the form of defence and construction, providing Israel with the growth of economy and welfare, accepting repatriates, and rapid growth of the population of the country. Israel became stable on the inside and respectable in the eyes of the outside world. The growth of Israel was stimulated by the USA and other democracies of Western Europe. It was hindered by the anti-Zionist ideology and politics of the USSR, as well as the SU military intervention in the Middle East. This negative factor was removed with the disintegration of the Communist totalitarian regime.

Today out of the 13 million of the world Jewish population, more than 5 million live in Israel. The largest community of the Diaspora is in the US with 5.5 million Jews. This is second largest centre of Jewish civilisation. Large numbers of Jews in Europe live in France (ca. 520 thousand). The largest portion of Russian and Ukrainian Jews have moved to Israel and make up to 16% of all the population.

The time of Jewish exile is slowly coming to pass. The nation is returning to its wells of power. The central role of Israel in the world will grow. The process of Jewish americanisation continues in the USA, but that does not put any obstacles to their support for Israel. The interaction of the Diaspora and their national state is increasing, it will have an essential meaning in the future of the Jewish civilisation.

Jews Come to Latvia

The ancient Latvian tribes had no connections with the Jews. Their entry was banned into Livonia. Only after the Livonia War in the second half of the 16th century, when the lands of Latvia became subject to Denmark, Poland and Lithuania, Jews began to arrive in the territory of Latvia. First was the Dukedom of Kurland, where there formed a Jewish community round Piltene and Aizpute after 1570. In the 17th century large numbers of Jews arrived in the Dukedom of Kurland that was a vassal of the King of Poland. The Jews were entrusted with the offices of tax-collectors, money-changers and merchants. They facilitated Duke Jacob's economic reforms. Attempts of the conservative land-owners to banish the Jews failed. In C18, Dukes Ernst and Peter Biron had a benevolent attitude toward the Jews. A great role in the modernisation of Kurland was played by finance assistant Levi Lipman, upon whose request many craftsmen, doctors and teachers of Jewish extraction came to Kurland. They brought the idea of emancipation of the Jews – *haskala* – with them. They also took part in the building of the Duke's palaces in Rundāle and Jelgava. In 1793, the Jews in Jelgava expressed their gratitude to Duke Peter for the protection of Jews and religious tolerance.

In the Eastern part of Latvia, Latgale, Jews came from the Ukraine, Byelorussia and Poland in the 17th and 18th centuries. They belonged to the Polish culture of Yiddish. A great part in their community life was taken by the self-government, *kakhal*.

Both in the 17th and 18th centuries, Jews were not permitted to stay in Riga or Vidzeme. During the reign of Catherine II, from 1766 onwards, Jewish merchants were allowed to stay in Riga for six months, provided they lived in a particular block. In 1785, the Jews of Sloka were allowed a temporary stay in Riga for a longer period of time.

At the end of the 18th century there were approximately 13 thousand Jews in the territory of Latvia, i.e., 1.5% of population. Contacts between Jewish peddlers and Latvian peasants came to serve as basis for a future development of their business relations and friendship.

Jews of Kurland, Latgale and Riga at the Power of Russian Empire (the 19th and early 20th century)

As a result of the Northern War and division of Poland, all the regions of Latvia were gradually incorporated in the Tsarist Russia. Thus they were subject to the *ukazi* (bulls) of the Tsars that reglamented the Jewish life. They had to pay bigger taxes, their children were conscripted at the age of twelve and placed in special regiments for assimilation, even the traditional Jewish costume was forbidden with the aim of Russifying the Jews. That was never achieved. The Jews knew how to keep their identity.

In 1840, the first state secular school for the Jewish children in Riga was opened, with German as the teaching medium. In 1841, the Jews got the rights of denizens, in 1851, the building of the first synagogue was begun.

During the reign of Alexander II (1855–1881), the state of the Jews in Latvia improved considerably: the prohibitions of free travel and education were lifted, in the Riga Polytechnical Institute, Jews made up to 20% of all the students. The economic integration of the Jews began. Industrialisation made possible a large Jewish immigration from Poland, Lithuania and Byelorussia. The number of Jews in Riga grew from 718 in 1841 to 14,222 in 1881; in Kurland, from 23 thousand in 1850 to 48 thousand in 1881. There the Jewish population was more than

8% of the total population. Many of them became large-scale merchants and businessmen. Yet, the Jewish majority was not rich. This was specifically manifest in Latgale, the part of Latvia that was less influenced by the reforms, as already since 1863, after the Polish Uprising, there had been carried out extensive policy of Russification.

After the assassination of Alexander II, new laws in Russia were enforced with the aim to oppress Jewish rights and force those of them that did not work in registered jobs, to leave the cities. Extreme anti-Semitist ideas came in from Russia. They influenced the attitude the Latvian population developed towards the 20,000 refugees from South Russia (they arrived here trying to escape the pogroms). The liberal intelligentsia, the so called New Latvians, were the Jewish advocates, suggesting the Latvians take the Jewish example learning how to conduct business and develop a distinct national identity. However, the more conservative people demanded to diminish the Jewish rights and to boycott their shops. Under the influence of Russification, the Jews residing in East Latvia began speaking Russian, but those abiding in Riga and Kurland kept German as their language. Within their families, a majority of them used Yiddish as the language of communication and preserved their religious traditions.

At the end of the 19th century, there was a 142,000 Jewish population in Latvia (i.e. 7.4% of total population), in Daugavpils, the largest city of Eastern Latvia, their number was 46% of the total population.

At the end of the 19th century, first local Zionist groups were founded in Latvia, and there started emigration to Palestine where they took part in the building of the settlement Haderah. However, emigration to the USA was much more popular. Many Jews joined in the revolutionary struggle against the Russian

monarchy. The Jewish social-democratic organisation – *Bund* – came to Riga and Daugavpils.

Yet the majority of local Jews did not take part in politics, they preferred to follow the religious trend. There were a number of outstanding rabbis in Latvia, Itzhaac Kohen Kuk, Levi Ovchinski and Joseph Rozin among them, founding a branch of the Hassid school in Latgale.

A few thousand local Jewish workers and artisans took part in 1905-1907 Revolution. There was an agreement between Latvian Socialist Worker's Party and Bund, that founded a Federative Committee which had a crucial role in the local manifestations of the revolution. An outstanding orator was the Jew Samuil Klevanski (Maxim). Also, Latvian liberals formed a coalition with the groups of Jewish citizens-Zionists and their MPs were elected to the Russian State Parliament. Of the Jews in 1906-1912, Nison Katzenelson, Lazar Niselovich, Iakov Shapiro and Ezekiel Gurevich were elected MPs.

During the anti-Semitic court case against Mendel Beilis, the greater part of Latvian press was defending the rights and dignity of the Jews, demanding to release the unjustly accused. Only a few small anti-Semitic groups supported the ultra right-wing Nationalists of Russia.

In 1915, upon orders from the Russian Army General, 40,000 Jews were deported from Kurland as possible supporters of Germany. Many Jews became refugees of their own choice.

A Committee for protection of the Jewish refugees from Latvia was formed in Petrograd, lead by civil rights activist Paul Minz. His closest helpers were the Jelgava Rabbi Mordechai Narok and lawyer Max Laserson. Thus the first political centre of the Jewish community in Latvia was born.

Jews in the Republic of Latvia, 1918 – 1940

On 18 November, 1918, Latvia was declared an independent democratic republic. The People's Council and the Provisional Government, lead by Kārlis Ulmanis declared a complete equality of minorities and reassured that these minorities would be granted cultural autonomy and possibilities to keep up and reinforce their identity. For the first time in their history in this area, the Jews were granted all the rights of citizens. Their representative, the lawyer Paul Minz, was included in Latvia's government. More than 1,000 Jews fought in the Latvian Army during the War of Liberation (1919-1920), against the Bolshevik Red Army as well as against the White Guards Army of P. Bermont-Avalov and R. von der Goltz. Thus, the Jewish minority took an active part in the birth of the Republic of Latvia.

In 1935, there were 93,479 (4.7% of the total population) Jews in Latvia. 92.46% of Latvian Jews were citizens of Latvia.

During the period of 1920 to 1940, the social character of the Diaspora in Latvia changed substantially: more than 20,000 Jews moved from the province to the capital Riga, while the social stratum of medium small traders and artisans deceased in size, as compared to the situation in 1914. In 1935, 48.8% of the Jews in Latvia were engaged in commerce, 27.7% worked in industry, 5.9% were in the free professions (basically intellectual work), 3.4% worked in medicine, 2.9% in transport, 0.9% in agriculture, and 0.8% in administration. Among the Jews there were many large proprietors. In 1935, 25.9% of all private employers in Riga were Jewish. Jewish entrepreneurs and financiers made a substantial contribution to restoring the economy of Latvia, they were specially active in the creation of the banking and credit system of the new nation. Their foreign contacts were very helpful in this – e.g., 30 million US dollars were received through

Jewish channels from the USA alone in 1920-1922, the money was invested in the economy of Latvia.

The Jewish community took very active part in political life. In the elections for the Constitutional Assembly (1920), 9 Jewish parties were elected (out of the total of 150). In the first parliamentary elections to the Saeima (100 MPs), six MPs represented Jewish political parties. The corresponding numbers for the Second, Third and Fourth Saeima were five, five and four MPs respectively. The number of Jews voting for Latvian political parties was increasing. Among the Jewish parties the most influential were the following four: the religious conservative Party *Agudat Israel* (its leader, Mordechai Dubin, was K. Ulmanis' friend), the religious Zionist Party *Mizrahi* (leader, Rabbi Mordechai Nurok), the left wing Zionist Party *Zeire Zion* (lead by the lawyer Max Laserson), the Marxist Socialist Party *Bund* (lead by physician Noah Maisel). These and other Jewish parties focused their attention on Latvia and, definitely, on the interests of their own nationality. The Zionists were propagating the idea of returning to the historic homeland and the creation of a nation-state of Israel. Many Jewish youth organisations helped in spreading this idea among the Jews. The most influential among these were *Nezah* (the Jewish Scouts) and *Betar*. The patriotic *Society of Jewish Liberators of Latvia* was created in 1928 (its chairman was the lawyer Mikhail Yelashov), it united more than 700 Latvia Liberation War veterans.

Most of the Jewish parties and organisations were loyal to Latvia and made their contribution to strengthening it. The Jewish press in Latvia – newspapers published in Riga, Daugavpils and Rezekne – also supported the State. Jewish journalists were also the publishers of the most popular Russian language newspaper of the time, *Segodnia*.

An estimated 200 Jewish religious communities educated their parishioners in the spirit of loyalty to Latvia.

At that time the Jewish school system developed vigorously. Until 1934 it was under the control of the Jewish sub-department at the Ministry of Education. In 1919, there were 21 Jewish primary schools, but in 1933, their number was already 88. The number of Jewish secondary schools grew respectively, from 4 to 18. In 1936, about 80% Jewish children studied in Jewish national schools. In the same year, there were 10.6% Jews among the students of Latvia's secondary schools; of the graduates of the University of Latvia, Jews comprised 12.7% (738 graduates).

The Jewish community was never homogeneous in its social, political and spiritual aspects. Not all the Jews were prosperous, there were many unemployed and poor people among them. A fair amount of them, especially the youth, were under the influence of the then illegal Communist Party and were actively involved in a struggle against the independent state of Latvia, aspiring to reach the goals of Communism in Latvia the way it had already happened in the neighbouring USSR.

The majority of the Jewish population did not support the Coup of May 15, 1934, when democracy was overthrown by the authoritarian regime of K. Ulmanis. The youth was especially upset by the introduction of unofficial admission quotas to a number of Faculties at Latvia University and the Conservatoire. However the friendly relationship between K. Ulmanis and the Zionists and religious conservatives remained unchanged. The government supported Jewish repatriation to Palestine and offered shelter to the refugees from Germany.

Already from Autumn 1938, the Jews were worried by the threat of aggression from the Nazi Germany. From 1939, they vainly

hoped that the USSR would be the only military defence against Germany and the saviour of the Jewish nation from the Nazi onslaught.

Growth of Anti-Semitism in Europe and Latvia

After WW1, anti-Semitist ideas gained ground in Central and Eastern Europe. Pogroms took place in Poland, the Ukraine and Romania. Anti-Semitic racism was worst in Germany where it was promoted by the National Socialist Party lead by Hitler. From 1933 when the Nazi rule started in Germany, this country began a policy of discrimination and humiliation against Jews. From 1938 open terror began and preparations were made to destroy the whole nation.

In Latvia, anti-Semitism was not popular. However, anti-Semitic political groups were founded. They published newspapers like *Latvijas Sargs* (The Guard of Latvia), *Vienots Spēks* (United Strength), *Vairogs* (Shield), *Tautas Balss* (Nation's Voice) and other. Christian National Union was the most anti-Semitic; in the first Parliamentary elections of 1922, it gained 4 places of 100 in the Saeima. The main 'argument' of the anti-Semites was that the Jews had a great influence in the economy of Latvia. The facts that it had been the Jewish financiers and entrepreneurs that had made possible the recovery of national economics by their investments, were ignored.

The driving force of anti-Semitism was the National Union lead by Arveds Bergs and the National Club that was supported by the NU. The members of the National Club took part in a number of acts of terror against Jewish students and left-wing organisations. Latvian government was against such behaviour and punished the guilty. Yet, the anti-Semitic propaganda was not forbidden. It

diminished with the stabilisation of the national economy. The Saeima passed amendments to the citizenship law that were friendly to the Jews, extending their rights. The attempt of the right-wing conservative parties to cancel the amendments via a national referendum failed. More than 78% of the population did not come to vote. The amendment stayed. This improved the ethnic relations in Latvia and increased its prestige in the eyes of the democratic world.

Beginning in 1930s, the world economy crisis affected Latvia as well. Unemployment and poverty growing, the anti-Semitic tendencies were revived. A pro-fascist anti-Semitic organisation *Pērkonkrusts* was formed, embracing ca. 2,000 activists. The organisation was joined by part of the nationalistically minded intelligentsia. The main mass media promoting anti-Semitic ideas were the student magazine *Universitas* and the quasi-religious journal *Tautas Vairogs* (Shield of Nation). A number of anti-Semitic pamphlets were issued. Specially notorious were the writings of J. Dāvis and G. Kalniņš. Latvian anti-Semites were strongly influenced by the views of Nazi racism from 1933 and on.

The authoritarian regime of Kārlis Ulmanis disapproved of extremists, thus the anti-Semitic propaganda was forbidden by law. Yet this did not exhaust the phenomenon itself. Anti-Semitism was kept up by illegal groups of *Pērkonkrusts*. Their leader G. Celmiņš established connections with German racists. The local national-socialist society of Baltic Germans (*Bewegung*) was openly anti-Semitic. It expressed its views in their journal *Baltische Monatshefte*. The government of Latvia, unwilling to enter a conflict with Germany, did not forbid or censor these issues.

Latvian Jews under the Yoke of Totalitarianism

First Year of Soviet Dictatorship

Victories of Nazi Germany against Poland and Western democracies and the news of persecution of Jews in the occupied territories increased the fear of the Jews in Latvia. Therefore they welcomed the occupation of Latvia by the Red Army on 1940. Also the religious and Zionist circles though not supportive of the occupation, considered it to be the lesser evil in the given circumstances, compared to the threat of German aggression.

Jewish Communists and left-wing Social Democrats backed the incorporation of Latvia in the USSR. Only the organisation *Betar* went underground and decided to offer resistance to the occupants.

The Jewish attitude was influenced by lack of information about the Bolshevik terror in the USSR and its effects on the Jewish society. Illusions were created also by promoting Latvian Jews to the ranks of lower government officials and leaders. Jews were not entrusted with high government offices.

Already beginning with July 1940, many Jewish Zionist and religious societies and schools were closed. In Spring 1941, all the organisations of the national community were abolished. The most outstanding Jewish politicians and social activists were arrested. On June 14, 1941 alone, ca. 1,800 representatives of Jewish organisations and societies were arrested and deported. Half of them perished in prisons and GULAG camps.

Holocaust

After Hitler's orders to begin the extermination of Jews on the territory of the former USSR, in June 1941, Group A of Sicherheitspolizei

lead by SS Brigadeführer (major-general) W. Stahlecker arrived. The killing of the Jews was begun at night on June 24, in a small town near Liepāja, Grobiņa. Carrying out the instruction by R. Heidrich (on the involvement of the local anti-Communists in extermination of Jews) the Nazis formed Latvian units of executioners. First of those were formed in Jelgava (commander M. Vagulāns), then in Riga (commander V. Arājs). Also several local self-defence and militia units took part in the killings. Nazi propaganda tried to create the impression that the killing of the Jews was initiated only by the local nationalists, that this was their idea of revenge. But in reality all the actions were directly supervised by SD officers. By October 1941, 35,000 Jews had been killed. Then the local civilian occupation authorities stopped the killings for a while, planning to utilise the Jews as a cheap work-force for the German Army. With this in view, all the Jews of Riga were driven to the very cramped Latgale district in Riga, where a ghetto was established in haste. Also, the Jews of Daugavpils were driven to a ghetto.

However, Hitler and Himmler were not satisfied with the procedure and gave an order to continue the extermination, thus freeing the room in Riga ghetto to place the deported Jews from Germany. Berlin planned to make a huge polygon of disposal of the Jews in Latvia.

From November 1941, the mass destruction of the Jews in Latvia was supervised by SS Obergruppenführer Jekeln, appointed Commander-in-chief of SS, SD and German Sicherheitspolizei in Ostland, and SD Commander R. Lange. The inhabitants of Riga ghetto (with the exception of the few capable to do heavy work) were killed in a Riga suburb Rumbula on November 30 and December 8, 1941. In their place were dislocated more than 20,000 Jews deported from Germany. Nearly a thousand of them were shot on their first day of arrival together with the Jews of Riga.

From November 8 to November 10, 1941, practically all the inhabitants of Daugavpils ghetto were killed, but in November 15 to 17, by the Baltic Sea, at Šķēde, there were shot 2,731 Jews of Liepāja. Of more than 75, 000 Latvian Jews in the German occupied territory, only approximately 6,000 lived to meet 1942. Hitler's orders had been basically carried out. Quoting a Latvian historian from the USA, Andrievs Ezergailis, the greatest crime in the history of Latvia had been accomplished. In 1943, the surviving inhabitants of Riga and Liepāja ghettos were moved to concentration camps in Latvia. The largest of those was *KZ Kaiserwald* near Riga. Also the Jews deported from Germany, Austria, the Czech Republic and Hungary were placed there. In 1944, all the Jews were moved to death camps in Poland and Germany, most of them, to Stuthoff. Only approximately a thousand of Latvian Jews survived till 1945.

Thus Latvia lost more than 70,000 its citizens forever. There had been outstanding financiers, engineers, scientists, physicians, artists, businessmen, teachers, veterans of Latvia Liberation war and patriots of their country.

The majority of the population of Latvia did not approve of the Nazi crimes, but many feared the terrible power, thus there were very few of those that attempted to save the persecuted Jews. We know of more than 400 Latvian families that have done this heroic deed. Rigan Žanis Lipke became legendary together with his helpers saving 55 Jews.

At the same time the anti-Semites became German co-workers and helped the Nazis to carry out their ruthless racist policies. From 1,200 to 1,500 local people served in SD companies and squads. Not a few of those had been members of the organisation *Pērkonkrusts*.

Many of the members of *Pērkonkrusts* took active part in the anti-Semitic propaganda. They founded the Institute of Anti-Semitism in Riga in 1941, designed to help spreading lies about Jews. Especially notorious were the writings of J. Martinsons, T. Zeltiņš, R. Čaks, J. Dāvis, J. Kalniņš, and others. A falsified photo album *Baigais gads* (The Year of Terror) was issued in 1942, designed to prove to Latvians that Jews had been the main instruments in carrying out the Soviet terror. Also the Russian anti-Semites from the supporters of A. Vlasov's army joined in the Nazi propaganda.

The propaganda of the Latvian collaborationists was also directed against the tolerant ethnic policy of the independent Latvia, as well as against the democracies in the USA and Great Britain. They repeated the Nazi thesis that democratic countries are ruled by Jews. This way the Nazis and their supporters tried to misinform the inhabitants of Latvia and make them into obedient servants of the Nazi Empire. They failed.

Under the Yoke of the Second Soviet Occupation

Beginning of Jewish national renewal

Approximately 14,000 Latvian Jews returned home of those evacuated to the USSR. Approximately 5,000 of them had fought against the fascists in the Russian Army, of those, 2,000 had fallen in battle. Many of the survivors wanted to be repatriated to the land of Israel (Palestine). The Latvian group of the organisation *Brih* illegally transported 400 repatriates through Poland. In 1946, the KGB arrested this group.

From 1945, many Jews from the Ukraine and Russia began to arrive in Latvia. They tried to escape poverty and hunger, many were appointed to work in Latvia. In 1959, 36,600 Jews lived in Latvia, most of them immigrants. People of Jewish descent had great influence in the society. One of the outstanding scientists

was the professor of chemistry, Solomon Hiller who founded the Institute of Organic Synthesis, also doctors Julius Anšelēvičs, Zeliķš Čerfass, Anatoly Blyuger as well as the film producer Hercs Franks, stage directors Arkadii Katz and Adolph Shapiro, world chess champion Mikhail Tāls and others.

Yet the Jewish community in Latvia was not restored. The Soviet communist government did not allow to found Jewish schools and culture societies, restore the Jewish theatre, research Jewish history. The history of the holocaust was a taboo subject as well.

In 1949-1950 and 1953 a number of the members of local Jewish intelligentsia stood trial as traitors to the Communist government and Zionists, their names appeared in the so called 'Case of Doctors'. Even the blind writer Max Shatz-Anin was imprisoned in 1953. Many Jews were removed from responsible offices, especially in medicine.

After Stalin's death the repression ended, but the Soviet anti-Zionist anti-Semitism continued. In spite of that, Jewish young people became more organised and in 1962 called a rally at the place near Riga where Jews had been murdered.

The Jewish national awakening started after Israel's victory in the Six Days' War in 1967. There arose a movement calling for repatriation to the historical homeland of the Jews. The main advocates of this idea were Mikhail Shepshelovich, Aaron Maftsir and Aaron Spielberg. After their arrest (1970) the Zionist activities were continued by the illegal Readings on Judaism, lead by Doctor of Physics Herman Branover. Jewish national activists in Latvia established close contacts with Zionist groups in Moscow, Leningrad and Kiev. Underground journals *Iton*, *Haim*, *Din u-meciut* came out in Riga. The city became one of centres for Jewish national revival in the USSR. 40% of all the complaints about

restrictions for the Jews in the USSR to leave the country came from Riga. Thanks to the moral support of the Western countries, many Jews could leave the Soviet Union. Between 1968 and 1989 more than 16,000 Jews left Latvia, 70% of them settled in Israel.

Jews in the Time of Restoration of Latvia's Independence (1988–2001)

The deep crisis in the Soviet system in the 1980s made it possible for a movement of Latvian independence to start and grow. Many Jews were involved in this movement and were among the activists of Latvian Popular Front. Very important was the social activity of M. Vulfsons, H. Dubins, R. Marjaša, G. Krupnikov, A. Kleckin, M. Vestermanis.

The Congress of Latvian Jews took place in October 1988 on the premises of the former Jewish community house at Skolas 6, in Riga. The Congress passed a decision to restore the community and support LPF for destruction of Soviet totalitarian regime. In November 1988, the Jewish Culture Society of Latvia (JCSL) was founded. Its leaders were E. Rapiņa, G. Krupnikov, M. Vulfsons and V. Kričevskis. In 1989, the Jewish religious life was renewed and extended, when rabbi Nathan Barkan returned from Israel, becoming the Head Rabbi of Riga and Latvia. The first Jewish school was opened in September 1989, by headmaster H. Bergman.

Jews made their contribution also to the formation of National Minorities Association. JCSL supported the call of LPF to end Soviet occupation and restore the Republic of Latvia. In 1990 JCSL called upon all the Jews to vote for the LPF candidates in the elections to Supreme Council of Latvian SSR, and welcomed

the Independence Declaration on May 4, 1990. Also the three deputies of Jewish nationality had voted for the Declaration.

The first government of Latvia, under Ivars Godmanis, returned the Jewish community their building in Riga. A declaration renouncing anti-Semitism and genocide was passed on September 19, 1990 by Latvian Supreme Council. This declaration renounced the crimes of Nazis and their collaborators against Jews during WW II. Also, the Jewish community supported the struggle of LPF against attempts at a coup by the reactionary Communists who wanted to replace the government of Ivars Godmanis by one appointed by the President of the USSR.

But part of the Jews that had arrived in Latvia from the USSR did not understand the aims and meaning of national liberation and supported organisations that tried to save the Soviet Union. Some of them remained only onlookers. JCSL tried to explain the essence of national liberation to all the Jews and open their eyes to the true face of anti-democrats. During the coup in August 1991, the Organising Committee of Baltic Jewish culture festival became a uniting factor among the Jewish democrats, as this committee had relations with the democratic forces in Moscow. The festival that took place in Riga on August 23, 1991, had many guests from Western countries, and supported the full renewal of the independence of Latvia, Estonia and Lithuania.

The Jewish Culture Society of Latvia immediately appealed to the Supreme Council of the Republic of Latvia to express their attitude towards Israel. Already on August 29, 1991, the Supreme Council passed a unanimous decree *On the Relations With Israel*, expressing their respect for the stamina and heroism of the Jewish nation as they have protected the independence of their country. The SC decided to recognise Israel and to establish

diplomatic relations in the shortest possible period. This event had a positive effect on the Latvian-Jewish relations.

The Demographic Situation of Jews in Latvia in the 1990s

After the repatriation of many Jews to Israel, the percentage of the elderly people grew in the Jewish community. In 1989, 32% were more than 60 years old, but only 16% were younger than 20. Therefore the dynamics of demography in the Jewish community was negative and the number of population decreased by 1,800 in the 1990s.

Because of the vast repatriation and emigration to the USA and other Western states in the period between 1989 and 2000, the number of Jews decreased by 11,680. 12, 624 went to live to Israel together with their spouses who were non-Jewish. The greater number of repatriates was reached in 1990, namely, 4393, the smallest, in 1999, i.e. 313. Ca. 800 of the repatriates have preserved the citizenship of Latvia, and ca. 300 Jews from Israel and the West have begun to live in Latvia after 1991.

The demography is influenced by the tendency of Jews in Latvia to choose a non-Jewish spouse. In 1997 only 22% of the Jewish women were married to a Jew, 45.8% married a Russian, 11.8% – Ukrainian, 10.2%, to a Latvian. In the Jewish-Slavic mixed families the children usually grow up as Jews, but in the Jewish-Latvian mixed families – as ethnic Latvians.

According to the data of the Census in 2000, there were 10,376 Jews residing in Latvia, but in 2001, only 9992. It is possible to conclude that the number of Jews in Latvia will still decrease, and only approximately 7,000 of them will stay in this country.

Relations of Latvians and Jews after Restoration of Independence

After the restoration of the Independence of Latvia, the Jewish immigrants from the USSR have been integrated into the society of Latvia. If in 1989 only 27% of Jews in Latvia knew Latvian, then in 2000 the percentage was already 68%. If in 1995 only 45% were citizens of Latvia, then in 2001 the percentage reached 61%. The process of naturalisation continues.

Jewish cultural autonomy has been practically restored. They have integrated into the political life of Latvia. They do not found their own political parties and organisations, but take part in political activities together with citizens of Latvia of other nationalities. The majority of the Jewish support the left-wing faction *For Human Rights in a United Latvia* as well as the centre party *Latvijas Ceļš* (the way of Latvia). The Jewish representatives R. Marjaša, B. Cilēvičs, and J. Pliners are elected MPs to the Latvian parliament Saeima.

The majority of Latvian society, especially the Jews are intolerant against the attempts to propagate anti-Semitic views. Such relapses have been demonstrated by a few small anti-Semitic groups, for instance the small periodical *Jaunais Laiks*, *Latvietis Latvijā*, *Patriots* and a few of the press agents. The article *Jews Rule the World* published in the issue 8, 2000 in the business magazine *Kapitāls* became scandalous. Also there was a notorious reprint of the Nazi propaganda book *Baigais gads* in 1997. A few acts of terror have been conducted against the Riga Synagogue.

These relapses have not stopped the friendly tendencies in the relations of Latvians and Jews, but they have hindered their development. Also the attitude of the Latvians towards the

Holocaust has a great influence on these relations. An open and true recognition of the Holocaust and the role of the German Nazis and the local anti-Semites in this crime is expected from the Latvia society.

An understanding is forming that the Holocaust has been a tragedy of the whole of Latvia, not the Jews alone.

Very positive is the co-operation of the Latvian and Jewish historians in researching the Holocaust. The greatest contribution has been made by Andrievs Ezergailis in his monograph *Holocaust in German Occupied Latvia 1941–1944*, published in 1996 and 1999 in Latvian and English. Great work has been accomplished by Margers Vestermanis who has put together a number of exhibitions in the museum *Jews in Latvia*. An international commission of historians started its work in Riga in 1998. They work on researching crimes of totalitarianism, the patron of this commission is the President of Latvia. The Commission has organised two international conferences (in 1999 and 2000) and published their resolutions and other documents. New extensive publications are prepared about the history of Jews in Latvia and the holocaust. Also, the history of the Holocaust is taught at schools in Latvia which has very great educational value.

The relations of the Latvians and Jews are facilitated by the friendly relations of Israel and Latvia that formed after establishing diplomatic relations in 1992. An important role was played by Latvia's Prime Minister V. Birkavs' visit to Israel in February 1994 and the visit of the President of Latvia G. Ulmanis in 1998 as well as the visits of the Speakers of the Knesset of Israel Shevah Weis and Dan Tihon to Latvia in 1994 and 1999. A number of agreements have been concluded about the co-operation of both countries in the realms of culture, education and science.

The Organisational Structure and Main Directions of Activity in the Jewish Community in Latvia

In 1992 the culture society of Latvia's Jews reorganised itself into the community of Riga Jews. The Jewish communities of Daugavpils, Liepāja, Jūrmala, Ventspils, Jelgava, Jēkabpils, Rēzekne and Ludza worked separately. An influential Jewish congregation worked in Riga. The congregations of Daugavpils and Liepāja had united with the secular communities.

In August 1996 all the communities and congregations made an agreement about the formation of the Council of the Communities and Congregations of Latvia's Jews (LEKDP). The representative of the Riga community Grigory Krupnikov and the representative of the Liepāja community Ilana Ivanov were elected as chairmen of the organisation. The Council has been accepted into the European Council of Jewish Communities and G. Krupnikov has been elected a board member there.

The statutes of the Council declare that the main goals of the organisation are the following:

1. The co-ordination of the Latvian Jews communities and congregations, representation of Latvian Jews in international and local institutions and organisations.
2. The development of the social and religious life, as well as culture and education of Latvian Jews.
3. The rise in the Jewish national self-consciousness.
4. The task of regaining and keeping of the properties of the former Jewish organisations, as well as helping the people of Jewish descent in regaining their legal properties.
5. The social care and moral support of the poor.

The chairman of the Riga Jews community is Grigory Krupnikov, his deputies are Carmela Skorik (in the sphere of culture activities), Hana Finkelstein (in the sphere of social care) and Shaul Fels (in

the international economic sphere). The community has been reorganised into a federation of the public associations of Riga Jews, similar to the federations of Jewish communities in USA cities. Each association has its own representative in the board of the community.

1. Association "The Culture centre of Riga Jews" (supervised by C. Skorik) is working into three main directions: Jewish national dance and music; the popularisation of Jewish cultural values and traditions within the community; introduction of the Latvian people to the Jewish culture. The utmost achievement of the centre for the time being has been the folklore group *Kinnor* which in the time period from 1991 – 1995 staged 10 performances, gave concerts not only in Latvia, but also in 30 cities of USA and another countries and gained universal recognition. The entire group has moved to Israel now. Presently there are 8 Jewish amateur collectives working successfully in Latvia.

2. The museum "Jews in Latvia" supervised by historian Margers Vestermanis. The exposition of the museum tells about the history of Latvia's Jews, a special emphasis has been put on the various aspects of the 20th century and the terrible events of the Holocaust. More than 11,000 materials and testimonies have been collected there, and the exposition has been presented in Germany as well.

3. The Jewish college of Shimon Dubnov supervised presently by the teacher and scientist Meyer Birk.

4. The Social care centre of Latvia's Jews taking care of approximately 2,000 people by now, supervised by H. Finkelstein.

5. The Latvian Jewish Society of the ex-prisoners of ghettos and concentration camps, supervised by lawyer Alexander Bergman.

This organisation has close connections with similar societies in USA and Germany helping the people once persecuted by Nazi regime.

6. The Society of Latvian Jews deported by Soviet regime, supervised by Jakov Schatz.

7. The Association of Latvian Jews, the War veterans, uniting the Jews who have taken part in the Second World War. This organisation has close connections with similar formations in USA and Israel. The chairman of the association is Semion Schvetz. The organisation publishes also the newspaper *Haveirim* ("Friend").

8. *Bikur Holim* hospital and society, renewed in 1992, with a branch office – charity community *Linat Hacedek*. Professors Arcady Gandz and Anatoly Blyuger supervise this association. The hospital has received a significant assistance from the Jews abroad and in Israel, so it can effectively use the newest healing methods.

9. The Public centre *Alef* was formed in September 2000 with the support of the international Jewish assistance organisation *Joint*. The teacher Victory Gubatoff supervises it. The programme of the centre is directed primarily towards youth and involves Jewish in activities meant for the upkeep of their national identity, as well as promotes the formation of Jewish families.

10. The Centre of Latvian Jewish youth supervised by the graduate of the Institute of Baltic Russians Juric Mashutin. The programmes of the centre help young people find their place in social life and work.

The Religious Congregation of Riga Jews and its synagogue in Peitava Street plays a significant role in the Jewish community's

life as well. The High Rabbi of Latvia and Riga Nathan Barkan and his deputy Arje Bekker supervise the spiritual life of the congregation. The congregation is closely connected also to the association of Jewish scientists named after the famous USA physicist Naphtali Berg and Shamir Foundation that supports many activities of Latvia's Jews. The congregation also publishes a newspaper *Gerashim* ("Bridges").

The Jewish festivals organised by the congregation are attended widely by the representatives of Latvian government and public organisations. It strengthens the ties of friendship and co-operation between Latvians and Jews.

Apart from this congregation there exists also the Jewish Hasid congregation *Habad Lyubavich*, whose Rabbi Mordechai Glasmann comes from USA. By this congregation there works also the primary school *Habad Lyubavich* founded in 1995.

The Riga Jews community and religious congregation in co-operation with the University of Latvia has formed the Centre of Co-ordination for the Research of Latvian Jewish history. In 1998 the University Centre of Judaic Studies was founded there with the physics professor Ruvin Ferber as chairman of the board. Lectures on Jewish history and religion are given in the Faculty of History and Philosophy of the University of Latvia.

The Shamir Foundation of M. Dubin, supervised by professors H. Branover (Israel) and R. Ferber (Latvia) organised an international conference in Riga, "Jews in a changing world", and it took place in four sessions in 1995, 1997, 1999 and 2001 respectively. The four sessions investigated the main problems of the Jewish history, religion and today's social life. The materials of the first three sessions have been published. Thus Riga has become an important centre of world Judaic studies.

The Daugavpils Jewish community supervised by teacher Sofia Meyerova has done much in the research of the history of Jews in Eastern Latvia (Latgale). The community historians have prepared and published 10 books, including three volumes of the history of Jews in Daugavpils (in Russian). The most hardworking authors of these publications are professor Joseph Steumann, associate professor Boris Volkovich and specialist of the local lore Zalman Jacob.

The Liepāja community has adopted the name of Liepāja Jewish Congregation, thus emphasising the renewal of the congregation that was extinguished during Holocaust. Actually secular activities prevail there. The congregation unites not only Jews, but also their non-Jewish family members; it pays great attention to the support of the new families and social care. The chairman of the congregation is the headmaster of the sports school Nahum Vorobeichik.

The Latvian Jews' participation in the economic life of the country has become very active and profitable. The following people have acquired authority and respect in the business field: the president of Inter Source International and vice-president of American trade house Sol Buringolt, who is also the councillor of the President of the State; president of the company *Latvijas Metalurģs* and Latvia Ice-hockey federation Kirov Lipmann; president of the company *Lukoil* in the Baltic States Haim Kogan, president of the society *Dzintars* Ilya Gerchikov etc. Opera singer Inese Galante, the main producer of the Valmiera theatre Feliks Deutsch and artist Joseph Elgurt have enriched Latvian cultural life. Latvian musicians have learned a lot from the conductor Tovy Lifschitz and professor of music theory Lia Krasinska. The Latvian journalists have great admiration for their arbiter of ethics, Abram Kleckin. The High Rabbi Nathan Barkan has become an influential moral authority in the democratic society of Latvia.

In the field of science the name of Latvia has been popularised by physicist Ruvin Ferber, historian Peter Krupnikov, creator of Latvian school of reology Lyev Faithelsohn, biologists Alexander Ziemann and Alexander Rapoport, chemist Regina Zhuka. The physicians Julius Anshelevich, Anatoly Blyger, Rafael Rozen- tal, Arcady Gandz, Michael Malkiel and Victor Vestermann have invested their efforts in the sphere of medicine in Latvia.

These persons are patriots of Latvia; their talent and work is devoted to the whole population of the country.

The community of Latvian Jews is looking forward to a bright future. It is the most organised and purposeful national minority of Latvia.

The Freewill Jewish Welfare Fund supports charitable projects and sponsors Jewish traditions. The primary purpose is to help Latvian Jews who are in need.

The Freewill Jewish Welfare Fund was established in 2000 under the law on public financial institutions as well as on the law on the use of funds. Anyone may make a contribution in the amount of 100,000, which can be lent or spent in any way. The fund can be used to use our management for the purposes in Latvia.

The Fund also has a library. Any excess of the fund's income will be used for the purchase of books. A public accounting will be conducted.

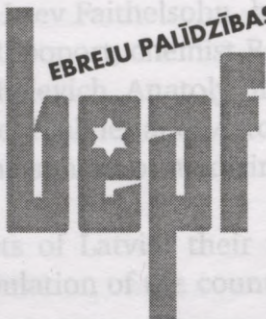
Post scriptum

2002. gada 3. martā notika Rīgas Ebreju kopienas ārkārtas kongress, kas izskatīja organizatoriskus jautājumus. Kongress apmierināja Grigorija Krupņikova lūgumu atbrīvot viņu no Kopienas valdes priekšsēdētāja pienākumiem.

Kongress ievēlēja par Rīgas Ebreju kopienas valdes priekšsēdētāju Arkādiju Suharenko, Rietumu bankas viceprezidentu. Par priekšsēdētāja vietnieku ievēlēja Benjaminu Kajemu, firmas "Mono" viceprezidentu.

BRĪVPRĀTĪGAIS

EBREJU PALĪDZĪBAS FONDS

Brīvpriatīgais Ebreju palīdzības fonds nodarbojas ar bezprocentu aizdevumu izsniegšanu, kā arī sniedz materiālo palīdzību tiem, kam tā ir nepieciešama, organizē bezmaksas sestdienas (SHABBAT) vakariņas, atbalstot ebreju tradīcijas. Mūsu galvenais mērķis – sniegt finansiālu palīdzību jaunajiem ebreju biznesmeņiem, kuri dibina savas firmas.

Brīvpriatīgais Ebreju palīdzības fonds ir sabiedriskā organizācija, kas dibināta 2000. gada 4. decembrī saskaņā ar Latvijas Republikas likumiem. Pārskati par Fonda finansiālo stāvokli un par finansiālo operāciju rezultātiem, kā arī Fonda statūtu kopijas ir publiski pieejamas. Fonda ietvaros darbojas programmas, lai sniegtu humāno palīdzību ebrejiem un viņu ģimenes locekļiem.

Ikviens Fondam var ziedot naudu. Tie ziedotāji, kuri ziedo par Ls 100 lielākas summas, drīkst noteikt, kam šī nauda tiks izmantota. Tiem ziedotājiem, kuri nodarbojas ar labdarību Latvijā, Fonds piedāvā iespēju vadīt un organizēt labdarībai ziedoto naudas summu grāmatvedību, kā arī tās tērēšanas kontroli. Naudas līdzekļi, kas tiks ieņemti pēc grāmatas "Ebreji Latvijā" pārdošanas, kā arī nepārdotās grāmatas tiks ziedotas citām Latvijas ebreju organizācijām. Pārskati būs pieejami publiski.

The Freewill Jewish Welfare Fund makes interest free loans, supports charitable projects and sponsors Shabbat dinners consistent with Jewish tradition. The primary purpose is to make interest free loans to Latvian Jews who wish to start businesses.

The Freewill Jewish Welfare Fund was registered on December 4, 2000 under the law of the Republic of Latvia. The *Fund* makes available to the public: financial reports of its balance sheet and results of operations as well as provides copies of its organizational documents. Anyone may make contributions to the *Fund*. Anyone making a donation in the amount of 100 Lats or more may direct how the money is to be lent or spent. In addition we provide, free of charge, this facility to direct where contributions are to be applied, to any person who wishes to use our management control and accounting services for charitable purposes in Latvia.

The *Fund* also finances welfare services to Jews and their families.

Any excess of the sale of the book "Jews in Latvia" and any remaining books will be donated to other Latvian Jewish charitable organizations. A public accounting will be made.

Добровольный Еврейский Фонд Помощи дает деньги займы без процентов, поддерживает благотворительные проекты и празднование Шаббата в соответствии с еврейскими традициями. Основной целью Фонда является предоставление беспроцентных займов евреям Латвии, желающим начать свой собственный бизнес.

Добровольный Еврейский Фонд Помощи был зарегистрирован 4 декабря 2000 г. в соответствии с Латвийским законодательством. Фонд предоставляет полную финансовую отчетность и докладывает результаты финансовых операций, а также предоставляет копии своих организационных документов. Фонд также финансирует проекты, связанные с оказанием благотворительной помощи еврейским семьям

Пожертвовать средства в Фонд может любой человек. Любой, пожертвовавший более чем Ls 100, имеет право распорядиться, как эти деньги должны быть потрачены или одолжены. Кроме того, Фонд бесплатно предоставляет возможность указывать, как использовать пожертвования тем лицам, которые хотят пользоваться управленческим аппаратом Фонда и ведением бухгалтерии для благотворительных дел в Латвии.

Все прибыли полученные от продажи книги "Евреи в Латвии", будут пожертвованы различным латвийским еврейским благотворительным организациям. Полный финансовый отчет будет обнародован.

The Free Will Jewish Welfare Fund makes interest free loans, supports charitable projects and sponsors Shabbat dinners consistent with Jewish tradition. The primary purpose is to make interest free loans to Latvian Jews who wish to start businesses.

The Free Will Jewish Welfare Fund was registered on December 4, 2000 under the law of the Republic of Latvia. The Fund makes available to the public financial reports of its balance sheet and results of operations as well as provides copies of its organizational documents. Anyone may make contributions to the Fund. Anyone making a donation in the amount of 100 Latvian lats or more may direct how the money is to be lent or spent. In addition we provide, free of charge, this facility to direct where contributions are to be applied, to any person who wishes to use our management control and accounting services for charitable purposes in Latvia.

The Fund also finances welfare services to Jews and their families. Any excess of the sale of the book "Jews in Latvia" and any remaining books will be donated to other Latvian Jewish charitable organizations. A public accounting will be made.

Добровольный Еврейский Фонд Помощи дает деньги в заем, поддерживает проекты и спонсирует субботние трапезы в соответствии с еврейской традицией. Основное предназначение Фонда - предоставлять безпроцентные ссуды латвийским евреям, желающим начать бизнес.

Добровольный Еврейский Фонд Помощи был зарегистрирован 4 декабря 2000 г. в соответствии с Латвийским законодательством. Фонд предоставляет публично финансовую отчетность и документы о результатах своей деятельности, а также предоставляет копии своих организационных документов. Каждый может внести свой вклад в Фонд. Каждый внесший более 100 латов может указать, на какие цели должны быть направлены его средства, а также кому.

Пожертвования в Фонд могут вносить евреи Латвии, как это делают многие другие люди. Каждый внесший более 100 латов имеет право распоряжаться как этой суммой, так и тем, кому она должна быть выдана. Кроме того, Фонд бесплатно предоставляет возможность указывать, как именно должны быть использованы те суммы, которые хотят пожертвовать.

Iespiests SIA "Elpa-2" tipogrāfijā,
Rīgā, Doma laukumā 1, LV-1914.
Pas. Nr. 65.

Дружественно сотрудничая с латвийскими еврейскими организациями, Фонд финансирует проекты и услуги.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0302046196

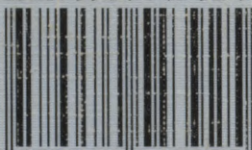
**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

2.50

Grāmatā "Ebreji Latvijā" atainota Latvijas ebreju kopienas vēsture no 16. gadsimta līdz mūsu dienām. Tajā stāstīts par ebreju ienākšanu Kurzemē, Latgalē un Rīgā, viņu dalību ekonomiskajā un kultūras dzīvē, par diskrimināciju pret viņiem, tās seku pārvarēšanu. Šis vēstures spožākais posms ir ebreju dzīve Latvijas Republikā 1918.–1940. gadā. Tad izveidojās apvienota Latvijas ebrejība. To sāpīgi ievainoja padomju okupācija. To iznīcināja vācu nacistu un viņu brīvprātīgo palīgu īstenotais nežēlīgais holokausts. Tomēr dzīvi palikušie ebreji saglabāja savu identitāti, un atjaunotā neatkarīgā Latvijā atdzima viņu etniskā minoritāte, kas aktīvi iekļaujas valsts jauncelsmē.

Autors pierāda, ka ebreji ir Latvijas nacionālā kopuma neatņemama daļa gan pagātnes, gan tagadnes skatījumā. Grāmata domāta visiem, kas interesējas par Latvijas vēsturi.

ISBN 9984-543-92-7

9 789984 543925